

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Гуманітарний факультет
Кафедра міжнародних відносин та права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни «Міжнародна інформація»
для здобувачів вищої освіти
спеціальності 291 Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії

Одеса , 2021

**Міністерство освіти і науки України
Державний університет «Одеська політехніка»
Кафедра міжнародних відносин та права**

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни «Міжнародна інформація»
для здобувачів вищої освіти спеціальності 291
«Міжнародні відносин, суспільні комунікації та
регіональні студії»**

**Затверджено на засіданні
кафедри міжнародних
відносин та права
Протокол № 1 від 30.08.2021 р.**

Одеса – 2021

Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародна інформація» для здобувачів вищої освіти спеціальності **291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»** / Укл.: Чістякова І. М., Білоусов О. С., Кудлай І. В. Одеса: ДУ «Одеська політехніка», 2021. – 222 с.

Рецензенти:

1. Марущак В.П., доктор наук державного управління, професор, завідувач кафедри права та законотворчого процесу Національної академії державного управління при Президентові України

2. Львова Є.О., кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та законотворчого процесу Національної академії державного Управління при Президентові України

Чістякова Ірина Миколаївна, Білоусов Олександр Сергійович, Кудлай Ірина Володимирівна

Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародна інформація» для здобувачів вищої освіти спеціальності **291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії**. Одеса: ДУ «Одеська політехніка», 2021. – 222 с.

У конспекті розміщений матеріал з міжнародної інформації і розрахований на здобувачів, які поглиблено вивчають масову комунікацію і потребують актуальної фахової інформації. Україна довго перебувала осторонь світових тенденцій. Інформація та комунікація стали одними з найпопулярніших понять на початок ХХІ ст. Вчені та практики, представники нових і традиційних професій (які раніше тільки опосередковано залежали від отримання нової інформації), звичайні користувачі виявилися втягнутими в глобальну комунікаційну взаємодію. Темпи зростання інформаційного потоку продовжують вражати увагу не тільки рядових користувачів інформаційних мереж, але і фахівців. Темпи суспільного розвитку, його інформаційна складова роблять особливо актуальними дослідження в галузі міжнародної інформації, комунікації (насамперед масової) і вивчення прогнозів відносно як нинішнього стану суспільства, так і перспектив його розвитку.

Зміст конспекту відповідає основній тематиці програм дисципліни «Міжнародна інформація». Крім загальних питань, у конспекті є навчальна література, яка може бути використана здобувачами вищої освіти при підготовці до занять.

Призначається для здобувачів денної форми навчання.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ЛЕКЦІЯ 1. МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ГЛОБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ....	6
ЛЕКЦІЯ 2. МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЯ: СТРУКТУРА, ВЛАСТИВОСТІ, ДЖЕРЕЛА, КАНАЛИ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ	14
ЛЕКЦІЯ 3. ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО. МЕРЕЖЕВЕ СУСПІЛЬСТВО: НОВІ ФОРМИ ІДЕНТИЧНОСТІ, СТРАТИФІКАЦІЇ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА	20
ЛЕКЦІЯ 4. ОСНОВИ МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ. ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ПРОГРАМИ МІЖНАРОДНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	45
ЛЕКЦІЯ 5. МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ДІЯЛЬНІСТЬ ЮНЕСКО У ГАЛУЗІ КОМУНІКАЦІЇ.....	49
ЛЕКЦІЯ 6. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВИМІР ДІЯЛЬНОСТІ РАДИ ЄВРОПИ	73
ЛЕКЦІЯ 7. МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ.....	78
ЛЕКЦІЯ 8. ТНК І МІЖНАРОДНИЙ ОБМІН ІНФОРМАЦІЄЮ. МІЖНАРОДНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ БІЗНЕС. НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	85
ЛЕКЦІЯ 9. ІНФОРМАЦІЙНІ ЧИННИКИ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ.....	100
ЛЕКЦІЯ 10. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ КОМУНІКАЦІЇ. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ	130
ЛЕКЦІЯ 11. РЕГІОНАЛЬНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ	146
ЛЕКЦІЯ 12. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У МІЖНАРОДНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	168
ЛЕКЦІЯ 13. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН. МІЖНАРОДНА ІМІДЖЕВА ІНФОРМАЦІЯ ТА PR	183
ЛЕКЦІЯ 14. МІЖНАРОДНА ТРИБУНА. МІЖНАРОДНА МАСОВА КОМУНІКАЦІЯ.....	189
ЛЕКЦІЯ 15. ІНФОЕТИКА.....	201
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	219

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Міжнародна інформація» є складовою підготовки бакалаврів, в якій викладаються концептуальні і методичні засади використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій для збору, аналізу і використання інформації в міжнародних інформаційних потоках в умовах інформаційного суспільства.

Стрімкий розвиток і поширення новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) набуває сьогодні характеру глобальної інформаційної революції, яка здійснює значний вплив на політику, економіку, управління, науку, культуру та інші сфери життєдіяльності країн світу, й знаменує перехід людства до якісно нового типу суспільства – інформаційного. В процесі формування інформаційного суспільства зникають кордони між державами і людьми, радикально змінюється структура світової економіки, зростає динамічність і конкурентоспроможність ринку. Інформація і знання перетворюються на стратегічний ресурс держав, масштаби використання якого досягають рівня використання традиційних ресурсів, а доступ до них стає визначальним чинником соціально-економічного розвитку.

Інформаційне суспільство, безумовно, відкриває нові можливості й створює умови для більш ефективного вирішення соціальних та економічних проблем. Водночас, у зв'язку із нерівномірним впровадженням ІКТ в різних регіонах світу виникає проблема так званого «цифрового розриву», коли менш розвинені країни опиняються на «узбіччі» світового економічного, соціального та культурного розвитку.

Становлення незалежності України, модернізаційні політичні процеси, глобалізація всього суспільного життя гостро поставили на порядок денний питання пізнання закономірностей міжнародних комунікацій як інструменту збереження державності й покращання іміджу України на міжнародній арені. Це питання є актуальним не тільки для спеціалістів у галузі масових комунікацій, але й для кадрових міжнародників. Комунікація стала однією з центральних складових сучасного суспільства. Статус держави, організації визначається нині не тільки економічними показниками, але й її статусом у міжнародному інформаційному просторі. Сучасне суспільство вийшло на такий етап своєї організації, який вимагає досконаліших процесів як внутрішньої, так і зовнішньої координації. І чим більше розвинута держава, тим міцніша її залежність від інформаційних процесів та технологій.

Вивчення курсу «Міжнародна інформація» – один із засобів сучасної соціалізації особи й формування політико-правової культури, залучення до загальнолюдських цінностей в умовах розбудови інформаційного суспільства. Курс «Міжнародна інформація» повинен надати здобувачу вищої освіти необхідний мінімум знань про трансформацію світового співтовариства у нову інформаційну формацію, про місце і роль в ній інформації; він має сприяти формуванню здібностей аналітика міжнародної інформації. Знання курсу «Міжнародна інформація» необхідне для виконання багатьох функцій юриста-міжнародника, вирішення конкретних завдань міжнародної діяльності в інформаційному суспільстві.

Метою викладання навчальної дисципліни є:

- надати здобувачам вищої освіти знання з актуальних проблем інформаційних європейських, світових технологій та систем, засвоїти сучасні тенденції їх розвитку та принципи правового регулювання міжнародного інформаційного поля;
- опанувати становлення і сучасний розвиток поширення інформації у світі, а також систему її використання;
- висвітлити еволюцію ставлення міжнародних організацій до проблем інформації і комунікації, нові економічні і правові аспекти;
- навчити здобувачів визначати зміни в міжнародних інформаційних структурах і процесах поширення інформації.

Здобувачі вищої освіти повинні знати:

- загальнотеоретичні поняття та категорії курсу «Міжнародна інформація»;
- сутність концепцій та моделей міжнародного співробітництва в галузі інформації і комунікації;

- роль та функції міжнародних організацій у формуванні і реалізації ідеології інформаційного суспільства як чинника міжнародного розвитку;
- практику реалізації міжнародної інформаційної політики на глобальному, регіональному (європейському) та національному рівнях;
- ступінь розвитку національних інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури, інформаційних потоків, нормативно-законодавчої бази як складових інформаційного простору України;
- напрямки та переваги міжнародного співробітництва України в галузі інформації і комунікації з іншими державами, міжнародними організаціями, інститутами, фондами;

уміти:

- використовувати різні методологічні підходи для дослідження процесів інформатизації сучасного суспільства;
- аналізувати особливості і тенденції розвитку інформаційного суспільства;
- визначати й використовувати різні методи управління інформаційними потоками в міжнародних відносинах;
- виявити шляхи впливу міжнародної інформації на розвиток міжнародного права;
- досліджувати особливості міжнародної інформаційної діяльності;
- аналізувати діяльність основних акторів міжнародного інформаційного середовища;
- розуміти природу та особливості міжнародних інформаційних процесів, їх виклики і ризики для людства;
- уявляти стан, тенденції та перспективи розвитку інформаційної безпеки держави.

Зміст та матеріал дисципліни відповідає науковим та методичним розробкам українських науковців останніх років та враховує досвід викладання дисциплін викладачами кафедри.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ОСНОВИ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

ЛЕКЦІЯ 1. МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ГЛОБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

1. Міжнародна інформація: предмет, поняття та структура.
2. Інформаційний вибух: причини, наслідки.
3. Еволюційно-інформаційні стадії розвитку людської цивілізації: загальна характеристика.
4. Методи і функції міжнародної інформації.
5. Інформація у системі міжнародних відносин.
6. Глобальне інформаційне суспільство. Глобальна інформаційна інфраструктура.
7. Міжнародний інформаційний простір. Міжнародний обмін інформацією.
8. Міжнародна інформаційна політика.

Інформація служить визначальним чинником розвитку міжнародної, економічної, технічної та наукової сфер людської діяльності. У сучасному складному і різноманітному світі жодну значну міжнародну проблему не можна розв'язати без переробки величезних обсягів інформації та налагодження міжнародних комунікаційних процесів. Акумуляована й оброблена інформація дає нові відомості, приводить до одержання нових знань.

Інформаційні ресурси, що є продуктом інтелектуальної діяльності найбільш кваліфікованої й творчо активної частини працездатного населення, в останні роки зростають особливо швидко. Це зростання в останній чверті ХХ ст. досягло таких рекордних розмірів, що багато фахівців почали говорити про “інформаційний вибух” та “інформаційну революцію”. Дійсно, із початку ХХ ст. інформаційний потік збільшився

приблизно в 30 разів. Щорічно у світі публікується близько 100 тис. журналів 60 мовами; 5 млн наукових статей, книг, брошур; 2250 тис. дисертацій та звітів.

Глобальні інформаційні системи та інформаційні технології є базою для формування інформаційного середовища, в якому практично відсутні державні кордони, обмеження на інформаційні впливи, поширення інформації, розміщення та отримання інформації, зокрема, щодо виробництва зброї, проведення терористичних операцій тощо.

Суттєвий прогрес і поширення інформаційних технологій, глобальний характер систем масової комунікації призвели до утворення глобального інформаційного простору, який змушує спільноту, кожна державу швидко орієнтуватися та адаптуватися у сучасному інформаційному середовищі.

“Духом часу в інформаційному суспільстві стане глобалізм, для якого характерні три ідеї: почуття єдності людства, гармонія людини і природи, поява глобального інформаційного простору без регіональних і національних регіонів”, – Й. Масуда.

В Хартії про Глобальне Інформаційне Співтовариство, що була прийнята на саміті Великої вісімки в Окінаві (2000 р.), зазначається, що країни, які не в змозі забезпечувати оновлення інформаційних технологій, не матимуть можливостей бути повноправними учасниками інформаційного суспільства та світових економічних процесів.

Проблема забезпечення осіб та органів, що відповідають за прийняття рішень, інформацією про міжнародні відносини та іноземні країни тощо, іншими словами “міжнародною інформацією” актуальна з моменту появи держав. Вже в протодержавах Міжріччя існували спеціальні урядовці, обов’язком яких було збирати інформацію про сусідів. Ця проблема набувала особливої важливості під час загострення міжнародних відносин, криз та особливо воєн, тому її ретельно досліджували вчені, починаючи від давнього китайського стратега Сунь Цзи, який зазначав, що казати про перемогу можливо тільки тоді, коли ти маєш вичерпну та достовірну інформацію про супротивника.

Існує декілька визначень поняття міжнародна інформація (МІ).

Міжнародна інформація – це:

1. Інформація, яка вироблена в межах окремої країни, але поширюється в інших країнах.
2. Сукупність відомостей про взаємовідносини між державами і народами, що є відображенням взаємодії між ними.
3. Відомості, які циркулюють у світовому інформаційному просторі і служать основою для орієнтації при вирішенні питань та проблем світового співтовариства.

Міжнародна інформація – це інформація, що циркулює між державами та використовується в керуванні міжнародними процесами й розробці та реалізації стратегії зовнішньої політики. Простіше – це інформація, що відбиває взаємовідносини держав.

МІ орієнтована на забезпечення зовнішньої та внутрішньої політики, економічного курсу країн, національної безпеки, на розвиток міжнародних зв’язків і ефективної роботи міжнародних організацій та інституцій.

У багатьох країнах є концепція державної інформаційної політики, в якій визначаються різні аспекти інформаційного забезпечення міжнародних відносин. Наприклад, федеральна інформаційна політика США спрямована на забезпечення доступу до інформації для кожного індивіда. Інформаційна політика України спрямована на захист власного інформаційного простору, збереження інформаційного суверенітету і забезпечення інформаційної безпеки держави.

Офіційним джерелом інформації про стан країни на міжнародній арені є Президент країни та Міністр закордонних справ. До офіційних джерел відносять також органи державної статистики, інформаційно-аналітичні структури із окремих сфер міжнародного співробітництва, установи соціальної політики і праці, демографічні відомства, промислові концерни (представництва), окремі відомства, які належать до джерел конфіденційної інформації.

Функції МІ полягають в:

- узагальненій та професійній оцінці стану міжнародних відносин;
- прогнозуванні міжнародно-правових та економічних наслідків прийнятих рішень;
- у розробці обґрунтованих пропозицій та рекомендацій щодо їх реалізації.

Інформація належить до глобальних проблем світу, тому одним із понять МІ є поняття **міжнародний інформаційний простір (МІП)**. Міжнародна інформація функціонує в МІП, який характеризується такими показниками:

- територія розповсюдження інформації за допомогою компонентів міжнародних та національних систем зв'язку;
- інфраструктура, тобто технологічні засоби та можливості зберігання, обробки та розповсюдження інформації по вертикалі і горизонталі;
- наявність міждержавної та національної комунікаційної політики як комплексу принципів і норм, що регулюють функціонування та використання міжнародної інформації світовим співтовариством;
- наявність міжнародних і регіональних угод у галузі комунікацій, що базуються на розумінні міжнародної ролі інформаційних процесів (ці міжнародні угоди складають окрему галузь міжнародного права – інформаційне право, яка зараз проходить фазу становлення і кодифікації норм, формування інститутів, що контролюють виконання цих норм);
- можливості доступу до інформації для громадськості та участь міжнародного співтовариства у загальній системі зв'язку.

Термін „комунікація” виник від латинського *communicare*, що означає „радитися”.

Комунікація це:

- 1) спілкування, передача інформації (у тому числі за допомогою технічних засобів);
- 2) у філософії екзистенціалізму й персоналізму – спілкування самотніх, у процесі якого одна душа відкриває себе іншій і між людьми встановлюється інтимний духовний зв'язок;
- 3) масова комунікація – суспільний інститут, що виконує завдання формування світогляду і громадської думки засобами масової інформації й пропаганди.

Відомий український учений Г. Г. Почепцов визначає комунікацію як процес прискорення обміну інформацією.

Як відомо всякий акт комунікації відбувається між відправником (адесантом) і одержувачем (адресатом). Для того щоб одержувач зрозумів відправника потрібен відомий обом комунікантам посередник – мова. Взагалі будь-яка система, що слугує цілям комунікації між двома або більше індивідами, може бути визначена як мова.

Складниками комунікативного акту є процеси створення, збереження, розподілу, поширення, сприйняття інформації й обмін нею між соціальними суб'єктом (комунікатором) і об'єктом (комунікантом).

Поняття „масова комунікація” виникло на початку ХХ століття у США. Його автором вважають психолога Ч. Кулі. Є багато визначень масової комунікації. Ось деякі з них: це процес швидкого створення механічно або електронно продюгованих дублікатів копій інформації для гетерогенної й часто великої кількості індивідуумів (*Mass Media Dictionary*, 1992); передача інформації за допомогою технічних засобів (через пресу, радіо, телебачення, кіно, звуко- й відеозапис) на масову, розташовану у різних місцях, неоднорідну й анонімну аудиторію з метою формування духовних цінностей і здійснення ідеологічного, політичного, економічного й організаційного впливу на оцінки, думки й поведінку людей.

Міжнародна комунікація (МК) – спілкування, передача інформації, що пов'язані з міжнародними відносинами. Тобто це обмін міжнародною інформацією між соціальними суб'єктами, який може бути опосередкований спеціальними технічними

засобами, з урахуванням впливу соціальних інститутів, членами яких є ці суб'єкти. МК позначає принаймні три явища: 1) процес передачі й поширення інформації; 2) власне інформацію; 3) засоби комунікації.

Для соціологічної моделі міжнародної комунікації основними елементами є: 1) соціальні суб'єкти, які прямо або опосередковано взаємодіють у інформаційному процесі; 2) специфічні соціальні інститути цих суб'єктів, які впливають на таку взаємодію або повністю визначають її; 3) сама інформація.

Міжнародна комунікація може бути формальною або неформальною. До першої належать офіційні ситуації, тривалість і процедура яких регламентовані міжнародними домовленостями, звичаями тих країн, представники яких беруть у них участь. Неформальній комунікації властивий невимушений характер спілкування. До неформальної комунікації можна віднести також масову комунікацію.

Міжнародні комунікації (МК) мають багато спільного зі звичайними комунікаціями, і в той же час вони мають певні особливості. Так, МК відбуваються без “всесвітнього уряду”, між принципово різними структурами, під жорстким контролем, часто в агресивному середовищі. Учасниками МК є не тільки окремі особи, але й спеціальні організації (міністерства закордонних справ, дипломатичні представництва, делегації тощо). Завдання таких організацій обов'язково наголошується у відповідних визначеннях.

Наприклад, таке загальне поняття як „Організація для міжнародних комунікацій” означає будь-яку організацію в окремо взятій країні, завданням якої є комунікації або зі світом загалом, або з окремою аудиторією в іншій країні. Оскільки це інша аудиторія, то ми маємо недосконалі знання про її мову й культуру. Інколи, помилково вважаючи, що знання достатні, ми отримуємо негативні результати у МК. Підкреслимо, що дія міжнародних комунікацій може спрямовуватися як на індивідуальну, так і на масову свідомість.

Засоби комунікації виступають як речові, матеріальні компоненти комунікативного процесу й завжди визначають способи передачі, збереження, виробництва й поширення культурних цінностей у суспільстві. Виділяють два типи засобів комунікації:

1. Такі, що виникли природно (мова, міміка, жести).

2. Штучно створені (технічні), що в свою чергу поділяються на класичні (писемність, преса, книги) й сучасні (радіо, телебачення, кінематограф, комп'ютерні мережі, телекомунікації).

Як і звичайна комунікація, МК протікає переважно в межах двох основних каналів: вербального й зорового. Вербальна комунікація будується на лексично виокремлених одиницях, що відповідають реаліям світу. Це потребує словника, що складається з нескінченної кількості тлумачень. Для комунікантів із однієї країни ці словники близькі за змістом, у випадку міжнародної комунікації – вони суттєво різні.

Завданням комунікатора є створення тексту для передачі певної кількості інформації. Основна ідея теорії інформації полягає у тому, що об'єм інформації в повідомленні є функцією числа можливих альтернативних повідомлень. Важливу роль у тексті грає не тільки словник, але й структура повідомлення. Позасистемний, структурно не організований матеріал не може бути засобом збереження й передачі інформації. Тому перший крок до створення комунікативного тексту – створення системи. Там, де елементи взаємно не організовані й поява будь-якого з них рівноймовірна, тобто там, де немає структури, а замість неї існує аморфна ентропійна маса, інформація неможлива. Безмежність можливостей, відсутність правил, повна свобода від обмежень, що накладаються системою, – не ідеал комунікації, а її смерть. Більше того, чим складнішою є система правил, тим вільніші ми в передачі потрібного змісту: граматики й словника світлофора набагато простіші ніж в природній мові, і це створює значні труднощі при передачі змісту, більш складного, ніж команди транспорту. Проте створення структури –

це ще не акт комунікації, а тільки її умова. У текстах інформативною є не мова, а повідомлення „закодоване” цією мовою.

Більше того підпорядкована єдиним конструктивним правилам, структура не є інформативною, оскільки всі її вузли однозначно обумовлені системою побудови.

Візуальна комунікація, на відміну від вербальної, не має набору заздалегідь встановлених одиниць. Відсутність елементарних одиниць робить процес сприймання візуальної комунікації універсальним, оскільки не вимагає попереднього вивчення словника для розуміння повідомлення. Однак і на візуальному рівні існують попередні норми, що визначають форму повідомлення. Особливо це помітно у випадку МК.

Відсутність заздалегідь заданої системи визначених одиниць дозволяє візуальному повідомленню містити більше варіантів можливих прочитань. Тому телебачення більш небезпечно з погляду фахівця, ніж радіопередачі: цей канал комунікації додатково до основного може видати „зайве” повідомлення. Звідси випливає необхідність ретельнішого контролю саме зорових повідомлень із метою зменшення ймовірності передачі додаткових прочитань (які можуть закреслити основну мету комунікації). Звукова інформація також може містити додаткові повідомлення, але її контролювати простіше.

Комунікація є однією з найважливіших складових сучасного суспільства. Статус держави, фірми, організації у реальному світі багато в чому визначається її статусом в інформаційному просторі.

Дослідження роботи організацій виявили, що керівник від 50 до 90 % усього робочого часу витрачає на комунікації. Це необхідно йому для реалізації ролі керівника у міжособистісних відносинах, інформаційному обміні й процесах прийняття рішень, не кажучи вже про управлінські функції планування, організації, мотивації й контролю. Тому для успіху будь-якої організації (у тому числі міжнародної) необхідні ефективні комунікації. Опитування приблизно 250 тис. працівників 2000 різних компаній показало, що обмін інформацією являє собою одну з найскладніших проблем в організаціях. Ці ж опитування виявили, що неефективні комунікації – одна з головних причин виникнення інших проблем.

Крім того, сучасне суспільство вийшло на такий етап своєї організації, який вимагає значно досконаліших процесів координації.

Економіка держави, міжнародні відносини, а значить і все суспільство знаходиться у глибокій залежності від інформаційних процесів. У такому суспільстві комунікація починає посідати нове місце. Вона стає важливим чинником як суспільного, так і бізнесового життя сьогодення. Виникають нові наукові напрямки, серед яких „Паблік рілейшнз”, „Теорія переговорів”, „Аналіз і розв’язання конфліктів” та інші, що ґрунтуються на теорії комунікацій.

Перехід процесів комунікації на якісно новий рівень привернув увагу держав до можливості їхнього використання у військовій сфері.

Мова йде про феномен інформаційних війн (операцій). Людство давно веде психологічні війни й пропагандистські кампанії, хоча ці терміни виникли зовсім недавно. Сьогодні такі дії спираються на глибоке розуміння комунікативних закономірностей. У багатьох науках запропоновано різноманітні комунікативні моделі, що використовують для розробки нових та підвищення ефективності існуючих процесів впливу.

Західне суспільство насичене інформацією більше, ніж вітчизняне. Цілі держави (наприклад, Японія) підходять до продажу інформації (знань) як до основного джерела посилення свого економічного потенціалу. Тоталітарні суспільства також витрачають чимало зусиль на контроль за інформацією. Можливість збереження свого існування вони вбачають у контролюванні, а не у виробництві інформації.

Значний вплив на міжнародні відносини справляє масова комунікація. Цей вид комунікації принципово змінив ситуацію у всіх країнах світу, надавши змогу жити єдиним життям не лише окремому суспільству, а й людству загалом, коли кожен, перебуваючи у

своїй квартирі, може побачити епідемію нової хвороби у Китаї або війну в Ірані. Світ стає інформаційно єдиною структурою, залишаючись соціально різним.

Сучасний етап розвитку людства називають інформаційним.

Прогрес в інформаційно-технологічній сфері паралельно з об'єктивними благами, які він приніс людству, створив принципово нові можливості злочинного використання досягнень у цій галузі. Як ніколи актуальною стала проблема інформаційної безпеки, що ґрунтується на фактичній залежності усіх сфер життєдіяльності суспільства й держави (економіки, політики, науки, культури, національної й міжнародної безпеки) від нормального обміну інформацією, надійного функціонування інформаційних і телекомунікаційних систем, технологій і засобів.

Збільшення й без того величезного світового військового потенціалу за рахунок новітніх інформаційних технологій і засобів впливу на індивідуальну й суспільну свідомість веде до:

- зміни глобального й регіональних балансів сил;
- внесення додаткової напруженості між традиційними центрами сили і новими, що створюються;
- появи нових сфер конфронтації.

Це ставить нові завдання перед спеціалістами з міжнародних відносин.

З кінця ХХ ст. міжнародним співтовариством активно обговорюється глобалізація системи масової комунікації. Це пов'язано з процесом трансформації комунікаційної системи.

Останній полягає у розширенні мережі комунікантів, які обслуговуються на великому інформаційному просторі єдиною і в той же час розгалуженою системою засобів масової комунікації, що контролюється організованою спілкою виробників.

Глобалізація систем масової комунікації тільки посилює дивергентність і дисперсність системи масової комунікації, структуризацію, фазовість, дискретність мовлення й монополію на неї. Прикладом дисперсності й дивергентності системи масової комунікації може бути система, в якій глядач споживає новини, виготовлені кореспондентом, змінені редактором й опрацьовані ведучим, включені в програму за пропозицією засновника каналу й інтерпретовані певним чином на прохання керівників телеорганізації (дивергенція). Для глядача ведучий є уособленням автора, насправді ж функція виготовлення повідомлення тут розсіяна між багатьма людьми (дисперсія).

Безперечно, глобалізація системи масової комунікації викликана технічною революцією, але ця революція не є єдиним чинником утворення глобальних масовокомунікаційних систем. Прикладом може бути Україна, яка відстає від Заходу в утворенні глобально трансформованих систем комунікації, хоча і не є технічно відсталою державою. Причиною цьому є, крім чисто економічних чинників, соціально-психологічна неготовність уряду й населення до утворення глобальної системи комунікації й активного входження до світових інформаційних систем.

Розвиток інформаційних технологій має переважно характер науково-технічний, за яким дуже часто губляться поняття моралі й честі, соціальної відповідальності, психологічної ідентичності тощо.

Прикладом може бути мережа Інтернет. У систему інтернетівського спілкування закладені великі технічні можливості, але зовсім відсутні засоби стримування мовців і контролю за інформацією. З цих причин інтернетівська система спілкування має властивості соціально й психологічно захищеного об'єкта, в якому порушено звичний соціально-психологічний баланс достовірного-недостовірного, порядного-непорядного, морального-аморального, естетичного-неестетичного і т. п.

Поки інформаційна система Інтернет залишається фактом віртуальної реальності, цей дисбаланс і ця захищеність фатально не шкодять суспільній інформаційній системі, а також самій системі Інтернет, оскільки вона все-таки існує як технічний витвір. Але як тільки ця віртуальна система стає частиною суспільної інформаційної системи, її основою,

то ситуація стає принципово іншою. Інтернет не має ефективних засобів інформаційного захисту. Тому така інформаційна система, а разом із нею й суспільство можуть загинути, як і будь-яка інша природна система при порушенні інформаційного балансу й систем захисту.

Ідея глобалізації світових суспільних просторів і пов'язана з нею ідея глобальної культури також має негативний компонент стереотипізації й масифікації поведінки людей – тобто втягування людини до запрограмованої на певну поведінку маси людей. Усе це руйнує національні культурні цінності країни, яка потрапляє до системи глобальної культури, і тим самим підпорядковує її інтересам панівної нації у глобальній системі. Створюваний у наш час глобальний інформаційний світ має явно виражену проамериканську або прозахідну орієнтацію, де пострадянські країни почувають себе неповноцінними й залежними від правил гри у цьому глобальному світі.

На нинішньому етапі наша країна втрачає свою привабливість для іноземних партнерів як політичне, економічне й соціально-культурне явище. Значний вплив на це справляє зовнішньополітичний імідж нашої країни: Україну сьогодні не сприймають у світі як впливову, правову, демократичну, соціальну державу, де розбудовуються інститути громадянського суспільства, із якою треба рахуватися та в яку слід інвестувати капітали на майбутнє. Отримавши досить сприятливі стартові можливості у 1991 році під час набуття незалежності, Україна не скористалася ними й цим викликала певне розчарування у зарубіжній суспільній думці.

Нині ж, як вважають закордонні експерти, Україна не має ніякого іміджу (в усякому разі позитивного): через загальну непоінформованість або необізнаність, а також неспроможність вигідно представити себе в очах міжнародного співтовариства.

Сьогодні питання іміджу країни є не лише політичним питанням. Це питання національної безпеки, питання економічного розвитку, питання здійснення демократичних перетворень. Від того, яким є міжнародний авторитет країни, залежить і залучення до неї іноземних інвестицій, і вихід українських товарів, технологій і послуг на світовий ринок, і взагалі ставлення до нашої держави та її громадян.

Водночас, на відміну від негативного образу України як держави, імідж українців, що формується зарубіжною пресою, не є негативним. Навпаки, найчастіше зустрічається образ дуже талановитих, освічених людей і нації, що постраждала від Чорнобильської катастрофи. Українців також вважають звичайною європейською нацією з усіма позитивами й недоліками та політично активними людьми.

На непривабливий образ України впливає не так внутрішня негативна інформація, що подається у наших ЗМІ й передруковується або повторюється у зарубіжній періодиці та електронних ЗМІ, як ті причини, що її породжують. Ще одна з головних причин недовіри до України західного світу полягає у його слабкій поінформованості про нашу країну.

Для України є важливими розвиток власного інформаційного простору як ознаки могутності сучасної держави, створення й використання сучасних інформаційних технологій, повноцінна діяльність у світовому інформаційному просторі, надійний та ефективний захист інформаційного простору держави.

Сьогодні Україна для формування власного позитивного іміджу має цілу низку можливостей в економічній, зовнішньополітичній, етнопонаціональній, науково-технічній, культурно-гуманітарній, спортивній, туристичній та інших сферах, які вона належним чином не використовує. Творення політичного іміджу держави – складний і тривалий процес, що повинен здійснюватися свідомо, цілеспрямовано, безперервно, на високому професійному рівні.

Розв'язання цього завдання вимагає прийняття загальної стратегії інформаційної політики держави на коротку та довготермінову перспективу, спрямованої на просування позитивного іміджу України у світовий інформаційний простір. З цією метою вчені пропонують створити спеціальну державну структуру (наприклад, Національний

інформаційний центр), яка б збирала й накопичувала світовий досвід у цій галузі, виробляла іміджеву стратегію держави.

У своїй діяльності ця структура повинна виходити з національних особливостей і розстановки сил на міжнародній арені, уміло використовувати усі позитивні моменти, що можуть зіграти на користь України. Організаційно це має бути самостійна структура, але формально перебувати під егідою Міністерства закордонних справ України, як у низці країн. Окрім поширення позитивної інформації про Україну на закордон й сприяння входження нашої держави до світового інформаційного простору, ця структура має займатися узагальненням інформації щодо кількісних і якісних параметрів інформаційної присутності України у зарубіжних країнах або регіонах (так званий зворотній зв'язок).

Специфіка законів сучасної світової конкурентної боротьби за виживання в нових умовах породжує принципово нові форми міжнародного протиборства й суперництва. В умовах глобалізації, жорсткої конкуренції за, так би мовити, „місце під сонцем” міжнародним комунікаціям приділяється першочергова увага. Поки що Україна не може протистояти інформаційно-пропагандистським акціям інших держав, які через пряме вторгнення до українського інформаційного простору намагаються забезпечити свої політичні й економічні інтереси, що створює реальну загрозу національній безпеці України у широкому розумінні цього слова. Це вимагає прискореної інформатизації українського суспільства, впровадження з боку держави новітніх інформаційних технологій, захист вітчизняного інформаційного простору, наповнення його цікавою та важливою інформацією.

Імідж держави створюється, орієнтуючись не стільки на сьогоднішній день, скільки на перспективу.

Кожна країна встановлює закони для регулювання інформаційних потоків і захисту державної інформації, що становить державну таємницю.

Кожна країна своїм законодавством визначає власні кордони і межі своєї інформаційної території. Звичайно термін інформаційна територія держави – дещо умовний, тому що держава не в змозі припинити прийом інформації, що передається через численні канали штучних супутників Землі її громадянами. Вона може лише контролювати транслявання цих каналів на своїй території. Але за прийнятою конвенцією “Про використання сигналів, що передаються через штучні супутники Землі”, країна має заплатити за право транслявання таких каналів, при порушенні цієї умови на неї накладаються штрафні санкції.

МІП визначається конституційними нормами окремих держав, міжнародними угодами та технічним забезпеченням процесу інформатизації. Він складається із державних (національних) інформаційних просторів, регіональних просторів, а також просторів окремих територій.

На сьогодні окремі регіони та країни визначають квоти на присутність у своєму інформаційному просторі транснаціональних монополій, інших держав і приватних осіб. Наприклад, Європейське співтовариство визначило таке співвідношення: 14 % відводиться для суб'єктів неєвропейського походження, 86 % – для європейських суб'єктів. Окремі країни, наприклад Франція (яка проводить політику збереження франкофонії), виробляють спеціальне законодавство на присутність в своєму інформаційному просторі іншомовних (в даному випадку англомовних) представників.

Таким чином, основними об'єктами міжнародної інформації є:

1. Міжнародні відносини.
2. Діяльність окремих суб'єктів міжнародних відносин.

Міжнародні відносини – глобальна взаємодія “міжнародних політик” окремих країн, яку ще називають світовою політикою. Міжнародні відносини є тим середовищем, де реалізуються основні принципи зовнішньої і міжнародної політики.

Система міжнародних відносин – сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних, гуманітарних зв'язків і взаємостосунків між

народами, державами та об'єднаннями держав, між основними соціальними, економічними і політичними силами та організаціями, що діють на світовій арені.

Поняття міжнародна інформація слід розмежовувати з поняттям міжнародна комунікації.

Міжнародна комунікація – всесвітня система обробки, збереження, передачі, оцінки та перетворення інформації, що функціонує у світовому просторі. Це поняття відображає технологічний аспект існування міжнародної інформації. Міжнародна інформація є внутрішньою характеристикою певного явища, а міжнародна комунікація – його зовнішньою характеристикою. Перша – це зміст, друга – це засіб і форма. Для міжнародної інформації міжнародна комунікація – матеріальний носій, форма її існування, що створює базу для її використання.

Питання для самоперевірки:

1. Що входить до поняття “міжнародна інформація”?
2. Які функції виконує міжнародна інформація?
3. З чого складається система міжнародних відносин?
4. Якими показниками характеризується “міжнародний інформаційний простір”?
5. У чому принципова відмінність понять “міжнародна інформація” та “міжнародна комунікація”?

ЛЕКЦІЯ 2. МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЯ: СТРУКТУРА, ВЛАСТИВОСТІ, ДЖЕРЕЛА, КАНАЛИ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ

1. Особливості поширення інформації на різних етапах становлення людської цивілізації.
2. Структура і характеристика джерел міжнародної інформації.
3. Міжнародні, регіональні та національні інститути як джерела міжнародної інформації.
4. Міжнародні документи. Міжнародні ЗМК. Електронні ресурси. Джерела інформації для фірм.
5. Система міжнародного інформаційного права. Загальні принципи і спеціальні положення.
6. Міжнародні договори і угоди у галузі інформації та комунікації. Інститут відповідальності у міжнародному інформаційному праві.
7. Національне інформаційне законодавство.
8. Захист основних прав і свобод людини у галузі комунікації. Концепція регулювання кіберпростору.

Кінець ХХ сторіччя характеризується потужним стрибком науково-технічного прогресу, зростанням соціальних протиріч, різким демографічним вибухом, погіршенням екології. Наша планета ніколи раніше не піддавалася таким фізичним і політичним перевантаженням, які вона відчуває на рубежі ХХ - ХХІ сторіч. Що ж несе нам нове сторіччя – нові проблеми чи безхмарне майбутнє? Яким буде людство через 150, 200 років? Чи вдасться здолати тероризм?

Ці питання, безсумнівно, хвилюють багатьох людей. Ефективне вирішення цих проблем є одним з найважливіших завдань сучасного етапу розвитку людства. Учені погодилися, що міжнародна політика за принципом „реагувати й виправляти” неефективна. Передбачати й запобігати – це єдиний реалістичний підхід у сучасних умовах.

Наукове прогнозування (на відміну від езотеричного пророкування) – це спеціальне дослідження міжнародних комунікацій, що має свою методологію й техніку, і проводиться з метою підвищення рівня обґрунтованості та ефективності останніх.

Для того щоб зрозуміти існуюче, передбачити майбутнє, пояснити минуле використовуються моделі. Спочатку використовувались прості узагальнені моделі. Поступово моделі ставали конкретнішими, а проблеми, що підлягали розв'язанню, – складнішими. До нашого часу методологічні принципи, техніка, методика сучасного глобального прогнозування значно ускладнилися порівняно з історично першими й найпростішими моделями. У нових політичних умовах, при наявності ефективних засобів цілеспрямованого впливу на процеси взаємодії людей, перед кожною державою стоїть задача розробки конкретних прогнозів майбутнього, формування науково обґрунтованих уявлень про основні тенденції розвитку міжнародних відносин.

Обидва поняття – «інформація» й «комунікація» – тісно переплетені та взаємозалежні. В англійській мові слово «information» вперше з'явилося у 1387 р. Сучасного написання це слово набуло у XVI ст. У східнослов'янські мови слово «інформація» прийшло із Польщі у XVII ст. З середини XX ст. поняття «інформація» стало загальнонауковим, але досі в науковій сфері воно залишається вкрай дискусійним. Походження терміну «комунікація» простежується від латинського слова «communicatio», що означало зв'язок, повідомлення; в інших джерелах вказується на латинське слово «communico», що означало «роблю загальним, поєдную».

У науковому обігу існує велика кількість інтерпретацій поняття «інформація», які зумовлені завданнями конкретної науки. Загалом усі тлумачення відповідають таким концепціям:

Кібернетико-семіотична концепція (Н. Віннер, К. Шеннон) визначає «інформацію» як форму відображення, яка пов'язана з системою управління, що спроможна постійно підтримувати свою якісну визначеність, здійснювати цілеспрямоване програмне функціонування та саморозвиток, самовдосконалення своїх програм і способів функціонування. У такому підході «інформація» часто ототожнюється з поняттям «сигнал».

Атрибутивна концепція (Б. Рассел, Ф. Махлуп) розуміє інформацію як відображення різноманітності в будь-яких об'єктах та процесах живої й неживої природи. Вирізняють три рівня існування інформації: потенційна інформація як форма відображення в неживій природі, інформація як біологічна форма відображення та інформація як соціально-психічна форма відображення, пов'язана з мисленням людини.

Комунікативна концепція (найпопулярніша сьогодні) (Н. Луман, К. Дойч, Ю. Габермас) розглядає інформацію як сферу спілкування та сферу загальнонаукової рефлексії. Інформація не існує поза комунікацією і з'являється, коли принаймні дві людини вступають у комунікацію.

У межах згаданих вище концепцій ключова ідея полягає в тому, що інформація виробляється та циркулює, якщо існує потреба задовольнити інформаційні потреби індивіда, які обумовлені рівнем розвитку суспільства, соціальною групою, до якої він належить.

Оскільки процеси комунікації є ключовими в людській цивілізації, це зумовило велику увагу до них дослідників і, відповідно, велику кількість розроблених моделей. Крім того, побудова різних моделей у рамках вивчення комунікації зумовлена множинністю завдань, що завжди стоять перед учасниками процесу.

Соціальність і складність самого об'єкта дослідження обумовлює застосування методів і інструментарію низки гуманітарних наук. Уже на початку XX ст. була відомою суперечка з приводу відмінностей між природничими й гуманітарними науками. Російський філософ С. Л. Франк писав, що дослідник мурашника не є частиною мурашника, а дослідник громадських процесів є сам частиною цих процесів. Тобто коли біолог вивчає клітини, він є суб'єктом, відокремленим від клітини-об'єкта. У випадку

комунікації суб'єкт і об'єкт не можуть бути відокремлені. Додайте до цього ще й таке спостереження: гуманітарний дослідник у багатьох випадках може охопити 100 % своїх об'єктів, наприклад, дослідник М. Грушевського може переглянути всі його твори. Натомість неможливо уявити біолога, котрий вивчив хоча б більшість існуючих клітин. Отже ми бачимо, що є суттєві відмінності між природничими й гуманітарними науками. І в майбутньому на нас чекає створення якогось варіанта „гуманітарної математики”, яка була б здатна описувати явища, пов'язані зі свідомістю.

Першими теорію постіндустріального суспільства розробляли американські соціологи і політологи Д. Белл, З. Бжезінський, О. Тоффлер, а також французькі вчені А. Турен, Ж. Фурастьє та ін.

Починаючи з другої половини 60-х років ХХ ст. в деяких розвинених країнах почала поширюватися концепція інформаційного суспільства як модифікація концепцій постіндустріального суспільства.

Становлення інформаційних товариств зумовлене двома взаємопов'язаними причинами: довгостроковими тенденціями економічного розвитку і технологічним поступом. В інформаційному суспільстві виокремлюють кілька етапів розвитку. Розгляньмо їх.

Перший етап розпочинається в 50-х роках зі створення великих обчислювальних машин, орієнтованих на вирішення складних технічних задач, насамперед в оборонній сфері.

Другий етап пов'язаний з появою і масовим використанням персональних комп'ютерів. У 1971 р. з'явилася перша мікросхема, а в 1974 р. на ринок вийшов попередник персонального комп'ютера. До 1960 р. В усьому світі використовувалося не більш як 7 тис. комп'ютерів. Історичний перелом наступив лише у 1993 р., коли вперше обсяг виробництва персональних комп'ютерів перевершив обсяг виробництва легкових автомобілів і досяг 35,4 млн шт. Рік по тому цей обсяг зріс на 27 % і перевищив 48 млн шт., а до 1995 р. збільшився ще на 25 % і наблизився до 60 млн. На сьогоднішній день у деяких країнах, наприклад США, персональних комп'ютерів виробляється і продається вже більше, ніж телевізорів, і ця тенденція має властивість до поширення.

Третій етап почався в 1990 р. з “відкриттям” глобальної інформаційної мережі Інтернет — етап інформаційних комунікацій і мереж.

Слід зауважити, що феноменальне зростання виробництва засобів обчислювальної техніки само собою не стало основною умовою переходу від індустріального суспільства до інформаційного. До останнього часу комп'ютери працювали в основному ізольовано, однак тепер для ефективного використання різноманітної інформації відбувається їх об'єднання один з одним за допомогою телекомунікаційної інфраструктури. Такий якісний перехід можна порівняти з переходом від аграрного суспільства до індустріального.

Телекомунікації — технічні засоби, які використовуються для формування, обробки, передачі чи прийому знаків, сигналів, письмового тексту, зображень, звуків по дротовій, радіо, оптичній та інших електромагнітних системах.

Нині термін “інформаційне суспільство” широко застосовується у лексиконі закордонних політичних діячів різного рівня. Саме з ним пов'язують майбутнє своїх країн багато керівників. Найчіткіше це виявилось в діяльності адміністрації президента США (національна інформаційна інфраструктура), Ради Європи (інформаційне суспільство), Канади, Великої Британії (інформаційна магістраль).

Не відстають у розробці відповідних програм і концепцій розвитку інформаційних і телекомунікаційних технологій (ІТТ) інші держави Європейського співтовариства, азіатські країни.

У 1987 р. Європейська комісія випустила Зелену книгу з телекомунікацій, в якій зазначалося, що телекомунікаційні мережі становлять “нервову систему” сучасного економічного і соціального життя.

У 1988 р. Національна адміністрація США з телекомунікацій і інформації опублікувала доповідь — “NTIA Telecom 2000 report”, в якій наголошувалося, що телекомунікаційна та інформаційна інфраструктури життєво важливі для підтримки дієздатності американської і світової економіки. Уперше поняття “інформаційна супермагістраль” було використано віце-президентом США А. Гором у 1993 р.

Наступного року на конференції Міжнародного союзу зв'язку А. Гор уже говорив про глобальну інформаційну інфраструктуру. Державні органи провідних країн дотримуються надзвичайно активної позиції у справі формування інформаційного суспільства. Тому актуальність вивчення їх досвіду, вироблення комплексу рекомендацій для України не викликає сумнівів.

За останнє десятиліття у зв'язку з намаганням прискорити темпи входження України до Європейського союзу, а відтак до числа розвинених країн, до теми інформаційного суспільства неодноразово зверталися і вітчизняні вчені, ними запропоновано кілька визначень інформаційного суспільства.

Вплив інформаційного суспільства на культуру виявляється в масштабних змінах культури виробництва, бізнесу, організації роботи, дозвілля, споживання. Ці зміни зумовлені швидким процесом об'єктивізації інформації і знань, можливостями їх передачі у вигляді технологій через телекомунікації широким верствам населення, а також виникненням нових видів діяльності, заснованих на використанні знань.

Поступово відбувається лібералізація правил регулювання інформаційного і телекомунікаційного ринків, змінюється інформаційне законодавство, підвищується роль державного регулювання і міжнародної співпраці.

Міжнародна інформація є вищим, найбільш складним і різноманітним видом інформації. Вона має забезпечувати злагоджене функціонування всієї сукупності державних, господарських і громадських організацій. Ця інформація виконує управлінські, комунікативні (забезпечення спілкування держав), науково-пізнавальні, навчально-виховні та пропагандистські функції.

Кількісні характеристики і якісний склад міжнародної інформації, що використовується державними, громадськими організаціями для координації їхньої різнобічної діяльності, визначається рівнем розвитку суспільства.

До **головних видів МІ** відносяться:

- політична (дипломатична);
- економічна (біржова, фінансова, статистична, комерційна, інформація про учасників ринку);
- юридична (інформація про правові умови господарської діяльності);
- професійна інформація щодо здобутків у різних галузях науки і техніки.

Різниця видів МІ визначається **джерелами** її виникнення, що знаходяться в політичній, ідеологічній та інших сферах діяльності держав. Наприклад, політична інформація є відбитком політичної сфери життя держав, сукупністю повідомлень про явища і процеси, що протікають у цій сфері. Завдання політичної інформації – формування в суспільстві глибоких і тривалих політичних переконань.

За сферою використання можна виділити наступні види МІ:

- масова інформація;
- статистична інформація;
- правова інформація;
- соціологічна інформація;
- інформація про особу;
- науково-технічна інформація;
- інформація органів державної влади та місцевого самоврядування.

Основні канали збирання міжнародної інформації:

1. Засоби масової інформації.
2. Використання відповідних державних установ, наприклад МЗС.

3. Використання спецслужб та конфіденційних джерел.

З одного боку, це забезпечує різноманіття джерел інформування, а тому знижує небезпеку дезінформування. З іншого – вирішує проблему забезпечення рівноваги між різними інформаційними каналами.

Джерела інформації – це передбачені або встановлені законом документи на різних носіях, що зберігають фундаментальну інформацію та повідомлення засобів масової комунікації або публічні виступи.

Серед характеристик джерел інформації найважливішими є такі: статус джерела, надійність, кваліфікація, довіра до джерела, цінність і вага інформації. Основні вимоги до джерел інформації: достовірність, оперативність, новизна, повнота.

Види міжнародної інформації за режимом доступу до неї. Усі джерела інформації поділяються на три типи: *відкриті, закриті та конфіденційні*. Є також поділ на міжособистісні і опосередковані джерела.

Міжособистісні – це джерела, до яких належать особисті контакти із широким типом представництва: суспільні, політичні, ділові, культурні, військові, соціальні економічні. До міжособистісних джерел відносять безпосередньо осіб – дипломатів, офіційних представників уряду, співробітників дипломатичних представництв, а також інших осіб, які висловлюють офіційну точку зору. Ці джерела найчастіше використовуються у дипломатичній практиці, у діяльності міжнародних організацій, у посередництві між країнами, у врегулюванні міжнародних конфліктів та для передачі особистісної інформації (це зустрічі президентів віч-на-віч, зустрічі дипломатів). До цих джерел також можна віднести контакти, які відбуваються на рівні міністрів для вирішення поточних, конфліктних і кризових проблем. Міжособистісні джерела часто використовуються також у стратегічних напрямках діяльності, тобто розвідкою, а особливо промисловою розвідкою.

Опосередковані джерела — це джерела інформації, які виступають посередниками між конкретним каналом інформації і суб'єктами міжнародних відносин (суспільством (громадською думкою)). До них відносять: засоби масової комунікації, інформаційно-аналітичні установи, електронні засоби комунікації, інформаційні центри, архіви і бібліотеки та інші джерела і соціальні інституції, що забезпечують збереження і розповсюдження МІ.

Опосередковані джерела, в свою чергу, поділяються на **офіційні та неофіційні**.

Офіційні – органи державної влади, силові структури, спеціалізовані науково-дослідні інституції та установи та інші державні органи (наприклад, Міністерство закордонних справ), силові структури та інші державні органи, які виступають з офіційною точкою зору. Крім того органи статистики, що надають інформаційно-аналітичну економічну інформацію (тобто аналіз економіки по всіх галузях діяльності держави), інформацію, яка подається установами соціальної політики і праці, інститутом демографії, статистику промисловості (доходи, валовий збір, кредити та ін.), інформацію силових структур. При цьому слід розуміти різницю між офіційною точкою зору установи (заява, нота) і особистою точкою зору працівника цієї організації, яка вже не є офіційною.

Неофіційні – це джерела, які представляють суб'єктивні оціночні прогнози та аналіз соціально-економічної та політичної ситуації: заяви і повідомлення політичних партій та рухів, громадських організацій і структур (політична партія, якщо вона не є домінуючою в державі, не може виступати від імені держави з офіційною точкою зору), соціологічні дослідження, аналітичні прогнози, повідомлення засобів масової комунікації, якщо вони не є офіційними представниками виконавчої влади.

Опосередковані неофіційні джерела — це громадські організації та рухи, політичні партії, політичні структури, соціологічні установи, альтернативні засоби масової комунікації, а також незалежні інформаційно-аналітичні центри, які створюють суб'єктивні оціночні прогнози.

Опосередковані джерела (офіційні та неофіційні) в свою чергу поділяються на:

Відкриті джерела – інформація, яка публікується в офіційних виданнях, повідомлення про наукові розробки, діяльність промисловості, банківської системи тощо.

Це може бути *інформація загального характеру*: політична, економічна, військова для оцінки економічного та політичного потенціалу держави. Така інформація використовується для складання прогнозів на довготривалий період, а також для прийняття рішень політичними, економічними та військовими органами. Ця інформація потрібна для розробки політичної або економічної стратегії, для дипломатії під час переговорів і для планування політичних кроків і стратегії міжнародних відносин у майбутньому.

Крім того, існує *спеціальна інформація*, що стосується конкретної галузі. Вона може мати відношення до економіки, науки, сировинних ресурсів, військової справи тощо. Ця інформація – частина загального стратегічного планування, а також призначена для аналізу й прогнозування вузького кола спеціалістів-міжнародників.

Джерела персональної інформації, які особливо важливі для усіх міністерств та відомств, а також розвідки. Ця інформація збирається за допомогою відкритих способів, а також неконституційних методів (підслуховування, стеження).

Закриті джерела інформації – до них належать: розвідувальні, дипломатичні, стратегічні, статистичні джерела (наприклад, статистика про продукцією військово-промислового комплексу), інформація про новітні технології, які становлять державну таємницю, а також інша інформація, що віднесена до таємної.

До закритої інформації (джерел) відносять: інформацію, що міститься у директивах і вказівках посадовим особам, які представляють державу на міжнародних переговорах, консультаціях та нарадах питань зовнішньої політики. Розголошення такої інформації переслідується в кримінальному порядку і віднесено до статей кримінального кодексу країни; інформацію про стратегію і планування зовнішньої політики; відомості про номенклатуру, обсяги фінансування операцій експорту та імпорту озброєння. Кожна країна має закон “про державну таємницю і національну безпеку”, і додаток “звіт відомостей, що становлять державну таємницю”. Цей додаток встановлюється урядом, публікується в офіційних виданнях і змінюється відповідно зі змінами пріоритетів держави.

Також до закритої інформації у сфері міжнародних економічних відносин належать:

- Інформація про стратегію та планування зовнішньої політики.
- Відомості про номенклатуру.
- Обсяги фінансування операцій з експорту та імпорту озброєння, військової техніки, стратегічних видів сировини, а також інформація про військово-технічне співробітництво з іншими державами.

Наприклад, до закритої інформації у сфері зовнішньоекономічних відносин належить інформація про: обсяги фінансування, формування рівня індикативних цін, формування валютних надходжень.

До закритої інформації належать також: інформація про майно воєнного призначення, маршрути, час руху військово-транспортних засобів, місця розташування військової техніки, відомості про діяльність, маршрути і завдання де-пешної служби (дипкур'єри, перевезення цінностей і т. д.).

Конфіденційні – це джерела, які захищаються законом і які вміщують інформацію спеціального призначення з точки зору зацікавлених країн. До них відносять:

- інформацію, правовий режим якої встановлено державою;
- відомості, які знаходяться у володінні фізичних чи юридичних осіб;
- інформацію комерційного характеру, отриману юридичними особами за власні кошти. Доступ до неї визначають юридичні особи.

До цих джерел відносяться документи (публікації, технічні носії інформації, технічні засоби обробки інформації, інформаційні продукти) промислової, інтелектуальної, політичної сфери, а також інформація, яку відносять до розвідувальної.

Це можуть бути джерела розвідки, закриті джерела міністерств і відомств (існує три ступені секретності: 5, 10, 15 років, після закінчення цього строку інформацію можуть розсекретити – оприлюднити). Конфіденційне джерело розкривається тільки у випадку проведення судового слідства із санкцій прокурора або коли інформація має характер, що стосується існування людства та життєдіяльності всієї цивілізації.

Елементи міжнародного інформаційного потоку (канали розповсюдження інформації):

- Дипломатичні та політичні канали.
- Мас-медіа.
- Технологічні канали комунікації.
- Військові організації.
- Сфери людської діяльності (туризм, міграція, мандрівки).
- Освітні, наукові, культурні обміни.

Питання для самоперевірки:

1. Які існують основні види міжнародної інформації?
2. Визначте сфери використання міжнародної інформації.
3. Охарактеризуйте основні канали збору міжнародної інформації.
4. Які основні характеристики та вимоги до джерел міжнародної інформації?
5. Що таке міжособистісні джерела інформації?
6. Що включає поняття опосередковані джерела інформації?
7. Чим відрізняються закриті та конфіденційні джерела інформації?
8. Охарактеризуйте основні канали розповсюдження міжнародної інформації.

ЛЕКЦІЯ 3. ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО. МЕРЕЖЕВЕ СУСПІЛЬСТВО: НОВІ ФОРМИ ІДЕНТИЧНОСТІ, СТРАТИФІКАЦІЇ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА

1. Перші спроби визначити поняття “інформаційне суспільство”.
2. Причини становлення інформаційного суспільства.
3. Етапи становлення інформаційного суспільства. Інформаційне суспільство в американській та європейській національних інформаційних інфраструктурах.
4. Проблема незбалансованості міжнародної інформаційної сфери.
5. Політичні, юридичні та технічно-фінансові аспекти незбалансування інформації.
6. Загальна характеристика основних положень Хартії глобального інформаційного суспільства 2000 р.
7. Політика Європейського Союзу у сфері створення інформаційного суспільства.
8. Перспективи створення інформаційного суспільства в Україні.
9. Нові форми ідентичності, стратифікації та підприємництва у мережевому суспільстві.

Стрімкий розвиток і поширення нових інформаційно-комунікаційних технологій в результаті науково-технічного прогресу набуває сьогодні характер безпрецедентної за своїми масштабами інформаційної революції, яка оказує все зростаючий вплив на політику, економіку, науку та інші сфери життєдіяльності суспільства, як в рамках національних кордонів, так і в світі в цілому.

Інформація та знання стають одним із стратегічних ресурсів держави, масштаби використання якого стали порівняні з використанням традиційних ресурсів, а доступ до них – одним з основних факторів соціально-економічного розвитку. Постійно підсилюється роль цього чинника як засобу прискорення темпів глобальної інтеграції в економіці та інструменту впливу на масову свідомість, культуру і міжнародні відносини,

що дозволяє говорити про появу об'єктивних передумов для руху до так званого «глобального інформаційного суспільства».

Набираюча силу інформаційна революція швидко змінює світ, надаючи людству принципово нові рішення і можливості у багатьох сферах. Але разом з очевидними благами, які вона вже дала людям, і ще більшими в недалекому майбутньому, ця революція несе з собою і принципово нові проблеми і протиріччя. Серед них – цифрова нерівність країн і регіонів, проблема правового регулювання мережі Інтернет, електронної комерції та оподаткування у цій галузі, питання інтелектуальної власності, проблема забезпечення безпеки та конфіденційності інформації, дотримання свободи слова, питання цензури в глобальних комп'ютерних мережах та інші.

Розбудова інформаційного суспільства в Україні є одним із стратегічних завдань розвитку нашої країни на найближчий період. Від її розв'язання багато в чому залежить стан економіки, рівень і якість життя населення країни, національна безпека й місце в світовій спільноті.

Нині за рівнем свого інформаційного розвитку Україна значно відстає не лише від США і передових країн Європи, а й від деяких країн Азії, що швидко розвиваються. Більш того, міжнародний рейтинг України в цій сфері за останні роки неухильно знижується. Подальше збереження цієї тенденції становить собою пряму загрозу для національної безпеки країни.

Однією з причин сучасного відставання нашої держави від передових країн у галузі інформаційного розвитку полягає в тому, що проблеми інформаційного суспільства в українській системі освіти на належному рівні ще не вивчаються, хоча необхідність цього назріла і є очевидною.

Саме тому основні ідеї та концепції інформаційного суспільства як нового ступеня розвитку цивілізації ще не стали атрибутом суспільної свідомості й надбанням української культури. А без цього розбудова інформаційного суспільства в Україні практично неможлива.

Інформаційне суспільство (англ. Information society) – це теоретична концепція постіндустріального суспільства, історична фаза можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі.

Головними продуктами виробництва інформаційного суспільства є інформація і знання.

Історія виникнення концепції «інформаційного суспільства» бере свій початок з робіт австрійсько-американського економіста-дослідника Фріца Махлупа, який в 1933 році почав вивчати вплив патентів на наукові дослідження. Ф. Махлуп ввів поняття «індустрії знань», до якої він включив п'ять секторів інформаційної діяльності у суспільстві: освіта, наукові дослідження і розробки, засоби масової інформації, інформаційні технології та інформаційні послуги.

Термін «інформаційне суспільство», за даними угорського університетського науковця-соціолога Ласло Карвалікса, виникнув в середовищі японських соціологів на початку 60-х років. Згодом, приблизно до 1980 року, словосполучення «інформаційне суспільство» стало у соціологів визнаним і влучним (як у описовому, так і у метафоричному сенсі) терміном-парасолькою для позначення нового, швидко змінюваного світового соціо-економічного комплексу у постіндустріальну епоху.

Характерні риси теоретичного інформаційного суспільства:

- збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства;
- зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті;
- зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних та господарських відносинах;

- створення глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг.

Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку.

Інформаційне суспільство, що є результатом впливу і проникнення інформації у всі сфери людського життя, має певні основи свого існування:

- економічні;
- правові;
- технологічні.

«Інформаційне суспільство» вважається наступником «індустріального суспільства». В «інформаційному суспільстві» створення, розповсюдження, використання, узагальнення і маніпулювання інформацією становить значну частину економічної, політичної та культурної діяльності.

«Економіка знань» стає економічною копією цієї діяльності, оскільки добробут суспільства створюється через експлуатацію знань або розуміння суті речей та процесів. Люди які мають засоби і можливості для участі в такому суспільстві отримують певні додаткові вигоди, порівняно з тими, хто таких можливостей або засобів не має.

Економічними основами інформаційного суспільства є галузі інформаційної індустрії (телекомунікаційна, комп'ютерна, електронна, аудіовізуальна), які переживають процес технологічної конвергенції і корпоративного злиття, розвиваються найбільш швидкими темпами, мають вплив на всі галузі економіки і конкурентоспроможність країн на світовій арені. Відбувається інтенсивний процес формування світової «інформаційної економіки», що укладається в умовах глобалізації інформаційних, інформаційно-технологічних і телекомунікаційних ринків, виникненні світових лідерів інформаційної індустрії, перетворенні «електронної торгівлі» по телекомунікаціях у засіб ведення бізнесу.

Характерними рисами і ознаками інформаційного суспільства є:

- формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору країни, як частини світового інформаційного простору, повноправна участь України в процесах інформаційної і економічної інтеграції регіонів, країн і народів;
- становлення і в подальшому домінування в різних сферах перспективних інформаційних технологій, засобів обчислювальної техніки і телекомунікацій;
- створення і розвиток ринку інформації і знань як факторів виробництва на додаток до ринків природних ресурсів, праці і капіталу, перехід інформаційних ресурсів суспільства в реальні ресурси соціально-економічного розвитку, фактичне задоволення потреб суспільства в інформаційних продуктах і послугах;
- зростання ролі інформаційно-комунікаційної інфраструктури в системі суспільного виробництва;
- підвищення рівня освіти, науково-технічного і культурного розвитку за рахунок розширення можливостей систем інформаційного обміну на міжнародному, національному і регіональному рівнях і, відповідно, підвищення ролі кваліфікації, професіоналізму і здібностей до творчості як найважливіших характеристик послуг праці;
- створення ефективної системи забезпечення прав громадян і соціальних інститутів на вільне одержання, поширення і використання інформації як найважливішої умови демократичного розвитку.

Інформаційний обмін та його еволюція у суспільстві

Існуючі типи обмінів у суспільстві:

- матеріал;
- енергетичний;
- інформаційний (актуальний з середини ХХ століття).

Основними фазами інформаційного обміну є:

– *Усна фаза*

розвиток мови є об'єктивним процесом у розвитку суспільства. Мова – це відображення розумових процесів, культура мови відображає розвиток людини.

– *Письмова фаза*

становлення писемності є революційним кроком, котрий зумовив подальший розвиток людства.

– *Книжкова фаза*

Верстат Гутенберга та початок епохи друкарства. Поява можливості забезпечити збереження авторства, інтелектуальної власності (вихідні дані книги), істотно більш масовий і оперативний обмін інформацією. Коли книжкова інформатика стала знижувати свою ефективність, утворюється протиріччя між потоками поточної літератури та індивідуальними читацькими можливостями, а також складається ситуація, коли легше відкрити новий факт або створити нову теорію, ніж упевнитися, що вони ще не були відкриті або виведені, що зумовлює уповільнення темпу науково-технічного прогресу. Таким чином, з'явилася необхідність більш досконалих технічних засобів для зняття інформаційної кризи.

– *Комп'ютерна фаза*

новий безпаперовий етап у розвитку соціальних комунікацій. Діалог «людина – ЕОМ» – головна відмінність електронної комунікації від усної чи документальної комунікації, де має місце прямий або опосередкований документом діалог «людина – людина». Гіпертекст – нова технологія роботи з текстами на комп'ютерній фазі інформаційного обміну.

Критерії інформаційного суспільства

Суспільство вважається інформаційним, якщо:

- будь-який індивід, група осіб, підприємство або організація в будь-якій точці країни і в будь-який час можуть одержати за відповідну плату або безкоштовно на основі автоматизованого доступу і систем зв'язку будь-яку інформацію і знання, необхідні для їх життєдіяльності і вирішення особистих і соціально значущих завдань;

- у суспільстві виробляється, функціонує і доступна будь-якому індивіду, групі або організації сучасна інформаційна технологія;

- є розвинені інфраструктури, що забезпечують створення національних інформаційних ресурсів в обсязі, необхідному для підтримки постійно швидкі науково-технологічного та соціально-історичного прогресу;

- відбувається процес прискореної автоматизації і роботизації всіх сфер і галузей виробництва і управління;

- відбуваються радикальні зміни соціальних структур, наслідком яких виявляється розширення сфери інформаційної діяльності і послуг.

Провідними трьома рисами, що вирізняють подібний соціум від усіх його попередників вважаються:

- створення глобального інформаційного простору, здатного забезпечити нову якість життя;

- збільшення питомої ваги інформаційно-комунікативних технологій, продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті (ВВП) країни;

- поява якісно нових комунікацій та ефективної інформаційної взаємодії людей на засадах зростаючого доступу до національних і світових інформаційних ресурсів, подолання інформаційної нерівності (бідності), прогресуюче задоволення людських потреб в інформаційних продуктах і послугах.

Найбільш чітко перелік з 12-ти ознак, що характеризують інформаційне суспільство, представлений в роботі Дона Тепскотта «Електронно-цифрове суспільство»:

1. Орієнтація на знання. Розумова праця стає основою створення матеріальних цінностей, отримання доходів і прибутків. Центр ваги зміщується від сили м'язів до сили

думки. Знання стають складовою продукції. Поширюються технічні засоби, орієнтовані на знання. Системи управлінської інформації еволюціонують у системи знань.

2. Цифрова форма представлення об'єктів. Документи перетворюються в електронно-цифрову форму. Спілкування між людьми набуває форму одиниць і нулів. Перехід від аналогової техніки до електронно-цифрової (зв'язок, системи фіксації подій, копіювання).

3. Віртуальна природа. Фізичні предмети, організації можуть ставати віртуальними. Віртуальні магазини, склади, робочі місця, бригади. Віртуалізація даних, системи «віртуальна реальність» з впливом на всі органи чуття.

4. Молекулярна структура. Кінець адміністративно-командної ієрархії. Окремі працівники і бригади отримують свободу дій і можливість створювати цінності. Створюються компоненти типу «конструктора «Лего», які передбачають багаторазове і багатофункціональне використання.

5. Інтеграція. Міжмережна взаємодія. Підприємство нового типу – це мережевий елемент. З'являються модульні незалежні організації, що становлять єдину мережу послуг і виробництва. Створення матеріальних цінностей, торгівля, громадське життя ґрунтуються на глобальній інфраструктурі загального користування.

6. Усунення посередників. Усунення в господарській діяльності агентів, маклерів, оптовиків, почасти роздрібних торговців – всього, що стоїть між виробником і споживачем, усіх, хто виконував функції підсилювача сигналів в каналах зв'язку організацій.

7. Конвергенція. Конвергенція ключових галузей економіки. Конвергенція організаційних структур.

8. Інноваційна природа. Нововведення – головна рушійна сила економічної діяльності та успіху в справі. Основним джерелом цінностей стає людська уява, а не традиційні чинники успіху – доступ до сировини, продуктивність, масштаби, вартість робочої сили. Нововведення в стратегії маркетингу, методах управління.

9. Трансформація відносин «виробник-споживач». Стирання граней між виробником і споживачем. Знання, інформація споживача використовується при створенні продукту, особливо при розробці інформаційних систем, програмних продуктів. Споживач може відстежувати, коректувати і навіть брати участь у створенні продукту, орієнтованого на його конкретні побажання.

10. Динамізм. Нове суспільство діє в режимі реального часу. Торгівля стає електронною, комунікації виконуються миттєво, отримання істинної картинки процесу з усіма необхідними параметрами забезпечує безпосередній контроль і управління. Життєвий цикл продукції скорочується.

11. Глобальні масштаби. Знанню не відомі кордони. Економіка перетворюється на загальносвітову. Організація взаємної роботи, співпраці не обмежується простором і часом. Роботу можна виконувати в самих різних місцях, у тому числі вдома. Зростає взаємозалежність країн.

12. Наявність суперечностей. Виникають масові соціальні протиріччя між трудящими і звільненими робітниками, знання яких стали не потрібні, знаючими і невігласами, що мають доступ до інформаційної магістралі і не мають його.

Типи інформаційного суспільства

Виходячи з мети, розрізняють два типи інформаційного суспільства:

1. «Цифровий диктатура»

створюється цифровий бюрократією для того, щоб спростити управління цифровою державою. При цьому цифрові права цифрових громадян не захищені, ставка робиться на цифрові поліцейські заходи тотального цифрового контролю. Проводиться нав'язування цифрових послуг населенню, в яких потребує не саме населення, а держава (бюрократія).

2. «Цифрова демократія»

будується заради громадян, заради захисту їх цифрових громадянських прав. Створювати «цифрову демократію» набагато складніше, ніж «цифрову диктатуру». Прогнози показують, що «цифрова демократія» повинна забезпечувати конфіденційність, анонімність особистої інформації громадян. Забезпечити конфіденційність і анонімність особистої інформації (персональних даних) громадян вдається тільки засобами криптографії, при цьому особистим ключем для управління своєю особистою криптографією повинна стати сама людина (біометричний образ людини).

Поряд з категорією «інформаційне суспільство» досить важливого значення набуває категорія «інформаційної цивілізації».

Інформаційна цивілізація відображає рівень розвитку суспільства на даному етапі, що визначається роллю інформації в його житті та рівнем інформаційної культури.

Види інформаційної цивілізації:

1. Глобальна інформаційна цивілізація – це рівень розвитку глобального суспільства (світового співтовариства), що визначається зростанням ролі інформації як продукту соціальної діяльності людей, за якісними характеристиками якої вимірюється рівень загальної культури суспільства щодо здатності виробляти, сприймати і раціонально застосовувати відомості, дані, знання для потреб життєдіяльності.

2. Локальна (регіональна) інформаційна цивілізація – це рівень розвитку суспільства в окремих регіонах (на континентах, в окремих країнах), що визначається зростанням ролі інформації як продукту соціальної діяльності людей, за якісними характеристиками якої вимірюється рівень загальної культури суспільства щодо здатності виробляти, сприймати і раціонально застосовувати відомості, дані, знання для потреб життєдіяльності. Серед локальних інформаційних цивілізацій сьогодні можна назвати такі: найбільш розвинута інформаційна цивілізація – США; менш розвинута – країни Західної Європи, Азія (Індія, Китай та ін.); малорозвинута – Африка, Латинська Америка, Східна Європа. Межа ХХ і ХХІ сторіч ознаменувалася переходом світової цивілізації від індустріального до інформаційного суспільства. У 1993 році Комісія Європейського Союзу офіційно проголосила поступ Європи до інформаційного суспільства.

Інформаційні революції

В історії розвитку цивілізації відбулося кілька інформаційних революцій – перетворень суспільних відносин через кардинальних змін у сфері обробки інформації. Наслідком подібних перетворень було придбання людським суспільством нової якості.

Перша революція пов'язана з винаходом писемності, що привело до гігантського якісного і кількісного стрибка в інформаційному розвитку суспільства. З'явилася можливість фіксувати знання на матеріальному носії, таким чином відчувувати їх від виробника і передавати від покоління до покоління.

Друга (середина ХVІ ст.) викликана винаходом друкарства, яке радикально змінило індустріальне суспільство, культуру, організацію діяльності.

Третя (кінець ХІХ ст.) зумовлена винаходом електрики, завдяки якому з'явилися телеграф, телефон, радіо, що дозволяють оперативно передавати і накопичувати інформацію в будь-якому обсязі.

Четверта (70-і рр. ХХ ст.) пов'язана з винаходом мікропроцесорної технології і появою персонального комп'ютера. На мікропроцесорах та інтегральних схемах створюються комп'ютери, комп'ютерні мережі, системи передачі даних (інформаційні комунікації).

Цей період характеризують три фундаментальні інновації:

- перехід від механічних та електричних засобів перетворення інформації до електронних;
- мініатюризація всіх вузлів, пристроїв, приладів, машин;
- створення програмно-керованих пристроїв і процесів.

Остання інформаційна революція висуває на перший план нову галузь – інформаційну індустрію, пов'язану з виробництвом технічних засобів, методів, технологій для виробництва нових знань. Найважливішими складовими інформаційної індустрії стають всі види інформаційних технологій, особливо телекомунікації. Сучасна інформаційна технологія спирається на досягнення в області комп'ютерної техніки та засобів зв'язку.

Серед позитивних здобутків сучасної інформаційної цивілізації можна визначити такі:

- зростання можливості швидко здійснювати інформаційні зв'язки на великих відстанях, у тому числі між континентами;
 - зростання можливості швидко, у великому обсязі сприймати та обробляти, зберігати інформацію на компактних (малогабаритних) технічних засобах;
 - об'єднання різних технологій комунікації: теле-, радіо- та обчислювальної техніки.
- Водночас ці позитивні соціальні явища супроводжуються негативними, серед яких:
- зростання можливості швидкого перехоплення, витоку, перекручення, знищення інформації;
 - використання технічних засобів і технологій інформації в антисоціальній діяльності:
 - а) воєнній;
 - б) політичній;
 - в) економічній.

Як узагальнення щодо негативного прояву інформаційного суспільства можна зазначити, що створюється загроза інформаційному суверенітету, інформаційній безпеці окремої держави, групи держав, регіонів, а також безпечному існуванню окремих людей.

Інформаційна культура

Для вільної орієнтації в інформаційному потоці людина повинна володіти інформаційною культурою як однієї зі складових загальної культури.

Інформаційна культура – це вміння цілеспрямовано працювати з інформацією і використовувати для її отримання, обробки і передачі комп'ютерну інформаційну технологію, сучасні технічні засоби і методи.

Інформаційна культура у вузькому сенсі – це рівень досягнутого у розвитку інформаційного спілкування людей, а також характеристика інформаційної сфери життєдіяльності людей, в якій можливо відзначити ступінь досягнутого, кількість і якість створеного, тенденції розвитку, ступінь прогнозування майбутнього.

Під інформаційною культурою також розуміють:

- новий тип спілкування, який дає можливість вільного виходу особистості в інформаційне буття;
- свобода виходу і доступ до інформаційного буття на всіх рівнях від глобального до локального, оскільки внутрішньо-національний, внутрішньодержавний тип інформаційного буття так само неспроможний, як і національна наука;
- новий тип мислення, що формується в результаті звільнення людини від рутинної інтелектуальної роботи, серед рис, що визначають це вже сьогодні яскраво проявляється орієнтація людини на саморозвиток і самонавчання.

Інформаційна культура пов'язана із соціальною природою людини. Вона є продуктом різноманітних творчих здібностей людини і виявляється в таких аспектах:

- у конкретних навичках по використанню технічних пристроїв (від телефону до персонального комп'ютера і комп'ютерних мереж);
- у здатності використовувати у своїй діяльності комп'ютерну інформаційну технологію, базовою складовою якої є численні програмні продукти;
- в умінні витягати інформацію з різних джерел: як з періодичної преси, так і з електронних комунікацій, представляти її в зрозумілому вигляді та вміти її ефективно використовувати;

- у володінні основами аналітичної переробки інформації;
- в умінні працювати з різною інформацією;
- у знанні особливостей інформаційних потоків у своїй галузі діяльності.

«Інформаційне суспільство» в Україні

Вперше орієнтацію України на створення «інформаційного суспільства» було офіційно зафіксовано в Стратегії інтеграції України до ЄС (розділ 13), ухваленою в 1998 році.

Варто відзначити, що одночасно, в 1998 році було прийнято два Закони України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» та «Про Національну програму інформатизації», якими визначалися принципи і програма дій інформатизації України, а не побудови в ній «інформаційного суспільства». Таке протиріччя у концептуальних основах між різними групами фахівців і політиків на найвищому рівні прийняття політичних рішень в Україні свідчить про некритичність сприйняття іноземних новацій. Воно сильно зашкодило практиці інформаційно-комунікаційного розвитку України.

Популярність вживання термінології «інформаційного суспільства» знову зросла в Україні на початку 2000-х років, в ході підготовчих робіт до участі делегації України в першому і другому зібранні Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства, а також в ході спроб реалізації Рішень цього саміту після 2005 року.

Відповідно до перших Рішень саміту (Женевський план дій, 2003 рік), Україна мала б розробити Національну стратегію розвитку «інформаційного суспільства» та приступити до її реалізації. Однак тільки в 2005 році в Україні були проведені Парламентські слухання з цього питання і за їх результатами на початку 2007 року був прийнятий Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007 – 2015 роки».

В серпні 2007 року був прийнятий План заходів з виконання завдань цього закону (Розпорядження КМУ від 15.08.2007 № 653-р). Стратегія розвитку «інформаційного суспільства» в Україні лишилася невизначеною. Більше того, продовжують бути чинними зазначені вище закони про інформатизацію України.

Україні належить виконати значний обсяг роботи з осмислення і адаптації концепції «інформаційного суспільства» в українських реаліях, розроблення та реалізації Національної стратегії сучасного інформаційно-комунікаційного розвитку.

Інформатизація: поняття та основні види

Провідною ознакою інформаційного суспільства є інформатизація.

Інформатизація являє собою сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, спрямованих на створення умов для задоволення інформаційних потреб, реалізації прав громадян і суспільства на основі створення, розвитку, використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, що ґрунтуються на застосуванні сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 року: «Інформатизація – сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки».

Як показує досвід інших країн, інформатизація сприяє забезпеченню національних інтересів, поліпшенню керованості економікою, розвитку наукомістких виробництв та високих технологій, зростанню продуктивності праці, вдосконаленню соціально-економічних відносин, збагаченню духовного життя та подальшій демократизації суспільства.

Інформатизація – це технологічний, соціальний і навіть культурологічний процес, пов'язаний зі значними змінами в способі життя населення. Такі процеси вимагають серйозних зусиль не лише влади, а й всієї спільноти користувачів інформаційно-комунікаційних технологій на багатьох напрямках, включаючи ліквідацію комп'ютерної неграмотності, формування культури використання нових інформаційних технологій та інше.

Процес інформатизації включає в себе наступні взаємопов'язані техніко-технологічні складові:

Електронізація – поширення електронної технології на найрізноманітніші сфери людської діяльності: у виробництво і управління, освіту і науку, соціальну та культурну сфери.

Медіатизація – процес вдосконалення засобів збору, зберігання і розповсюдження інформації, в якому головним носієм інформації та даних стає електронний носій. Медіатизація дозволяє передавати інформацію без переміщення людини, збільшує швидкість і розширює спектр можливостей цієї передачі.

Комп'ютеризація – процес вдосконалення засобів пошуку та обробки інформації на основі впровадження комп'ютерної техніки. Комп'ютер стає головним засобом комунікації людини, засобом позбавлення від рутинних операцій. Комп'ютеризація – це не тільки технічний і технологічний процес, але і соціологічні перетворення, пов'язані з освоєнням комп'ютерної техніки практично всім населенням.

Інтелектуалізація – процес розвитку знань і здібностей людей до сприйняття і породження інформації, що закономірно зумовлює підвищення інтелектуального потенціалу суспільства, включаючи можливість використання засобів штучного інтелекту.

Інформатизацію можна поділити умовно на наступні види:

- інформатизація стратегічних напрямів розвитку державності, безпеки та оборони;
- інформатизація на рівні обласних (міських) держадміністрацій та органів місцевого самоврядування;
- інформатизація Збройних Сил України;
- інформатизація процесів соціально-економічного розвитку;
- інформатизація пріоритетних галузей економіки;
- інформатизація фінансової та грошової системи, державного фінансово-економічного контролю;
- інформатизація соціальної сфери;
- інформатизація в галузі екології та використання природних ресурсів;
- інформатизація освіти;
- інформатизація наукової діяльності;
- інформатизація у сфері культури;
- інформатизація мовної сфери тощо.

Інформатизація процесів соціально-економічного розвитку – комплексне та збалансоване вирішення завдань соціально-економічного розвитку на сучасній інформаційно-аналітичній, системно-технічній базі за допомогою ситуаційних центрів забезпечення інформаційної підтримки функціонування державного сектору економіки, проведення виваженої бюджетно-кредитної та податкової політики, виникнення конкурентоспроможних виробництв галузей промисловості у стратегічно важливих сферах. Систему моніторингу та застосування сучасних інформаційних технологій забезпечать наукові підходи у розв'язанні соціальних проблем суспільства.

В основу цього напряму інформатизації покладається створення баз даних і знань, а також засобів обробки їх, орієнтованих на ефективну інформатизацію органів державної статистики і точне прогнозування процесів соціально-економічного розвитку, зокрема інформаційно-довідкових систем ринку праці, товарів і послуг, контролю якості

споживчих товарів тощо з подальшим використанням їх для формування систем електронної комерції.

Інформатизація пріоритетних галузей економіки – це комплекс автоматизованих систем оброблення даних та управління різного рівня і призначення, які взаємопов'язані на основі принципів технологічної, організаційної, документаційної, програмної та інформаційної сумісності та утворюють цілісну інформаційну інфраструктуру.

В умовах формування ринкових відносин важливими завданнями є такі:

- підвищення ефективності функціонування галузей за рахунок оптимізації структури виробництва і транспортних засобів та необхідної координації робіт усіх управлінських підрозділів;

- вирішення проблеми комплексної автоматизації виробництва на основі сучасних стандартів і технологій, яка охоплює процеси від проектування та підготовки виробництва до безпосереднього автоматизованого виробництва.

Інформатизація фінансової та грошової системи, державного фінансово-економічного контролю включає кілька підсистем.

Для податкової адміністрації – створення інформаційної системи, що забезпечує прогноз і контроль податкових зборів.

Інформатизація банківської діяльності – створення системи розрахунків у реальному часі для виконання великих та термінових платежів, системи безготівкових розрахунків за товари та послуги, електронного реєстру застав майна, електронної системи Центрального депозитарію державних цінних паперів. Важливе значення також буде мати створення системи інформаційно-аналітичної взаємодії Національного банку України, Міністерства фінансів України, Державної податкової адміністрації України та Державного казначейства України.

Важливою складовою фінансової системи України є державний фінансово-економічний контроль.

Єдина автоматизована система державного контролю включає автоматизовані системи (АС) за виконанням державного бюджету України, фінансуванням загальнодержавних програм, збереженням і використанням об'єктів права державної власності, використанням кредитних ресурсів, діяльністю установ банківської системи. Базовим елементом такої системи є інформаційно-аналітична система Рахункової палати.

У галузі фінансів на сьогодні вже функціонує інформаційна система, що дала можливість переходу від використання традиційних платіжних інструментів до високонадійної системи міжбанківських розрахунків та паралельно-кредитних карток (електронних грошей).

Інформаційно-аналітичні системи забезпечення державного фінансового та податкового контролю за підприємницькою діяльністю юридичних і фізичних осіб створюються відповідно до законодавства.

Окінавська Хартія глобального інформаційного суспільства

Стрімкий розвиток високих технологій, інформатизації та телекомунікації, поряд із безсумнівними перевагами розширення можливостей для міжнародного співробітництва, створюють водночас передумови для виникнення принципово нової, інформаційної, конфронтації на міжнародній арені. Ця проблема висувалася на Саміті «великої вісімки» на Окінаві, де поряд з іншими документами була прийнята 22 липня 2000 року Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, що закликає «як в державному, так і в приватному секторах, ліквідувати міжнародний розрив у галузі інформації та знань» (тобто на рівні використання інформації та знань).

У Хартії виділяється чотири розділи:

- використання можливостей цифрових технологій;
- подолання електронно-цифрового розриву;
- сприяння загальній участі;
- подальший розвиток.

Відповідно до Окінавської Хартії, інформаційно-телекомунікаційні технології (або просто – інформаційні технології), є одним з найбільш важливих факторів, котрі впливають на формування суспільства XXI сторіччя. Їх революційний вплив стосується способу життя людей, їх освіти й роботи, а також взаємодії уряду та громадянського суспільства. ІТ швидко стають життєво важливим стимулом розвитку світової економіки. Вони також надають можливість багатьом ініціативним індивідуумам, фірмам та спільнотам у всіх частинах земної кулі більш ефективно і творчо вирішувати економічні та соціальні проблеми. Величезні можливості ІТ мають бути розділені всіма.

Сутність стимульованих ІТ економічних та соціальних трансформацій полягає в їх здатності сприяти людям і суспільству у використанні знань та ідей.

Інформаційне суспільство є етапом цивілізаційного розвитку людства, на якому збільшується вплив інформаційних та комунікаційних технологій на всі сфери життя суспільства.

Проблеми правового регулювання відносин в умовах інформаційного суспільства

Світовий досвід свідчить про те, що на рівні законів регулюється три групи правовідносин: право громадян на доступ до інформації, захист інформації, охорона виключних прав.

Сьогодні відомо небагато країн, де створюється національна система законодавчого регулювання відносин у глобальному інформаційному просторі. Міжнародні угоди з цих проблем ще тільки розробляються, судова практика ще тільки формується. Однак нинішня ситуація містить у собі своєрідну загрозу для ряду країн, які не приділяють належної уваги цим питанням. Загроза полягає у можливій юридичній експансії, яка призведе до спроб поширення юрисдикції національної системи законодавства однієї чи кількох країн на відношення у всьому Інтернеті.

Перед національною юридичною системою стоїть дуже важливе завдання розробити систему національного законодавства у сфері відносин глобального інформаційного простору, яке повинно бути максимально гармонізованим з міжнародним законодавством, враховувати тенденції та напрямки його розвитку. Це нормативно-правові акти, які встановлюють юридичний статус електронного документу, цифрового підпису, ЗМІ в Інтернеті, такі, які регулюють особливості авторського права, економічних взаємовідносин в умовах технологій мережі, такі, які встановлюють відповідальність за комп'ютерні злочини та інше.

У 70-х роках з'явилися перші дослідження щодо правового режиму машинної інформації, а саме – програми для ЕОМ, а на початку 90-х років видатний російський цивіліст Е. А. Суханов доводив, що найбільш загальними, принциповими проблемами правової регламентації відносин у цій сфері є правова охорона програм для ЕОМ та економічно-правовий режим інформаційних ресурсів.

Відомі цивілісти Ю. К. Толстой і А. П. Сергєєв зазначають у своїх роботах, що у сучасному світі інформація виступає в якості особового об'єкта договірних відносин, пов'язаних з її збиранням, збереженням, пошуком, переробкою, поширенням і використанням у різних сферах людської діяльності. Особливе місце при цьому відводиться машинній інформації, що циркулює в обчислюваному середовищі, зафіксована на фізичному носії у формі, доступній для сприйняття ЕОМ, або така, що передається по телекомунікаційних каналах.

На думку вчених, інформація, як об'єкт цивільних прав повинна мати такі ознаки:

- інформація є ідеальним компонентом буття, тобто благом нематеріальним;
- інформація – благо неспоживче, яке піддається лише моральному, але не фізичному старінню;
- інформація має можливість необмеженого тиражування, поширення і перетворення форм її фіксації.

Крім того, не слід закріплювати за будь-ким монополії на володіння і використання інформації, за винятком тієї, що є одночасно об'єктом інтелектуальної власності або цивільних прав.

Глобальне суспільство: поняття, витоки ідеї

Глобальне суспільство (англ. global society) – суспільство, яке охоплює усю земну кулю (від англ. globe – земна куля, global – світовий, той, що стосується земної кулі) і громадянами якого є всі жителі планети Земля. Поняття набуло поширення в другій половині ХХ ст., коли виникла потреба у дослідженні глобальних суспільних процесів, які впливають на розвиток людства в цілому.

Суспільства окремих країн світу на протигагу до глобального суспільства називаються локальними суспільствами.

Основою для розвитку поняття глобального суспільства є ідеї єдиногобожжя (християнство, іслам та іудаїзм), а також європейської та китайської безбожної матеріалістичної філософії (Геракліт, Платон, Аристотель, Конфуцій), зокрема ідеї рівності і єдності всіх людей перед богом, ідеї космополії, граду земного і граду Божого, ідея Піднебесної тощо.

Нові форми опису глобального суспільства з'являються у Європі в епоху Нового Часу в рамках гуманізму. По суті в ті часи розробляються такі ідеї гуманізму, важливі для сучасного глобального суспільства, як ідеї людства, людського блага і загальнолюдських цінностей.

В ХVIII – ХІХ ст. теж з'являються певні наробики у сфері дослідження глобальних суспільних процесів і життя людства. Зокрема слід згадати теорію вічного миру у Європі і працю Канта «До вічного миру», у якій він продовжує античні ідеї космополітизму і мирного співжиття людей у всьому світі. Слід звернути увагу, що ідея вічного миру була досить популярною в названу епоху і по суті являла собою ідею близьку до ідеї глобального суспільства у сучасному світі. Цією ідеєю цікавилися як мислителі тогочасної Європи так і Росії (Русі). Зокрема Ж. Ж.Руссо, переклад праць якого здійснювався Іполитом Богдановичем.

У масштабах глобального суспільства найбільш значимі спроби централізації влади як правило набувають форм світових імперій. Як приклади можна навести старожитні Китайську, Перську, Римську імперії, Арабський халіфат, Гуннський каганат, середньовічні Західну Римську (Священну Римську) і Східну Римську (Візантійську) імперії, Велику Степову Монгольську Імперію, імперії Нового Часу, такі як Османська, Руска (Російська), Австро-Угорська, Британська, Германська тощо. В історії ХХ ст. деякі дослідники розглядають такі імперії як Радянську (СРСР), Германську (Німеччина 1930 – 1945 рр.) і Американську (США). У випадку суспільних негараздів у глобальному суспільстві є всі підстави очікувати нових спроб утворення світових імперій (централізації влади) у світі.

У сучасній науковій літературі виокремились два основні підходи до визначення хронологічних меж глобалізації.

Представники першого (широкого) підходу трактують глобалізацію як тривалий історичний процес поетапного формування загальнопланетарної цілісності, який су проваджував увесь процес цивілізаційного розвитку або ж розпочався приблизно 100 років тому у зв'язку з інтенсифікацією зовнішньоекономічних відносин. Так, фахівці Світового банку виокремлюють три хвилі глобалізації:

- перша хвиля (1870 – 1914 рр.), яка досі не перевершена, оскільки частка міжнародної торгівлі у валовому світовому доході за цей період зросла у два рази, кумулятивний обсяг інвестицій у країни, що розвиваються, досягнув 32 %, водночас міграція охопила 10 % населення;

- друга хвиля (1950 – 1970 рр.) пов'язана з відновленням рівня міжнародних зв'язків до попереднього стану після руйнації у двох світових війнах. За цей період частка

обсягу світової торгівлі у світовому ВВП досягнула рівня 1913 р., кумулятивний обсяг інвестицій у країни, що розвиваються, становив 11 %;

- третя хвиля (починаючи з 1970р.) започаткована потужним розвитком сучасних інформаційних і транспортних технологій. У 1998 р. кумулятивний обсяг інвестицій у країни, що розвиваються, досягнув 22 %.

На думку багатьох дослідників, довгостроковий процес розвитку глобалізації має циклічно-хвильову природу, пов'язану з періодичними піднесеннями та спадами інтеграційних процесів. При цьому глобалізаційні хвилі, які включають інтеграційні (зближення, взаємодії, взаємопереплетення і взаємопроникнення) та диференційні (примноження багатоманітності, урізноманітнення, плюралізації) процеси, уможливають оновлення форм, змісту та механізмів глобалізації, не впливаючи на її поступальний розвиток. Згідно із зазначеним підходом розрізняють такі цикли глобалізації:

I. Античний цикл (VIII ст. до н. е. – II ст. н. е.), який включає:

- хвилю диференціації (VIII-IV ст. до н.е.);

- хвилю інтеграції (III ст. до н.е. - II ст. н.е.)

II. Середньовічний цикл (III – XIII ст. н. е.), який включає:

- хвилю диференціації (III – VII ст. н. е.);

- хвилю інтеграції (VIII – XIII ст. н. е.)

III. Цикл Нового часу (XIV – XXI ст.), який включає:

- хвилю диференціації (XIV – XVIII ст.);

- хвилю інтеграції (XIX – XXI ст.)

У межах цього підходу є й інші варіанти періодизації процесу глобалізації. Так, деякі дослідники виокремлюють:

- колоніальну глобалізацію як наслідок великих географічних відкриттів XV – XVI ст.;

- повільну еволюційну глобалізацію, яка тривала до кінця XIX ст.;

- прискорену глобалізацію XX ст.

Є також підхід, згідно з яким процес глобалізації поділяють на такі етапи:

- повільну глобалізацію (до початку епохи великих географічних відкриттів);

- структурну глобалізацію, пов'язану з переділом світу й утворенням протилежно спрямованих економічних систем (середина XIX – 80-ті роки XX ст.);

- послідовну глобалізацію (сучасний етап).

Таким чином, глобалізація є багаторівневим, багатовимірним, нерівномірним, складним і суперечливим процесом, який відіграє системоутворювальну роль у формуванні спільного загальнопланетарного господарства.

Структура глобального суспільства

У минулому в глобальному суспільстві були періоди, коли його структуру характеризували як переважно первісно-общинну, рабовласницьку, феодальну, буржуазну і індустріальну тощо. Для сучасних жителів глобального суспільства так само як і для їх предків продовжують залишатись важливими питання збереження миру, порядку, добробуту, а також місцевих звичаїв, власної мови і віри в умовах швидких змін, які відбуваються.

Форми вияву глобалізації:

- становлення загальнопланетарного науково-інформаційного простору, глобальної інформаційної інфраструктури, мережових інформаційних технологій, світової комунікаційної системи та технологічних макросистем у сфері виробництва, транспорту і зв'язку;

- інтенсифікація міжнародних трансакцій, розвиток електронної комерції, становлення ринків робочої сили, товарів, інформаційних технологій на основі поступового зняття бар'єрів у торгівлі, підписання багатосторонніх торговельних угод тощо;

- бурхливе зростання світового фінансового ринку, який функціонує в режимі реального часу на основі поєднання ринкових і мережевих комп'ютерно-комунікаційних технологій;
- різке збільшення обсягів і швидкості переміщення капіталів; інтенсифікація глобальних фінансових операцій;
- зростання відкритості та взаємозалежності економік, господарсько-технологічне зближення країн, інтенсифікація регіональних інтеграційних процесів, розвиток міжконтинентальної інтеграції тощо;
- становлення єдиного світового виробництва на основі розміщення складових виробничо-збутового процесу в різних країнах та інтенсифікації планетарної діяльності глобальних господарських комплексів (мультинаціональних компаній, багатопрофільних транснаціональних корпорацій, транснаціональних банків, їх об'єднань тощо);
- виникнення нових глобальних економічних суб'єктів (транснаціональних корпорацій, регіональних об'єднань, міжнародних організацій, міст-мегаполісів, неурядових організацій, громадських рухів, світових фінансових центрів, інтеграційних угруповань, спілок видатних особистостей) та нових форм ринкової поведінки (глобальних стратегій, нових методів конкурентної боротьби, глобальних мереж, об'єднань, поглинань, стратегічних альянсів);
- міжнародний рух циклічних коливань економіки, біржових, валютних, фінансових криз; зближення процентних ставок, внутрішніх і «світливих» цін тощо;
- уніфікація ведення бізнесу, втілення «мережевої логіки» взаємовідносин у світовому масштабі, реструктуризація діяльності фірм на основі гнучкого мережевого принципу;
- формування нової системи глобального управління;
- зростання кількості наднаціональних структур регулювання світового господарства, міжурядових і неурядових міжнародних організацій;
- інформаційно-культурне зближення народів, поширення єдиних стандартів життя, уніфікація уподобань, цінностей, принципів і норм поведінки, універсалізація культури тощо;
- формування специфічних інтересів і нових суперечностей, порушення рівноваги світової екосистеми і загострення глобальних проблем.

Майбутнє глобалізації

Стосовно майбутньої структури глобального суспільства в наш час важко щось сказати. Різні дослідники пропонують різне бачення структури глобального суспільства майбутнього, зокрема глобальне інформаційне суспільство, глобальне громадянське суспільство, глобальна монархія (диктатура), союз окремих держав світу та інші.

Ідеї передодня епохи глобалізації багатьох аспектів буття в майбутньому знайшли відображення не тільки в науковій, а й у художній світовій літературі. Теоретичні суперечки щодо градації жанру зосереджені навколо п'яти варіантів художнього відображення майбутнього:

- утопії (ідеально доброго суспільства майбутнього);
- дистопії («ідеально» поганого суспільства майбутнього);
- ретропії (казкової фантастики, альтернативної історії, тобто її фантастичній версії про те, яка б була історія, якщо б змінилися ключові обставини);
- антиутопії (жанру, що поєднує утопію з дистопією);
- практичності (тобто, за термінологією О. Тоффлера, практичної утопії).

Багато вітчизняних і зарубіжних письменників мають підстави називатися представниками цих жанрів (Ч. Айтматов, А. Азимов, Р. Бредбері, О. Бердник, М. Булгаков, Є. Замятін, Дж. Оруел, А. і Б. Стругацькі, Г. Уелс, О. Хакслі та інші).

У їхніх творах ідеться про насильницьке одностовість, атмосферу страхіття, тотальне стеження, загальну підозрілість як характерні риси тоталітаризму. Для тоталітарного режиму не потрібні «здоровий глузд», «нормальна мова», «історична пам'ять», «людяність», «любов», «свобода», «самостійне мислення». Замість них

втілюються «дурна раціональність», «нова мова» (у російському перекладі Дж. Оруела вона представлена як «новояз»), «манкуртизм», «антигуманність», «дозовані фізіологічні відправлення», «усвідомлене рабство», «повний контроль за правильністю думок». Головна «перевага» тоталітарної системи в тому, що вона перетворює кожну людину на впевненого її прихильника.

Наприклад, картина майбутньої родини, яку футуролог О. Тоффлер малює у своїй практиці, виходить не дуже гарною: тимчасові шлюби, нові технології народження дитини, постійні переїзди, діти на вихованні у «професійних батьків», пологові пігулки, практична відсутність друзів і так званої вічної любові.

Майбутнє системи освіти, за його поглядами, виглядає не краще:

- дітей відводять до школи в більш ранньому віці, навчальний рік стає дедалі довшим, а кількість років примусового шкільного навчання дедалі більше зростає (якщо тенденція збережеться, то людина від народження й до смерті повинна буде навчатися, щоб отримати нормальну освіту);

- освіта дедалі більш технологізується, тобто уподібнюється педагогічному конвеєру, в котрому «на вході» як «сировина» беруться діти з певними початковими даними (дошкільні знання, пам'ять, здібності тощо), а «на виході» задаються параметри «готової продукції» і визначаються ті дії, операції, технології (обсяг знань з різних дисциплін, поточний та підсумковий контроль тощо), щоб одержати необхідний продукт;

- головне, чого треба навчити дітей у процесі навчання, це пунктуальність, слухняність, навички механічної одноманітної роботи;

- конкурентні перегони за оцінки (це не завжди пов'язано з бажанням отримати знання) в системі освіти нагадують «боротьбу пасажирів за краще крісло» на палубі потопуючого «Титаніка».

О. І. Солженіцин справедливо відзначає абсолютну відсутність творчого моменту в подібних навчальних технологіях. Але О. Тоффлер не переноситься в майбутнє, він описує теперішній час і зберігає притаманні йому тенденцію та інтенсивність змін. Він лише змальовує певні проекції цих змін на майбутнє, і ці проекції дуже парадоксальні.

Так, перший парадокс глобалістики – «планетарність» – локальна самоідентифікованість» складається з суперечності між вищою метою глобальної цивілізації (створення позанаціональної людини світу, громадянина планети Земля, єдиного людського співтовариства) і неможливістю побудувати глобальний світовий дім «без стін» (тобто без людей як представників різних націй, расових і соціальних груп). Реалізація вищої мети глобальної цивілізації може виявити нездатність у забезпеченні основних прав людини, бо окремі люди і групи людей можуть втратити свою локальну (етнічну, конфесійну, традиційну) самоідентифікацію, і саме тому не витримати конкуренції в глобалізованому світі.

Другий парадокс глобального розвитку перебуває у площині суперечності «глобальність – регіональність». Проблема, відображена в цьому парадоксі, фіксує деякі розбіжності між вимогами щодо розуміння безпеки на глобальному і регіональному рівнях. Наприклад, з погляду глобалістики, необхідно відмовитися від зброї масового знищення, але конкретна політична ситуація у певних регіонах світу така, що лише наявність такої зброї у деяких державах стримує їхніх потенційних противників від спроби силою розв'язати певні складні політичні проблеми сучасності (наприклад, це стосується деяких країн Сходу, насамперед, Індії, Пакистану, Ізраїлю).

Третій парадокс глобалістики перебуває у площині суперечності «свобода – необхідність». Проблема, відображена в ньому, стосується міри обмежень свободи громадян при розв'язанні деяких глобальних проблем сучасності. Вона формулюється таким чином: надмірна безпека породжує надмірну несвободу, але й надмірна свобода веде до відсутності будь-якої безпеки. Наприклад, боротьба з міжнародним тероризмом має за мету забезпечити безпеку людей, але не ціною перетворення людського

співтовариства у планетарний концентраційний табір з блокпостами навколо привілейованих «оаз безпеки» для обраних.

Четвертий парадокс глобалістики перебуває у площині суперечності «хаос – порядок» («сталість – несталість»). Він пов'язаний з умовою прояву синергетичного ефекту: як каталізатор цього ефекту виступає певна нестабільність, хиткість системи, яка внаслідок його дії набуває тенденції до порядку. Тобто, з одного боку, глобальний розвиток має бути спрямованим на досягнення системної зрівноваженості, стабільності, сталості у світі, а з другого боку, жодний розвиток не відбувається без якісних і кількісних змін, без елементів нестабільності, хиткості системи.

П'ятий парадокс глобалістики «універсальність – унікальність» перебуває у площині проблеми співвідношення міжнародного і національного права.

Парадокс у тому, що з погляду глобалістики, міжнародні правові документи є більш універсальними, відкритими, спрямованими у майбутнє, а національні – більш унікальні, закриті, обмежені минулим, традиціями. Як «відкрита» система міжнародне право більш життєздатне, ніж «закритіша» система національного права. Але міжнародне співтовариство не може мирно співіснувати і розвиватися як без міжнародного, так і без національного законодавства. Тому доля глобальних політичних, економічних, екологічних, соціокультурних процесів залежить від ступеня узгодженості міжнародного і національного законодавств.

Позитивні сторони глобалізації:

- бурхливе технологічне зростання;
- зростання кількості і якості споживаної продукції;
- поява нових робочих місць;
- вільний доступ до інформації;
- поліпшення та підвищення рівня життя;
- поліпшення взаєморозуміння між різними культурами.

Негативні сторони глобалізації:

- нестабільність розвитку економік багатьох країн;
- збільшення розриву в соціально-економічному розвитку між країнами;
- розшарування суспільства;
- зростання впливу транснаціональних корпорацій;
- зрослі масштаби міграції;
- загострення глобальних проблем;
- впровадження масової культури, втрата самобутності країн.

У цілому виникла система міждержавних структур відстає від потреб, що диктуються бурхливою глобалізацією економіки. Це не дозволяє ефективно використовувати її позитивні результати і протистояти її негативним соціально-економічним наслідкам. Мова йде насамперед про необхідність створити дієві механізми боротьби з бідністю, про скорочення розриву в рівні життя населення окремих країн і регіонів світу, про оптимізацію демографічних процесів та збереженні навколишнього середовища, про попередження екологічних і техногенних катастроф та подоланні їх наслідків.

Глобальне співробітництво на основі створення формальних чи неформальних міжнародних інститутів представляє важливий механізм для вирішення проблем, що породжуються процесом глобалізації. З його допомогою можна досягти стабільності в глобалізованому світі, прийти повсюдно до економічного зростання, здійснити перехід до ринку в колишніх соціалістичних країнах, прискорити розвиток найбільш бідних держав, а також вирішити проблеми глобалізації, що носять неекономічний характер.

Постіндустріалізм – теорія нової стадії розвитку суспільства, що слідує за індустріальним суспільством. Провідну роль у такому суспільстві відводиться галузі послуг, науці, освіті, а основним об'єктом діяльності стає торгівля інформацією.

Сам термін «постіндустріалізм» було запроваджено у науковий обіг англійським соціологом А. Пенті ще на початку ХХ століття. Він дав і його перше визначення: «стан суспільства, яке постане після розвалу індустріалізму». Він пропонував використати цей термін для роздумів про майбутнє у зв'язку з тим, що «індустріалізм приречений».

Як сформована концепція «постіндустріалізм» склалась в 70-х роках і пов'язана з ім'ям професора соціології Гарвардського університету Деніела Белла. Ще з кінця 50-х років він активно пропагував цю концепцію. У 1967 році на конференції американських футурологів Д. Белл сформулював завдання соціального прогнозування. А в 1970 році на VII Міжнародному соціологічному конгресі проголосив свою концепцію «постіндустріального суспільства». 1973 року Д. Белл опублікував працю «Настання постіндустріального суспільства», де в ній оприлюднив найновіший удосконалений варіант концепції.

Концепція «постіндустріального суспільства» є своєрідною проекцією «індустріального суспільства». Спочатку теоретики «постіндустріалізму» розглядали його тільки як поліпшений варіант «індустріалізму», але згодом їхня концепція стала значно критичнішою. Вони почали критикувати «індустріалізм» за недостатність ціннісної орієнтації, за технократизм.

Ознаки постіндустріалізму за Д. Беллом:

Система «постіндустріалізму» у Д. Белла характеризується п'ятьма ознаками:

1. перехід від виробництва товарів до виробництва послуг;
2. переважання серед працівників «класу» професійних фахівців і техніків;
3. провідна роль теоретичних знань, як основи нововведень в економіці, політиці і соціальній структурі суспільства;
4. орієнтація в майбутньому на методи контролю і оцінка можливих напрямів розвитку технології;
5. прийняття рішень на засадах нової «інтелектуальної технології».

Ці процеси, на думку американського соціолога, уже набирають реальних життєвих форм, тоді як риси традиційного капіталізму поступово зникають.

Ключова роль інтелектуальної власності та інноваційних технологій у формуванні постіндустріального суспільства:

- Інформація перетворюється на об'єкт обміну між різними суб'єктами.
- Інформація привласнена певним суб'єктом стає інтелектуальною власністю.
- Інтелектуальна власність може продаватись за кошти.
- За використання інтелектуальної власності можуть отримуватись кошти власником.

Цей процес має назву – потиражна оплата або роялті. Форми інтелектуальної власності – патент, авторське свідоцтво. Суб'єкт який створює інтелектуальну власність називається творцем інтелектуальної власності.

Інноваційні технології – технології які з'явилися у період часу, що не дуже віддалений від поточного моменту часу. У разі корисності (актуальності, у тому числі і комерційна) ці технології стають рушійними чинниками прогресу суспільства.

Теза про «економіку послуг» як одну із визначальних рис «постіндустріалізму» не викликає особливих заперечень. Проте варто зауважити, що характер суспільних відносин не залежить від того, в якій галузі господарства вони мають місце.

В основу класового поділу суспільства Д. Белл покладає принцип знань і кваліфікації і виділяє відповідно чотири основні класи: фахівці (учені, інженери, економісти), техніки і напівфахівці, службовці, робітники, зайняті фізичною працею. Панує в «постіндустріальному суспільстві» – «меритократія» (у Гелбрейта – «техноструктура») – це «нова еліта», яка складається із обдарованих осіб з усіх соціальних верств. Ця еліта стає панівною не лише у виробництві, а й у політиці.

Концепція Д. Белла, як і інші концепції «трансформації капіталізму», спирається на реальні факти, тенденції капіталістичного розвитку. Проте вона відображає лише

поверхові уявлення про ці процеси. Справді, у процесі науково-технічної революції зростає роль науки, попит на кваліфіковану робочу силу, підвищується кваліфікація фахівців. Але наука не була і не може бути незалежною від соціальних умов, самодостатньою силою в суспільстві.

Постіндустріальне та інформаційне суспільства: відмінності підходів

На основі аналізу новітньої економічної літератури можна виокремити три групи поглядів щодо співвідношення постіндустріального та інформаційного суспільства і їх основних представників.

1. Інформаційне суспільство і його концепція – це специфічна гілка постіндустріалізму (В. Іноземцев та ін.).

2. Постіндустріальне та інформаційне суспільства та їх концепції – це взаємозамінні терміни, по суті, різновиди постіндустріалізму в широкому розумінні (М. Коннорз та ін.).

3. Інформаційне суспільство та його концепції – це «наступниця» постіндустріального суспільства, закономірний наслідок його об'єктивного розвитку (Д. Белл, Дж. Несбіт, У. Дж. Мартін та ін.).

Прихильники розгляду концепції інформаційного суспільства як специфічної гілки постіндустріалізму вважають, що вона формувалася паралельно з іншими відгалуженнями і робила акцент на технічному та інформаційному аспектах організації сучасного суспільства, його економічної системи.

У виникненні цієї концепції і відповідної їй економічної системи інформаційного суспільства досить обґрунтовано надають особливу роль таким чинникам:

- а) дискусії про продуктивну і непродуктивну працю;
- б) різним спробам поділу суспільного виробництва на сектори;
- в) процесу перетворення інформації та знань у вирішальний фактор сучасної економіки;
- г) розвитку інформаційних технологій та мереж.

Витоки дискусії про продуктивну і непродуктивну працю сягають періоду формування класичної політичної економії, написання творів її основоположниками. Загальна тенденція розвитку класичної школи полягала у визнанні продуктивності дедалі ширшого кола різних видів людської діяльності. Зрештою сформувалася концепція, згідно з якою непродуктивною визнавалася лише активність, втілена у благах, що не мають дійсної корисності. На неї й спираються представники теорії інформаційного суспільства, суспільства знань тощо.

Друге джерело виникнення нової теорії – виокремлення трьох секторів суспільного виробництва: первинного, вторинного і третинного. Переважання в структурі виробництва й зайнятості третинного сектора почали розглядати як одну з найважливіших ознак інформаційного суспільства. У подальшому зростання ролі знань та інформації у виробничих процесах і суспільному житті привело до виокремлення нових та переосмислення значення традиційних секторів економіки.

Зростання ролі інформаційних технологій та мереж також надало значного поштовху розвитку концепції інформаційного суспільства.

Таким чином, враховуючи зазначені чинники, можна зробити висновок про закономірність виникнення та розвитку концепції інформаційного суспільства.

Витоки економічної теорії інформаційного суспільства пов'язані насамперед із працями сучасних відомих учених Ф. Махлупа (Австрія), М. Пората і М. Рубіна (США).

У 60-ті роки ХХ ст. Ф. Махлуп розробив концепцію первинного інформаційного сектору, згідно з якою до ВВП входить вартість проданих на ринку інформаційних товарів і послуг. У 70-ті роки М. Порат і М. Рубін розширили межі дослідження, розробивши поняття вторинного інформаційного сектору, який охоплює виробництво інформаційних товарів і послуг для інформаційного сектору (наприклад, споживання капіталу, необхідного для утримання інформаційного обладнання, і т. ін.).

Відомий прихильник теорії інформаційного суспільства У. Мартін (США) у 90-ті роки виокремив основні сфери з найвищою потребою в інформаційних технологіях, зокрема:

- діяльність із використанням телекомунікацій;
- дистанційне навчання;
- університетські та науково-дослідні мережі;
- телекомунікаційні служби для малого і середнього бізнесу;
- управління дорожнім рухом;
- диспетчерська служба повітряного транспорту;
- мережі системи охорони здоров'я;
- поширення комерційної інформації у електронних мережах;
- загальноєвропейська мережа державної адміністрації;
- міські лінії швидкісної передачі інформації.

Таким чином, «ключ» до розуміння революційного зрушення у продуктивних силах основоположники та прихильники цієї теорії вбачають у змінах природи самої суспільної праці за рахунок зростання в ній ролі розумової діяльності (збирання, обробка, передача інформації) і зниження ролі фізичної діяльності.

Футурологія та науково-технічний прогрес

Футурологія (від лат. *futurum* – майбутнє та грец. *λόγος* – вчення) – наука прогнозування майбутнього, в тому числі шляхом екстраполяції існуючих технологічних, економічних або соціальних тенденцій чи спробами передбачення майбутніх тенденцій.

Бурхливий розвиток науки і техніки в 60-і рр. минулого століття викликав до життя проекти прогнозування майбутнього. В 1965 році американським урядом була створена футурологічна комісія, яку очолив Д. Белл, у 1966 році у Вашингтоні було створено «Всесвітнє суспільство майбутнього», в 1968 році – «Інститут майбутнього». Проблемам футурології було присвячено багато публікацій, від фантастичних романів, до солідних наукових досліджень.

У міру розвитку електронних засобів масової інформації, інформаційних технологій і вдосконалення комп'ютерної техніки в комунікативістиці і соціології розширюється дискурс про функції засобів масової комунікації, роль інформації в житті суспільства і тенденціях побудови інформаційного суспільства.

Концепція «електронного суспільства» Маршалла Маклюена

М. Маклюен вважається одним з класиків у галузі теорії масових комунікацій. Серед робіт М. Маклюена слід виділити книги «Галактика Гуттенберга» (1962 р.), «Розуміючи медіа: продовження людини» (1964 р.), «Медіум – це Посланіє» (1967 р.), «Війна і мир в глобальному селі» (1968 р.). У них представлені його філософські переконання, культурологічна концепція і міркування, які можна віднести до наочної сфери, яка нині називається комунікативістики.

В 1962 році М. Маклюен як провідне вводить поняття «Електронне суспільство». Звідси його прагнення вивчати розвиток сучасної культури перш за все за місцем у ній електричних, або електронних, засобів спілкування, а також процесів комунікації. Основна теза М. Маклюена, що згодом стала афоризмом, – «повідомленням, що передається засобом комунікації, є сам цей засіб» (*The Medium is the Message*).

Увага М. Маклюена була сконцентрована, перш за все, на телебаченні, проте воно виступало як би представником усієї глобальної електронної реальності – кажучи про вплив телебачення, він прагнув виявляти тенденції характерні для всіх засобів масової інформації.

М. Маклюен виявляє, що в сучасну епоху не тільки телевізійне сприйняття, а й уся життєдіяльність сучасного суспільства почала все більше здійснюватися відповідно до принципу мозаїчного резонансу: за допомогою телекомунікацій, мас-медіа і комп'ютерів електрика як би продовжує центральну нервову систему людини до утворення так званих «глобальних об'ємів», де все виявляється взаємозв'язане, і в результаті формується так

зване «глобальне село» – земна куля, зв'язана електрикою, пише М. Маклюен, стає не більша села.

Футурологічна концепція Елвіна Тоффлера

Важливий внесок до розвитку ідей постіндустріалізму і інформаційного суспільства внесла концепція Елвіна Тоффлера, викладена в його трилогії «Шок майбутнього» (1971), «Третя хвиля» (1980 р.) і «Метаморфози влади» (1990 р.) й інших роботах.

Центральна тема трилогії – аналіз змін, які відбуваються з людьми, коли суспільство раптово трансформується в щось нове і небачене.

Усі частини трилогії сфокусовані на одному періоді часу, але кожна з них використовує різні інструменти, щоб заглянути за фасад повсякденності. «Шок майбутнього» розглядає процес зміни, його дію на людей і організації. «Третя хвиля» аналізує напрями змін, що зачіпають суспільство. «Метаморфози влади» присвячені проблемі управління: хто, і яким чином формує перетворення, що відбуваються.

На думку Е. Тоффлера нас чекає глобальна битва за владу. І якщо в епоху першої хвилі основою влади було насильство, за часів другої хвилі – гроші і фінансова могутність, то в епоху третьої хвилі, цією основою є знання. Рахуючи знання найдемократичнішим джерелом влади, Е. Тоффлер підкреслює, що нині в світі розгортається широкомасштабна битва за владу. Нова система виробництва повністю залежить від миттєвого зв'язку і розповсюдження інформації, ідей і символів. Е. Тоффлер пише про інформаційні війни, починаючи від рівня супермаркету до міждержавних відносин. У всьому світі йде пошук нових способів організації й управління, породжує специфічні організаційні структури. Конкуренція вимагає мобільності та безперервних інновацій, але ієрархічна влада руйнує творчість та ініціативу.

Це означає, що бізнес і державне управління будуть вимушені перебудовуватися через хвилю потрясень та конфліктів. Приклади перших інтерактивних інформаційних систем і експериментів щодо їх застосування в суспільному житті, приведені Е. Тоффлером, ілюструють наявність соціальних потреб в технологіях, які ми зараз, після двадцяти років від написання «Третьої хвилі», відносимо до технологій інформаційного суспільства.

Е. Тоффлер формулює 12 елементів економіки, що прискорюється, (або, як пише Е. Тоффлер, «системи створення достатку»), як елементів нової економічної системи Третьої хвилі, що насувається:

1. Нова прискорена економічна система свехсимволічна і все більше залежить від обміну даними, інформацією та знаннями. Без знань новий достаток не створюється.

2. Нова система виходить за межі масового, до гнучкого і «демасифіцірованого» виробництва. Завдяки новим інформаційним технологіям вона здатна випускати малі партії надзвичайно різноманітних, навіть спеціально пристосованих продуктів за затрат, що наближаються до вартості масового виробництва.

3. Традиційні чинники виробництва – земля, праця, сировина і капітал – стають менш значущими, ніж символічні знання.

4. Замість традиційних грошей справжнім засобом обміну стає електронна інформація. Капітал стає надзвичайно рухомим і, не дивлячись на нинішню високу концентрацію, кількість джерел капіталу збільшуватиметься.

5. Товари і послуги модулюються і конфігуруються в системах, які вимагають збільшення кількості стандартів, що постійно переглядаються. Це приводить до війн за контроль над інформацією, на якій ґрунтуються стандарти.

6. Повільні бюрократичні системи замінюються демасифіцірованими робочими одиницями, тимчасовими командами, бізнес-альянсами, що все більш ускладнюються, і консорціумами. Бюрократична організація знань замінюється інформаційними системами вільного потоку.

7. Чисельність і різноманітність організаційних форм збільшується, що істотно збільшує й ускладнює інформаційний обмін між цими одиницями.

8. Робітники стають все менш взаємозамінними, оскільки володіють часом унікальними символічними знаннями.

9. Новий герой – це новатор, що поєднує уяву і знання з дією, а не фінансист, менеджер або робітник.

10. Створення достатку все більше розглядається як кругообіг, де відходи перетворюються на сировину на наступному циклі виробництва. Це припускає комп'ютеризований моніторинг і ще глибше застосування наукових і екологічних знань.

11. Виробник і споживач, розділені на стадії промислової революції, воз'єднуються в циклі створення достатку, якому споживач сприяє не лише грошима, а й ринковою та іншою інформацією, життєво важливою для ефективного виробничого процесу. Коли-небудь споживач теж зможе натискати на кнопки, активізуючи на відстані виробничі процеси. Споживач і виробник з'єднуються в «проспоживача» (pro-sumer).

12. Нова система створення достатку і локальна, і глобальна – вона дозволяє робити локально те, що раніше економічно можна було зробити лише в національному масштабі. Одночасно багато функцій переливаються через державні кордони, інтегруючи дії в багатьох державах в одне продуктивне зусилля.

На думку Е. Тоффлера, ці елементи визначають нову революційну систему високотехнологічного створення достатку. Коли фрагменти цієї системи з'єднуються, вони підривають владні структури, спроектовані, щоб підтримувати економічну систему в індустріальну епоху.

Концепція інформаціоналізму М. Кастельс

Дослідження Мануеля Кастельса «Інформаційна епоха: Економіка, суспільство і культура» (1996 – 1998. «The Information Age» складається з трьох томів «Становлення суспільства мережевих структур» (1), «Могутність ідентичності» (2) і «Кінець тисячоліття» (3). Це дослідження зробило величезний вплив на сучасні соціальні науки. Робота М. Кастельса включає більше 1200 сторінок і є енциклопедичним аналізом ролі інформації в сучасному суспільстві.

У своїх роботах М. Кастельс не використовує поняття «Інформаційне суспільство», на його думку, всі суспільства використовували інформацію і тому були інформаційними. Термін «Інформаційна епоха», на його думку, має велику аналітичну цінність, оскільки дозволяє описати якийсь період змін, які поступово наростали, починаючи з 70-х років минулого століття.

М. Кастельс вводить новий термін – «інформаціоналізм», який означає «дію знання на знання як основне джерело продуктивності». Розвиток інформаціоналізму, на думку М. Кастельса, приводить до появи мережевого суспільства і «нової економіки».

У першій частині своєї трилогії М. Кастельс здійснює розгорнений аналіз сучасних тенденцій, що приводять до формування основ суспільства, яке він називає «мережесим». Виходячи з постулату, що інформація за своєю природою є таким ресурсом, який легше за інших проникає через усілякі перешкоди і межі, він розглядає інформаційну еру як епоху глобалізації.

В процесі цього мережевої структури є одночасно і засобом і результатом глобалізації суспільства. «Саме мережі, пише М. Кастельс, складають нову соціальну морфологію наших суспільств, а розповсюдження «мережевої» логіки значною мірою позначається на ході і результаті процесів, пов'язаних з виробництвом, повсякденним життям, культурою і владою». Таким чином, влада структури виявляється сильнішою за структуру влади. Приналежність до тієї або іншої мережі, разом з динамікою розвитку одних мереж стосовно інших, виступає, за М. Кастельсом, як найважливіше джерело влади.

Описуючи сучасність, М. Кастельс віддає перевагу терміну «інформаційний капіталізм», який є особливо безжальною формою капіталізму, оскільки поєднує в собі неймовірну гнучкість з глобальною присутністю.

Нові форми ідентичності, стратифікації та підприємництва у мережевому суспільстві

Нова соціальна форма – *мережеве суспільство* – розповсюджується по планеті у всьому різноманітті своїх проявів і демонстрацією істотних відмінностей в тому, що стосується наслідків цього процесу для життя людей. Специфіка трансформацій залежить від історичних, культурних і інституційних чинників і ці процеси приносять як сприятливі можливості, так і негативні наслідки.

Основною суперечністю (і відповідно рушійною силою розвитку) нового суспільства, що формується, заснованого на мережевих структурах, є суперечність між глобалізацією світу й ідентичністю (самобутністю) конкретного співтовариства.

М. Кастельс, спираючись на концепцію французького соціолога Алена Турена, вводить поняття «Ідентичність опору» і «ідентичність, спрямована в майбутнє». В товаристві мережевих структур разом з державою, глобальними мережами й індивідуумами наявні співтовариства, які об'єднуються навколо ідентичності опору. Цей опір спрямований проти основної тенденції розвитку сучасного суспільства – глобалізації.

Важливою межею цих співтовариств є мінімальна включеність у структури традиційного цивільного суспільства і їх, у більшій частині, протестний характер.

М. Кастельс наводить основні групи співтовариств, які, на його думку, можуть через ідентичність опору перейти до ідентичності, спрямованої в майбутнє і тим самим сприяти перетворенню суспільства загалом із одночасним збереженням цінностей опору інтересам глобальних потоків капіталу й інформації. Це, перш за все, релігійні, національні та територіальні співтовариства. М. Кастельс підкреслює необхідність обліку етнічного чинника, який виступає як важливий компонент, як пригноблення, так і звільнення та притягується на підтримку інших форм ідентичності (самобутності) співтовариств (релігійних, національних, територіальних).

М. Кастельс як і Е. Тоффлер підкреслює визначальне значення знання для нової економіки, яка спирається на «капіталістичну форму виробництва» і має «інформаційну форму розвитку». Трансформаційні процеси в економіці викликають серйозні зміни на ринку праці. Індивідуалізація умов найму працівників фактично ділить робочу силу на дві категорії – тих, хто є висококваліфікованим фахівцем і/або володіє здібностями до навчання і тих, хто може виконувати лише певні операції.

Отже, відбувається розчленовування праці в глобальних масштабах – капітал і праця виявляються рознесені в різний простір і час.

В умовах глобалізації ринків і капіталів поступово змінюється роль національної держави, яка із-за суперечності між глобальним характером діяльності транснаціональних корпорацій і локальним оподаткуванням позбавляється простору для маневру і, отже, реальних важелів управління.

Мережеве суспільство перекидає колишні форми стратифікації, приносячи нові форми нерівності. На думку М. Кастельса, замість капіталізму, керованого правлячим класом, ми маємо капіталізм без класу капіталістів. У суспільстві ключові позиції починає займати група працівників експертної інформаційної праці. Ці процеси супроводжуються занепадом робочого класу – робочий клас розмивається і з'являється маса «працівників загального типу». З'являється небезпека сусідства декласованих елементів з новою культурою інформаційних працівників. Інформаційний працівник стає головним джерелом багатства і не прив'язаний до конкретного робочого місця.

Електронний бізнес і нова економіка

У роботі «Галактика Інтернет» (2001 р.) М. Кастельс сконцентрував увагу на трансформації суспільних стосунків у різних сферах під впливом розвитку Інтернету. Важливо, що розвиток електронного бізнесу і нової економіки ним проаналізовано з урахуванням кризи нової економіки після різкого падіння акцій високотехнологічних

компаній (індекс NASDAQ2) в 2000 – 2001 роках М. Кастельс попереджає про ілюзорність уявлень про те, що так звана «нова економіка» – це фантастична країна необмежено високого економічного зростання, здатна відмінити цикли ділової активності і несприйнятлива до криз. Ці ілюзії були достатньо широко розповсюджені до 2000 року і частково послужили переоцінці акцій інтернет-компаній – так званих дот-комів (від англ. dot-com, тобто «.com»). Якщо є нова економіка, відзначає М. Кастельс, то також є і будуть нові форми циклу ділової активності й економічні кризи, що видозмінилися під впливом специфіки нової економіки.

Свій аналіз специфіки нової економіки М. Кастельс починає з дослідження моделі «мережевого підприємства», як організаційної основи електронного бізнесу. Під мережевим підприємством розуміється організаційна форма, що є результатом співпраці між різними компонентами різних фірм, які об'єднуються в одну мережеву структуру на період роботи над конкретним бізнес-проектом і реконфігурують свої мережі для реалізації кожного з проектів. Мережеве підприємство розвивається використовуючи різні мережеві стратегії. М. Кастельс приводить чотири основні типи стратегій, підкреслюючи, що у кожному конкретному випадку можлива своя комбінація.

1. Розв'язання стратегічного завдання розвитку крупної корпорації за рахунок внутрішньої децентралізації фірми, залучення інтегрованих горизонтальних структур, що забезпечують співпрацю в процесі реалізації конкретного завдання.

2. Кооперація структур малого і середнього бізнесу, що об'єднують свої ресурси для досягнення критичної маси, достатньої для успіху проекту.

3. Пов'язування між собою мереж малого і середнього бізнесу з компонентами крупних корпорацій з метою реалізації конкретного проекту або довгострокової програми.

4. Стратегічні альянси і партнерство між крупними корпораціями і їх допоміжними мережами.

Таким чином, мережеве підприємство – це не мережа підприємств і не внутрішньо-фірмова мережева структура, – це додатковий чинник для управління економічною діяльністю, що орієнтується на конкретні бізнес-проекти, які реалізуються за допомогою мереж різного складу і походження. Тобто мережа – це підприємство. Компанія в процесі цього продовжує залишатися організаційною одиницею, що забезпечує накопичення капіталу, права власності та стратегічне управління, а практика ділових стосунків реалізується за допомогою мереж, що утворюються під конкретний проект або програму (мережі ad hoc).

Мануель Кастельс у процесі цього нагадує, що мережеве підприємство, як метод ведення бізнесу задовго передувало розвитку Інтернету і формулює набір чинників, які допомогли істотним чином підвищити ефективність мережевих структур, що спираються на інтернет-технології.

Масштабованість мережі. Застосування Інтернету дозволяє включати до складу мережі стільки компонентів, скільки потрібно для здійснення кожної операції, кожної угоди або всього проекту. Тим самим мережа може розвиватися, оперативно розширюватися або скорочуватися згідно ділової стратегії, що змінюється, без значних витрат.

Інтерактивність. Мережа, реалізована з використанням інтернет-технологій, дозволяє обійтися без вертикальних каналів зв'язку і забезпечити багато-спрямований обмін інформацією і сумісне ухвалення рішень. Результатом є поліпшення якості інформаційного обміну і досягнення взаєморозуміння між партнерами в процесі їхньої ділової співпраці.

Гнучкість управління. Можливість поєднання методів стратегічного управління з технологіями децентралізованої взаємодії безлічі партнерів має вирішальне значення для досягнення мережею сформульованих цілей і поставлених завдань.

Брендінг. Для одержання інвестицій потрібний символ загальноновизнаної здатності додавати товарам і послугам ціннісні якості. В світі складних мереж

виробництва і дистрибуції брендінг може здійснюватися головним чином на основі управління процесом впровадження інновацій і суворого контролю кінцевих результатів. Ефективне використання інтернет-технологій дозволяє забезпечити зворотний зв'язок між всіма компонентами мережі та процесами виробництва/реалізації, а також виявлення і виправлення помилок.

Орієнтація на споживача. Нині все важче задовольняти різнопланові потреби ринку через стандартизоване масове виробництво. Оптимальне співвідношення між масовим виробництвом і виробництвом, орієнтованим на споживача, може бути забезпечено через використання великомасштабної виробничої мережі, але з підгонкою кінцевого продукту, товару або послуги під конкретного замовника.

Це завдання розв'язується в багатьох системах через інтерактивну взаємодію, що персоналізується, із замовником в режимі он-лайн. М. Кастельс продемонстрував застосування цих чинників на прикладах розвитку декількох успішних компаній, що ефективно застосували мережеві принципи і що створили навколо себе мережу партнерів і клієнтів (Cisco, Nokia й ін.).

Значну увагу в процесі аналізу становлення і функціонування нової економіки М. Кастельс приділяє питанням трансформації ринків капіталу і специфіки ринкової оцінки інтернет-компаній. Важливим компонентом цього процесу є венчурне фінансування. Без фінансування нових підприємств (дот-комів) венчурними фондами не було б зростання нової економіки.

Типовий цикл фінансування інновацій у сфері електронного бізнесу в кінці 1990-х років в Кремнієвій долині починався із сміливого бізнес-плану і якогось набору уявлень про ефективність пропонованого почину, викладених швидше з погляду бізнес-новаторства, чим технологічній інновації. Після цього бізнес-план пропонується венчурному фонду, який знаходиться по близькості (третина всіх венчурних капіталів у США інвестується саме в Кремнієвій долині).

В більшості випадків інвестори не є чисто фінансовими компаніями, а є фірмами, зобов'язаними своїм походженням індустрії високих технологій. У більшості випадків творці венчурного фонду знайомі з сферою, в яку вони збираються вкладати засоби, і повертають до діяльності свого фонду інші інвестиційні компанії, що прагнуть вийти на нові ринки.

Після ухвалення рішення про фінансування інноваційного проекту, венчурний фонд тісно взаємодіє з новоутвореною компанією і фактично здійснює керівництво бізнес-проектом і ця опіка продовжується так довго, поки дана компанія і сфера діяльності розглядатиметься як перспективна для залучення інвестицій. У якийсь момент опікувана компанія може бути продана, а виручені засоби поступають до венчурного фонду і використовуються для подальших інвестицій.

У процесі цього багато проектів терплять крах, не досягнувши стадії реалізації, або терплять невдачу на ринку. Проте фінансова віддача від підприємств, що успішно діють, виявляється настільки велика, що доходи венчурних фондів в середньому набагато вищі за прибутковість традиційних фінансових інвестицій.

З використанням початкових інвестицій, одержаних від венчурного фонду, ініціатори інноваційної ідеї засновують компанію, наймають основних виконавців і розплачуються з ними опціонами, тобто очікуваними доходами майбутніх років. У процесі цього проводиться робота щодо публічного розміщення акцій нової компанії на фондовому ринку (IPO).

Модель швидкого розвитку інноваційної компанії включає три основні чинники:

- наявність інноваційної ідеї і відповідних технологічних розробок;
- підприємницьку креативність;
- фінансову підтримку ринку, засновану на очікуваннях венчурного капіталу.

На думку М. Кастельса ця схема застосовується не лише серед новоутворених інтернет-компаній (найвідоміші – Yahoo!, e-Bay, Amazon), але і крупних технологічних

компаній (Intel, Cisco, Sun Microsystems, Dell, Oracle, EMC і навіть Hewlett Packard і Microsoft на початку їх існування).

Проблеми розвитку мережевого суспільства

У вступі до своєї роботи «Галактика Інтернет» М. Кастельс сформулював основні проблеми, що перешкоджають у даний час розвитку мережевого суспільства. На його думку, опір розвитку мережевого суспільства і незадоволеність цим світом в значній мірі пов'язані з низкою незадоволених вимог:

1. Управління Інтернетом, тобто свобода як така. Інтернет, як мережа мереж поступово стає комунікаційною основою мережевого суспільства, проте є небезпека, що ця інфраструктура може опинитися в чийсь власності, а доступ до мережі може стати об'єктом контролю.

2. Наявність значної кількості виключених з мережі. Така сегрегація відбувається різними шляхами і з різних причин: через відсутність технічної інфраструктури; внаслідок економічних або інституційних перешкод щодо доступу до мереж; недостатність освітніх і культурних можливостей для використання потенціалу Інтернету; недоліків у виробництві мережевого контенту.

3. Проблеми з розвитком здібностей до обробки інформації і генерації відповідних знань. Під цим М. Кастельс має на увазі не уміння в користуванні Інтернетом, а освіти в ширшому і фундаментальнішому сенсі – тобто придбання інтелектуальної здатності до навчання тому, щоб навчатися впродовж усього життя, знаходженню і переробці інформації, її використанню для виробництва знань.

4. Проблеми, пов'язані з трансформацією трудових стосунків. Поява мережевого підприємства та індивідуалізація схем зайнятості приводить до зміни механізмів соціального захисту, на яких ґрунтувалися виробничі стосунки індустріального світу.

5. Нова економіка запізнюється з впровадженням нових гнучких процедур інституційного регулювання. Зрушення у бік комп'ютеризованих глобальних мереж як організаційна основа капіталу в значній мірі підірвали регулятивні здібності, як національних урядів, так і міжнародних інститутів. Системна непостійність світових фінансових ринків і величезні диспропорції у використанні людських ресурсів, на думку М. Кастельса, вимагають нових форм регулювання, адаптованих до нових технологій і нової ринкової економіки.

6. Небезпека підвищення інтенсивності експлуатації природних ресурсів і посилення деградації навколишнього середовища. М. Кастельс відзначає, що мережеві технології можуть стимулювати економічне зростання в збиток навколишньому середовищу, однак є й альтернативні тенденції: ефективне управління природоохоронною інформацією перешкоджає хижацькій експлуатації природи і дозволяє природоохоронним організаціям забезпечувати моніторинг цього процесу.

7. Що найбільш лякає, зазначає М. Кастельс, є побоювання виходу з під контроль людини створених нею технологічних пристроїв. Це розповсюджується на галузі генної інженерії, що розвиваються, нанотехнологій і мікроелектроніки, конвергенція яких може привести до несподіваних відкриттів, використання яких пов'язане з високою соціальною і етичною відповідальністю.

Вихід з інституційної кризи сучасного трансформуючого суспільства М. Кастельс бачить у розвитку двох уже наявних тенденцій (підвищенні соціальної відповідальності бізнесу і розширенні повноважень неурядових організацій) і, головне, в перебудові наявних інститутів управління і демократії до умов мережевого суспільства, що насувається.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняття «інформаційне суспільство».
2. Охарактеризуйте інформаційний обмін та його еволюцію у суспільстві.
3. Перелічте критерії інформаційного суспільства.

4. Які типи інформаційного суспільства?
5. Проаналізуйте інформаційні революції.
6. Що таке інформаційна культура?
7. Охарактеризуйте «інформаційне суспільство» в Україні.
8. Інформатизація: поняття та основні види.
9. Окінавська Хартія глобального інформаційного суспільства.
10. У чому полягає сутність проблеми правового регулювання відносин в умовах інформаційного суспільства.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА БЕЗПЕКА

ЛЕКЦІЯ 4. ОСНОВИ МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ. ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ПРОГРАМИ МІЖНАРОДНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

1. Концепція, структура та тенденції міжнародної інформаційної політики.
2. Програми регіональної та національної інформаційної політики: порівняльний аналіз стратегій країн Північної Америки, Західної та Центрально-Східної Європи.
3. Концентрація комунікації у Європі. Інформаційні аспекти європейських інтеграційних процесів.
4. «Європа і глобальне інформаційне суспільство: рекомендації для Європейської Ради ЄС» (1994).
5. Участь країн-членів у програмах ЄС.
6. Рамкові інформаційні програми ЄС: основні положення і принципи.
7. Інформаційна політика ООН. Діяльність Комітету з інформації ООН. Інформаційна практика департаментів та місій ООН.
8. Участь країн-членів в інформаційних програмах ООН.
9. Програма ООН «Інформаційний трамплін» для України.

Останнім часом спостерігається прискорення процесів глобалізації, що супроводжується появою проблем, розв'язати які на національному рівні дуже важко. У таких умовах певною мірою збільшується значення міждержавних об'єднань – міжнародних організацій, які на основі інтеграції ресурсів і потужностей окремих країн, утворюють інституцію якісно нового зразка, здатну оперативно реагувати на процеси в світовому суспільстві. Така оперативність є тим більш потрібною в умовах незнаної раніше динаміки цих процесів, яка збільшує середовище невизначеності та ускладнює прийняття рішень, що стосуються світового співтовариства в цілому.

Міжнародна інформаційна політика – узгоджена стратегія міжнародного співробітництва на багатосторонній основі в галузі інформації та комунікації, інших сферах міжнародних відносин, складовим компонентом яких виступає глобальна комунікація. Головними напрямками міжнародної інформаційної політики є сприяння міжнародному співробітництву в комунікаційній сфері, заохочення до міжнародного обміну інформацією незалежно від кордонів і рівноправна участь у міжнародних інформаційних потоках, забезпечення права глобальної спільноти на вільне вираження поглядів, свободу слова і засобів масової комунікації, використання глобальної економічної інтеграції на основі міжнародної інформаційної інфраструктури в

національних інтересах, об'єднання інтелектуальних ресурсів для прогресивного розвитку цивілізації.

Найбільш впливовою міжнародною організацією глобального призначення є створена у 1945 р. **Організація Об'єднаних Націй (ООН)**. ООН була створена у сприятливій політичній ситуації, що склалася у світі внаслідок історичної перемоги держав антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні.

Цілі ООН і принципи її діяльності відображено в преамбулі та ст. 1-2 Статуту. Це підтримання міжнародного миру та безпеки; розвиток дружніх відносин між націями; розвиток міжнародного економічного, соціального, культурного й гуманітарного співробітництва; погодження дій держав у досягненні цих спільних цілей.

ООН виконує свої функції через створені нею органи: Генеральну Асамблею, Раду Безпеки, Економічну і Соціальну Ради, Ради з опіки, Секретаріат і Міжнародний Суд. Штаб-квартира розташована в Нью-Йорку. Офіційні мови Організації – англійська, французька, іспанська, російська й китайська. До складу ООН нині входить 192 держав.

Одночасно з ООН було утворено кілька міжнародних організацій, що одержали назву *спеціалізованих установ*, пов'язаних з нею спеціальними угодами. Це Продовольча й сільськогосподарська організації (ФАО), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ) та інші. До спеціалізованих установ ООН належать також Міжнародне агентство з питань атомної енергії (МАГАТЕ), Міжнародна організація праці (МОП), Організація з питань промислового розвитку (ЮНІДО), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародний Валютний Фонд (МВФ). Діяльність спеціалізованих установ ООН пов'язана насамперед із вирішенням таких глобальних проблем: встановлення рівноваги між національними, регіональними й загальнолюдськими інтересами, здійснення заходів довіри, постійне розширення міжнародного співробітництва.

За понад 60 років свого існування ООН прийняла низку міжнародних документів, які регламентують інформаційну діяльність міжнародного співтовариства і сприяють розповсюдженню інформації в усіх країнах-членах ООН і серед світової громадськості.

Наприклад, у резолюції N 59 від 1946 року визначено *право на свободу інформації* як основне в загальному переліку прав людини. У всесвітній Декларації прав людини 1948 року сформульовано *право на пошук, отримання та розповсюдження інформації*. У Міжнародному пакті цивільних та політичних прав 1966 року закріплено *право на свободу інформації*.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Україна приєдналася до Організації в 1954 р. Місце перебування ЮНЕСКО – Париж.

Завдання ЮНЕСКО – розвивати міжнародне співробітництво у сфері освіти, науки і культури з метою сприяння досягнення міцного миру і підвищення добробуту народів. Для виконання цих важливих завдань у межах ЮНЕСКО проводяться міжнародні конференції, наради, семінари, симпозіуми, надається допомога країнам у створенні навчальних і навчально-дослідних установ, ведеться інформаційна, видавнича діяльність, здійснюється співробітництво з сотнями міжнародних організацій. Керівними органами ЮНЕСКО є: Генеральна конференція – вищий орган, що збирається на свої сесії один раз на два роки і визначає напрями й загальну лінію діяльності організації; Виконавчий комітет, до якого входить 45 держав-членів; Секретаріат на чолі з Генеральним директором.

Доступ до інформації й знань є загальнолюдським надбанням, без якого неможливо розвивати освіту, науку, культуру й комунікацію, відкривати нові можливості, сприяти культурній розмаїтості й заохочувати відкритість керування. ЮНЕСКО, відповідно до її Уставу, покликана *сприяти вільному поширенню ідей словесним і образотворчим шляхом*. Завданням ЮНЕСКО є *збереження, збільшення й поширення знань шляхом збереження й охорони зафіксованого знання людства*. Крім того,

Організація заохочує *співробітництво народів у сфері обміну друкованими виданнями та іншими інформаційними матеріалами, забезпечує різними видами міжнародного співробітництва всім народам можливість ознайомлення з усім, що друкується й публікується в окремих країнах.*

Завдання ЮНЕСКО на сучасному етапі:

- збільшення та модернізація комунікаційних мереж у країнах, що розвиваються;
- розвиток освітніх програм для працівників мас-медіа з метою навчити їх критично орієнтуватись в інформації та вміти реагувати на можливі маніпуляції з боку промислово розвинутих країн;
- підготовка людських ресурсів, надання пріоритетів відповідній технології та прикладним дослідженням;
- проведення досліджень з проблем соціокультурного впливу комунікаційних медіа та нових технологій на культурну ідентичність народів.

З метою реалізації можливостей, що надаються інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ), на виконання цих завдань ЮНЕСКО була розроблена *програма “Інформація для всіх”* (2000 р.). Вона спрямована на зменшення розходжень між інформаційно багатими та інформаційно бідними країнами для створення інформаційного суспільства для всіх. На її основі проводяться обговорення з питань міжнародної політики й розробка програм, націлених на:

- краще розуміння проблем етичного, правового й суспільного характеру, пов'язаних з ІКТ;
- поліпшення доступу до інформації, що є суспільним надбанням;
- збереження інформації.

Програма ЮНЕСКО “Інформація для всіх” створена як основа для міжнародних дискусій про політичні, правові, етичні й соціальні проблеми, пов'язані з побудовою глобального інформаційного суспільства, а також для підготовки проектів, орієнтованих на забезпечення загального доступу до інформації.

Програма формулює глобальні цілі розвитку світового співтовариства в умовах інтенсивного й масового впровадження інформаційних і комунікаційних технологій, визначає загальну для всіх країн стратегію, методи й інструментарій для будівництва правового й вільного інформаційного суспільства.

Основний предмет програми – це інформаційна політика, орієнтована на людину, на розвиток його потенціалу, ресурсів, навичок і знань. Оскільки саме від людей залежить, яким шляхом буде розвиватися людство й кожна країна, кожний народ.

Цілями програми “Інформація для всіх” є:

- сприяти міжнародному осмисленню й обговоренню етичних, правових і суспільних викликів інформаційного суспільства;
- сприяти й розширювати доступ до інформації, що є суспільним надбанням за допомогою впорядкування, оцифрування й збереження інформації;
- сприяти навчанню, продовженню освіти й навчанню протягом усього життя в сфері комунікації, інформації й інформатики;
- сприяти створенню місцевої інформації й поліпшенню доступу до місцевого знання за допомогою навчання грамотності як загальної, так і в сфері ІКТ;
- сприяти використанню міжнародних стандартів і передових методів у сферах комунікації, інформатики й інформації в межах компетенції ЮНЕСКО;
- сприяти мережевій взаємодії у сфері інформації й знань на локальному, національному, регіональному й міжнародному рівнях.

П'ять напрямків діяльності ЮНЕСКО:

1. Розробка інформаційної політики на міжнародному, регіональному й національному рівнях.
2. Розвиток людських ресурсів і можливостей відповідно до вимог інформаційної ери.
3. Посилення ролі установ у забезпеченні доступу до інформації.

4. Розвиток механізмів і систем обробки та керування інформацією.

5. Інформаційна технологія у галузі освіти, науки, культури й комунікації.

ЮНЕСКО приділяє велику увагу *проблемам розвитку ЗМІ та ЗМК у світі* (для цього створено відділ масової інформації та Сектор з питань усунення перешкод на шляху вільного розповсюдження інформації). Розроблено норми насиченості міжнародної спільноти ЗМІ. ЮНЕСКО сприяє створенню в країнах, що розвиваються, національних інфраструктур (підготовка журналістів, інформації). Проводяться міжурядові конференції, на яких проголошується, що ЗМІ повинні використовуватись з метою досягнення взаєморозуміння між народами, а також для прискорення соціального та культурного росту в світі.

Інформаційний підрозділ ЮНЕСКО – *Комісія Мак-Брайда* розробила програмний документ, в якому зазначається:

- необхідність усунення негативних наслідків діяльності монополій та їх концентрації;
- необхідність усунення внутрішніх і зовнішніх перешкод, які стоять на заваді вільному обміну інформації;
- необхідність сприяння розвитку преси;
- надання можливостей країнам, що розвиваються, створити відповідну інфраструктуру;
- необхідність поваги до прав етнічних груп усіх народів;
- повага до прав етнічних груп і права окремої особи мати доступ до інформаційних джерел і брати активну участь у дослідженні інформаційних потоків.

Інформаційна система ЮНЕСКО включає бібліотеки, архіви, документаційні центри, бази даних, мультимедійні ресурси.

Бібліотеки. Основна бібліотека ЮНЕСКО знаходиться в штаб-квартирі організації в Парижі. Крім того, існує декілька десятків відділень центральної бібліотеки в містах розташування представництв ЮНЕСКО (наприклад, Бангкок, Каїр, Каракас, Дакар, Лондон, Найробі). Бібліотека в Парижі містить всі публікації ЮНЕСКО, публікації інших організацій, велику кількість друкованих матеріалів зі сфер компетенції ЮНЕСКО: освіта, наука, культура, соціологічні та гуманітарні науки, комунікація та інформація; а також близько 1200 періодичних видань і мікрофіши документації та публікаціях ЮНЕСКО з 1972 р.

Бібліотека забезпечує всі види бібліотечних послуг: довідкова інформаційна служба, пошук через Інтернет та по електронних базах даних ЮНЕСКО, обмін матеріалами з іншими бібліотеками, замовлення матеріалів для різних проектів.

Архіви. Центральний архівний фонд ЮНЕСКО також знаходиться в будівлі штаб-квартири організації в Парижі. Архівну службу було започатковано 1947 р. Сьогодні вона діє як місце збереження архівних матеріалів організації, відділу управління інформацією, що надходить з Секретаріату, а також як довідкова служба.

Документаційні центри. Майже кожен із структурних відділів ЮНЕСКО має свій інформаційний документаційний центр. До основних центрів відносяться:

- документаційний центр Бюро зовнішніх зв'язків;
- документаційний центр Відділу публічної інформації;
- документаційний та довідковий центр Відділу термінології, документації та довідкової інформації;
- документаційний статистичний центр.

Кожен з центрів має свою структуру і широке коло обов'язків. Наприклад, *Документаційний центр соціальних та гуманітарних наук* виконує такі основні функції:

- діє як інформаційний центр для спеціалістів у соціальній та гуманітарній сферах, для міжурядових і неурядових організацій і для країн – членів ЮНЕСКО;

– забезпечує створення, оновлення і обслуговування банку даних соціальних і гуманітарних наук (DARE), який включає інформацію з досліджень, інститутів підготовки спеціалістів, професійних асоціацій, окремих спеціалістів у сфері соціології, періодичні видання у сфері соціальних наук;

– здійснює виробництво, розповсюдження і продаж комп'ютерних інформаційних продуктів, створених на основі банку даних на компакт-дисках;

– забезпечує централізований доступ через Інтернет до більше, ніж 100 періодичних соціологічних видань.

Бази даних. Загалом ЮНЕСКО підтримує близько 90 бібліографічних, довідкових, фактографічних баз даних щороку у сферах своєї компетенції: освіта, природничі науки, культура, соціальні і гуманітарні, комунікація, інформація та інформатика. Основними базами даних є:

– UNESBIB (бібліографічна БД ЮНЕСКО) містить усі публікації та документи ЮНЕСКО, усіх її регіональних відділень та інститутів і бібліотечні каталоги за період після 1972 р. Виходить у друкованому, он-лайнному і CD варіантах.

– UNESDOC (повні тексти документів ЮНЕСКО) виходить у друкованому, он-лайнному і CD варіантах.

– UNESTHES (перелік всієї термінології, що використовується в документах ЮНЕСКО англійською, французькою та німецькою мовами) виходить у друкованому та електронному варіантах.

Мультимедійні ресурси – розділ, що включає різноманітні електронні публікації, наприклад, останні документи і публікації ЮНЕСКО, нові придбання бібліотек і нова інформація в базах даних.

Великим і популярним ресурсом ЮНЕСКО є *Освітня мультимедійна бібліотека*, яка включає річні каталоги документів ЮНЕСКО, річні каталоги відеоматеріалів, різноманітні статистичні та порівняльні дані ЮНЕСКО з освіти та велику добірку законодавчих актів у сфері освіти, що виходить в електронному вигляді.

Питання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте основні напрями інформаційної діяльності ООН.
2. Які підрозділи ООН здійснюють інформаційну діяльність?
3. За якими напрямками працює Департамент суспільної інформації ООН?
4. Охарактеризуйте діяльність Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського як депозитарію ООН в Україні.
5. Які основні напрями інформаційної діяльності ЮНЕСКО?
6. Охарактеризуйте основні положення програми ЮНЕСКО “Інформація для всіх”.
7. Які основні програмні положення діяльності ЮНЕСКО в сфері розвитку ЗМІ в світі?
8. Назвіть основні інформаційні ресурси ЮНЕСКО.

ЛЕКЦІЯ 5. МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ДІЯЛЬНІСТЬ ЮНЕСКО У ГАЛУЗІ КОМУНІКАЦІЇ

1. Міжнародна інформаційна діяльність: поняття, види та її основні напрями. Мета та функції міжнародної інформаційної діяльності.

2. Міжнародне співробітництво в галузі інформації.

3. Інформаційна діяльність ООН (комітет ООН з інформації, Департамент суспільної інформації ООН, інформаційні центри ООН).

4. Міжнародна інформаційна політика ЮНЕСКО. Роль ЮНЕСКО у вирішенні світових інформаційних проблем. Програмні документи і принципи.

5. Аналітичні дослідження ЮНЕСКО в галузі інформації та комунікації.

6. Всесвітні доповіді ЮНЕСКО з комунікації та інформації 1997-2000. Індeksi становлення глобального інформаційного суспільства. Програми реалізації інформаційної політики ЮНЕСКО. Моделювання глобального інформаційного розвитку.

7. Інформаційна діяльність світових та регіональних міжнародних організацій.

8. Світовий ринок інформаційних технологій.

Останнім часом спостерігається прискорення процесів глобалізації, що супроводжується появою проблем, розв'язати які на національному рівні дуже важко. У таких умовах певною мірою збільшується значення міждержавних об'єднань – міжнародних організацій, які на основі інтеграції ресурсів і потужностей окремих країн, утворюють інституцію якісно нового зразка, здатну оперативно реагувати на процеси в світовому суспільстві. Така оперативність є тим більш потрібною в умовах незної раніше динаміки цих процесів, яка збільшує середовище невизначеності та ускладнює прийняття рішень, що стосуються світового співтовариства в цілому.

Найбільш впливовою міжнародною організацією глобального призначення є створена у 1945 р. **Організація Об'єднаних Націй (ООН)**. ООН була створена у сприятливій політичній ситуації, що склалася у світі внаслідок історичної перемоги держав антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні.

Цілі ООН і принципи її діяльності відображено в преамбулі та ст. 1-2 Статуту. Це підтримання міжнародного миру та безпеки; розвиток дружніх відносин між націями; розвиток міжнародного економічного, соціального, культурного й гуманітарного співробітництва; погодження дій держав у досягненні цих спільних цілей.

ООН виконує свої функції через створені нею органи: Генеральну Асамблею, Раду Безпеки, Економічну і Соціальну Ради, Ради з опіки, Секретаріат і Міжнародний Суд. Штаб-квартира розташована в Нью-Йорку. Офіційні мови Організації – англійська, французька, іспанська, російська й китайська. До складу ООН нині входить 192 держав.

Одночасно з ООН було утворено кілька міжнародних організацій, що одержали назву *спеціалізованих установ*, пов'язаних з нею спеціальними угодами. Це Продовольча й сільськогосподарська організації (ФАО), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ) та інші. До спеціалізованих установ ООН належать також Міжнародне агентство з питань атомної енергії (МАГАТЕ), Міжнародна організація праці (МОП), Організація з питань промислового розвитку (ЮНІДО), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародний Валютний Фонд (МВФ). Діяльність спеціалізованих установ ООН пов'язана насамперед із вирішенням таких глобальних проблем: встановлення рівноваги між національними, регіональними й загальнолюдськими інтересами, здійснення заходів довіри, постійне розширення міжнародного співробітництва.

Проблематика інформаційного суспільства почала обговорюватися в середині 1990-х років на нарадах і конференціях, організованих Радою Європи, Європейською Комісією, ЮНЕСКО та багатьма іншими міжнародними і міжурядовими організаціями. У 1998 році Міжнародний союз електрозв'язку (ITU) виступив з пропозицією про проведення під егідою Організації Об'єднаних Націй (ООН) Всесвітнього Саміту з інформаційного суспільства.

На наступний рік в ООН було прийнято позитивне рішення, і почалася підготовка Саміту. Таким чином, вперше обговорення питань формування інформаційного суспільства були винесені на рівень глав держав-членів ООН. Інша відмінна риса Саміту полягала в тому, що до процесу його підготовки і до участі в самому саміті були залучені представники комерційного та неурядового секторів суспільства.

Всесвітній Саміт з інформаційного суспільства був проведений в два етапи. Перший – у грудні 2003 року в Женеві, другий – у листопаді 2005 року в Тунісі. Паралельно здійснювалася аналогічна діяльність в рамках Групи Восьми (G8), яка

завершилася підписанням в 2000 році «Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства», де лідери держав, що входять в «вісімку» позначили готовність до реалізації в своїх країнах програм, спрямованих на розвиток інформаційного суспільства та ліквідації інформаційної нерівності.

Важливим фактором у цих процесах є розвиток глобалізації, де інформаційний компонент є важливим, але не визначальним. Інформаційна економіка та електронний бізнес, що отримали узагальнену назву «нова економіка», в першу чергу поняття з області економічної науки, і лише в другу – інформатики. Цей факт переконливо підтвердив на рубежі століть крах NASDAQ та інші менш помітні кризові явища, пов'язані зі становленням і розвитком інформаційної сфери сучасної економіки і фінансів. В даний час успіх мережевих комерційних проектів визначається, у своїй основі, не специфікою інформаційної системи, а ефективною бізнес-моделлю самого проекту і якістю роботи з цільовою аудиторією і партнерами.

У 2002 році почалося широке обговорення проектів двох основних документів Всесвітнього Саміту: «Декларації принципів» і «Плану дій», які були прийняті в 2003 році на Женевському Саміті.

«Декларація принципів» носить узагальнений і консолідований характер і визначає загальний вектор кількості концептуальних уявлень і політичних устремлень представників різних країн. Документ в повному розумінні може бути віднесений до основоположних, тому на сьогоднішній день відбиває сукупність філософських, соціально-політичних, соціологічних, культурологічних і технологічних уявлень про майбутнє суспільство.

«План дій» є досить конкретним документом і включає орієнтовні показники застосування ІКТ в країнах-учасниках Саміту до 2015 року, які можуть коригуватися з урахуванням національної специфіки. Серед оцінок «Плану дій», що прозвучали, були діаметрально протилежні: від затвердження неможливості досягти встановлених показників до позначеного часу, до пропозиції скоротити встановлені терміни до п'яти років.

Дане різночитання ясно підводить до розуміння однієї з головних проблем, що були висказані на Саміті: проблемі створення рівних можливостей для розвитку та застосування інформаційних технологій у всьому світі або необхідності подолання існуючої інформаційної нерівності, що постійно розширюється.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Україна приєдналася до Організації в 1954 р. Місце перебування ЮНЕСКО – Париж.

Завдання ЮНЕСКО – розвивати міжнародне співробітництво у сфері освіти, науки і культури з метою сприяння досягнення міцного миру і підвищення добробуту народів. Для виконання цих важливих завдань у межах ЮНЕСКО проводяться міжнародні конференції, наради, семінари, симпозіуми, надається допомога країнам у створенні навчальних і навчально-дослідних установ, ведеться інформаційна, видавнича діяльність, здійснюється співробітництво з сотнями міжнародних організацій. Керівними органами ЮНЕСКО є: Генеральна конференція – вищий орган, що збирається на свої сесії один раз на два роки і визначає напрями й загальну лінію діяльності організації; Виконавчий комітет, до якого входить 45 держав-членів; Секретаріат на чолі з Генеральним директором.

Доступ до інформації й знань є загальнолюдським надбанням, без якого неможливо розвивати освіту, науку, культуру й комунікацію, відкривати нові можливості, сприяти культурній розмаїтості й заохочувати відкритість керування. ЮНЕСКО, відповідно до її Уставу, покликана *сприяти вільному поширенню ідей словесним і образотворчим шляхом*. Завданням ЮНЕСКО є *збереження, збільшення й поширення знань шляхом збереження й охорони зафіксованого знання людства*. Крім того, Організація заохочує *співробітництво народів у сфері обміну друкованими виданнями та*

іншими інформаційними матеріалами, забезпечує різними видами міжнародного співробітництва всім народам можливість ознайомлення з усім, що друкується й публікується в окремих країнах.

Завдання ЮНЕСКО на сучасному етапі:

- збільшення та модернізація комунікаційних мереж у країнах, що розвиваються;
- розвиток освітніх програм для працівників мас-медіа з метою навчити їх критично орієнтуватись в інформації та вміти реагувати на можливі маніпуляції з боку промислово розвинутих країн;
- підготовка людських ресурсів, надання пріоритетів відповідній технології та прикладним дослідженням;
- проведення досліджень з проблем соціокультурного впливу комунікаційних медіа та нових технологій на культурну ідентичність народів.

З метою реалізації можливостей, що надаються інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ), на виконання цих завдань ЮНЕСКО була розроблена програма “Інформація для всіх” (2000 р.). Вона спрямована на зменшення розходжень між інформаційно багатими та інформаційно бідними країнами для створення інформаційного суспільства для всіх. На її основі проводяться обговорення з питань міжнародної політики й розробка програм, націлених на:

- краще розуміння проблем етичного, правового й суспільного характеру, пов'язаних з ІКТ;
- поліпшення доступу до інформації, що є суспільним надбанням;
- збереження інформації.

Програма ЮНЕСКО “Інформація для всіх” створена як основа для міжнародних дискусій про політичні, правові, етичні й соціальні проблеми, пов'язані з побудовою глобального інформаційного суспільства, а також для підготовки проектів, орієнтованих на забезпечення загального доступу до інформації.

Програма формулює глобальні цілі розвитку світового співтовариства в умовах інтенсивного й масового впровадження інформаційних і комунікаційних технологій, визначає загальну для всіх країн стратегію, методи й інструментарій для будівництва правового й вільного інформаційного суспільства.

Основний предмет програми – це інформаційна політика, орієнтована на людину, на розвиток його потенціалу, ресурсів, навичок і знань. Оскільки саме від людей залежить, яким шляхом буде розвиватися людство й кожна країна, кожний народ.

Цілями програми “Інформація для всіх” є:

- сприяти міжнародному осмисленню й обговоренню етичних, правових і суспільних викликів інформаційного суспільства;
- сприяти й розширювати доступ до інформації, що є суспільним надбанням за допомогою впорядкування, оцифрування й збереження інформації;
- сприяти навчанню, продовженню освіти й навчанню протягом усього життя в сфері комунікації, інформації й інформатики;
- сприяти створенню місцевої інформації й поліпшенню доступу до місцевого знання за допомогою навчання грамотності як загальної, так і в сфері ІКТ;
- сприяти використанню міжнародних стандартів і передових методів у сферах комунікації, інформатики й інформації в межах компетенції ЮНЕСКО;
- сприяти мережевій взаємодії у сфері інформації й знань на локальному, національному, регіональному й міжнародному рівнях.

П'ять напрямків діяльності ЮНЕСКО:

1. Розробка інформаційної політики на міжнародному, регіональному й національному рівнях.
2. Розвиток людських ресурсів і можливостей відповідно до вимог інформаційної ери.
3. Посилення ролі установ у забезпеченні доступу до інформації.
4. Розвиток механізмів і систем обробки та керування інформацією.

5. Інформаційна технологія у галузі освіти, науки, культури й комунікації.

ЮНЕСКО приділяє велику увагу *проблемам розвитку ЗМІ та ЗМК у світі* (для цього створено відділ масової інформації та Сектор з питань усунення перешкод на шляху вільного розповсюдження інформації). Розроблено норми насиченості міжнародної спільноти ЗМІ. ЮНЕСКО сприяє створенню в країнах, що розвиваються, національних інфраструктур (підготовка журналістів, інформації). Проводяться міжурядові конференції, на яких проголошується, що ЗМІ повинні використовуватись з метою досягнення взаєморозуміння між народами, а також для прискорення соціального та культурного росту в світі.

Інформаційний підрозділ ЮНЕСКО – *Комісія Мак-Брайда* розробила програмний документ, в якому зазначається:

- необхідність усунення негативних наслідків діяльності монополій та їх концентрації;
- необхідність усунення внутрішніх і зовнішніх перешкод, які стоять на заваді вільному обміну інформації;
- необхідність сприяння розвитку преси;
- надання можливостей країнам, що розвиваються, створити відповідну інфраструктуру;
- необхідність поваги до прав етнічних груп усіх народів;
- повага до прав етнічних груп і права окремої особи мати доступ до інформаційних джерел і брати активну участь у дослідженні інформаційних потоків.

Концепції ЮНЕСКО щодо становлення нового суспільства

Значним внеском ЮНЕСКО у Всесвітній саміт стало вироблення концепції «товариств, заснованих на знаннях». Прихильність цієї міжнародної організації до ідеї створення товариств, заснованих на знаннях, була схвалена учасниками міністерського круглого столу з назвою «До товариств, заснованих на знаннях», проведеного під час Генеральної конференції ЮНЕСКО в жовтні 2003 року. Потім послідував симпозіум «Створення товариств, заснованих на знаннях – від бачення до дії», організований ЮНЕСКО під час Всесвітнього саміту в Женеві в грудні 2003 року.

Визнаючи тісний зв'язок між знанням і розвитком, лідери, що брали участь в цих двох заходах ЮНЕСКО, підкреслили, що створення товариств, заснованих на знаннях, має визначальне значення для поліпшення якості життя, зміцнення соціальних зв'язків на основі поваги різноманітності і зміцнення економік різних суспільств.

У документах ЮНЕСКО підкреслюється, що створення товариств, заснованих на знаннях, відкриває шлях до гуманізації процесу глобалізації. Протягом своєї участі в процесі підготовки двох етапів Всесвітнього саміту ЮНЕСКО постійно підкреслювала значення чотирьох ключових принципів, на яких повинні базуватися суспільства, засновані на знаннях:

- свобода вираження думок;
- якісна освіта для всіх;
- універсальний доступ до знань та інформації,
- повага культурного та мовного розмаїття.

У «Декларації принципів» і «Плані дій», прийнятих на женецькому етапі Всесвітнього саміту, відзначені пріоритети, які ЮНЕСКО позначила як основи своєї діяльності.

На конференціях, симпозіумах та інших заходах, організованих під егідою ЮНЕСКО, постійно підкреслюється, що ідея єдиного уніфікованого глобального інформаційного суспільства не відображає бачення соціального і гуманного розвитку, яке стало можливим завдяки застосуванню інформаційно-комунікаційних технологій. На противагу цьому, концепція «Товариств, заснованих на знаннях» пропонує привабливу перспективу – не обмежується одноманітністю, а звільнити різноманітність.

Другою тематичною зустріччю була міжнародна конференція «Роль багатомовності в забезпеченні культурного розмаїття та загальної участі в кіберпросторі», яка була проведена в травні 2005 року в столиці Малі Бамако.

Цей захід був організований ЮНЕСКО спільно з Африканською академією мов (ACALAN) за фінансової підтримки Міжурядового агентства з використання французької мови (AIF). Одним з результатів зустрічі в Бамако стало усвідомлення необхідності зміни підходів до питань багатомовності в кіберпросторі.

Скорочення інформаційної нерівності не повинно досягатися за рахунок знищення сотень місцевих мов. Навпаки, присутність менш поширених мов у кіберпросторі має бути частиною процесу їх збереження і процвітання. Це також має відношення до освіти, особливо до використання рідної мови в школах і програмах подолання неписьменності.

Третя тематична зустріч – «Інформаційно-комунікаційні технології для розвитку людського потенціалу: основні чинники успіху» – була проведена в травні 2005 року в Штаб-квартирі ЮНЕСКО. Ця зустріч, організована ЮНЕСКО спільно з Римським клубом, була присвячена визначенню умов і факторів, необхідних для ефективного та успішного застосування нових методів навчання та розвитку навичок.

Особливу увагу було приділено потребам маргіналізованих груп, таких як сільське населення, бідне міське населення, біженці, особи з вадами зору та ВІЛ-інфіковані. Приймаючи за основу План дій саміту, учасники зустрічі сфокусувалися на тому, як найкращим чином використовувати існуючі ресурси, енергію та зобов'язання з метою більш швидкого реагування на проблеми, з якими стикаються країни, що розвиваються у сфері ІКТ та розвитку людського потенціалу.

Характерні риси суспільств знань

Концепція ЮНЕСКО з розвитку товариств знань максимально повно представлена в спеціальній доповіді, яка була підготовлена під керівництвом Франсуази Рів'єра, заступника Генерального директора ЮНЕСКО, та опублікована в 2005 році. Автори доповіді, чітко позиціонують відмінність концепції товариств знань від ідеї розвитку інформаційного суспільства, так як поняття інформаційного суспільства ґрунтується, насамперед, на досягненнях технології. Поняття ж товариств знання має на увазі більш широкі соціальні, етичні і політичні параметри. Множина використана не випадково, а для того, щоб підкреслити, що не існує єдиної моделі суспільного розвитку, яку можна «поставити під ключ».

Суспільства знання повинні бути орієнтовані на розширення базових прав людини в інформаційній сфері.

Концепція товариств знань містить наступні соціально-філософські характеристики:

- соціально обумовлений простір і характер реалізації знань,
- їх включеність у соціокультурні ситуації, що динамізуються,
- здатність виступати як фактор відтворення соціальної нерівності,
- залежність соціальних характеристик особистості від місця, займаного нею в структурі виробництва,
- розподілу та споживання знань.

З моменту своєї появи поняття «суспільство знання» стало предметом широкого обговорення вчених, фахівців, філософів, політиків. Так, П. Дракер, використовуючи дане поняття, звертав увагу на принципові зміни як самого знання, так і його ролі в суспільному розвитку, а також ставлення до нього в суспільстві. П. Дракер пов'язував зародження суспільства знання з революцією у сфері управління, що ознаменувала перетворення знання в провідний чинник суспільного розвитку, коли знання використовується не просто для виробництва товарів, але для виробництва самого знання.

У 2005 році була опублікована програмна доповідь ЮНЕСКО «До товариств знання». У ній окреслені контури суспільства, заснованого на знанні, і в їх числі:

- вільний доступ до знань;
- розвиток відкритого суспільства та демократії участі;
- економіка, що базується на знаннях;
- формування мереж знання і культури інновацій;
- вільний доступ до освіти та навчання протягом усього життя;
- використання наукових результатів у всіх сферах суспільного життя;
- збереження мовного та культурного різноманіття.

За версією експертів ЮНЕСКО, дана концепція описує перспективу переходу від інформаційного суспільства до нового типу соціальної організації, заснованої на цінності знання і гуманістичних пріоритетах.

У доповіді ЮНЕСКО «До товариств знання» формулюються основоположні позиції моделі товариств знання («три стовпи суспільства знання»):

- більш справедлива оцінка знань для ліквідації наявних видів нерівності («існуючих розривів»);
- більш широку участь усіх зацікавлених сил у вирішенні питання доступу до знань;
- більш успішна інтеграція політичних дій в галузі знання та інновацій.

Для підвищення ефективності необхідної політики автори формулюють ряд рекомендацій:

- збільшувати інвестиції в якісну освіту для всіх і забезпечення рівних можливостей;
- збільшувати кількість точок загального доступу до інформаційних та комунікаційних технологій;
- сприяти забезпеченню загальнодоступності знання через музеї, бібліотеки, інститути, дослідницькі центри;
- посилювати спільність використання наукових знань;
- активізувати спільне використання знань в галузі охорони навколишнього середовища з метою сталого розвитку;
- надавати пріоритетне значення мовного різноманіття;
- прагнути через сертифікацію до гарантії якості знань доступних і одержуваних в Інтернеті;
- зміцнювати «цифрову солідарність» і партнерство для подолання «цифрового розриву»;
- особливу увагу приділяти подоланню нерівності жінок як одержувачів знання;
- прагнути оцінювати рівень знань комплексними, недискримінаційними критеріями, адекватними цілям і пріоритетам товариств знання.

Важливим компонентом моделі товариств знань є принцип загального доступу до знань, який виключає розгляд знань як предмет виняткової інтелектуальної власності.

Сучасна практика має багато прикладів спільного користування знаннями. В даний час активно розробляються, як на теоретичному, так і на практичному рівні, питання встановлення прийняттого балансу між захистом прав на інтелектуальну власність і поширенням знань як суспільного надбання.

Компромісного вирішення потребує проблема гармонізації економічних інтересів видавців наукових журналів, з одного боку, і професійні інтереси науково-освітніх співтовариств, з іншого. Прикладом такого компромісу є ініціатива Open Access, що об'єднала творців відкритих архівів наукових публікацій і видавців.

Інформаційна система Юнеско включає бібліотеки, архіви, документаційні центри, бази даних, мультимедійні ресурси.

Бібліотеки. Основна бібліотека ЮНЕСКО знаходиться в штаб-квартирі організації в Парижі. Крім того, існує декілька десятків відділень центральної бібліотеки в містах розташування представництв ЮНЕСКО (наприклад, Бангкок, Каїр, Каракас, Дакар, Лондон, Найробі). Бібліотека в Парижі містить всі публікації ЮНЕСКО, публікації інших організацій, велику кількість друкованих матеріалів зі сфер компетенції ЮНЕСКО: освіта, наука, культура, соціологічні та гуманітарні науки, комунікація та інформація; а також близько 1200 періодичних видань.

Бібліотека забезпечує всі види бібліотечних послуг: довідкова інформаційна служба, пошук через Інтернет та по електронних базах даних ЮНЕСКО, обмін матеріалами з іншими бібліотеками, замовлення матеріалів для різних проектів.

Архіви. Центральний архівний фонд ЮНЕСКО також знаходиться в будівлі штаб-квартири організації в Парижі. Архівну службу було започатковано 1947 р. Сьогодні вона діє як місце збереження архівних матеріалів організації, відділу управління інформацією, що надходить з Секретаріату, а також як довідкова служба.

Документаційні центри. Майже кожен із структурних відділів ЮНЕСКО має свій інформаційний документаційний центр. До основних центрів відносяться:

- документаційний центр Бюро зовнішніх зв'язків;
- документаційний центр Відділу публічної інформації;
- документаційний та довідковий центр Відділу термінології, документації та довідкової інформації;
- документаційний статистичний центр.

Кожен з центрів має свою структуру і широке коло обов'язків. Наприклад, *Документаційний центр соціальних та гуманітарних наук* виконує такі основні функції:

- діє як інформаційний центр для спеціалістів у соціальній та гуманітарній сферах, для міжурядових і неурядових організацій і для країн – членів ЮНЕСКО;
- забезпечує створення, оновлення і обслуговування банку даних соціальних і гуманітарних наук (DARE), який включає інформацію з досліджень, інститутів підготовки спеціалістів, професійних асоціацій, окремих спеціалістів у сфері соціології, періодичні видання у сфері соціальних наук;
- здійснює виробництво, розповсюдження і продаж комп'ютерних інформаційних продуктів, створених на основі банку даних на компакт-дисках;
- забезпечує централізований доступ через Інтернет до більше, ніж 100 періодичних соціологічних видань.

Бази даних. Загалом ЮНЕСКО підтримує близько 90 бібліографічних, довідкових, фактографічних баз даних щороку у сферах своєї компетенції: освіта, природничі науки, культура, соціальні і гуманітарні, комунікація, інформація та інформатика. Основними базами даних є:

- UNESBIB (бібліографічна БД ЮНЕСКО) містить усі публікації та документи ЮНЕСКО, усіх її регіональних відділень та інститутів і бібліотечні каталоги за період після 1972 р. Виходить у друкованому, он-лайнному і CD варіантах.
- UNESDOC (повні тексти документів ЮНЕСКО) виходить у друкованому, он-лайнному і CD варіантах.
- UNESTHES (перелік всієї термінології, що використовується в документах ЮНЕСКО англійською, французькою та німецькою мовами) виходить у друкованому та електронному варіантах.

Мультимедійні ресурси – розділ, що включає різноманітні електронні публікації, наприклад, останні документи і публікації ЮНЕСКО, нові придбання бібліотек і нова інформація в базах даних.

Великим і популярним ресурсом ЮНЕСКО є *Освітня мультимедійна бібліотека*, яка включає річні каталоги документів ЮНЕСКО, річні каталоги відеоматеріалів, різноманітні статистичні та порівняльні дані ЮНЕСКО з освіти та велику добірку законодавчих актів у сфері освіти, що виходить в електронному вигляді.

Інформаційна діяльність ООН

Інформаційна діяльність ООН визначена в її статуті (стаття 1). На всіх сесіях Генеральної Асамблеї ООН розглядаються питання загального характеру чи конкретні питання, пов'язані з інформацією:

- використання комунікаційних технологій для покращання життя світової спільноти;

– використання ЗМІ для розповсюдження інформації.

За понад 60 років свого існування ООН прийняла низку міжнародних документів, які регламентують інформаційну діяльність міжнародного співтовариства і сприяють розповсюдженню інформації в усіх країнах-членах ООН і серед світової громадськості.

Наприклад, у резолюції N 59 від 1946 року визначено *право на свободу інформації* як основне в загальному переліку прав людини. У *всесвітній Декларації прав людини* 1948 року сформульовано *право на пошук, отримання та розповсюдження інформації*. У *Міжнародному пакті цивільних та політичних прав* 1966 року закріплено *право на свободу інформації*.

Основні напрямки інформаційної стратегії ООН включають:

Накопичення інформації про усі види діяльності міжнародного співтовариства. Інформаційні ресурси ООН включають понад 1000 баз даних, а також серійних публікацій із спеціальних галузей міжнародного співробітництва. Інформація ООН складається з баз даних в інформаційних мережах, друківаних видань, радіо- і телепродукції, аудіо-, відеоматеріалів та ілюстрацій.

Висвітлення різними засобами діяльності міжнародної організації, просування принципів ООН, зафіксованих у статуті цієї організації, ведення інформаційних кампаній через інформаційні представництва і місії в усіх регіонах світу.

На сьогодні ООН має 106 інформаційних місій, які займаються розповсюдженням інформації по країнах-членах ООН, а також у країнах, що не входять до неї. Інформаційні служби ООН висвітлюють проблеми, які зафіксовані у Статті 1 статуту ООН про діяльність міжнародного співтовариства. До таких проблем відносять:

- вплив інформації на міжнародне співтовариство;
- використання новітніх комунікаційних технологій для прогресу цивілізації;
- збереження культурної ідентичності та самобутності в умовах інформаційної експансії;
- забезпечення прав людини в галузі інформації та сприяння гуманітарному розвитку людства.

Пропаганда ідеалів цієї організації серед народів світу. Це завдання покладено на Департамент суспільної інформації, а також на комітет з інформації ООН та спеціалізовані установи ООН: ЮНЕСКО, ЮНІДО, ЮНІСЕФ і ПРООН.

Сприяння “вільному потоку інформації” та усуненню перешкод вільній конкуренції на світовому ринку інформаційних послуг.

Інформаційний підрозділ ООН. У 1946-1978 рр. – це Консультативна рада з суспільної інформації при Генеральному секретаріаті ООН. З 1978 року – це Спеціальний Комітет з огляду політичних подій та аналізу діяльності ООН в сфері інформації (створений на 33-ій сесії ГА ООН в зв'язку із зростанням значення світових інформаційних проблем). З 1979 року – це Комітет ООН з інформації (створений на 34-ій сесії ГА ООН у зв'язку з реорганізацією попереднього).

Завдання Комітету ООН з інформації:

- вивчення політики та діяльності ООН у сфері суспільної інформації;
- оцінка розвитку інформаційної галузі;
- сприяння встановленню справедливого міжнародного порядку у сфері інформації.

Проблеми, що вирішує Комітет ООН з інформації:

- аналіз вкладу ООН в боротьбу за встановлення нового міжнародного інформаційного порядку;
- аналіз роботи служб Секретаріату ООН;
- аналіз взаємодії ООН із ЮНЕСКО в сфері міжнародної інформації;
- щорічна підготовка на сесії проекту резолюції „Питання, які стосуються інформації” для прийняття ГА ООН.

Функції інформаційних центрів ООН:

- проведення постійної роботи щодо інформування громадськості з метою створення постійного інформаційного потоку про систему ООН;
- проведення інформаційних компаній з тематичних напрямів ООН з використанням різних каналів ЗМІ;
- проведення семінарів, практикумів для викладачів;
- проведення заходів для молоді.

Департамент суспільної інформації – це спеціалізована установа ООН, яка безпосередньо займається розповсюдженням інформації про діяльність організації. Цей департамент має мандат ООН на забезпечення інформацією міжнародного співтовариства для розуміння цілей і принципів діяльності організації. Департамент суспільної інформації має три функціональних підрозділи, такі як:

1) *підрозділ мас-медіа* – займається виробленням та розповсюдженням інформації для країн-членів ООН про програмну діяльність організації, а також розповсюдженням інформації у міжнародних інформаційних потоках за допомогою мас-медіа.

2) *бібліографічний підрозділ* – контролює видавничі програми ООН, здійснює інформаційну підтримку представництв і місій ООН у різних регіонах світу та видає періодичні щорічники, такі як “Хроніка ООН”, “Щорічник ООН” і “Бізнес, що розвивається”. Ці видання фінансуються Всесвітнім банком та низкою регіональних банків.

3) *підрозділ забезпечення інформаційних послуг (інформаційний центр)* – впроваджує інформаційну стратегію ООН за тематичними напрямками.

Бібліотека ім. Дага Хаммаршельда є спеціалізованою бібліотекою, метою якої є надання допомоги ООН, її Секретаріату і дипломатичним представництвам при ООН. Бібліотека має в своєму розпорядженні обширну архівну колекцію документів Організації Об'єднаних Націй і публікацій відділень ООН в усьому світі. У колекцію включені офіційні звіти і документи Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної та Соціальної Ради, Ради з Опіки і Міжнародного Суду, а також документи і публікації таких установ і програм, як ПРООН, ЮНЕП і ЮНІСЕФ. У Бібліотеці також є колекції окремих документів і публікацій спеціалізованих установ: МОП, МВФ, Всесвітнього банку та ін.

Бібліотека має численну колекцію книг (близько 400 тисяч), газет, періодичних видань і картографічних матеріалів з питань, що цікавлять Організацію, таких як історія Організації Об'єднаних Націй, політичні науки, міжнародні відносини, міжнародне і національне законодавство, роззброєння, енергетика, економіка, транспорт і комунікації, географія, соціальний розвиток тощо. Підбір цих матеріалів здійснюється за принципом збалансованості національного й лінгвістичного представлення, а також з метою віддзеркалення різних точок зору. Більшість документів, що виходять останнім часом, доступні в електронному форматі через Систему баз даних ООН.

Доступ до друкованих версій документів надають також депозитарні бібліотеки ООН. В усьому світі існує 408 депозитарних бібліотек системи ООН. **Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського** є єдиним в Україні депозитарієм ООН. Цей статус вона одержала у травні 1960 року. Крім того, НБУВ є депозитарієм таких установ як ЮНЕСКО, Міжнародна організація праці, МАГАТЕ, Всесвітня організація торгівлі, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна організація цивільної авіації. Це надає змогу отримувати їх видання безкоштовно.

Статус депозитарію дозволив сформувати значний бібліотечно-інформаційний ресурс, що охоплює видання ООН та її спеціалізованих установ, починаючи з 1945 року. Його загальний обсяг на сьогодні понад 750 тис. одиниць зберігання. Щорічно фонд поповнюється приблизно на 12 тис. одиниць. Останнім часом значна кількість публікацій надходить від Представництв ООН, Управління Верховного Комісара з прав біженців, Світового банку, Міжнародного валютного Фонду та Міжнародної організації праці. Частина з них видана українською мовою. Це дає змогу поповнити фонд видань що

висвітлюють процеси розбудови Української держави, створення в ній демократичного суспільства та ринкової економіки.

Універсальний за змістом, фонд надає користувачам можливість отримати унікальну інформацію з усіх напрямків діяльності ООН. Всі матеріали можна одержати в спеціалізованому читальному залі, де до послуг користувачів створено систему каталогів і картотек, у т.ч. електронний каталог публікацій ООН, що формується з початку 1999 року і містить близько 12 тис. записів.

Фонд залу публікацій Організації Об'єднаних Націй включає такі документи:

- офіційні публікації головних органів ООН (Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної і Соціальної Ради, Міжнародного Суду, Секретаріату);
- офіційні документи з історії створення ООН та загальні матеріали про її діяльність;
- міжнародні договори, угоди та законодавчі акти, укладені під егідою ООН;
- публікації з питань;
- соціального та економічного розвитку, демографії;
- прав людини, соціального захисту і праці;
- міжнародної торгівлі та фінансів;
- природних ресурсів і проблем екології;
- запобігання злочинності, боротьби з організованою злочинністю та міжнародним тероризмом, зловживанням наркотичними засобами;
- охорони здоров'я;
- освіти, науки та культури;
- промисловості та її окремих галузей;
- сільського господарства та продовольства;
- транспорту та зв'язку;
- атомної енергетики та ядерної безпеки.

Поняття людського потенціалу та його роль у розв'язанні соціально-економічних проблем розвитку сучасного суспільства

Універсальність, комплексність сучасної науково-технологічної революції змінює зміст праці. Нині першочергове значення має не фізична сила та витривалість і, навіть, не рівень вузькоспеціалізованої підготовки, а здатність до опанування нової інформації та швидкого переходу до нових видів діяльності. Зростає роль соціально-психологічних чинників праці, мотивації діяльності працівника.

За цих умов суттєво змінюється роль людини в економіці – творця і організатора цього процесу. Це, відповідно, передбачає зміни у структурі та якості людського потенціалу: зменшення можливостей зростання ефективності праці завдяки фізичним властивостям людини та залучення інтелектуально-творчих здібностей, які пов'язані з її майстерністю, освітою, професійною підготовкою, системою духовних інтересів, соціальної взаємодії тощо. Особистість людини стає одним із найважливіших складників людського потенціалу і національного багатства.

Посилення тенденції до гуманізації праці у світовій економіці з 70-х рр. ХХ ст. означає акцентування на людині у взаємодії матеріальних ресурсів та людського потенціалу. Процес гуманізації володіє особливим значенням для української економіки. Це доконечна умова прогресивних змін в економіці, покращення духовного розвитку суспільства, підвищення рівня якості життя.

Схвалена міжнародним співтовариством Концепція розвитку людського потенціалу наприкінці ХХ ст. розглядала людський розвиток як процес зростання людських можливостей, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості. Матеріальний добробут – лише одна з базових можливостей вибору.

Враховуючи, що предтечею людського потенціалу виступав трудовий потенціал, всі відповідні наукові підходи учених можна поділити на такі:

- визначення трудового потенціалу як ресурсів праці, якими оперує суспільство на даному етапі (В. Адамчук, Ю. Кокін, В. Онікієнко, Р. Яковлєв);
- трудовий потенціал як конкретизація категорії «робоча сила» (В. Буланов, Н. Волгін);
- трудовий потенціал як система, що складається з певних структурних елементів (М. Бібен, М. Долішній, В. Мікловда, С. Пирожков, М. Пітюлич, В. Приймак, С. Трубич, Л. Шевчук);
- людський капітал як приведена вартість минулих інвестицій у навички людей (О. Бородіна, О. Грішнова, Л. Харкянен);
- людський потенціал (С. Злупко, О.Грішнова, О. Стефанишин);
- інтелектуальний потенціал суспільства (М. Гуревичов, С. Вовканич, Ю. Канигін, О. Кендюхов, В. Куценко, Є. Марчук, В. Прошак, А. Чухно).

Однак, розглядаючи інтелектуальний потенціал суспільства, вчені не досліджували і не виокремлювали людський інтелектуальний потенціал, який становить важливий складник людського потенціалу та в умовах формування інформаційної економіки стає ключовим економічним ресурсом.

Головна увага зосереджувалась на аналізі трудового потенціалу чи людського капіталу економічних індивідів, а також – на інтелектуальному потенціалі суспільства (тут переважав технократичний підхід, тобто досліджувалась лише його складова – технологічний капітал), проте в інноваційній економіці надзвичайно зростає роль людського інтелекту порівняно з машинним. Особливо це актуально для України, бо інтелектуальна творчість є невід’ємною стороною людської духовності, виступає в якості механізму, що є противагою регресивним лініям в розвитку суспільства. Праця інтелекту – це також запорука особистої свободи людини і самодостатності її індивідуальної долі.

Людський потенціал як національне багатство

Висхідний соціально-економічний розвиток країни, її інтегрування у світовий економічний простір та рейтинг у світі залежать від її національного багатства.

У найбільш загальному розумінні національне багатство як одна з основних, досить складних за змістом категорій суспільного розвитку об’єднує всі можливості, ресурси, засоби, якими володіє країна для цивілізаційного розвитку. Воно включає, з одного боку, іманентно властивий країні, здебільшого природний потенціал, з іншого – усі матеріальні і нематеріальні ресурси, напрацьовані її населенням протягом століть.

У зарубіжній літературі в останні роки використовується в цьому контексті узагальнене поняття «капітал», який складається, на думку західних учених, із чотирьох основних складових: людського, природного, фінансового і матеріального капіталу. У літературі найчастіше йдеться про економічний, народногосподарський, виробничий, науково-технічний потенціали. Іноді ці терміни використовуються як синоніми.

Термін «потенціал» походить із латинської мови і трактується як сила, потужність. У Великій науковій енциклопедії розглядається поняття «потенціал суспільства», який визначається як його можливості щодо використання у певній сфері для досягнення мети.

Безперечно, основу національного багатства країни становить людський та економічний потенціал, які в певній частині – щодо трудових ресурсів – збігаються. Необхідно зазначити, що саме від потужності економічного потенціалу значною мірою залежить і вирішення соціальних, екологічних та інших проблем, економічна незалежність держави, підсилення її міці та міжнародний рейтинг.

Перехід України до інформаційного суспільства зумовлює зростання ролі людського потенціалу як головного ресурсу, мети і критерію соціально-економічного розвитку. Даний процес вимагає певної систематизації теоретичного надбання сучасних українських і зарубіжних учених та виявлення основних тенденцій розвитку наукових парадигм теорії людського розвитку.

Людський розвиток розглядається і як процес розширення людського вибору, і як досягнутий рівень добробуту людини. Однак ще досі головні засади Концепції розвитку людського потенціалу не реалізовані в Україні.

Розвиток інформаційного суспільства в Україні є сьогодні не так інструментально-технологічною, скільки інформаційно-психологічною проблемою, для вирішення якої необхідно змінити суспільну свідомість і, в першу чергу, чиновників. Формуванню інформаційного суспільства сьогодні немає альтернативи. Це магістральний напрям розвитку цивілізації в 21-му столітті, за яким вже йдуть всі розвинені і багато країн світу, що розвиваються. Адже саме завдяки пріоритетному інформаційному розвитку в останні роки домоглися досить вражаючих економічних успіхів такі країни, як Фінляндія, Норвегія, Швеція, які за величиною ВВП на душу населення увійшли до першої десятки країн світу.

Індекс розвитку людського потенціалу

Зазвичай людський капітал розглядають як час, досвід, знання і здібності, які можуть використовуватися у виробничому процесі, фокусуючись при цьому на процесах освіти і перепідготовки. Під вкладеннями в людський капітал розуміється будь-яка дія, яке підвищує кваліфікацію, здібності чи продуктивність праці. У теорії людського капіталу розглядають інвестиції трьох видів: витрати на освіту, на охорону здоров'я та мобільність (географічну міграцію).

Стан людського капіталу відіграє важливу роль у розширенні використання ІКТ в різних сферах життя країни та її регіонів.

Щорічно складають підіндекс «людського капіталу», використовуючи ті показники його стану, які мають найбільш високу кореляцію з індикаторами розвитку ІКТ в різних сферах життєдіяльності суспільства:

- число дослідників на 1000 чоловік населення,
- частка зайнятого населення, що має вищу освіту,
- число студентів вузів на 1000 чоловік населення,
- прийом студентів на спеціальності (напрямами підготовки) вищої професійної освіти у сфері ІКТ на 10000 чоловік населення,
- випуск спеціалістів, бакалаврів і магістрів за фахом (напрямами підготовки) вищої професійної освіти у сфері ІКТ на 10000 чоловік населення.

Питома чисельність вчених характеризує стан науково-інноваційного потенціалу регіону, який визначає ступінь розробки і застосування ІКТ. Частка зайнятих з вищою освітою і питома чисельність студентів свідчать про рівень освіти населення, який, у свою чергу, впливає на масштаби використання ІКТ населенням і динаміку їх розповсюдження. Питомі показники прийому студентів на спеціальності (напряму підготовки) вищої професійної освіти у сфері ІКТ та випуску відповідних фахівців (бакалаврів, магістрів) відображають стан кадрового потенціалу сфери ІКТ, що має велике значення для розширення виробництва товарів і послуг ІКТ та їх використання для розвитку різних сфер діяльності.

Основним індикатором соціального прогресу виступає індекс розвитку людського потенціалу (від 1 до 0).

Головними складовими цього індексу є:

- середня тривалість майбутнього життя при народженні (довголіття),
- рівень освіти (письменності) з двох показників: письменність дорослого населення й охоплення населення трьома ступенями освіти,
- матеріальний рівень життя, оцінюваний величиною реального ВВП на душу населення, розрахованого за паритетом купівельної спроможності.

Мережеві економічні та соціальні структури в інформаційному суспільстві

У сучасних умовах розуміння сутності інформаційної революції у сфері індустріальної економіки повинно зводитися до усвідомлення того, що інформаційні технології змінюють не види діяльності, а їхню технологічну здатність використовувати

як пряму продуктивну силу те, що відрізняє людину від інших біологічних носіїв – здатність обробляти та розуміти символи, генеруючи нове знання. Такі зміни структури сучасної економіки розглядаються сьогодні як глобальне структурне зрушення, що ознаменувало перехід від «матеріальної» до «інтелектуальної економіки», «економіки, що ґрунтується на знаннях» (knowledge-based economy). Поняття «економіки, заснованої на знаннях», або інтелектуальної економіки, яке набуло останнім часом великого поширення у світовій економічній літературі, відображає визнання того, що наукові знання та спеціалізовані унікальні навички їхніх носіїв стають головним джерелом і ключовим фактором розвитку матеріального та нематеріального виробництва, забезпечуючи стійкий економічний розвиток.

Знання та творчий потенціал працівників стають головним чинником ефективності економічної системи, без яких технічний і економічний прогрес останньої стає практично недосяжним завданням, поза залежністю від обсягу засобів, інвестованих у виробниче обладнання та технологію. Залучена в продуктивне споживання наукова, економічна, технологічна, організаційно-управлінська інформація багато в чому сприяє виробничому процесу, визначаючи його відповідність мінливим умовам виробництва, стає рушійною силою інновацій, «персоніфікованим» ресурсом, частиною ноу-хау компанії.

Розвиток інтелектуалізованої економіки країни пов'язаний з визначенням таких понять:

- інноваційний потенціал – сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних та культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства), необхідних для інноваційного розвитку економіки.

- людський потенціал – це сукупність знань, практичних навичок і трудових зусиль людини або людські здатності, дарування, навички, які варто визнати особливою формою капіталу;

- інтелектуальний потенціал людини і її здатність до специфікації – нове знання повинно бути відкрито (генероване), а потім застосовано до специфічних завдань у конкретному організаційному/виробничому контексті;

- інтелектуальний капітал – знання, яке необхідно конвертувати у вартості; накопичення інтелектуальних активів у вигляді патентів, ліцензій, комп'ютерних програм, авторських програм тощо, а також динамічних характеристик, пов'язаних з людським капіталом організації та інноваційною діяльністю;

- інноваційне виробництво – це виробництво, основою якого є використання нових знань (або нове використання знань), втілених у технології, ноу-хау, нових комбінаціях виробничих факторів, структурі організації та управління виробництвом, які дають змогу одержувати інтелектуальну ренту та переваги перед конкурентами.

Інтелектуалізація економіки прямо пропорційно залежить від розвитку інноваційного та людського потенціалів, які характеризують економічний ресурс, сприяють росту внутрішнього валового продукту у поєднанні з науково-технічним прогресом.

Першим процесом, який створює технічні умови для формування і розширення масштабів мережевої економіки, є розвиток і поширення Інтернет-технологій.

Найбільш застосовувані нині види Інтернет-технології, складаються з коштів оперативного обміну та поширення інформації (текстова, звукова, відео і т.п. електронна пошта і засновані на ній групові дискусійні форуми), а також засобів створення і підтримки інформаційних ресурсів (веб-сторінок) в мережі Інтернет. Ці базові технічні засоби постійно розвиваються, а постійне зниження цін на їх придбання та використання підвищує доступність Інтернет-технологій.

Серед нових видів Інтернет-технологій, широке застосування яких очікується в найближчому майбутньому, великий вплив на мережеву економіку, нададуть:

а) засоби групової роботи географічно розподілених учасників спільної діяльності, які в багатьох випадках дозволяють економити суттєві кошти, пов'язані з територіальним переміщенням людей;

б) технологія «інтелектуального агента», що створює ефект постійної присутності в мережі інформаційного робота, запрограмованого своїм господарем на збір і фільтрацію необхідної інформації, на пошук людей і організацій (відповідають заданим критеріям), на проведення певної стадії переговорів з інтелектуальними агентами інших учасників економіки і т.п.

Дана технологія дозволить знизити інформаційне перевантаження учасників мережевої економіки, підвищити швидкість і ефективність процедур встановлення контактів, проведення переговорів, підтримки угод тощо.

Другим процесом формування мережевої економіки є перенесення в електронне середовище мережі Інтернет різних видів соціально-економічної діяльності. Перенесення традиційних видів діяльності в Інтернет стимулюється різними міжнародними і національними організаціями.

Третім процесом формування мережевої економіки є процес перетворення традиційних організацій в мережеві структури. Ці процеси захоплюють всю ієрархічну вертикаль в економіці (тобто мережева модернізація в тій чи іншій мірі зачіпає як нижній рівень, що складається з окремих фірм, так і утворені ними фінансово-промислові групи, міжнародні об'єднання, цілі ринки).

Застосування Інтернет-технологій у внутрішньому просторі організацій, що отримало самостійне назву: «Інтранет», дозволяє їм підвищити ефективність свого функціонування. До цього можна додати, що з'являються можливості для конструювання нових форм організацій, функціонування яких було б не ефективним чи неможливим в традиційній економічному середовищі.

При створенні нових мережевих форм організації основні потенційні переваги:

1. економія на переміщеннях,
2. внутрішнефірмовий інформаційний простір,
3. колективне формування інформаційних ресурсів,
4. внутрішнефірмова координація.

Найбільш помітні, в даний час, впровадження Інтернет-технологій належать трьом наступним економічним інститутам:

- а) торгівля;
- б) фінанси;
- в) трудові відносини.

Модернізація торговельної інфраструктури за допомогою Інтернет-технологій отримала назву «електронна комерція».

Від перенесення в Інтернет інших видів горизонтальних структур великі очікування зв'язуються з модернізацією трудових відносин шляхом надання їм мережевих форм. На сьогоднішній день у сфері використання дистанційних контактів між роботодавцями та виконавцями спостерігається активний розвиток технічних засобів і формування адекватних новим можливостям норм поведінки сторін.

Нові професії та можливості у структурі зайнятості населення

Сьогодні включеність у світ інформаційних і комунікаційних технологій – це новий ресурс, володіння яким дає можливість зайняти вигіднішу позицію і визначає соціальний статус людини в цілому. Тому інформаційна діяльність і форми спілкування людини з навколишнім інформаційним середовищем в сучасних умовах можуть розглядатися як форми адаптаційної діяльності.

Різна інформаційна готовність громадян породжує новий вид соціальної нерівності – інформаційний.

Інформаційна нерівність існує між індивідами, соціальними групами і навіть країнами. Її також часто називають «цифровим розколом» (digital divide), маючи на увазі розкол суспільства за принципом залученості у світ сучасних технологій.

Економічна криза збільшила число безробітних. Для багатьох країн це стало серйозною соціальною проблемою, над вирішенням якої працюють органи державної влади. Проте можливості інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ) при цьому використовуються ще дуже мало, хоча вони досить швидко можуть дати досить істотний соціально-економічний ефект. Насамперед, потрібно збільшити зайнятість в інформаційній сфері, розвиток якої є сьогодні виключно важливою і актуальною проблемою. Тому підготовка фахівців для даної області є найважливішим завданням системи освіти, яка повинна бути відповідним чином перебудована.

Дуже актуальна сьогодні і проблема зайнятості інвалідів, пенсіонерів та жінок з дітьми. За даними соціологічних досліджень, у світі сьогодні є велика кількість інвалідів, яке щорічно зростає. Багато з них мають обмежену мобільність, але цілком могли б працювати вдома. Сучасні ІКТ надають для цього хороші можливості, які поки ще мало використовуються. Персональний комп'ютер з виходом в Інтернет, лазерний принтер і, можливо, сканер – ось і весь той мінімальний набір засобів інформатики, який може дати роботу кільком десяткам мільйонів інвалідів. Для багатьох з них це єдина можливість відчувати себе корисними для суспільства і заробити необхідні кошти для свого існування. На жаль, соціальні служби цієї можливості належним чином поки не використовують.

Розвиток системи «інформаційного надомництва» могло б дати роботу не тільки інвалідам, а й пенсіонерам, які в міру своїх можливостей також могли б брати участь у трудовій діяльності. Для багатьох з них це не тільки додатковий заробіток, але і вельми важливий морально-психологічний фактор. Адже багато пенсіонери мають великий виробничий, науковий і педагогічний досвід, який вони могли б передавати молодому поколінню, підвищуючи інтелектуальний рівень суспільства.

Інформаційне надомництво є перспективним заняттям і для жінок, які змушені перервати свою трудову діяльність у зв'язку з вагітністю або ж необхідністю виховувати маленьких дітей. Їх кваліфікація, знання та досвід також могли б використовуватися більш ефективно.

Особливе місце в розвитку інформаційного суспільства займає використання мережі Інтернет, яка сьогодні являє собою одночасно і глобальну систему інформаційних комунікацій, і досить потужну інформаційну систему. За даними соціологічних досліджень, число абонентів цієї мережі в світі в даний час вже перевищує 3 мільйони чоловік і продовжує швидко зростати. При цьому важливо відзначити, що і серед населення з низьким рівнем доходів частка користувачів Інтернету також зростає. Хоча загальний рівень використання мережі в цій групі населення ще залишається низьким, що обумовлено, головним чином, високими тарифами на послуги мережі в сільській місцевості. Очікується, що з розвитком технологій бездротового підключення користувачів ситуація тут може змінитися.

Можливості абонентів Інтернету з використання інформаційних ресурсів мережі в значній мірі визначаються швидкістю передачі даних в точці доступу користувача. Кардинальне вирішення цієї проблеми бачиться на шляху розвитку системи космічного зв'язку, а також технологій широкосмугового доступу в Інтернет з використанням можливостей вже існуючих дротяних радіотрансляційних мереж і мереж електропостачання виробничих і житлових приміщень (так звані PCL-технології). Промислові розробки цих технологій вже існують і застосовуються в ряді країн, наприклад у Швейцарії. Соціально-економічний ефект від їх використання є досить суттєвим.

Протиріччя і проблеми інформаційного суспільства

Істотною проблемою в рамках світового інформаційного простору є непропорційне використання можливостей Інтернету й інформаційно-телекомунікаційних технологій в цілому.

Поширення непристойних матеріалів, що становлять загрозу моральним засадам суспільства, зокрема дитячої порнографії, матеріалів неонацистського спрямування, використання Інтернету для азартних ігор, укладення парі, проведення різного роду лотерей з метою вилучення грошей у населення.

Мережа може служити і засобом поширення пропагандистських матеріалів злочинних організацій, рецептів виготовлення вибухових і отруйних речовин, зброї, наркотичних і психотропних засобів, методів розкриття електронних та інших шифрів.

Проблема правового регулювання мережі Інтернет, вирішення якої потребують державного втручання у вигляді прийняття відповідних законів, що регулюють пов'язану з ним діяльність.

Важливою проблемою є відсутність у світі єдиних юридичних рамок для електронної торгівлі, котра наразі бурхливо розвивається. Серед виникаючих питань – захист інтелектуальної власності та прав на торговельні марки, проблема податків і тарифів у цій області, питання конфіденційності та безпеки інформації, особливо в кредитно-фінансовій сфері. У цьому зв'язку також постає питання про доцільність та форми державного втручання в цей процес.

Однією із значних перешкод на шляху становлення глобального інформаційного суспільства є мовний бар'єр. Тому надзвичайну цінність набуває розвиток можливості міжмовної комунікації.

З'являються принципово нові реальні загрози використання досягнень в області нових інформаційно-комунікаційних технологій в цілях, несумісних з основними принципами підтримки світової стабільності та безпеки, таких як суверенна рівність держав, невтручання у внутрішні справи, мирне врегулювання суперечок і конфліктів. Зокрема, для розвинених країн створюється спокуса використати наявні у них переваги в комп'ютерних технологіях і засобах інформаційно-психологічного впливу на індивідуальну і суспільну свідомість для інформаційної, політичної, економічної і культурної експансії.

У сучасних мас-медіа все більше місце займають картинки та ілюстрації, і поступово головним джерелом задоволення потреби в інформації і естетичних цінностях стає блакитний екран. Культура інтерпретації і розуміння письмових текстів знижується. Виникає проблема навчання: книга вчить думати, а екран маніпулювати.

В силу глобального характеру інформаційного суспільства їх дозвіл представляється можливим лише за допомогою вироблення і подальшої реалізації відповідних міжнародних механізмів, оскільки жодна країна не здатна самотужки впоратися з подібного роду проблемами. При цьому навіть якщо такі міжнародні механізми все-таки вдасться виробити, ефективність їх використання безпосередньо залежатиме від виконання встановлених правил усіма учасниками глобального інформаційного обміну.

Отже, основними соціальними протиріччями інформаційного суспільства є:

- непропорційне використання можливостей Інтернету і інформаційно-телекомунікаційних технологій в цілому;
- питання інтелектуальної власності;
- проблеми правового регулювання мережі;
- питання цензури в глобальних комп'ютерних мережах;
- поширення матеріалів, що становлять загрозу моральним засадам суспільства;
- дотримання свободи слова;
- проблема забезпечення безпеки та конфіденційності інформації;
- цифрова нерівність країн і регіонів;

- проблема електронної комерції й оподаткування в цій області;
- відсутність у світі єдиних юридичних рамок для електронної торгівлі;
- мовний бар'єр.

Якість життя в інформаційному суспільстві

Будь-який соціум, кардинально відмінний від його історичних попередників, передусім характеризується новою якістю людського життя, що породжує «нову людину» та якісно нову соціальну структуру.

Для того, щоб більш повно зрозуміти особливості сучасної концепції «якості життя», необхідно врахувати, що концепція формувалася спочатку в рамках двох, багато в чому протилежних, підходів.

Первинним вважається «об'єктивістський» напрям, тобто позитивістсько-технократичний, пов'язаний з ідеологією ліберал-технократизму і реформізму. У ньому досягнення якості життя мисляться в рамках «постіндустріального суспільства», в яке поступово перетворюється сучасний капіталізм в ході розгортання науково-технічної революції, раціоналізації економіки і соціального регулювання.

Другим став «суб'єктивістський» підхід з акцентом на «відчутній індивідом якість життя». Відомо, що акцент на суб'єктивних показниках якості життя робили соціологи і психологи. Представники цих наукових напрямів прийшли до висновку, що якість життя є єдність показників, які характеризують рівень реалізації потреб людини і ступінь задоволеності здійсненням своїх життєвих планів (життєвих стратегій) і співвіднесення їх, з одного боку, з мінімальними соціальними стандартами, з іншого боку – з ресурсними можливостями суспільства.

Існує три підходи до аналізу якості життя:

1. Системний

аналіз через систему взаємопов'язаних показників (тобто розуміння якості життя як результату, який необхідно досягти шляхом зміни ряду показників)

2. Ситуаційний

аналіз через опис чинників середовища існування людини, котрі постійно змінюються (тобто вимірюється кількість і вартість використання кожного фактора, а також рівень впливу факторів на кінцевий результат – підвищення якості життя)

3. Процесний

аналіз зміни стану якості життя в ході життя людини (тобто постійний аналіз всіх проведених змін у якості життя людини і суспільства в цілому).

Вплив кіберсоціалізації і віртуалізації все сильніше ускладнює розуміння суспільного розвитку і не може не позначитися на якості життя людини. У першу чергу, це вплив проявляється через суб'єктивні фактори якості життя: самоусвідомлення, самосприйняття, особистісні потреби. Однак, дослідники відзначають, що віртуалізація суспільства неодмінно впливає і на об'єктивні характеристики існування людини.

Про віртуальності стосовно до суспільства можна говорити остільки, оскільки суспільство стає схожим на віртуальну реальність, тобто може описуватися за допомогою тих же характеристик. Віртуалізація в такому випадку – це будь-яке заміщення реальності її симуляцією, не обов'язково за допомогою комп'ютерної техніки, але обов'язково з застосування логіки віртуальної реальності. Цю логіку можна спостерігати і там, де комп'ютери безпосередньо не використовуються. Наприклад, віртуальною економікою можна назвати і ту, в якій господарські операції ведуться переважно через Internet, і ту, в якій спекуляції на фондовому ринку переважають над матеріальним виробництвом.

В інформаційному суспільстві нова якість полягає у забезпеченні кожної особи будь-якими знаннями, що зумовлює радикальні зміни в усій системі суспільних відносин (політичних, правових, духовних та ін.) Тобто основна ідея інформаційного суспільства у соціогуманітарному вимірі полягає у досягненні нової фази розвитку – «суспільства знань» і забезпечення для всіх рівного доступу до них.

Якість життя в інформаційному суспільстві істотно залежить від того, на якому етапі розвитку самого інформаційного суспільства знаходиться та чи інша країна.

Всі дослідження інформаційного суспільства логічно вкладаються в схему зростання інформатизації від автоматизації окремих процесів або сторін життя суспільства, до повної віртуалізації суспільного життя. При цьому можна говорити як про інформаційні складові життя людини, так і про народження «інформаційного життя» людини, тобто перенесенні всіх сфер людського існування в інформаційну (віртуальну) форму. Більш чітко визначає ці зміни Білл Гейтс у своїй книзі «Бізнес зі швидкістю думки». Сучасний стиль життя людини він називає «веб-стилем», для якого характерна поява нових додатків, програмних продуктів і апаратних засобів. Самі ці додатки-засоби змінюють життя людини.

На основі всіх цих ідей можливо виділити кілька етапів включення людини в інформаційне суспільство:

1. людина стикається з деякими елементами інформаційного суспільства та нової економіки, але, в силу безлічі причин, не використовує їх можливості;
2. людина відчуває вплив інформаційного суспільства та інформаційної економіки на своє життя і використовує деякі нові можливості для підвищення якості свого життя;
3. людина використовує інформацію як один з основних ресурсів. Її якість життя починає залежати від розвитку інформаційного суспільства та інформаційної економіки;
4. людина повністю включена в інформаційне суспільство та її якість життя визначається розвитком інформаційної сфери.

Таким чином, трансформація якості життя населення істотно залежить від процесу і рівня включеності людини в інформаційне суспільство, що формується. Отже, необхідно шукати нові моделі і методи дослідження якості життя.

Технократія, міграція та урбанізація в інформаційному суспільстві

В умовах глобальної фінансово-економічної кризи, яка сьогодні охопила практично всі країни світу, соціальне значення інформаційного розвитку суспільства істотним чином зростає. Криза загострила такі проблеми, як зайнятість населення та перепідготовка фахівців з метою отримання ними нових професій і спеціальностей, які є сьогодні більш затребуваними на ринку праці.

За даними Світового банку, багато країн світу (Австралія, Ірландія, Сінгапур, Франція, Південна Корея і Японія) збільшують свої вкладення в розвиток широкосмугового доступу до мережі Інтернет, розглядаючи це як важливу антикризову міру в національній економіці.

За твердженням З. Бжезинського постіндустріальне суспільство стає технотронним суспільством – суспільством, яке в культурному, психологічному, соціальному і економічному відношеннях формується під впливом техніки та електроніки, особливо розвиненою в області комп'ютерів і комунікацій. Технотронна революція накладає свій відбиток на характер образного сприйняття дійсності, руйнуються традиційні зв'язки в сім'ї і між поколіннями, суспільне життя фрагментується, незважаючи на зростаючі тенденції до глобальної інтеграції. Цей парадокс, на думку З. Бжезинського, сприяє краху старих вірувань, пов'язаних з національними та ідеологічними спільнотами людей, і формує нове глобальне бачення світу.

У той час, як наше життя фрагментується, відзначає З. Бжезинський, глобальна реальність все сильніше і сильніше поглинає індивідуума, залучає його і навіть деколи пригнічує. Очевидною причиною цього є розвиток комунікацій. Зміни, викликані комунікаціями і комп'ютерами, сприяють пов'язаності суспільства, члени якого перебувають у безперервних і тісних слуховізуальних контактах, постійно взаємодіючи, і їх легко можна підштовхнути до посилення особистої участі у вирішенні навіть вельми віддалених проблем. Нове покоління, пише З. Бжезинський, не займається більш визначенням світу, спираючись виключно на читання; воно відчуває світ і відчуває його компенсаторно за допомогою слуховізуальних комунікацій.

Технотронна революція носить не локально-територіальний, а глобальний характер, поступово охоплюючи весь світ. При цьому автор концепції «технотронного суспільства» відноситься до масової культури та її експорту із США як до закономірного сліdstва просторово-часової комунікаційної революції, яка, на думку З. Бжезинського, означає кінець ідеології.

Електронні слуховізуальні засоби зв'язку створюють нове бачення світу і новий шлях до рівності – через деідеологізацію, яка б означала звільнення від всіх організованих форм віри і пропонує обирати стилі життя, спираючись на свої почуття і потреби, а не на цілі, що лежать в основі політичних програм і рухів.

Ця нова революція, відзначає З. Бжезинський, майже одночасно вплив на всю планету, і в підсумку всі новації і чудасії у формах поведінки швидко переміщуються від одного суспільства до іншого.

Технократія – політична система, в якій визначальну роль відіграють технічні спеціалісти в галузі адміністрування і економіки.

На думку Даніела Белла, цій політичній системі відповідатиме суспільство, основні властивості якого можна охарактеризувати через поняття:

- «національне»,
- «комунальне»,
- «сертифіковане»,
- «функціональне».

Ці характеристики є соціологічними підставами технократії.

«Національне», тому що ключові рішення стосовно соціального цілого приймаються національним урядом, а не залежать від ринку. І загалом відбувається підкорення економічної функції політичному фактору.

«Комунальне», тому що численні групи намагаються утвердити свої соціальні права, свої вимоги до суспільства саме через політичний порядок, а не самостійно.

«Сертифіковане», тому що визначальним фактором формування і відтворення ієрархії в соціальній структурі стає знання і інформація, якими володіє соціальний суб'єкт, тобто його професіоналізм і рівень кваліфікації. А вони в свою чергу стверджуються сертифікатами про освіту, в зв'язку з цим саме університет володітиме монополією на визначення майбутньої класової стратифікації суспільства.

«Функціональне», тому що в основі соціальних відносин лежить професійно-галузевий, а не територіальний принцип соціальної взаємодії. З цього випливає, що ідентичність людини носитиме переважно професійний характер і джерелом її соціальної відповідальності буде саме професія.

Політичні рішення будуть традиційно прийматися політиками, але розроблятися інтелектуальними і науковими, власне технократичними, спільнотами. Політичній еліті цього суспільства, як політикам, так і технократам, буде властивий специфічний тип мислення: логічний, практичний, технічний, впорядкований і чіткий. Техніка прийняття рішень новою елітою в основі матиме системний аналіз, лінійне програмування, використання математичної (статистичної) і логічної техніки, системи соціальних індикаторів і механізмів соціального обліку тощо. Ці всі методи ляжуть в основу нової інтелектуальної технології, ціль якої – впорядкування суспільства і підтримання заданих алгоритмів його дії.

Характерні риси інформаційного способу життя

На сучасному етапі розвитку науково-технологічної революції традиційні уявлення про якість життя у багатьох мільйонів людей істотно змінюються. Якість життя сучасної людини стає дедалі більшою мірою залежною від рівня споживання інформаційних продуктів і послуг, а також від їх доступності та якості. Мобільна телефонія, персональні комп'ютери з виходом в мережу Інтернет, багатоканальне цифрове телебачення, бортові автомобільні навігаційні супутникові системи – все це вже невід'ємні

атрибути сучасної людини, без яких її повсякденне життя і професійна діяльність стають неповноцінними.

Дуже характерно, що вже сьогодні, як у розвинених, так і в багатьох країнах, що розвиваються, все більша кількість інформаційних послуг виявляється населенню безкоштовно, а витрати щодо їх забезпечення приймають на себе муніципальні, регіональні та державні бюджети.

Таким чином, якість життя сучасної людини все більше визначається здатністю суспільства надавати необхідні інформаційні продукти і послуги, тобто інформаційною якістю самого суспільства. Саме тому в останні роки і з'явилися такі нові поняття, як інформаційна бідність і інформаційна нерівність. Причому, ці поняття використовуються не тільки по відношенню до окремих людей, але також і для характеристики цілих країн і регіонів світу.

На думку Е. Тоффлера, в інформаційному суспільстві будуть зовсім інші, відмінні від традиційних, уявлення про структуру особистого, корпоративного і національного багатства. Так, наприклад, якщо раніше основними компонентами особистого багатства вважалися, головним чином, матеріальні цінності та грошові кошти, які давали людям можливості не тільки задовольняти насущні потреби, але також і здійснювати свої бажання і плани діяльності, то в найближчому майбутньому справа буде обстоять зовсім інакше. Адже вже сьогодні багато потреб і бажань людини пов'язані з можливістю використання сучасних інформаційних ресурсів і технологій, засобів зв'язку і телекомунікації. Весь спосіб життя стає в останні роки все більш інформаційним за своїм змістом, і немає ніякого сумніву в тому, що ця важлива тенденція розвитку цивілізації збережеться і в майбутньому.

Електронна культура суспільства

Соціальні відносини в доіндустріальному (традиційному) суспільстві були засновані на станових основах його поділу, а самі станові кордони були важкопереборні внаслідок того, що приналежність до стану визначалася фактом народження. В рамках певного стану протікало все життя людини, задаючи алгоритм її діяльності, професію і кваліфікацію, її мораль і систему цінностей, її правовий статус.

Формування індустріального суспільства в значній мірі визначалося як раз руйнуванням станових перегородок. Це було однією з умов звільнення людини не тільки для вільного розвитку, що визначається принципами «природного права», а й для її включення у виробничу сферу.

Але фактично ці ж перетворення стали однією з неодмінних умов розвитку індустріалізації. Руйнування станових основ суспільства і побудова класових відносин призвело до активної соціальної циркуляції, що виражалася в стрімкому виділенні класу людей, здатних до активної соціальної діяльності.

Однак інформаційне суспільство засноване на інших принципах, його культура формує нові ціннісні системи, а соціальна структура фактично відображає ці трансформації. Головна відмінність соціальної структури інформаційного суспільства полягає в тому, що вона складається на неієрархічних принципах, або ці ієрархії вибудовуються навколо інших – не економічних інтересів. Ці структури складаються з значної кількості малих соціальних груп, досить автономних по відношенню до домінуючих сенсів культури. Подібну структуру і описували Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, називаючи її «ризоматичними». Поява безлічі подібних спільнот в значній мірі обумовлено інформаційними технологіями і можливістю мати власний простір вираження в Мережі.

У шкалі цінностей на перше місце виходить не економічна мотивація, а можливість творчої самореалізації особистості, у тому числі у професійній діяльності.

Ця система цінностей була названа «постматеріалістичною» (postmaterialist) або «постекономічною» (posteconomic). Процес формування принципово нових ціннісних установок означав відмову від колишньої системи економічної мотивації і формування

постекономічних потреб. Їх відмінною рисою була їх визначеність не зовнішніми, а внутрішніми спонукальними стимулами до діяльності.

Формування нової системи цінностей призводить до того, що притаманні масовому індустріальному суспільству загальна урівненість, уніфікація, стандартизація і відсутність індивідуальності змінюються формуванням людини, яка прагне не тільки реалізувати свій творчий потенціал, а й підкреслити власну індивідуальність. Це, у свою чергу, призводить до тих же тенденцій поділу суспільства на масу малих спільнот і соціальних груп, для яких можливість самовираження стає набагато важливіше можливості економічного самоствердження, інтенсивність культурних зв'язків та обмінів – важливіше статусної стабільності. Це призводить до небаченого ускладнення соціальної організації і зростання культурного різноманіття. У таких суспільних системах, які базуються на принципово інших підставах соціокультурної солідарності, змінюється і характер взаємодії людей. Причому найбільш конфліктними зонами тут стають ті, де стикаються погляди носіїв матеріалістичних і постматеріалістических цінностей.

По-друге, зміна ціннісної системи була обумовлена перетворенням науки і знання в продуктивну силу. Це, у свою чергу, призводить до залежності достатку від освіти, що підвищує соціальний статус освічених членів суспільства і значимість того стилю життя, який їм притаманний.

По-третє, престижність нових технологій призводить до зміщення споживання у бік інформації, що стимулює генерацію нових знань. Своєрідність цього періоду, на думку теоретика постмодернізму Ж. Липовецького, становить верховенство індивідуального начала над загальним, психології над ідеологією, зв'язку над політизацією, різноманіття над однаковістю, дозвільного над примусом.

Основним виразом культури інформаційного суспільства став гіпертекст.

Сам термін «гіпертекст» означає розростання первинного тексту за рахунок взаємного зв'язку його фрагментів з іншими текстами через гіперпосилання. Це пов'язано з тим, що Інтернет заснований не на ієрархічності, а на мережевому принципі організації, коли всі вузли системи знаходяться не в співвідношеннях супідрядності і поділу на головне і другорядне, на центр і периферію, а у співвідношеннях рядоположеності.

«Інформаційна гігієна» – розділ знань, що вивчає закономірності впливу інформації на стан психічного, фізичного і соціального благополуччя людини і соціуму, який розробляє заходи по оздоровленню навколишнього інформаційного середовища; у тому числі для позначення проблем дефіциту інформації, успішності впорається з надлишком інформації та «інформаційним забрудненням, війнами і терором».

Прогностично гігієнічні стратегії по раціоналізації інтелектуальної діяльності, підвищенню психічної працездатності, формуванню за допомогою профілактичної та клінічної медицини інтелектуального благополуччя можливі в сферах:

- активного пошуку й збільшення кількості оброблюваної інформації;
- підвищення швидкості передачі інформації, частоти її виробництва;
- збільшення відстані поширення інформації;
- впливу фізичної працездатності на психічну;
- розвитку профілактичної ноофармакології;
- оптимізації громадського здоров'я через покращення інтелектуальної діяльності людської популяції;
- вивчення закономірностей впливу, інформаційного впливу (шумового, зорового та ін.) сигналів різної інтенсивності і різної фізичної природи на індивідуальне і суспільне здоров'я, нормування і розробку практичних заходів щодо оздоровлення інформаційного середовища;
- вдосконалення гігієнічного нормування температурного чинника для індивідуального захисту енергетичної системи головного мозку, що має більше, ніж інші тканини і органи, тепловиробництво.

Чинник економії соціального часу

Якість життя сучасної людини все більше залежить від рівня споживання інформаційних продуктів і послуг, їх доступності та якості. Мобільна телефонія, персональні комп'ютери з виходом в Інтернет, багатоканальне цифрове телебачення, автомобільні навігаційні супутникові системи – все це вже невід'ємні атрибути сучасної людини, без яких його повсякденне життя і професійна діяльність стають неповноцінними.

В останні роки засоби інформатики і нові інформаційні технології швидко вдосконалюються. Активно розвивається сфера інформаційних послуг. Вони стають все більш різноманітними і, що дуже важливо, доступними для все більш широких верств населення. Інформаційні послуги дозволяють людям економити час, що витрачається на вирішення багатьох ділових і повсякденних проблем, створюють нові можливості для практичної реалізації своїх громадянських прав і свобод.

Саме розвиток інформаційних технологій та повсякчасне їх використання дозволяє в значній мірі економити час і розвиватись людині в багатоаспектних напрямках.

В останні роки засоби інформатики і нові інформаційні технології швидко вдосконалюються і, що дуже важливо, стають доступними для все більш широких верств населення. Вони дозволяють людям економити час на вирішення багатьох повсякденних і виробничих проблем, створюють нові можливості для практичної реалізації людиною своїх громадянських прав і свобод.

Електронні інформаційні ресурси суспільства

Інформаційні ресурси – у широкому сенсі – сукупність даних, організованих для ефективного отримання достовірної інформації.

Це книги, статті, патенти, дисертації, науково-дослідна та дослідно-конструкторська документація, технічні переклади, дані про передовий виробничий досвід і інше.

Інформаційні ресурси (на відміну від усіх інших видів ресурсів – трудових, енергетичних, мінеральних і т.д.) тим швидше ростуть, чим більше їх витрачають.

Ресурси – це наявні в наявності запаси, кошти, які можуть бути використані при необхідності. В даний час учені і практики відносять інформаційні ресурси до важливих стратегічних ресурсів, від яких залежить розвиток економіки, науки, освіти, культури і т.д.

Перші спроби дати визначення інформаційних ресурсів були зроблені в 90-і роки ХХ століття, коли оформився так званий «ресурсний підхід» до вивчення інформації.

У наш час термін «інформаційні ресурси» є загальнозживаним. Але, незважаючи на це, точного визначення його немає. Використовується вузьке та широке розуміння інформаційних ресурсів: у вузькому розумінні маються на увазі тільки мережеві інформаційні ресурси, доступні через комп'ютерні засоби зв'язку, а в широкому – будь-яка зафіксована на традиційних або електронних носіях інформація, придатна для збереження і поширення.

Інформаційні ресурси можуть бути різних видів. Це засоби масової інформації, бібліотеки, Інтернет. Наприклад, через Інтернет можуть успішно продаватися такі інформаційні ресурси:

- новинні стрічки (on-line-новини). Досить широкому колу менеджерів компаній різного профілю необхідно дізнаватися про події у світі негайно. Наприклад, стрічка фінансових і політичних новин життєво необхідна трейдерам для прийняття рішень про продажі і покупки на біржах;

- підписки на електронні копії періодичних видань. Деякі газети і журнали випускають свої повні електронні копії та надають до них доступ;

- доступ до електронних архівів і баз даних, що містить інформацію з різних питань;

- аналітичні звіти та дослідження;

- власні аналітичні матеріали і прогнози.

За категорією доступу інформаційні ресурси можуть бути відкритими (загальнодоступними) або з обмеженим доступом. У свою чергу, документована інформація з обмеженим доступом підрозділяється на віднесену до державної таємниці та конфіденційну.

Впровадження мережевих інформаційних технологій в даний час кардинально змінює роботу інформаційних органів і бібліотек. Представлення можливості віддаленого доступу до інформаційних ресурсів і використання локальних мереж при роботі з базами даних і іншими інформаційними ресурсами (електронними виданнями, електронними каталогами та інше), з одного боку, створюють користувачам умови самостійного пошуку інформації зі своїх робочих місць і, з іншого боку, виводять інформаційне обслуговування на інший, більш високий рівень. Виростає роль бібліотек та інформаційних органів як довідкових і навчальних інформаційних центрів, які можуть дати консультацію користувачам не тільки про наявність першоджерел у фондах і базах даних, але і про можливості самостійного пошуку інформації із застосуванням нових інформаційних технологій, систем і мереж.

Система інформаційного обслуговування вийшла за межі локальних можливостей, коли всі ресурси концентруються в одній бібліотеці (організації). Однак це жодним чином не виключає створення та накопичення своїх інформаційних ресурсів і в той же час ставить завдання раціонального і комплексного використання наявних зовнішніх і внутрішніх можливостей.

Всі використовувані інформаційні ресурси можна умовно розподілити:

- за способом надання користувачу (прямий чи опосередкований);
- за типом інформаційного ресурсу (визначається кінцевою метою користувача).
- за першою ознакою всі інформаційні ресурси можна розділити на дві категорії:
- інформаційні ресурси (бази даних), доступні для колективного доступу;
- інформаційні ресурси (бази даних), не доступні для колективного користування.

В даний час термін «інформаційні технології» вживається у зв'язку з використанням комп'ютерів для обробки інформації.

Інформаційні технології охоплюють всю обчислювальну техніку і техніку зв'язку і, почасти, – побутову електроніку, телебачення і радіомовлення. Вони знаходять застосування в промисловості, торгівлі, управлінні, банківській системі, освіті, охороні здоров'я, медицині та науці, транспорті і зв'язку, системі соціального забезпечення. В даний час створення великомасштабних інформаційно-технологічних систем є економічно можливим, і це зумовлює появу національних дослідницьких та освітніх програм, покликаних стимулювати їх розробку.

Поява і розвиток комп'ютерів – це необхідна складова процесу інформатизації суспільства. Інформатизація суспільства є однією закономірностей сучасного соціального прогресу.

Найважливішою складовою частиною інформаційної культури сучасної людини є комунікативна культура з використанням сучасних інформаційних технологій.

Розвиток мережевих інформаційних технологій зробив інформаційні ресурси глобальної комп'ютерної мережі Інтернет потенційно доступним більшості людства. Уміння отримати необхідну інформацію з мережі стає невід'ємною частиною інформаційної культури людини.

В даний час інформаційно-комунікаційні технології стали одним з найважливіших факторів, що впливають на розвиток суспільства і визначають конкурентоспроможність національної економіки. Вони забезпечують створення, накопичення та поширення інформації, знань, досвіду і навичок, що лежать в основі нових технологій.

В даний час разом з розвитком інформаційних технологій з'явилися й активно розвиваються електронні джерела інформації – електронні бібліотеки, електронні

журнали, книги, інформаційні системи, електронні колекції, фактографічні, бібліографічні та повнотекстові бази даних.

Застосування сучасних інформаційних технологій дозволило людству почати переклад накопиченої ним інформації в електронну форму і створення нових видів інформаційних ресурсів (ІР) та електронних документів (ЕД), без використання яких не мислимо становлення сучасного інформаційного суспільства.

Після переведення в електронну форму та інтеграції в єдину систему, ІР набувають якісно інший статус, що забезпечує більш ефективну організацію, виробництво, поширення, зберігання і використання інформації.

Інформаційні ресурси діляться на державні та недержавні інформаційні ресурси. До складу державних інформаційних ресурсів входять базові, відомчі і територіальні інформаційні ресурси.

Питання для самоперевірки:

1. У чому полягає нова стратегія міжнародного співробітництва в побудові глобального інформаційного суспільства в XXI столітті?
2. Охарактеризуйте концепції ЮНЕСКО щодо становлення нового суспільства.
3. Які характерні риси суспільств знань?
4. Охарактеризуйте мережеві економічні та соціальні структури в інформаційному суспільстві.
5. Охарактеризуйте основні напрями інформаційної діяльності ООН.
6. Охарактеризуйте основні положення програми ЮНЕСКО “Інформація для всіх”.
7. Охарактеризуйте діяльність Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського як депозитарію ООН в Україні.

ЛЕКЦІЯ 6. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВИМІР ДІЯЛЬНОСТІ РАДИ ЄВРОПИ

1. Програмна діяльність РЄ в галузі інформації та комунікації.
2. Співробітництво Україна – Рада Європи в галузі захисту основних прав людини та ЗМК.
3. Міжнародні конференції
4. Стратегія Ради Європи «Інформаційне суспільство – виклик для Європи» (1997).
5. Панєвропейська медіаполітика.

Європейська інформаційна політика реалізується через стратегії, програми і проекти міжурядових регіональних організацій, таких як Рада Європи (РЄ), Європейській Союз (ЄС), Організація з безпеки і співробітництва у Європі (ОБСЄ), Центральноевропейська Ініціатива (ЦЄІ), Організація Північно-Атлантичного Співробітництва (НАТО), в рамках яких розглядаються і вирішуються такі проблеми:

- становлення інформаційного суспільства в Європі;
- розвитку “інфоструктури”, інформаційних комунікаційних магістралей, телекомунікаційних мереж;
- проблеми інформаційної економіки, електронної торгівлі тощо.

Засади європейської інформаційної політики ЄС концептуально сформульовані у доповіді комісії під головуванням М. Бангеманна (1994 р.). Основна ідея документа – створення інформаційного суспільства на основі процесу європейської інтеграції для забезпечення економічної стабільності країн Європи, економічного зростання традиційних і нових (інформаційних) виробництв, вирішення соціальних проблем, створення нових робочих місць і зайнятості населення, надання можливостей для вільного доступу до глобальних мереж з метою освіти, охорони здоров'я та адміністративного управління.

Групою М. Бангеманна був запропонований План дій для становлення інформаційного суспільства у Європі, який передбачав:

1. Побудову об'єднаних телекомунікаційних мереж, створення пілотних телекомунікаційних центрів з метою надання широкого спектра інформаційних послуг.
2. Підвищення комп'ютерної освіченості суспільства, створення бізнес-інкубаторів з проблем підприємництва в інформаційній сфері.
3. Поглиблення наукових досліджень для ефективного розповсюдження нових знань і винаходів, обмін науково-технічною інформацією.
4. Використання інформаційних технологій в малому та середньому бізнесі з метою конкурентоспроможності приватних підприємств з великими компаніями і корпораціями.
5. Створення комп'ютерної мережі муніципального управління (управління транспортною, медичною, торговельною, митною, податковою та соціальною структурами).
6. Розвиток нових мас-медіа.
7. Розробку єдиної правової та регулятивної бази для охорони персональних даних, інтелектуальної власності, стандартизації, транскордонної комунікації.
8. Збереження національної ідентичності та культурної самобутності європейських спільнот шляхом реалізації програми спільної європейської інформаційної спадщини "Пам'ять Європи", яка передбачає переведення у цифрову форму найкращих досягнень в культурі, мистецтві, телеаудіовізуальній сфері, розвиток багатокультурності та різноманітності.

Рада Європи та країни Великої Сімки визначили основні положення і принципи для побудови інформаційного суспільства в Європі:

1. Створення об'єднаної системи комп'ютерних мереж для вільного обігу інформації.
2. Стимулювання соціального та суспільного розвитку європейських країн.
3. Впровадження концепції інформаційної економіки, розвиток глобального ринку інформаційних послуг та електронної торгівлі.
4. Захист основних прав і свобод людини та засобів масової комунікації.
5. Дослідження проблем негативного впливу нових інформаційних і комунікаційних технологій на соціальний захист і трудові права населення Європи.
6. Дотримання культурної самобутності та ідентичності нації.
7. Захист прав інформаційної інтелектуальної власності у європейському інформаційному просторі.

Європейський вимір глобального інформаційного суспільства, втілений в Окінавській Хартії Глобального Інформаційного суспільства (Окінава – 2000), викладено у наступних положеннях:

1. Використання можливостей нових комунікаційних технологій.
2. Подолання технологічного розриву між країнами Європи та ефективне співробітництво в галузі високих технологій і ринку.
3. Сприяння участі у становленні інформаційного суспільства та нової економіки.
4. Прогресивний розвиток.

Окінавська Хартія є закликом до ефективного міжнародного співробітництва – політичного, економічного, гуманітарного, культурного – задля світового прогресу.

Найбільш представницькою міжурядовою організацією континенту є Рада Європи (РЄ), яка була створена 1949 р. Нині її членами є 46 держав-учасниць. Штаб-квартира РЄ розташована у Страсбурзі (Франція).

Раду Європи було створено з метою захисту прав людини, сприяння збереженню і розвитку культурної самобутності, пошуку шляхів вирішення соціальних проблем європейського суспільства (права меншин, захист довкілля, СНІД, наркотики), допомоги

країнам Центральної та Східної Європи в проведенні та активізації політичних, законотворчих і конституційних реформ. Займається усіма важливими питаннями, за винятком питань оборони. Основними органами РЄ є: Комітет Міністрів, до складу якого входять міністри закордонних справ усіх держав-членів РЄ; Парламентська Асамблея, яка є дорадчим органом; Конгрес місцевих і регіональних влад Європи, що є консультативним органом. З листопада 1995 р. Україна є повноправним членом РЄ.

Рада Європи розвиває гуманітарне співробітництво шляхом забезпечення прав людини і розвитку плюралістичної демократії, створення системи європейського інформаційного права, впровадження європейських стандартів і принципів у національні інформаційні програми і чинне законодавство.

Впливовою регіональною організацією в Європі є Європейський Союз (ЄС). До його складу нині входять 25 країн (Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Ірландія, Італія та ін.) ЄС базується на 4 угодах, метою яких є забезпечення миру та стабільності в післявоєнній Європі та спільний розвиток держав-членів шляхом економічної інтеграції.

Перша – Угода про Європейське Співтовариство Вугілля та Сталі (ЄСВС), була укладена 1951 р. для єдиного наднаціонального керівництва виробництвом сталі та вугілля в післявоєнні роки з метою відновлення промислової потужності Європи. В 1957 р. укладено ще дві угоди: Угоду про Європейське Співтовариство Атомної Енергетики (Євроатом) та Угоду про Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС), Угода про ЄЕС з 1993 року перейшла в Єдиний Європейський ринок з єдиними правилами та законодавством у різних сферах економічного життя. Ще одним кроком до створення економічного та монетарного союзу стало введення у 1999 р. єдиної європейської валюти (“євро”). Проголошено зростання та розширення кордонів ЄС на Схід. Країни-кандидати на вступ до ЄС повинні дотримуватись принципів демократії, мати функціонуючу ринкову економіку, здатну витримати конкуренцію на ринку ЄС, виконувати всі зобов'язання, що випливають із членства в ньому. Вони повинні також привести своє законодавство у відповідність зі спільним законодавством ЄС та його правилами.

Європейський Союз підтримує доктрину інформаційної економіки, впровадження нових технологій у традиційні сектори виробництва, спрямовує розвиток “інтелектуальної торгівлі” для зростання економічної стабільності і конкурентоспроможності Європи на міжнародних ринках.

Організація Північноатлантичного Блоку (НАТО) створена 1949 р., розташована у Брюсселі (Королівство Бельгія). НАТО є міжурядовою організацією, у якій всі держави-члени повною мірою зберігають суверенність і незалежність. Вона виступає як інструмент гарантування безпеки, свободи та незалежності його членів, а також дійовий засіб сприяння розповсюдженню демократичних цінностей та виникненню європейських демократичних інститутів.

Виникнення та існування НАТО було пов'язане в першу чергу з військовим, ідеологічним та соціально-політичним протистоянням між Сходом і Заходом у повоєнні роки, що продовжувалось декілька десятиліть. У Стратегічній концепції, прийнятій НАТО в Римі (листопад 1991 р.), було представлено нові загальні підходи до безпеки на основі діалогу. Нова стратегічна концепція дозволяла країнам – членам альянсу розпочати політичну та військову трансформацію своїх структур і основну увагу зосередити на посиленні політичної ролі блоку і його внеску разом з іншими міжнародними організаціями у справу збереження безпеки та стабільності в Європі.

У 1997 р. між НАТО та Україною був підписаний меморандум про домовленість з питань планування необхідних заходів на випадок надзвичайних ситуацій. У цьому ж році у Києві було відкрито Центр інформації та документації альянсу.

Інформаційна політика НАТО включає як гуманітарні так і військові аспекти інформаційного співробітництва і забезпечує програми обміну інформацією,

впровадження нових технологій в оборонну доктрину та політичне співробітництво, сприяє поширенню ідей толерантності і культури миру.

У своїй діяльності Організація Північноатлантичного Договору використовує різноманітні системи управління інформаційними процесами:

- політичні інформаційні системи здійснюють моніторинг зміни ситуацій, які мають вплив на регіональну та світову безпеку, відстежують перебіг конфліктів на всіх стадіях і дають рекомендації щодо розвитку ситуацій відповідно до певних дій;

- економічні системи призначені для обробки даних про оборонні бюджети, визначення їх зв'язку з економікою та безпекою, автоматизують процеси планування та розподілення бюджетів, а також процеси переведення військового виробництва на випуск продукції цивільного призначення (конверсії);

- військові інформаційні системи використовуються при вивченні реальних і потенційних загроз, пов'язаних із розповсюдженням зброї масового знищення, аналізу їх впливу на обороноздатність Альянсу та його членів, розробкою рекомендацій щодо військових заходів, у яких може виникнути потреба;

- наукові та екологічні системи інформаційного забезпечення відповідних програм організації з дослідження наукових проблем і проблем захисту довкілля;

- інформаційні системи планування розподілу цивільних ресурсів на випадок надзвичайних ситуацій.

З погляду відкритості доступу до інформації НАТО, як і будь-яка подібна організація, має:

- системи найвищого ступеня таємності, призначені для забезпечення прийняття рішення на рівні Комітету оборонного планування, Військового комітету та Генерального секретаря, а також Північноатлантичної Ради;

- секретні системи Міжнародного військового штабу, які використовуються для координації дій регіональних Верховних головнокомандувачів і зв'язку із системами Об'єднаних збройних сил;

- конфіденційні системи відділів політичного та економічного управління, планування та ядерного планування, що використовуються для інформаційного забезпечення щоденних операцій цих відділів;

- відкриті системи, метою створення яких є регулярне та постійне інформування широкої громадськості про діяльність організацій, у тому числі засобами Інтернет.

Інформаційні системи НАТО, розроблені для забезпечення невійськових аспектів діяльності організації, є більш відкритими для дослідження. Яскравим прикладом може бути Система дослідження проблем очищення довкілля (ECHS) на основі технологій Інтернет, розроблена Комітетом з проблем сучасного суспільства НАТО (CCMS). Мета цієї програми – інформаційне забезпечення пілотних досліджень, що проводить Комітет у сфері охорони довкілля, зокрема вузькопрофесійною технічною інформацією, а також створення основи для обміну інформацією про стан довкілля, яка складає наднаціональний інтерес.

З 1993 р. НАТО почала використовувати Інтернет для надання інформації із загальних проблем регіональної та світової безпеки і щодо участі Альянсу у розв'язанні цих проблем. З цією метою було створено інтегровану базу даних НАТО (NIDS), яка дозволяє користуватися документами, публікаціями та дослідженнями НАТО в політичній, військовій, економічній, науковій та гуманітарній сферах, зокрема, текстами комюніке, офіційних заяв, повідомлень для преси, програм, а також різноманітними інформаційно-довідковими матеріалами. Інтегрована база даних також містить деякі аналітичні матеріали, підготовлені для використання різними органами НАТО (наприклад, Штабом Верховного головнокомандувача Об'єднаними збройними силами НАТО в Європі). Окрім того, через цю систему можна отримувати інформаційні, довідкові та аналітичні матеріали, які готують для широкої громадськості інші міждержавні інституції

та неурядові організації (наприклад, ОБСЄ, Рада Європи, Північноатлантична асамблея тощо).

Північноатлантичний блок через ЗМІ здійснює вплив не лише на країни-партнери, а й на світову громадську думку в цілому. Саме для виконання цих функцій і було створено Бюро НАТО з інформації та друку; Службу друку та ЗМК; Комітет НАТО у справах інформації та культурних зв'язків.

За підтримання щоденних контактів із засобами масової інформації відповідає Служба друку та засобів масової інформації, якій доручено передавати журналістам офіційні заяви та повідомлення, організувати інтерв'ю з Генеральним секретарем, відповідати на запити журналістів і забезпечувати відвідання НАТО представниками засобів масової інформації.

Бюро інформації та друку НАТО надає необхідну допомогу неурядовим організаціям та інформаційним центрам у країнах-учасниках РПАС, зокрема у тому, що стосується програм відвідування НАТО, семінарів, конференцій та видавничої діяльності.

Організація з безпеки і співробітництва у Європі (попередня назва Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі) була заснована як політичний консультативний процес. Секретаріат ОБСЄ знаходиться у Відні (Австрія). До організації входять 53 країни з Європи, Центральної Азії та Північної Америки. Україна стала членом ОБСЄ в січні 1992 року.

ОБСЄ формує інформаційну концепцію у напрямку превентивної (попереджувальної) дипломатії, врегулювання конфліктів, забезпечення професійної інформаційної діяльності, незважаючи на кордони, охорони інформаційних прав етнічних спільнот і національних меншин. З січня 1995 року вона набула статусу міжнародної організації. До компетенції ОБСЄ входить проведення самітів, форумів, нарад, політичних консультацій з питань безпеки та співробітництва в Європі, взаємовідносин в різних сферах між ОБСЄ, НАТО, ЄС, СНД, з питань прав людини і демократії.

Мета діяльності організації:

- забезпечення безпеки в регіоні ОБСЄ;
- співробітництво в галузі економічної науки, техніки і навколишнього середовища;

- демократія і права людини;

- миротворчість.

Напрями діяльності:

- запобігання та врегулювання конфліктів;

- діяльність у гуманітарній сфері (забезпечення дотримання прав людини).

У гуманітарній сфері увага ОБСЄ приділялась:

- покращенню розповсюдження і доступу до усної, друкованої, кіно-, радіо- і телевізійної інформації та розширенню інформаційного обміну;

- заохоченню співробітництва в галузі інформації на базі коротко- та довгострокових угод;

- покращенню умов здійснення журналістської діяльності на території інших держав-учасниць.

Інформаційна політика ЦЄІ спрямована на інтеграцію країн-учасниць до проектів і програм ЄС, РЄ, ОБСЄ для забезпечення регіонального і субрегіонального співробітництва, для створення і функціонування інформаційно-документаційного центру оперативного обміну інформацією, для реалізації програми ЦЄІ-2010 спільно з ЄС з метою зростання економічної стабільності за рахунок інформаційного сектора і включення країн-членів ЦЄІ у міжнародну торгівлю та світове господарство.

Україна входить до Центральноєвропейської ініціативи з 1996 року і розглядає свою участь в цій організації як один з напрямків реалізації зовнішньополітичного курсу держави і концепції стратегічного партнерства – інтеграції до європейських та євроатлантичних структур. Діяльність в рамках ЦЄІ створює для України можливості

підготовки до набуття повноправного членства в ЄС, практичного оволодіння методами спільного напрацювання політичних рішень, співробітництва у сфері розвитку телекомунікацій, науки і нових технологій, засобів масової комунікації. Україна – член робочих груп ЦЄІ з науки і технологій, міжнародних інформаційних обмінів, розбудови транспортних оптоволоконних магістралей, які реалізують план дій ЦЄІ до 2010 року та програми і проекти пріоритетного значення.

Питання для самоперевірки:

1. У чому полягають засади європейської інформаційної політики?
2. Охарактеризуйте основні положення та принципи для побудови інформаційного суспільства в Європі.
3. У чому полягає сутність інформаційної діяльності Ради Європи?
4. Які напрями діяльності Європейського Союзу у формуванні інформаційного суспільства в Європі?
5. Охарактеризуйте основні напрями інформаційної політики НАТО.
6. У чому полягає інформаційна проблематика діяльності ОБСЄ і ЦЄІ?

ЛЕКЦІЯ 7. МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ

1. Інформаційна безпека країни: поняття та сутність.
2. Механізм забезпечення національної інформаційної безпеки.
3. Національні інтереси в інформаційній сфері.
4. Міжнародний аспект захисту інформації.
5. Державна політика України в сфері захисту національного інформаційного простору.
6. Комунікативні технології в міжнародних відносинах.
7. Міжнародні стандарти свободи слова

Проблема інформаційної безпеки ґрунтується на фактичній залежності всіх сфер життєдіяльності суспільства і держави (економіки, політики, науки, культури), забезпечення національної та міжнародної безпеки від нормального обміну інформацією, надійного функціонування інформаційних і телекомунікаційних систем, технологій і засобів.

Саме безпека на інформаційному рівні часто має пріоритетне значення, оскільки вона значною мірою визначає, з одного боку, рівень захищеності і, як наслідок, стійкості, основних сфер життєдіяльності суспільства щодо небезпечного інформаційного впливу, а з другого — інтенсивність розвитку суспільства у тій чи іншій сфері за рахунок ефективного використання накопичених людством знань.

На 56-й сесії Генеральної Асамблеї ООН при обговоренні питань міжнародної інформаційної безпеки було дане таке визначення терміна “інформаційна безпека”: “Інформаційна та мережева безпека означає захист особистої інформації про відправників і одержувачів, захист інформації від несанкціонованих змін, захист від несанкціонованого доступу до інформації і створення надійного джерела постачання обладнання, послуг та інформації”.

На сьогоднішній день існує велика кількість наукових і науково-практичних досліджень у сфері інформаційної безпеки взагалі та таких її окремих аспектах, як інформаційна безпека держави, інформаційна безпека в автоматизованих системах даних,

інформаційна безпека підприємства та інших, аналіз яких дає змогу узагальнити систему підходів науковців до визначення поняття “інформаційної безпеки” наступним чином:

Інформаційна безпека — стан та умови захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання та розвиток в інтересах громадян, організацій, держави, включених у це інформаційне середовище.

Тобто в загальному вигляді інформаційна безпека — це здатність системи протистояти випадковим чи навмисним внутрішнім і зовнішнім загрозам — здатність забезпечити захист суб’єктів від негативного інформаційного впливу.

Проте деякі науковці ототожнюють поняття “інформаційна безпека” та “безпека інформації”, що є не зовсім коректним, оскільки інформаційна безпека гарантує безпеку інформації, яка представляє собою стан захищеності інформації від внутрішніх і зовнішніх загроз, тобто захист від впливів, які порушують її (інформації) статус.

Захист інформації забезпечується: 1) діяльністю з попередження несанкціонованого доступу до інформації; 2) створенням умов, які обмежують розповсюдження інформації; 3) обмеженням права власності на володіння та розпорядження інформацією; 4) попередженням витоку, розкрадання, втрати, несанкціонованого знищення, копіювання, модифікації, викривлення, блокування, розголошення інформації, несанкціонованих ненавмисних впливів на неї; 5) збереженням повноти, надійності, цілісності, вірогідності, конфіденційності інформації і т. ін.

До інформації, яка захищається, належить інформація, що є предметом власності і підлягає захисту відповідно до вимог нормативно-правових документів чи вимог, які встановлюються власниками інформації, неправомірне поводження з якою може нанести шкоду її власнику, користувачу чи іншій особі.

Захист інформації здійснюється диференційовано, в тому числі залежно від складу інформації та її належності до різних видів таємниць. Від того, який вид таємниці захищається, залежать організація, технологія і рівень захисту.

Параметрами поділу конфіденційної інформації за видами таємниць є: 1) власник інформації; 2) сфера діяльності, в якій може бути інформація; 3) особа чи група осіб, на яких покладений захист цього виду таємниці; 4) критерії віднесення інформації до різних видів таємниці; 5) той, хто визначає склад інформації, що належить до того чи іншого виду таємниці.

Вирізняють такі види таємниць: 1) державна; 2) комерційна; 3) особиста (сімейна); 4) службова; 5) професійна; 6) виробнича; 7) судово-слідча.

Таким чином, **захист інформації** — це діяльність, спрямована на забезпечення інформаційної безпеки шляхом захисту її від усіх форм вразливості інформації. Причому кінцевою (основною) метою захисту інформації є складова інформаційної безпеки — безпека інформації.

Якщо говорити конкретніше, то інформаційна безпека — це складова національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками державними і недержавними інституціями, окремими громадянами, за якого забезпечується інформаційний суверенітет держави; вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери, впровадження новітніх технологій у цій сфері; наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору вірогідною інформацією про державу, неухильне дотримання конституційних прав громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у діяльність ЗМІ, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції; вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополії інформаційної системи держави.

Інформаційна безпека має кілька напрямів:

1. **Безпека інформації** — система заходів, спрямованих на недопущення несанкціонованого доступу до інформації, несанкціонованої її модифікації або порушення

цілісності; забезпечення у трьох напрямках: законодавчо-нормативному, організаційнотехнічному та страховому.

2. **Безпека інформаційного простору** — захист політичних, державних і громадських інтересів країни, захист загальних моральних цінностей, недопущення закликів до порушення територіальної цілісності, заборона інформації, яка засуджується міжнародним співтовариством; попередження розповсюдження відомостей, що становлять державну таємницю, а також відомостей з обмеженим доступом та інформації закритого типу, що переміщується через державний кордон.

3. **Інформаційно-аналітична діяльність** — збирання, зберігання та відбір інформації; обробка, аналіз та створення вторинної інформації; використання інформації для прийняття рішень; зовнішнє розповсюдження інформації.

Усе це зумовлює необхідність формування і розвитку окремих теорій інформаційної безпеки у таких аспектах: організаційному, інженерно-технологічному та пов'язаному з ними правовому.

Основні напрями забезпечення інформаційної безпеки пов'язані з такими суб'єктами, як людина, суспільство, держава. Саме захист їхніх інтересів, прав, свобод щодо правовідносин в інформаційній сфері потребує правового регулювання.

Суб'єктів щодо інформаційної безпеки можна поділити на кілька категорій: 1) щодо правового статусу регулювання відносин: суб'єкти регулювання відносин та учасники відносин; 2) щодо мети учасників правовідносин: правомірні учасники та правопорушники тощо.

Класифікація суспільних відносин щодо безпеки інформації має багатоаспектний зміст, який визначається залежно від галузей знань.

Але все ж їх можна поділити на такі загальні види: соціальні, технічні та соціотехнічні.

Визначальними також є тектологічні (організаційні) критерії:

організаційно-управлінські, організаційно-правові та організаційнотехнічні (серед останніх виокремлюють ще організаційно-технологічні).

Розуміючи інформаційну безпеку як “стан захищеності інформаційного середовища суспільства, що забезпечує її формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій”, правомірно визначити загрозу безпеці інформації, джерела цих загроз, способи їх реалізації і цілі, а також інші умови і дії, що порушують безпеку.

Компонентами концептуальної моделі інформаційної безпеки можуть бути:

- об'єкти загроз — відомості про склад, стан і діяльність об'єкта захисту;
- загрози — порушення її цілісності, конфіденційності, повноти, доступності та вірогідності, які здійснюються завдяки несанкціонованому розповсюдженню, модифікуванню та блокуванню інформації;
- джерела загроз — конкуренти, злочинці, корупціонери;
- цілі загроз з боку зловмисників — ознайомлення з відомостями, що охороняються, їх модифікація в корисливих цілях і знищення з метою нанесення прямої матеріальної шкоди;
- джерела інформації;
- способи неправомірного оволодіння конфіденційною інформацією (способи доступу) — розголошення джерелами відомостей; витік інформації через технічні засоби; несанкціонований доступ до охоронюваних відомостей;
- напрями захисту інформації — правовий, організаційний та інженерно-технічний захисту інформації як виразники комплексного підходу до забезпечення інформаційної безпеки;
- способи захисту інформації — міри, шляхи, способи і дії, що забезпечують попередження протиправних дій, їх запобігання, припинення і протидію несанкціонованому доступу;

- засоби захисту інформації — фізичні, апаратні та програмні засоби і криптографічні методи.

У зовнішній політиці будь-якої країни має бути постійно присутнім *інформаційний захист національних інтересів держави*. Інформаційна безпека виступає вагомою складовою національної безпеки. Інформаційна безпека – завжди балансування між інформаційною відкритістю та закритістю, між прагненнями: максимально розширити доступ громадян до невтаємниченої публічної інформації (державної, комерційної, наукової, освітньої, персональної тощо) й максимально захистити інформацію корпоративного і приватного змісту.

Вчені вважають, що поняття *інформаційна безпека* слід розрізняти із поняттям *безпека інформаційної сфери*. Під останнім розуміють стан захищеності створення, накопичення, зберігання, поширення й використання інформації.

Під *захистом інформації* розуміємо систему організаційно-технічних заходів, які спрямовані на недопущення несанкціонованого доступу до інформації, несанкціонованої модифікації, витоку, знищення, порушення цілісності тощо, чи то іншими словами, систему заходів, направлених на захист інформаційного ресурсу.

Інформаційна безпека трактується як захист інформації від інформаційних впливів. Точнішим буде пояснення інформаційної безпеки країни як захисту від інформаційних загроз.

Інформаційна безпека – це стан захищеності суспільства, держави, особистості, захисту інформаційних ресурсів, які забезпечують прогресивний розвиток життєво важливих сфер суспільства. Інформаційну безпеку слід розуміти як сукупність засобів забезпечення інформаційного суверенітету країни, захист інформаційної сфери від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз. Вона має включати і ефективну протидію сукупності інформаційних загроз, які небезпечні не лише для суто інформаційної сфери.

Завдання інформаційної безпеки – це створення системи протидії інформаційним загрозам та захист власного інформаційного простору, інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів держави.

Потреба забезпечення інформаційної безпеки обумовлюється:

- необхідністю забезпечення національної безпеки країни в цілому;
- існуванням таких загроз інформаційній сфері країни, які можуть завдавати значної шкоди загальним національним інтересам;
- врахуванням того, що за допомогою інформації можна впливати на зміну свідомості та поведінки мас людей.

До концепції національної безпеки України, прийнятої в 1997 р., до загроз національній безпеці включає, зокрема, повільне входження України у світовий інформаційний простір з одного боку, а з іншого – інформаційну експансію з боку інших держав. Отже, щоб інформаційний захист був ефективним, у зовнішньополітичній діяльності треба дбати, щоб Україна була інформаційно присутня за кордоном, зокрема: розширяла радіомовлення на зарубіжжя; впроваджувала програми телевізійного іномовлення, створювала мережу супутникового зв'язку; посилювала кадровий склад дипломатичного представництва України; поліпшувала матеріально-технічну базу інформаційних служб; входила до міжнародної системи обміну інформацією; укладала необхідні для себе двосторонні міждержавні угоди (у першу чергу з сусідніми країнами) щодо транскордонного радіо і телемовлення, поглиблювала вигідну співпрацю українських ЗМІ із зарубіжними.

Існує діалектичний зв'язок між пріоритетами в зовнішній політиці та рівнем усвідомлення стану інформаційної безпеки всередині країни. За розрахунками деяких українських спеціалістів *серед зовнішніх загроз Україні* за рівнем небезпеки виділяються: втрата традиційних ринків збуту, недосконалість економічних зв'язків, висунення територіальних претензій до України, втручання у внутрішні справи України, переорієнтація суспільства на чужі для нації цінності. Інформаційна загроза в тих

розрахунках навіть не фігурує. Відповідно і питання інформаційної безпеки України все ще залишається на узбіччі зовнішньої політики нашої держави.

Інформаційна загроза – це сукупність факторів, які створюють небезпеку для конституційних прав і свобод особистості, державної таємниці, зберігання цінної для суспільства інформації від несанкціонованого доступу і розповсюдження.

Розглядаються зовнішні і внутрішні загрози інформаційній безпеці, а також заходи і засоби протистояння і боротьби проти несанкціонованого доступу до інформації.

Серед зовнішніх загроз інформаційній безпеці можна виокремити такі:

- інформаційний простір;
- інформаційний суверенітет;
- внутрішня стабільність;
- діяльність державних або недержавних органів і фірм.

Зовнішніми і внутрішніми інформаційними загрозами для України є:

- непрозорість для України міжнародного інформаційного простору;
- децентралізація контролю за інформаційною діяльністю і регіональні проблеми;
- інформаційна експансія країн близького зарубіжжя (зокрема, Росії);
- використання “інфраструктури” для транзиту масивів інформації через кордони держави на умовах транснаціональних інформаційних монополій.

Причини загроз інформаційній безпеці України:

- обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації;
- маніпулювання громадською думкою з боку державної влади, фінансово-політичних кіл;
- спотворення (знищення) інформаційних ресурсів;
- обмеження можливостей органів державної влади приймати адекватні рішення;
- порушення штатного режиму функціонування критично важливих інформаційних мереж і систем управління;
- низький рівень інтегрованості України у світовий інформаційний простір;
- недостатня поінформованість міжнародної спільноти про Україну;
- витік інформації, яка складає державну таємницю та є власністю держави.

В Україні вагомим є гуманітарний аспект інформаційної безпеки – вплив інформаційних потоків на цілісність і самобутність змістовного простору суспільства, руйнування мовної та культурної самобутності в умовах глобалізації.

В Україні політика забезпечення інформаційної безпеки будується на досить прогресивних засадах, а саме:

- відповідальність за збереження інформації, її засекречування і розсекречування персоналізується;
- суб’єкти, які збирають, накопичують і обробляють персональні дані й конфіденційну інформацію, несуть відповідальність перед законом за збереження і використання;
- держава забезпечує захист суспільства від хибної, викривленої і недостовірної інформації, що надходить через засоби масової інформації;
- держава реалізує контроль за створенням і використанням засобів захисту інформації шляхом їхньої обов’язкової сертифікації та ліцензування діяльності в галузі захисту інформації тощо.

Цілі політики інформаційної безпеки:

- забезпечення реалізації конституційних прав громадян, суспільства та держави на інформацію;
- забезпечення захисту інформаційного суверенітету України, зокрема, захисту національного інформаційного ресурсу, а також захисту та контролю систем формування суспільної свідомості в сучасних умовах інтернаціоналізації та глобалізації процесів, що відбуваються в інформаційній сфері;

- забезпечення рівня інформаційної достатності для прийняття рішень державними установами, підприємствами та громадянами;
- забезпечення належної присутності країни у світовому інформаційному просторі.

Завданнями політики забезпечення інформаційної безпеки є:

1. Виявлення, оцінка та прогнозування поведінки джерел загроз інформаційній безпеці, що здійснюється шляхом оперативного моніторингу інформаційної обстановки.
2. Вироблення, координація та здійснення єдиної державної політики в галузі інформаційної безпеки.
3. Створення та експлуатація систем забезпечення інформаційної безпеки.
4. Розробка, координація та здійснення єдиної державної політики в галузі міжнародних інформаційних відносин, зокрема у напрямку формування іміджу держави.

Напрямки інформаційної безпеки

Інформаційна безпека має такі напрямки:

1. Система заходів, спрямованих на недопущення несанкціонованого доступу до інформації, несанкціонованої її модифікації або порушення цілісності. Цей напрямок часто називають Informational Security.
2. Захист політичних, державних і громадських інтересів країни, загальних моральних цінностей; недопущення закликів до порушення територіальної цілісності; заборона інформації, яка включає ідеї війни, насилля, дискримінації і посягання на права людини.
3. Попередження розповсюдження відомостей, що становлять державну таємницю, а також відомостей з обмеженим доступом і інформації закритого типу, що переміщається через державний кордон.

Міжнародний аспект

Вперше проблема інформаційної безпеки внесена США в 1947 р. при прийнятті Закону “Про національну безпеку” США.

Практичне вирішення проблем інформаційної безпеки, притягнення до відповідальності за порушення або загрозу інформаційній безпеці у кожній державі здійснюється в порядку, передбаченому нормами міжнародного права, відповідними міждержавними договорами, а також внутрішнім законодавством.

Інформаційна безпека регулюється визначеними нормами міжнародного права, які зафіксовані в документах ООН і ЮНЕСКО, в документах європейських міжнародних організацій, а також у нормативних актах окремих держав. Існує міжнародна норма стосовно перекрученої інформації, інформації, що включає заклики до повалення державного ладу в іншій країні. У міжнародних документах зафіксований захист інтелектуальної інформації, а також захист комерційної інформації.

Кожна більш-менш розвинена країна має закони про захист інформації в різних галузях, наприклад:

- Франція має закон “Про інформацію, інформаційні файли та права людини” (1978 р.);
- Німеччина, Австрія, Бельгія, Данія, Ірландія – Закон “Про захист інформації” (1990 р.);
- Фінляндія, Ісландія – Закон “Про захист інформації про особу”;
- Люксембург – Закон “Про використання інформації в процесі роботи з комп’ютером.

У світі відбуваються інформаційні війни, які здійснюються за допомогою спеціальних установ, дипломатичних представників у країнах перебування; спеціальних технологій, які включають в себе новітні досягнення в галузі інформації та комунікацій.

Інформаційні війни здійснюються для забезпечення політичних, економічних інтересів урядів, політичних партій і рухів для реалізації влади і захисту національних інтересів на території іншої держави або в окремих регіонах. Інформаційна війна

здійснюється з метою пропаганди ідей масового впливу на громадську думку, а також для вивчення реакції міжнародного співтовариства на ті чи інші прогнозовані рішення. Приклади (інформаційних операцій):

- “Буря в пустелі”, “Грім в пустелі” в районі Перської затоки;
- “Відродження надії” у Сомалі;
- “Спільні зусилля” в Боснії та Герцеговині;
- “Автономія Албанії”;
- “Шторм на Гаваях”.

Інформаційна війна має два аспекти (два види забезпечення):

- ідеологічний аспект;
- технологічний аспект.

До ідеологічного аспекту відносять ідеологічну обробку населення, яка призводить до нестабільності політичної ситуації у країні, до дезорієнтації населення і спричинення паніки. Навіть незначне проникнення інформації з метою забезпечення операції веде до значних матеріальних наслідків і до забезпечення інтересів більш розвинутої країни. Крім того, масований вплив інформації на громадську думку приводить до спокійного ставлення до агресивних кроків і навіть воєнних дій.

З точки зору технічного забезпечення мова йде про те, що у визначений час приводяться в дію програмні віруси, логічні бомби, закладені у пам'яті інформаційних комп'ютерних мереж. Вони здатні зруйнувати і знищити програми управління, бази даних, а також зруйнувати і знищити рахунки в зарубіжних банках, заглушити теле- і радіомовлення в певному регіоні, припинити діяльність армійських пунктів зв'язку та управління.

До **інформаційної експансії** можна віднести поширення сфери впливу транснаціональних корпорацій у певному регіоні з метою конкуренції, завоювання інформаційного ринку і одержання прибутків від видів інформаційної діяльності.

Інформаційна інтервенція – це тенденційна інформація, яка розповсюджується через системи зв'язку суб'єктивні факти та суб'єктивна інформації, які впливають на суспільну думку і прийняття рішень в іншій державі.

Інформаційний тиск – один із видів інформаційних загроз, який застосовується для розв'язання міжнародних проблем, для попередження міжнародних конфліктів або для того, аби змусити державу, що порушує міжнародні правила, увійти в міжнародне правове поле. Інформаційний тиск застосовується як прийом превентивної дипломатії.

Питання для самоперевірки:

1. Що таке інформаційна безпека і чим вона відрізняється від поняття *захист інформації*?
2. У чому полягають завдання інформаційної безпеки?
3. Що таке інформаційна загроза?
4. Які види інформаційних загроз існують?
5. Охарактеризуйте зовнішні та внутрішні загрози інформаційній безпеці України.
6. Які існують причини загроз інформаційній безпеці України?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

ЛЕКЦІЯ 8. ТНК І МІЖНАРОДНИЙ ОБМІН ІНФОРМАЦІЄЮ. МІЖНАРОДНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ БІЗНЕС. НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

1. Поняття інформаційного права. Сфера дії національного інформаційного права.
2. Суб'єкти міжнародного інформаційного обміну. Джерела міжнародного інформаційного права.
3. ТНК і міжнародний обмін інформацією. Участь транснаціональних корпорацій у міжнародному обміні інформацією.
4. Система і моделі глобального інформаційного управління.
5. Вплив ТНК на міжнародну політику. Квотування діяльності ТНК у Європі. Конкуренція ТНК у міжнародному інформаційному просторі.
6. Поняття і структура інформаційної економіки. Динаміка міжнародного інформаційного ринку.
7. Інформаційний бізнес ТНК.
8. Мультимедійні, медійні, телекомунікаційні, аудіовізуальні та комп'ютерні ТНК

У розвинених країнах правове регулювання інформаційного простору почалося досить давно. Спочатку було врегульоване право інтелектуальної власності та інформаційні аспекти діяльності підприємств і підприємницької діяльності, а також добросовісної конкуренції. Згодом прийнято законодавчі акти про ЗМІ, які поступово змінювались і доповнювались адекватно розвитку засобів масової інформації. У середині минулого століття в багатьох країнах були прийняті законодавчі акти, що регулювали доступ осіб до інформації, в тому числі і до державної, а право особи на використання і розповсюдження інформації знайшло своє закріплення на конституційному рівні. Паралельно приймалися відповідні нормативні акти і на міжнародному рівні.

У республіках колишнього СРСР повномасштабне регулювання інформаційного простору відбулось тільки з розпадом СРСР, коли перед цими країнами постала необхідність самостійного розвитку і побудови ринкової економіки.

Одним із перших у постсоціалістичних країнах розглянув і проаналізував терміни, які визначають зміст цієї нової галузі (чи його складових) і які застосовуються різними авторами, Ю. М. Батурич. Це “програмне право”, “правова інформатика”, “право інформатики”, “комп'ютерне право”, “інформаційно-комп'ютерне право”. Аналізуючи зміст поняття “інформаційне право” чи схожі з ним поняття, автори виходять з різного розуміння чи підходу до визначення предметних галузей правового регулювання та їх змісту. Часто розуміється не інформаційна сфера у повному обсязі, а ті складові, що забезпечують її чи асоціюються з нею — інформатика, програмні засоби, комп'ютери, їх системи і мережі тощо.

Інформаційна сфера — сфера виробництва, перетворення, розповсюдження і споживання інформації.

Так званий *інформаційний вибух*, який відбувся у ХХ ст., спонукав юристів-міжнародників виокремити групу міжнародних норм, які мають регулювати використання і поширення інформації в транскордонному масштабі, в особливу галузь міжнародного права. Хоч це питання залишається дискусійним, не рідко можна зустрітися з поняттями “міжнародне право масової інформації”, “міжнародне інформаційне право”, “право масової комунікації” тощо. Так, Ю. М. Колосов вважає, що на міжнародному рівні склалося “міжнародне право масової інформації”, яке розглядається ним як сукупність спеціальних міжнародних принципів та норм, що регулюють права й обов'язки суб'єктів міжнародного права в процесі використання (чи санкціонування використання) ЗМІ. Тож

можна сказати, що вчений розглядає окремий аспект міжнародних інформаційних відносин, які носять публічний характер.

В усякому разі, чисельність нормативного матеріалу і спроби юристів сформулювати деякі спеціальні принципи, що діють у цій сфері міжнародних відносин, не дозволяють категорично відкидати факт становлення такої галузі міжнародного права.

Проте серед науковців немає єдиної думки чи є міжнародне інформаційне право інститутом, чи, навпаки, галуззю права.

З точки зору доктрини міжнародного права інститут права — це сукупність (комплекс) міжнародно-правових норм, які стосуються відносин між суб'єктами міжнародного права по будь-якому обмеженому (визначеному) об'єкту правового регулювання або встановлюють міжнародно-правовий статус чи режим використання якого-небудь району, сфери, простору чи іншого об'єкта.

Міжнародне інформаційне право – система міжнародних принципів і норм, які дозволяють скоординовано регулювати міжнародне співробітництво в сфері інформації та комунікації. *Мета* міжнародного інформаційного права – забезпечення ефективної участі в міжнародному співробітництві в рамках глобального інформаційного обміну, захист національних інтересів, здійснення права суверенності та рівноправності суб'єктів міжнародних інформаційних відносин.

ООН визначає міжнародне інформаційне право як необхідність формування кодексу міжнародних норм, які поширюють правопорядок на весь світ і дозволяють суспільству демократично впливати на глобальні процеси.

Правове регулювання міжнародної інформаційної діяльності здійснюється за напрямками:

- *загальне інформаційне право* (право на комунікацію, права людини, права організацій, права держав);
- *право мас-медіа* (право ЗМК, видавництв, реклами);
- *комунікаційне право* (право телекомунікацій, автоматизованих систем, нових засобів зв'язку, інформаційних послуг, нових технологій, мультимедіа);
- *право інформаційної інтелектуальної власності* (авторське право, право інтелектуальної власності в кіберпросторі).

Інформаційно-правова діяльність країн спрямована на забезпечення умов для розвитку і охорони усіх форм власності на інформаційні ресурси, створення та вдосконалення регіональних і національних систем і мереж, забезпечення їх взаємодії в інтегрованому інформаційному просторі; на створення умов для інформаційного забезпечення юридичних і фізичних осіб та інших споживачів інформації на основі використання національних інформаційних ресурсів, забезпечення інформаційної безпеки.

Особливості та специфіка правового регулювання інформаційних відносин:

- у системі інформаційного права функціонують нові терміни та поняття (інформація, інформаційні ресурси, бази даних, інформаційна безпека тощо), які відображають трансформацію права в умовах становлення інформаційного суспільства;
- інформація має унікальні якості – невичерпність ресурсів виступає складовим компонентом усіх суспільних відносин, обумовлює право власності на інформацію – державне, корпоративне, індивідуальне;
- інформаційно-правова діяльність країн, юридичних і фізичних осіб здійснюється виключно в інтересах держави та особи з перевагою інтересів держави;
- правове регулювання інформаційних відносин у суспільстві поширюється і на ті інформаційні відносини, які ще не врегульовані чинним законодавством: особливо це стосується використання кіберпростору через мережу Інтернет, впровадження мультимедійних технологій, безпроводникового зв'язку для поширення інформації.

Країни світу інтенсивно створюють інформаційні кодекси, впроваджують правові норми і принципи міжнародних організацій для забезпечення потреб інформаційного суспільства для трансформації основних законів держав і чинного законодавства.

Національна інформаційна політика об'єднує зусилля компетентних органів країн з контролю, регулювання та планування процесів у сфері інформації і комунікації, сукупністю основних напрямів і способів діяльності держави з одержання, використання та зберігання інформації. Держава регулює відповідний розподіл інформаційних ресурсів, загальні принципи інформаційної діяльності, встановлює пріоритети для забезпечення національних інтересів.

Головними напрямами національної інформаційної політики є:

- створення національного інформаційного потенціалу;
- використання інформаційних ресурсів в національних інтересах;
- забезпечення доступу до інформації;
- створення загальної системи охорони інформації;
- сприяння міжнародному співробітництву в галузі комунікації та інформації;
- гарантії інформаційного суверенітету держави;
- розвиток інформаційної інфраструктури.

Реалізацією інформаційної політики займаються більшість держав світу, але обсяги їх діяльності в цій сфері залежить і від поставлених завдань, і від рівня зацікавленості конкретної країни в інтеграції до глобальної системи комунікації, від історичних факторів, політичного та економічного розвитку, фінансових і матеріальних ресурсів.

Галузь міжнародного права — це система звичаєво-правових кодифікованих у міжнародному договорі (договорах) міжнародно-правових норм, що регулюють відносини суб'єктів міжнародного права в якійсь одній широкій галузі їхнього міжнародного співробітництва.

З огляду на це, не можна погодитись з думкою науковців, які вважають міжнародне інформаційне право правовим інститутом (наприклад, Р. Ф. Абдеев) чи комплексним напрямом міжнародного права (наприклад, О. А. Гаврилов).

Міжнародне інформаційне право (МІП) регулює всю сукупність правовідносин, що виникають у міжнародній інформаційній сфері. Як і в національному інформаційному праві у цій галузі існують такі інститути: інтелектуальної власності стосовно інформаційних об'єктів; масової інформації у міжнародній сфері; державної таємниці, комерційної таємниці, персональних даних та ін. У міжнародному інформаційному праві вони набувають нового забарвлення, що пов'язано з вищим рівнем правового регулювання та ширшим спектром охоплюваних проблем. Крім того, у цій галузі існують правові інститути, які характерні саме для неї, наприклад, інститут державної інформаційної безпеки в зовнішній сфері.

Розвиток міжнародного законодавчого та іншого забезпечення правового регулювання інформаційних відносин відбувається в міру впорядкування різних видів інформації за ступенем доступу, систематизації, видом носія, за сферою застосування. Така диференціація правової регламентації інформації є неодмінною умовою розвитку інформаційних правовідносин. Проте це не означає, що повинен відбуватися поділ традиційних галузей права за видами інформації: цивільна інформація, банківська, зовнішньоекономічна тощо. Право і законодавство покликані врегульовувати типові правовідносини, у процесі яких суб'єкти міжнародного інформаційного права здійснюють інформаційну діяльність, і забезпечити таким чином комплексність регулювання інформаційних правовідносин.

Тож можна погодитись з думкою Є. А. Макаренко, яка вирізняє такі підгалузі міжнародного інформаційного права (щоправда, вони тільки формуються): міжнародне право засобів масової інформації (право засобів масової комунікації, видавництва, реклами); комунікаційне право (право телекомунікації, автоматизованих систем, нових засобів зв'язку, інформаційних послуг, нових технологій, мультимедіа); право інформаційної інтелектуальної власності (авторське право, право інтелектуальної власності в кіберпросторі).

Відповідно до загальної теорії права галузі поділяються на *базові* (охоплюють головні правові режими), *спеціальні* (правові режими модифіковані, пристосовані до особливих сфер життя суспільства) та *комплексні*. Для останніх характерно поєднання різнорідних інститутів профільюючих та спеціальних галузей, до яких належать крім екологічного, торговельного та інших й інформаційне право.

У науці міжнародного права існує практично такий самий підхід до поділу галузей міжнародного права. Так, професор В. Г. Буткевич вважає, що система міжнародного права складається з основних, профільних, традиційних та комплексних галузей. Категорію основних галузей міжнародного права деякі вчені розглядали як наслідування тенденціям дослідження внутрішньодержавного права, до яких, на їхню думку, належать право міжнародних договорів, дипломатичне право, закони та звичаї війни, а також право міжнародних організацій. Проте міжнародно-правовій практиці не властивий поділ міжнародного права на основні та неосновні галузі. Профільна галузь, з точки зору науки міжнародного права, — це галузь із всеохоплюючим масивом норм регулювання конкретного виду міжнародних відносин.

Для комплексних галузей міжнародного права характерне інтегральне, “міжгалузеве” регулювання складноструктурованих міжнародних відносин. Комплексні галузі є особливими асоціаціями норм права, які можуть функціонувати у сфері суміжних об’єктів правового регулювання.

Якщо зробити науковий аналіз правовідносин, які регулює міжнародне інформаційне право, то можна дійти висновку, що через предмет регульованих суспільних відносин ця галузь права має зв’язок з іншими галузями міжнародного публічного та міжнародного приватного права: міжнародним екологічним, інтелектуальної власності, міжнародним гуманітарним, міжнародним кримінальним правом тощо. МІП утворює у поєднанні з цими галузями велику, складну, агреговану гіперсистему права третього порядку. Тобто воно ґрунтується на засадах правових систем другого порядку галузей міжнародного публічного та міжнародного приватного права. У своїй єдності ці галузі утворюють дві системи першого порядку міжнародне публічне та міжнародне приватне право. І тому міжнародне інформаційне право можна визначити як комплексну галузь права.

Однак деякі вчені (наприклад, В. А. Василенко) заперечують можливість доктринального конструювання комплексних галузей шляхом включення в них норм, які належать до різних правових систем (що відбувається у цьому разі). Проте це стосується лише позитивного права, тобто реально існуючих правових норм. Якщо ж розглядати, як зазначав професор К. К. Сандровський, такі норми як предмет наукового дослідження чи як навчальну дисципліну, то комплексний підхід є виправданим. Тож можна вважати, що міжнародне інформаційне право, в широкому сенсі, умовно складається з двох великих груп: норм міжнародного права і норм національного права (через норми, що входять до міжнародного приватного права).

Концепція Нового міжнародного інформаційного порядку (НМІП) зародилася як один з аспектів концепції нового міжнародного економічного порядку (НМЕП), прийнятого в 1974 р. Відокремлення НМІП не послабило його зв’язків з питаннями економічного розвитку, оскільки матеріальна база є необхідним чинником становлення національних засобів інформації, так само як рівень розвитку інформаційної структури багато в чому впливає на ефективність економічного розвитку держави.

Концепція нового міжнародного інформаційного порядку (НМІП) висувалася рухом позаблокових країн упродовж 1973–1976 рр. На симпозіумі спеціалістів з питань інформації і на п’ятій зустрічі глав держав і урядів цих країн в Коломбо були дані загальні визначення концепції НМІП. У цій програмі розглядалися проблеми диспропорції міжнародних інформаційних потоків, справедливого розподілу прибутків транснаціональних інформаційних корпорацій.

Основне завдання НМП — забезпечення використання інформації в інтересах миру, співробітництва і розвитку всіх народів на основі більш збалансованих інформаційних обмінів між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, забезпечення чесного і справедливого характеру переданої інформації, надання допомоги країнам, що розвиваються, у справі розвитку власних систем інформації.

З огляду на значення інформації для країн, що розвиваються, держави запропонували кваліфікувати інформацію як “соціальне благо” і “міжнародний ресурс”. При цьому йдеться не лише про економічну, наукову, технічну інформацію, що має безпосереднє відношення до держав, що розвиваються, а й про масову інформацію, доступ до якої на теперішній час є дуже обмеженим. Однак дослідники розвинених країн світу пропонують інше визначення інформації, а саме: кваліфікувати її як “товар”, до обміну яким застосовуються принципи ринкової економіки.

Слід зауважити, що саме ринкові принципи в міжнародному обміні інформацією, орієнтація засобів масової інформації розвинених країн на товар-сенсацію, на ринковий попит, а також прагнення заволодіти ринками збуту інформаційної продукції і створили такий стан, коли потрібно встановити новий інформаційний порядок.

Зв'язок між розвитком НМЕП і НМП зафіксовано у таких міжнародних документах: Декларації ООН про проголошення нового міжнародного економічного порядку (резолуція Генеральної Асамблеї 3201/XXIX 1974 р.) і в Хартії економічних прав і обов'язків держав (резолуція 3281/XXIX 1974 р.). У документах, що становлять юридичну основу НМЕП, відзначена необхідність поглиблення співробітництва в культурній сфері для економічного розвитку держав.

У документі Конференції ООН з технічного співробітництва між країнами, що розвиваються (1978 р.), — Плані розвитку і здійснення технічного співробітництва між країнами, що розвиваються, — наголошується на значенні зміцнення регіональних систем інформації для технічного співробітництва між державами, що розвиваються.

Взаємозалежність економічних та інформаційних структур дає можливість застосувати до інформаційних відносин принципи, зафіксовані, зокрема, в Декларації ООН про встановлення нового міжнародного економічного порядку (1974 р.).

Основними аспектами проблеми встановлення нового міжнародного інформаційного порядку є: перший — політико-юридичний, тобто розробка і прийняття відповідних міжнародно-правових принципів і норм, на основі яких ґрунтуватимуться міжнародні інформаційні обміни; другий — економіко-технічний, що полягає у створенні все-світньої системи комунікацій, яка надасть можливість усім народам на рівноправній і справедливій основі користуватися її вигодами.

Обидва ці аспекти взаємозалежні, і встановлення НМП не може проводитися відокремлено один від одного.

Створення НМП вимагало юридичного вирішення цілої низки важливих питань у сфері інформації і комунікацій, серед яких можна виділити наступні: 1) подальша розробка принципів поширення інформації в міжнародному плані; 2) співробітництво держав у сфері інформаційних обмінів; 3) міжнародне співробітництво в підготовці журналістських кадрів і технічних фахівців у сфері комунікацій; 4) проблеми регулювання супутникового зв'язку і безпосереднього телемовлення; 5) співробітництво в розробці, передачі й обміні технологією у сфері комунікацій; 6) вироблення угод, що стосуються технічних аспектів з передачі інформації (радіочастоти, розподіл ділянок геостаціонарної орбіти); 7) фінансові питання, що стосуються тарифів і виплат за передачу і користування інформацією; 8) охорона прав журналістів і розробка кодексів їхньої поведінки; 9) створення нових незалежних інформаційних агентств та ін.

Як комплексна галузь права МП є саме сукупністю правових норм та принципів, а не системою. Тому точніше у цьому разі є думка І. Л. Бачило, який розглядає інформаційне право як сукупність доктринальних положень юридичної науки, правових норм, норм міжнародного законодавства й правовідносин.

Як галузі права міжнародному інформаційному праву властиві свій особливий предмет та об'єкт правового регулювання, метод та принципи.

Об'єктом правового регулювання у цьому випадку є *міжнародна інформація*.

Предмет регулювання — основний визначальний критерій відмежування однієї галузі права від іншої. Предметом правового регулювання є *правовідносини між суб'єктами міжнародної інформаційної сфери*, тобто сфери створення, переробки, розповсюдження й споживання міжнародної інформації.

Предметом правового регулювання міжнародного інформаційного права можна вважати такі групи правовідносин:

1) між публічними особами в міжнародній інформаційній сфері (у двосторонньому й багатобічному порядку);

2) між публічними особами з приводу врегулювання міжнародної інформаційної сфери;

3) між публічними особами з приводу їхніх внутрішніх правових режимів, встановлених для національної інформаційної сфери, де поряд з публічними суб'єктами існують і приватні оператори;

4) між публічними й приватними особами на міжнародному рівні з приводу вироблення, переробки, поширення та споживання інформації;

5) між приватними особами в міжнародній інформаційній сфері.

З огляду на зазначене, можна зробити висновок, що у міжнародній інформаційній системі, як і в деяких інших найбільш помітне переплетіння “публічного” і “приватного” рівнів відносин. Правовідносини, що починаються на “публічному” рівні, найчастіше реалізуються через приватноправові відносини, і навпаки, приватноправові інформаційні відносини можуть своїми проблемами чи масштабами так чи інакше “виходити” на “публічний” рівень.

Цивільно-правовий аспект інформаційних відносин пояснюється особливостями реалізації інформаційних прав та свобод (майнових прав та прав власності на інформаційні ресурси в інформаційній сфері тощо), а публічно-правовий — необхідністю забезпечення гарантій здійснення інформаційних прав і свобод, державними процесами формування та використання державних інформаційних ресурсів, створення механізмів інформаційної безпеки.

Під **методом правового регулювання в інформаційному праві** розуміють способи впливу на інформаційні правовідносини. У зв'язку з тим, що міжнародне інформаційне право є комплексною публічноправовою галуззю права, йому притаманні різні методи як публічного, так і приватного права, залежно від виду та призначення інформації та характеру правовідносин, які регулюються. Такими методами є: **імперативний** (при створенні національних інформаційних ресурсів та національного інформаційного продукту; при встановленні національного режиму в інформаційній сфері як для резидентів, так і для нерезидентів; формуванні національного інформаційного потенціалу та національної інформаційної політики відносно міжнародної інформаційної сфери; при регулюванні інформаційних відносин у сфері інформаційної безпеки на міжнародному рівні та ін.) та **диспозитивний** (на рівні правочинів, угод, звичаїв, традицій, норм суспільної моралі, професійної, ділової етики тощо).

Якщо проаналізувати предмет та метод міжнародного інформаційного права, то впливає, що воно є більш публічно-приватною галуззю, ніж приватно-публічною, оскільки з аналізу предмета правового регулювання можна дійти висновку про врегулювання міжнародним інформаційним правом у більшості випадків відносин з державою та іншими суб'єктами міжнародного публічного права, що є одним із головних критеріїв “публічно-правової” сторони права.

Це можна простежити на таких прикладах. З одного боку, інформаційні ресурси (запаси, засоби, можливості і джерела інформації) належать до стратегічно важливих ресурсів країни, які визначають роль і місце держави у світі та виступають показником

національного багатства країни. Крім того, держави повинні стежити за міжнародними інформаційними потоками зі своєї території для уникнення конфліктів з іншими країнами у разі поширення неправдивих відомостей та ідей, що засуджуються міжнародною спільнотою. З другого боку, приватні оператори в інформаційній сфері вимагають захисту своїх прав від держав та міжнародних організацій, використовуючи усі системи їх примусових органів і засобів. При цьому метод міжнародного інформаційного права є також комплексним і публічно-приватним, про що свідчать як міжнародно-правові акти, так і національне законодавство.

Оскільки з інформацією пов'язані усі правовідносини, то не може бути жодних винятків для віднесення усіх видів суб'єктів права до сфери права інформаційного. Аналіз міжнародної інформаційної сфери та відповідних міжнародних документів (Резолюція ООН про інформацію на службі людству 1996 р.; Женевська конвенція про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 р.; Декларація ООН про недопустимість інтервенції і втручання у внутрішні справи держав 1982 р.; Декларація ЮНЕСКО про принципи супутникового зв'язку 1972 р.; Декларація ЮНЕСКО про основні принципи, які торкаються вкладу засобів масової інформації у зміцнення миру і міжнародного взаєморозуміння, в розвиток прав людини і в боротьбу проти расизму, апартеїду і підбурювання до війни 1978 р.; Міжнародна конвенція електрозв'язку 1982 р. (діє в редакції 1991 р.); Конвенція про обмін офіційними виданнями і урядовими документами між державами 1958 р.; Європейська конвенція про транскордонне телебачення 1989 р.; Принципи використання державами штучних супутників Землі для міжнародного безпосереднього телевізійного мовлення, схвалені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 37/92 від 10 грудня 1982 р.; 2-й розділ заключного акта НБСЄ 1975 р.; тощо) дозволяє віднести до суб'єктів міжнародного інформаційного права держави, міжнародні організації, державоподібні утворення, народи та нації, що борються за своє самовизначення, юридичні та фізичні особи та їх об'єднання.

Таким чином, міжнародне інформаційне право можна визначити як:

Міжнародне інформаційне право — сукупність правових норм і принципів, які регулюють якісно однорідні суспільні відносини, що виникають в міжнародній інформаційній сфері.

Джерела міжнародного інформаційного права

Джерелами міжнародного інформаційного права є міжнародні договори, міжнародні звичаї, статuti та акти міжнародних організацій у сфері інформації, рішення міжнародних судових установ, а також у зв'язку з тим, що ця галузь права частково належить і до міжнародного приватного права, національне законодавство та рішення національних судових і арбітражних установ щодо правовідносин, ускладнених іноземним елементом.

Нормативні акти міжнародних організацій в інформаційній сфері умовно можна поділити на дві групи:

- повністю присвячені питанням регулювання міжнародної інформаційної сфери;
- частково присвячені питанням регулювання міжнародної інформаційної сфери.

До першої групи входять акти, які містять спеціальні принципи і норми щодо регулювання масової комунікації на міжнародному рівні, акти про засоби масової інформації, акти про формування інформаційних ресурсів і надання інформації з них користувачу тощо.

До другої групи — міжнародні нормативні акти, які містять загальні принципи МП чи спеціальні принципи МП, міжнародні нормативні акти про права і свободи людини, акти з міжнародного кримінального права, акти з міжнародного цивільного права та ін.

Нормативні акти національного законодавства також умовно поділяють на нормативні акти, які присвячені питанням інформаційного законодавства (законодавство про інтелектуальну власність; законодавство про засоби масової інформації;

законодавство про формування інформаційних ресурсів і надання інформації з них користувачу; законодавство про реалізацію права на пошук, отримання, передачу і використання інформації; законодавство про створення і застосування інформаційних систем, їх мереж, інших інформаційних технологій і засобів забезпечення тощо) та нормативні акти, які включають окремі інформаційно-правові норми (конституційне і адміністративне законодавство (в частині визначення компетенції органів державної влади з формування і використання державних інформаційних ресурсів); цивільне законодавство (в частині врахування особливостей інформації як об'єкта правового регулювання); кримінальне законодавство і законодавство про адміністративні правопорушення (в частині відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері); законодавство про працю (в частині нових норм і видів трудової діяльності в інформаційних мережах) тощо).

Розглянувши нормативні акти України в інформаційній сфері, можна зробити висновок, що із самого початку не було визначено єдиного предмета правового регулювання інформаційного законодавства взагалі. Тому розвиток і формування законодавства про інформаційну діяльність суспільства, його становлення відбувалося не як щось ціле, охоплюючи всі явища в комплексі, а лише окремими частинами, інститутами, об'єктами яких іноді були лише елементи інформаційних процесів, не пов'язаних між собою. Внаслідок цього його дія не виявляється синхронною і одночасною на всю сукупність відносин, що виникають у системі й нині. У зв'язку з цим потрібно розробити концепцію розвитку інформаційних відносин загалом і прийняти низку відповідних нормативних актів, які б відповідали міжнародним стандартам.

Принципи міжнародного інформаційного права

Встановлення будь-якого правового принципу припускає певне регулювання відповідних суспільних відносин.

У сучасному міжнародному праві існують норми, завдяки яким можна виділити й сформулювати основні міжнародно-правові принципи поширення інформації. Ці принципи є загальнообов'язковими для всіх держав.

Основним принципом поширення інформації у світі є принцип свободи інформації, який закріплено в багатьох міжнародних нормативно-правових актах. Без здійснення цього принципу не може нормально розвиватися співробітництво між країнами в усіх сферах життєдіяльності.

Однак принцип свободи інформації не означає, що можна нічим не обмежувати міжнародні потоки інформації. Щодо принципу свободи інформації "міжнародно-правове регулювання" означає обмін інформацією на певних підставах, що впливають із взаємних зобов'язань держав.

Так, Ю. М. Колосов зауважує, що "...такі угоди не повинні суперечити основним началам міжнародного права. Навіть якби відповідно до угоди дозволялася інформація, що пропагує ідеї війни, милітаризму, нацизму, національної і расової ненависті і ворожнечі між народами, а також інформація, що носить аморальний, підбурювальний характер чи іншим способом спрямована на втручання у внутрішнє життя інших держав, то така угода вважалася б протиправною і такою, що не має юридичної чинності".

На МП, як на комплексну публічно-приватну галузь права розповсюджують свою дію всі загальні імперативні принципи міжнародного публічного права. Вони становлять особливу правову категорію, що характеризується загальністю дії як по території, так і у сфері регульованих відносин, обов'язковістю, що виступає критерієм законності щодо всіх інших принципів і норм, що має характер *jus cogens*.

У сфері міжнародного інформаційного права принципи МП набувають відповідного специфічного забарвлення. Наприклад, *принцип незастосування та погрози силою* стосовно міжнародної інформаційної сфери означає заборону розповсюдження ідей та пропаганди, ворожої іншим державам, які засуджуються міжнародним співтовариством і можуть призвести до міжнародних конфліктів; *принцип територіальної цілісності* в міжнародній інформаційній сфері виявляється в тому, що держави повинні уникати

взаємних радіо- і телеперешкод, що досить часто трапляється у зв'язку з експлуатацією різного за технічним рівнем обладнання (сюди також можна віднести заборону розповсюдження ідей, які закликають до територіального сепаратизму); *принцип суверенної рівності держав* стосовно інформаційної сфери означає право держави проводити самостійну політику в інформаційній сфері; *принцип невтручання у внутрішні справи іншої держави* полягає в тому, що, з одного боку, держави, виходячи зі своїх власних інтересів, повинні сприяти поширенню інформації, з другого — держави вправі не допускати втручання іноземних засобів масової інформації та інших інформаційних структур у свої внутрішні справи (під цим розуміється поширення інформації, спеціально спрямованої на образу національних почуттів громадян, їхніх релігійних почуттів, на підрив сталих у тій чи іншій державі норм моралі, суспільного порядку і т. ін.).

Загальні принципи міжнародного права в міжнародній інформаційній сфері доповнюються низкою спеціальних принципів:

1. Принцип (право держав на) здійснення чи санкціонування здійснення транскордонного радіомовлення і телевізійного мовлення.

2. Принцип (обов'язок держав) попередження і припинення розповсюдження ідей, які засуджуються міжнародним співтовариством.

3. Принцип (обов'язок держав) забезпечення вільного доступу населення до засобів масової інформації.

4. Принцип (право держав) протидії держав розповсюдженню на своїй території ідей, які заборонені міжнародною спільнотою і представляють собою загрозу державній безпеці, суспільному порядку, здоров'ю і моральності населення.

5. Принцип (право держав) розвитку державами своїх інформаційних інфраструктур для досягнення своїх політичних, економічних і культурних цілей.

6. Принцип (обов'язок) попередження і припинення використання засобів масової інформації для образливої чи ворожої іншим державам пропаганди і для втручання в їх внутрішні справи.

7. Принцип (обов'язок) заохочувати поширення прогресивних загальнодемократичних ідей.

8. Принцип (обов'язок) здійснення контролю за діяльністю національних органів ЗМІ, що поширюють ідеї та відомості за кордоном.

9. Принцип неприпустимості будь-якої дискримінації держав в отриманні доступу до відкритої інформації і до нових інформаційних і комунікаційних технологій.

10. Принцип співробітництва держав в інформаційній сфері.

Уже саме існування спеціальних принципів свідчить про те, що міжнародне інформаційне право вже виділилося в окрему галузь права. Однак слід зауважити, що, на відміну від багатьох інших галузей міжнародного публічного права, у міжнародному інформаційному праві немає єдиного міжнародно-правового акта, який би містив усі названі спеціальні принципи. Ці принципи закріплені у відповідних документах ГА ООН, ЮНЕСКО, ЄС, РЄ, ОБСЄ та інших організацій. У своїй більшості вони мають форму декларацій та резолюцій, тобто за сутністю являються рекомендаційними. Проте, зважаючи на важливість їх дотримання для мирного співіснування держав, більшість країн все ж таки намагаються дотримуватися спеціальних принципів міжнародного інформаційного права.

Співвідношення міжнародного інформаційного права та національного інформаційного права

У міжнародних інформаційних відносинах простежуються тенденції взаємопроникнення міжнародного і національного права, посилення впливу міжнародного інформаційного права на національні системи регулювання інформаційних відносин.

Складність питання про співвідношення МІП та національного права полягає в тому, що МІП представляє собою комплексну публічно-приватну галузь.

Виходячи з того, що МП є саме публічно-приватною галуззю, увагу потрібно акцентувати передусім на співвідношенні міжнародного публічного та національного права у міжнародній інформаційній сфері. Як відомо, *в доктрині міжнародного публічного права є дві теорії — дуалістична та моністична*, в межах яких існують різні концепції співвідношення: про існування двох окремих, незалежних одна від одної національної та міжнародної правових систем, які виключають верховенство однієї над іншою (дуалістична теорія); про примат внутрішньодержавного права над міжнародним (моністична); про примат міжнародного права над внутрішньодержавним (моністична); про верховенство кожної з двох систем у власній царині з урахуванням їхніх складних взаємин (теорія координації) і про існування двох самостійних, рівноправних, взаємозалежних міжнародної та внутрішньодержавної правових систем (соціалістична дуалістична).

Аналіз теорії і практики як нових демократичних держав, так і держав з усталеними демократичними правовими принципами свідчить про те, що у вирішенні питання про співвідношення норм національного та міжнародного права їхні засоби є різноманітними. На сучасному етапі більшість держав об'єднує прагнення на конституційному рівні вирішити питання узгодження таких норм за обов'язкового і добросовісного дотримання взятих ними на себе міжнародно-правових зобов'язань. Більшість держав у своєму законодавстві та судовій практиці не порушує питання про примат міжнародного права над національним — або навпаки. Найчастіше конституція як основний закон країни шляхом відсилання та інкорпорації залучає звичаєве міжнародне право як право тривалого усталеного застосування багатьма державами, або загальновизнані принципи та норми міжнародного права, або ж настанови міжнародних договорів держави у правову систему країни як її складову.

Тобто розглядає такий правовий масив як національне законодавство. При цьому так само в конституціях більшості держав закріплено положення про те, що конституція має перевагу над будь-якими іншими національними законами і нормами у сфері її дії. У цьому документі поширеним є визнання пріоритету норм міжнародних договорів, укладених відповідно до вимог національного права та інкорпорованих у нього, над нормами закону. Як частина національного права норми міжнародного права обов'язкові до виконання національними державними установами, в тому числі й національними судами.

Крім міжнародних угод у процесі регулювання процесів у міжнародній інформаційній сфері важливу роль відіграють внутрішньодержавні акти, оскільки МП містить і норми міжнародного приватного права. У багатьох державах прийняті спеціальні правові акти у цій сфері, що, звичайно, ґрунтуються на положеннях міжнародних конвенцій і доповнюють їх.

Національну нормативну базу інформаційного права становить інформаційне законодавство, яке представлене сукупністю нормативних правових актів і окремих норм права, спрямованих на врегулювання суспільних відносин в інформаційній сфері.

Принципи національного інформаційного права ґрунтуються на конституційних нормах, присвячених інформаційним правам і свободам та їх гарантіям. Конституційні норми, в свою чергу, опираються на ті міжнародні зобов'язання (у цьому випадку принципи міжнародного інформаційного права), які взяла на себе держава. Крім того, принципи базуються на основі юридичних якостей інформації.

Інформаційне суспільство — суспільство особливе, не відоме історії. Основні особливості та характеристики інформаційного суспільства:

- наявність інформаційної інфраструктури, що складається з транскордонних інформаційно-телекомунікаційних мереж і розподілених у них інформаційних ресурсів як запасів знань;

- масове застосування персональних комп'ютерів, підключених до трансграничних інформаційно-телекомунікаційних мереж (ТІТМ). Саме масове, інакше це не суспільство, а сукупність окремих його членів;
- підготовленість членів суспільства до роботи на персональних комп'ютерах і в трансграничних інформаційно-телекомунікаційних мережах;
- нові форми і види діяльності в ТІТМ чи у віртуальному просторі (повсякденна трудова діяльність у мережах, купівля-продаж товарів і послуг, зв'язок і комунікація, відпочинок і розвага, медичне обслуговування і т. ін.);
- можливість кожного практично миттєво отримувати з ТІТМ повну, точну і вірогідну інформацію;
- практично миттєва комунікація кожного члена суспільства з іншим членом суспільства, кожного з усіма й усіх з кожним (наприклад, “чати” по інтересах в Інтернеті);
- трансформація діяльності засобів масової інформації (ЗМІ), інтеграція ЗМІ і ТІТМ, створення єдиного середовища поширення масової інформації — мультимедіа;
- відсутність географічних і геополітичних кордонів держав — учасниць ТІТМ, “зіткнення” і “ламання” національних законодавств країн у цих мережах, становлення нового міжнародного інформаційного права і законодавства.

Цей список далеко не остаточний, згодом до нього можуть долучатися й інші ознаки, що характеризують інформаційне суспільство. З цього переліку випливає, що головними характеристиками інформаційного суспільства є:

- інформація використовується як економічний ресурс з метою підвищення ефективності, стимулювання інновацій, підвищення конкурентоспроможності;
- інформація стає предметом масового споживання населенням;
- відбувається інтенсивне формування інформаційного сектору економіки, який зростає швидшими темпами, ніж інші сектори.

Таким чином, визначити поняття “інформаційне суспільство” можна, як мінімум, трьома способами:

1. Назвати характеристики, властиві для цього типу суспільства:

Інформаційне суспільство — це створення значних інформаційних ресурсів; виробництво, зберігання, поширення і передавання як аудіовізуальної продукції, так і ділової й розважальної інформації стає найважливішою складовою економіки; формування інформаційної індустрії, яка включає в себе комп'ютерну і телекомунікаційну промисловість, розробників аудіовізуального змісту і програмного забезпечення, виробників елементної бази і побутової електроніки, мультимедійну промисловість тощо; громадяни мають технічні та правові можливості доступу до різноманітних джерел інформації.

Перелік цих характеристик можна продовжувати залежно від глибини розуміння сутності інформаційного суспільства. Повний і вичерпний список скласти неможливо, оскільки життя постійно вносить свої корективи.

2. Можна піти від “абстрактного до конкретного”, вказавши, що:

Інформаційне суспільство — це наступний рівень в історичному розвитку людства по ланцюгу “аграрне — індустріальне — постіндустріальне” суспільство; пов'язати становлення інформаційного суспільства з реалізацією концепції стійкого розвитку або з втіленням ідей Вернадського про розвиток ноосфери.

3. Визначити це суспільство як:

Інформаційне суспільство — наступний рівень або стадія розвитку людства, на якому домінуючим об'єктом виробництва і споживання стають інформаційні продукти і послуги.

Потрібно брати до уваги й позицію, що заперечує прогресивність і бажаність переходу до інформаційного суспільства і яка ґрунтується на недовірі до того, що технологіїможуть поліпшити життя людини і функціонування соціальних структур. У зв'язку з цим варто зауважити, що технологія сама собою лише частково визначає

характер її використання, який переважно залежить від розвитку суспільства, його економіки, демократичності соціального механізму, рівня освіти та інших соціальних чинників. Водночас відставання законодавчого забезпечення прав людини на інформацію, недоторканність особистого життя, збереження персональних даних, обмеження на концентрацію засобів масової інформації і комунікації може реально призвести і в деяких випадках призводить до маніпуляції масовою свідомістю, контролю за особистістю з боку або державних, або кримінальних структур. Особливе занепокоєння викликає уразливість інформаційних і телекомунікаційних систем, що забезпечують функціонування енергетики, авіатранспорту, міського господарства та інших життєво важливих об'єктів.

Правова регламентація подальшого розвитку інформаційного суспільства

Створення концепції інформаційного суспільства є необхідністю, засобом підвищення конкурентоспроможності держави на міжнародних ринках, надання своїм громадянам можливості отримати освіту та працевлаштуватися у сучасному інформаційному світі. Програми та концепції кожної держави розраховані лише на ті елементи інформаційної індустрії, на які держава може впливати, хоча ця сфера майже цілком зосереджена у приватному секторі, який і ризикує своїми капіталами. При цьому головне завдання держави — створити сприятливі умови для залучення капіталів до інформаційної галузі для подальшої розбудови інформаційного суспільства.

Підходи до побудови інформаційного суспільства значно відрізняються. Наприклад, у США увага акцентується на технологічних аспектах, у Європі — на соціальних вимірах.

Уряд США зробив пріоритетом своєї політики розвиток інформаційної інфраструктури. Відомою ініціативою, яка реалізується у США з 1993 р., є “Національна інформаційна інфраструктура: план дій”. Згідно з цією ініціативою визнається, що інформаційну інфраструктуру створює переважно приватний сектор, при цьому держава повинна відігравати істотну роль для забезпечення усіх американців інформаційними ресурсами за доступними цінами.

У Канаді концепцію національного суспільства розглядають як засіб збереження культурної ідентичності перед загрозою інформаційної експансії США і засіб входження до економіки наступного століття.

Значних успіхів досягла Велика Британія, яка послідовно проводить політику надання інформації і послуг громадянам з боку держави через Інтернет. Так, державна інформаційна служба країни забезпечує доступ до більш як 300 державних організацій.

Практично кожна з країн Європи має програму, присвячену формуванню національної політики в справі побудови інформаційного суспільства, причому ця політика сприймається не як данина моді, а як імператив, невиконання якого призводить до втрати конкурентоспроможності всієї країни, порівняльним зниженням рівня життя, втрати темпів розвитку і відкидання з передових економічних, торгових, технологічних позицій.

Однак найшвидшими темпами ринок інформаційних технологій розвивається в азіатських країнах — Республіці Корея, Тайвані, Гонконгу, Японії та Сінгапурі.

Проблеми розвитку інформаційного суспільства дедалі більше уваги приділяють ООН загалом і такий її специфічний підрозділ, як ЮНЕСКО. Ситуація, що склалася на межі 70–80-х років, поставила цю міжнародну організацію перед необхідністю глибше проаналізувати перебіг інформаційних процесів у світі, а також наслідки їхнього впливу на національні культури. Поступово питання про засобимасової комунікації набуло рис глобального і стало одним із головних напрямів діяльності ЮНЕСКО. На порядку денному цієї організації постало питання про модель нового міжнародного інформаційного порядку.

Визначальним внеском у концептуальні засади та програми розбудови нового інформаційного середовища стали напрацювання світового саміту “великої вісімки” 2000 р. (Окінава), світового саміту, що проходив у Женеві (Швейцарія, грудень 2003 р.),

конференцій ЮНЕСКО, що відбулися в Майнці (Німеччина, 2003 р.) та Парижі (Франція, 2003 р.), саміту ЮНІДО, що пройшов у Будапешті (Угорщина, 2003 р.), саміту з проблем розбудови інформаційного суспільства та суспільства, що ґрунтується на знаннях (Туніс, 2005 р.).

Глобалізація міжнародного суспільства — це економічний, фінансовий, а також і науково-технічний процес, нові інформаційні технології якого оплутують увесь світ мережею, яка є настільки ж щільною, як і гнучкою. Цей процес можна назвати й культурним.

ЮНЕСКО розглядає глобалізацію як процес, що далеко виходить за межі економічних питань: впливає на спосіб життя і поведінку, змінює звичне уявлення про прийняття рішень і управління, а також про форми художнього вираження. Тільки усвідомлення глобальних тенденцій надасть міжнародному суспільству можливість домогтися найбільших результатів при повазі до існуючих розбіжностей.

Саме тому глобалізація нині знаходиться у центрі уваги ЮНЕСКО. Генеральний директор ЮНЕСКО у 2000 р. так визначив головні пріоритети, які в сучасних умовах відповідають місії ЮНЕСКО: 1) постійна освіта для всіх упродовж усього життя; 2) етичні аспекти інформаційного співтовариства; 3) етичні аспекти науки і технології; 4) етичні аспекти навколишнього середовища; 5) етичні аспекти діалогу між різними культурами.

Стратегія ЮНЕСКО щодо інформаційного суспільства визначена на сьогоднішній день у документах різного рівня і ступеня важливості:

1) “ЮНЕСКО і інформаційне суспільство для всіх”; 2) оновлений мандат “Загальної програми з інформації” (грудень 1996 р.); 3) “Виконання рішення 150EX/3.5.1 з проблем, що виникають у зв’язку з інформаційними магістралями: роль ЮНЕСКО” (1997 р.); 4) Резолюція ЮНЕСКО 29 с/36; 5) Основна програма IV: “На шляху до комунікаційного та інформаційного суспільства для всіх” (1999 р.).

ЮНЕСКО має конкретний мандат ООН в галузі розвитку комунікації і виконує Основну Програму IV “На шляху до комунікаційного та інформаційного суспільства для всіх”. Ця програма оновлюється кожні два роки.

У липні 2000 р. в Окінаві країни “великої вісімки” прийняли Хартію Глобального інформаційного суспільства, в якій встановлюються основні принципи входження держав і країн у це суспільство. “Вісімка” проголосила основні положення, які країни будуть застосовувати при здійсненні політики з формування і розвитку інформаційного суспільства: 1) використання можливостей цифрових технологій (потенційні вигоди ІТ, що полягають у стимулюванні конкуренції, сприянні розширенню виробництва, створенні й підтримці економічного зростання та збільшення зайнятості, відкривають значні перспективи); 2) подолання електронно-цифрового розриву (кожний повинен мати можливість доступу до інформації та систем телекомунікації); 3) сприяння загальній участі (країни, що досягли успіху у використанні потенціалу ІТ, можуть сподіватися на подолання перепон, що, звичайно, виникають у процесі розвитку інфраструктури, та вирушити назустріч ефективнішій реалізації своїх цілей, на зразок скорочення бідності, охорони здоров’я, покращання санітарних умов, освіта, а також використання переваг швидкого зростання глобальної електронної торгівлі); 4) подальший розвиток (у створенні рамкових умов для розвитку ІТ і надалі відіграватимуть значну роль двостороння та багатостороння співпраця).

На виконання цих завдань Група шукатиме шляхи до вжиття конкретних заходів у пріоритетних сферах:

- створення політичного, нормативного та мережевого забезпечення;
- покращання зв’язку, розширення доступу та зменшення його вартості;
- зміцнення людського потенціалу;
- заохочення глобальної е-торгівлі в Мережі.

У 2003 р. ООН прийняла Декларацію принципів “Побудова інформаційного суспільства — глобальна задача в новому тисячолітті”.

Цією Декларацією проголошувався напрям використання потенціалу інформаційних та комунікаційних технологій для досягнення сформульованих у Декларації тисячолітніх цілей розвитку, а саме: ліквідація крайньої убогості та голоду, забезпечення загальної початкової освіти, сприяння рівності чоловіків і жінок та розширення прав і можливостей жінок, боротьба із захворюваннями, сприяння екологічній усталеності й формування глобального партнерства з метою розвитку для забезпечення більш мирного, справедливого та процвітаючого світу. Документ підтвердив норми, викладені в йоганнесбурзьких Декларації та Плані виконання рішень і Монтерейському консенсусі, а також в інших документах відповідних зустрічей у межах ООН.

Декларація встановлює такі **основні принципи** для **“інформаційного суспільства для всіх”**:

- важлива роль органів державного управління й усіх зацікавлених сторін у сприянні застосуванню ІКТ з метою розвитку;
- інформаційна й комунікаційна інфраструктура — необхідний фундамент відкритого для всіх інформаційного суспільства;
- доступ до інформації та знань;
- нарощування потенціалу;
- зміцнення довіри та безпеки при використанні ІКТ;
- створення сприятливого середовища на національному та міжнародному рівнях;
- додатки на базі ІКТ: переваги у всіх аспектах життя;
- культурна розмаїтість і культурна самобутність, мовна розмаїтість й місцевий контент;
- свобода ЗМІ;
- етичні аспекти інформаційного суспільства;
- міжнародне та регіональне співробітництво.

В Європі серйозну увагу також приділяють формуванню інформаційного суспільства. У 1994 р. Європейське Співтовариство віднесло завдання побудови інформаційного суспільства до найбільш пріоритетних. Уперше ЄС підтримало розробки в дослідженні нових інформаційних і комунікаційних технологій на початку 80-х років ХХ ст.

Європейська модель інформаційного суспільства відрізняється стратегією європейської інтеграції, поняттям “об’єднаної Європи”, пошуками рівноваги між контролем держави і стихією ринку, динамічним поєднанням державних інтересів і прагнень приватного та корпоративного бізнесу. Характерними рисами європейської моделі виступають варіативність і політична спрямованість програм побудови інформаційного суспільства для різних країн, зумовлених новою європейською геополітикою, становленням інформаційної (інтелектуальної) економіки, різними можливостями постіндустріального розвитку. В межах європейської моделі вирізняють західноєвропейську, скандинавську, центральноєвропейську, східноєвропейську стратегії. Західноєвропейський підхід до ролі держави в процесі переходу до інформаційного суспільства викладено в Резолюції Європейського Союзу “Біла Книга. Зростання, конкурентоспроможність, зайнятість: виклики та стратегії ХХІ століття” (White Paper. The Challenges and Ways Forward into the 21st Century. Brussels. 1993), в якій наголошується на важливості державного контролю в комунікаційній сфері (особливо над супермагістралями) з урахуванням переваг приватного сектору, в Директиві ЄС “Зелена Книга. Життя і працевлаштування в інформаційному суспільстві” (Green Paper. Living and Working in the Information Society: People First. European Commission. Brussels. 1996) та Рекомендації “Інформаційна магістраль для глобального суспільства” (Networks for People and their Communities. Making the Most of the Information Society in European Union. Brussels. 1996).

Європейська стратегія інформаційного розвитку регіону реалізувалася у глобальних проектах Ради Європи та ЄС протягом 1994–1999 рр.

Резолюції і документи Ради Європи присвячені різним аспектам становлення інформаційного суспільства в європейських країнах. Європейська комісія в лютому 1995 р. заснувала Форум для обговорення загальних проблем становлення інформаційного суспільства. 128 його членів представляють користувачів нових технологій, різні соціальні групи, постачальників змісту і послуг, мережних операторів, державні і міжнародні інститути. Завдання Форуму — простежити процес становлення інформаційного суспільства в таких сферах, як вплив на економіку і зайнятість; створення соціальних і демократичних цінностей у “віртуальному співтоваристві”; вплив на суспільні, державні служби; утворення, перекваліфікація, навчання в інформаційному суспільстві; культурний вимір і майбутнє ЗМІ; стійкий розвиток, технологія й інфраструктура.

Надаючи пріоритетну роль інформаційній сфері економіки, стратегія Євросоюзу відзначається своєю відвертою соціальною спрямованістю. На відміну від США, де перевага надається технологічним аспектам інформаційної супермережі, в Європі увага акцентується на соціальному вимірі.

У 2000 р. Європейський Союз прийняв електронну доктрину: “e-Europe: An Information Society For All”, в основі якої документи Європейської Комісії — “Ініціатива e-Europe” та “Стратегія працевлаштування в інформаційному суспільстві”. Головний наголос робиться на широкому впровадженні технологій Інтернету і відповідному культивуванні у населення європейських країн навичок, необхідних для існування в інформаційному суспільстві, та створенні умов (насамперед необхідної законодавчої бази), сприятливих для розвитку електронної комерції та інформаційних послуг.

Цей документ констатує, що Європа відстає від США в масштабах використання Інтернету у зв'язку з цілою низкою невирішених проблем, а саме: дорогий та повільний доступ; недостатня комп'ютерна грамотність населення; невдалі адміністративні спроби введення нових послуг.

План Єврокомісії, що складається з 10 пунктів, ґрунтується на існуючих стратегіях ЄС і спрямований на створення “політичного імпульсу для просування Європейського Союзу вперед, до інформаційного суспільства”.

Загальною проблемою становлення інформаційного суспільства в Європі стали розробки законодавчої бази для європейського кіберпростору. Стандартизація європейських програмних і телекомунікаційних технологій сприятиме їх конкурентоспроможності на інформаційному ринку. Головним чинником європейського ринку інформаційних послуг, зазначається у документах ЄС, стане вільна конкуренція, обмеження монополій, європейський вихід на світові ринки. Політика у сфері конкуренції — це головний елемент європейської комунікаційної стратегії, що має особливе значення для консолідації єдиного ринку та залучення приватного капіталу, необхідного для розширення інформаційної інфраструктури в Європі, створення всеєвропейської інформаційної магістралі “EuroNet”.

Якщо розглядати проблему формування інформаційного суспільства загалом, то специфіка сучасного моменту виражається в тому, що подальший прогрес інформаційних і телекомунікаційних технологій залежить не стільки від проривів власне в технологіях, скільки від того, як швидко будуть пристосовані до нових реалій старі норми, що регулюють традиційно різні сектори, — телекомунікації, телебачення та інші засоби масової інформації. Найбільш кваліфікованою відповіддю на нові вимоги, пропонувані до регулювання інформаційної сфери, представляється новий закон про телекомунікації в США (лютий 1996 р.).

Питання для самоперевірки:

1. Що означає термін “міжнародна інформація”?
2. Які складові входять до поняття міжнародної інформації?
3. Що означає термін “масова інформація”?
4. Як розвивалось міжнародне інформаційне право?

5. Що є предметом правового регулювання міжнародного інформаційного права?
6. Які бувають закриті джерела міжнародної інформації?
7. Які міжнародні договори в міжнародній інформаційній сфері ви знаєте?
8. Які принципи міжнародного інформаційного права ви можете назвати?
9. Коли вперше було висунуто концепцію нового міжнародного інформаційного порядку?
10. Які міжнародні акти прийнято для реалізації концепції Нового міжнародного інформаційного порядку? Чи всіма країнами була підтримана ця концепція? Якщо ні, то чому?
11. Які основні положення концепції міжнародного інформаційного суспільства?
12. Які ознаки міжнародного інформаційного суспільства ви можете назвати?
13. На яких міжнародних нормативних актах ґрунтується створення міжнародного інформаційного суспільства?
14. Які стратегії ЮНЕСКО було прийнято відносно інформаційного суспільства?
15. У чому полягає сутність Основної Програми ІV “На шляху до комунікаційного та інформаційного суспільства для всіх”?
16. Які пріоритетні напрями діяльності виділяє Електронна доктрина Європейського Союзу “eEurope: An Information Society For All”?

ЛЕКЦІЯ 9. ІНФОРМАЦІЙНІ ЧИННИКИ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ

1. Міжнародні кризові комунікації. Інформаційне забезпечення міжнародних конфліктів.
2. Приклади інформаційних конфліктів. Конфлікт у системі знань конфліктології.
3. Інформаційна асиметрія та конфлікт.
4. Кібернетична злочинність і тероризм.
5. Інформаційні війни.
6. Превентивна дипломатія як вид кризових комунікацій. Інформаційне супроводження кризових процесів.
7. Антикризові інформаційні кампанії. Інформаційний кризис-менеджмент.

Інформаційна загроза — потенціально чи реально існуючі впливи в інформаційній сфері, які призводять до матеріальних чи нематеріальних збитків.

Слід наголосити, що будь-яка класифікація загроз інформаційній безпеці має ґрунтуватися не лише на аналізі об’єктивних чинників існування держави, а й на аналізі певного масиву правових норм, на основі яких можна об’єктивно визначити, що є безпечним, а що становить загрозу.

Загрозу інформаційній безпеці можуть нести лише ті діяння, які мають прямий причинно-наслідковий зв’язок зі зміною відповідних умов і параметрів інформаційних процесів, що визначають безпечні умови існування суспільства і держави. Ці дії повинні бути конкретно визначеними. Крім того, одним із визначальних чинників має бути рівень суспільної небезпеки цих дій.

Таким чином, замахом на інформаційну безпеку є лише ті дії, за які законом передбачена відповідальність. З огляду на це, до таких загроз належать: 1) руйнування національного інформаційного простору або його використання в антидержавних інтересах; 2) використання ЗМІ з позицій, що суперечать інтересам громадян, організацій і держави; 3) маніпулювання інформацією (деінформація, приховування або спотворення інформації); 4) модифікація інформації (знищення інформації, “зашумлення”, підробка та нав’язування інформації); 5) порушення встановленого порядку інформаційного обміну; 6) розв’язування інформаційного протиборства (розповсюдження комп’ютерних “вірусів”,

упровадження радіоелектронних приладів перехоплення інформації в технічних засобах і приміщеннях і т. ін.); 7) маніпуляції зі свідомістю тощо.

Крім того, інформаційні загрози поділяють на зовнішні (в інформаційному просторі; інформаційному суверенітеті; внутрішній стабільності; діяльності державного або недержавного органів і фірм) і внутрішні (в національній безпеці; впливі на свідомість суспільства; доступі до інформаційних ресурсів країни).

Аналіз проблем організування захисту інформації дає можливість визначити **три агреговані організаційні моделі заходів:**

- 1) організація запобіжних заходів;
- 2) організація блокування (протидії) реальним загрозам, що реалізуються;
- 3) організація подолання наслідків загроз, які не вдалося блокувати або запобігти їм.

Цим заходам відповідають **три напрями захисту:**

- 1) правовий (на міжнародному та національному рівнях) — спеціальні правові акти, правила, процедури та заходи, які забезпечують захист на правовій основі;
- 2) організаційний — регламентація виробничої діяльності та взаємини з виконавцями на нормативній основі, що виключає нанесення збитків (перелік відомостей, які становлять конфіденційну інформацію; дозвільна система; система допуску; колективний договір; трудовий договір; посадові обов'язки тощо);
- 3) інженерно-технічний — використання різноманітних технічних засобів, які перешкоджають нанесенню шкоди.

Важливим елементом організації інформаційної безпеки є поділ заходів на групи щодо протидії. У теорії та практиці майже однозначно виокремлюють три групи засобів захисту: активні (наприклад, розвідка, дезінформація, “зашумлення”); пасивні (наприклад, встановлення екранів несанкціонованому витоку інформації тощо); комплексні (органічне поєднання названих груп).

Об'єктами інформаційної безпеки є: 1) фізичні особи; 2) юридичні особи; 3) суспільні об'єднання; 4) суспільство; 5) держава.

Слід зауважити, що донедавна (за історичними мірками) головним суб'єктом інформаційної безпеки була держава. Водночас поняття інформаційної безпеки людини та суспільства, умови існування яких визначаються насамперед їхніми природними правами і обов'язками, стає актуальним лише в контексті розвитку і впровадження ідей природного права, зокрема прав людини і громадянина. Воно почало формуватися в контексті боротьби за реалізацію інформаційних прав людини, зокрема свободи слова, таємниці приватного життя, прав нації на самовизначення, на національно-культурний розвиток тощо. З цих причин розвиток цього напрямку інформаційної безпеки у більшій частині світу припадає на кінець 40-х років ХХ ст., коли були прийняті основні міжнародно-правові акти з прав людини, визнані на міжнародному рівні право націй і народів тощо. А в таких країнах, як Україна або Росія, розвиток напрямів інформаційної безпеки людини і суспільства взагалі бере початок лише в останнє десятиліття ХХ ст. і пов'язаний з початком демократичних реформ.

Розвиток як природничої, так і гуманітарної сфери науки і виробництва значно змінив акценти і розкрив усю багатоплановість і комплексність поняття “інформаційна безпека”. Саме на аспекті багатоплановості поняття “інформаційна безпека” наголошує ціла низка фахівців у галузі інформаційного права, зокрема, зазначається, що “інформаційна безпека і, головне, її забезпечення формується як комплексне завдання, яке створює баланс між потребою в інформації великого різноманіття суб'єктів та необхідністю розумно використовувати наявний інформаційний ресурс під девізом “не зашкодь”.

На думку деяких фахівців, інформаційна безпека суспільства може розглядатися лише в комплексі з інформаційною безпекою людини. Цей комплексний характер інформаційної безпеки людини та суспільства визначається цілою низкою елементів, у

тому числі й базовими, до яких належать: 1) права і свободи людини і громадянина у сфері інформації; 2) державні механізми забезпечення та реалізації інформаційних прав і свобод людини та права нації на самовизначення (політичне, культурне, економічне); 3) демократичний механізм формування політичної влади в державі, який дає можливість окремій людині та суспільству через механізми народовладдя визначати основні параметри інформаційних процесів у державі. Водночас на державу покладено обов'язки забезпечення відповідних прав і людини, і народу загалом.

Розмежування інформаційної безпеки людини і суспільства та інформаційної безпеки держави є принциповим, оскільки воно зумовлене не лише різницею завдань, що вирішуються для забезпечення безпеки цих суб'єктів. Головним чинником є різна природа норм права, що визначають основні параметри безпеки цих суб'єктів. Інформаційна безпека людини та суспільства ґрунтується на нормах природного права, якими визначаються невід'ємні права і свободи людини та громадянина, тоді як параметри інформаційної безпеки держави ґрунтуються на нормах позитивного права, встановлених самою державою. Крім того, тенденційним у світі є уніфікація захисту прав і свобод людини, їх однакове тлумачення і реалізація, на що спрямована велика кількість міжнародно-правових актів. При цьому параметри інформаційної безпеки держави є абсолютно індивідуальними для кожної держави і вимог щодо їх уніфікації не ставиться. Крім того, багато науковців виокремлюють також інформаційну безпеку організацій (установ).

До елементів інформаційної безпеки в установах належить: зовнішня (під час спілкування зі сторонніми), внутрішня (збереження таємниці особистості, збереження таємниці справи) та локальна інформаційна безпека (у різних ситуаціях і діях).

Державна інформаційна безпека

Інформаційна безпека є однією із суттєвих складових національної безпеки країни. У ст. 17 Конституції України зазначено: “Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу”.

Забезпечення інформаційної безпеки завдяки послідовній реалізації грамотно сформульованої національної інформаційної стратегії значною мірою сприяло б забезпеченню досягнення успіху при вирішенні завдань у політичній, військово-політичній, військовій, соціальній, економічній та інших сферах державної діяльності.

Інформаційна безпека визначає, з одного боку, рівень захищеності і, як наслідок, стійкості основних сфер життєдіяльності суспільства (країни) щодо небезпечного (дестабілізуючого, деструктивного, уразливого тощо) інформаційного впливу, а з іншого — інтенсивність розвитку суспільства у тій чи іншій сфері за рахунок ефективного використання накопичених людством знань.

Можна вважати, що головна інформаційна загроза національній безпеці — це загроза впливу іншої сторони на інформаційну інфраструктуру країни, інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість, підсвідомість особистості з метою нав'язати державі бажану (для іншої сторони) систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у життєво важливих сферах суспільної й державної діяльності, керувати їхньою поведінкою і розвитком у бажаному для іншої сторони напрямі. Країна з вищим рівнем інформаційної озброєності має змогу керувати країною з нижчим рівнем, спрямовуючи її розвиток у власних інтересах під постійним інформаційним контролем.

Державна інформаційна безпека — складова національної безпеки — стан захищеності національних інтересів держави в інформаційному середовищі, за якого не допускається (або мінімізується) завдання шкоди особі, суспільству, державі, через неповноту, несвоєчасність, невірогідність інформації та несанкціоноване її поширення і використання, а також через негативний інформаційний вплив та негативні наслідки функціонування інформаційних технологій.

До сфери інформаційної безпеки держави входять конкретні дії щодо забезпечення безпечних умов існуючих інформаційних процесів та розвитку таких процесів у майбутньому. Це охоплює регулювання питань захисту самої інформації, захисту інформаційної інфраструктури держави, захисту інформаційного ринку та створення безпечних умов розвитку інформаційних процесів. Досягти цього можливо за умови проведення необхідної державної політики інформаційної безпеки та створення необхідних правових та організаційних засад.

Така конструкція вказує насамперед на головну роль держави у забезпеченні інформаційної безпеки всього кола об'єктів (людини, суспільства і самої держави).

Захист інформаційної безпеки є однією з функцій держави, тобто певною константою, яка наповнюється конкретним змістом залежно від обставин. Він здійснюється передусім шляхом проведення зваженої та збалансованої політики держави в інформаційній сфері, у трьох основних напрямках: захист інформаційних прав і свобод людини, захист державної безпеки в інформаційній сфері; захист національного інформаційного ринку, економічних інтересів держави в інформаційній сфері, національних виробників інформаційної продукції.

Змістовий аспект політики інформаційної безпеки, як і державної політики загалом, визначається її організаційним та регулятивно-контрольним спрямуванням.

Політика інформаційної безпеки держави реалізується в процесі діяльності як органів державної влади, так і недержавних інституцій.

Можна стверджувати, що вона визначає зміст діяльності держави та її компетентних органів, що охоплюється відповідними аспектами інформаційної функції держави та функції національної безпеки.

Державно-правовий механізм інформаційної безпеки, відповідно до означених напрямів реалізації політики інформаційної безпеки, складається з таких взаємопов'язаних елементів: 1) сукупності державних інституцій, задіяних у процесі формування і впровадження політики інформаційної безпеки, тобто інституціонального механізму інформаційної безпеки; 2) сукупності ролей та відносин, які включають правові відносини, що виникають при проведенні такої політики, та специфічних ролей, форм і методів діяльності суб'єктів проведення політики інформаційної безпеки; 3) ієрархічної сукупності правових норм і принципів, які регулюють зміст та процес проведення цієї політики, тобто правового механізму інформаційної безпеки.

Слід додати, що інституціональний механізм формування політики інформаційної безпеки включає не лише внутрішньодержавні, а й міжнародні інституції.

Однією з найважливіших проблем інформаційної безпеки держави є забезпечення захисту і контролю національного інформаційного простору.

Національний інформаційний простір — вся сукупність інформаційних потоків як національного, так й іноземного походження, які доступні на території держави.

Забезпечити захист і контроль національного інформаційного простору можливо лише за умови умілого поєднання двох основних стратегій: 1) стратегії інформаційного перевершення, що здійснюється через підтримання та посилення чинної гегемонії країни; 2) стратегії заборони, що здійснюється через контролювання інформаційних потоків і джерел та блокування доступу до них.

На сьогоднішній день, після трагедії 11 вересня 2001 р., традиційні підходи щодо інформаційної безпеки значно змінилися. Вся система отримання стратегічної інформації США виявилася нездатною попередити найбільшу у світі терористичну атаку. З огляду на це, дедалі більше дослідників доходять висновку, що національна безпека окремої країни, побудована на принципах закритих систем, стає неефективною. Національні системи безпеки, побудовані передусім на принципах конкуренції, а не співробітництва, в умовах сьогодення стають беззахисними перед новими викликами. Зміст цих викликів як у матеріальній, так і в духовній сферах зумовлюється цілою низкою чинників.

Учені різних країн наголошують, що використання нових інформаційних технологій і засобів впливу високорозвинених країн на менш технологічні країни світу призвело до зміни глобального і регіонального балансу сили, зумовило нові сфери конфронтації між традиційними і новими центрами глобального протистояння, уможливило досягнення переваг в інформаційних технологіях і засобах маніпулювання суспільною свідомістю для широкомасштабної експансії із застосуванням не обмежених міжнародним правом видів озброєнь.

Одночасно до нових інформаційних видів зброї виявляють інтерес як політичні угруповання, так і терористичні та кримінальні організації, що загрожує новим витком гонки озброєнь, втратою міжнародних ресурсів для вирішення глобальних проблем бідності, стихійних лих, техногенних катастроф, голоду, епідемій тощо.

Надзвичайно актуальною для сфери інформаційної безпеки є проблема розуміння цих факторів — створення засад теоретичного і практичного обґрунтування так званої системи глобальної соціальної безпеки, яка побудована на відкритості та широкому співробітництві.

Актуальними проблемами міжнародної інформаційної безпеки є:

1) формування належної соціальної бази інформаційної безпеки та подолання інформаційної нерівності між країнами; 2) практична реалізація потенційних можливостей інформаційної безпеки для різних соціальних верств населення з метою забезпечення їхньої нормальної діяльності та інтеграції у світову систему; 3) ефективне використання національних й наднаціональних структур інформаційної безпеки у системі вільної міжнародної комунікації, співробітництва в різних сферах життя з метою формування взаєморозуміння й довіри та попередження міжнародних і регіональних конфліктів; 4) переорієнтація систем інформаційної безпеки від виконання завдань суто охоронних і захисних на завдання конструктивної модернізації структур національної свідомості та формування єдиної планетарної свідомості як “інфраструктури” збереження цивілізації й забезпечення виживання людства.

Проблеми глобальної безпеки посідають особливе місце в структурі міжнародної інформаційної політики, визначають суперечності сучасного етапу міжнародного розвитку, які досягли такого рівня і гостроти, що можуть поставити під загрозу забезпечення світопорядку, реалізацію стратегій становлення глобального інформаційного суспільства, навіть саме існування цивілізації.

Структура міжнародної інформаційної безпеки охоплює: теорії, концепції, доктрини інформаційної безпеки, інформаційних війн та інформаційних озброєнь; інституційні засади та моделі міжнародної інформаційної безпеки; інформаційні загрози та інструменти інформаційних атак.

Політичні дискусії в межах ООН засвідчили посилену увагу міжнародного співтовариства до концепції стратегічної стабільності XXI ст., пов'язаної з викликами інформаційної революції і впливом інформаційних чинників проблеми безпеки.

За останнє десятиліття XX ст. міжнародне співтовариство усвідомило на прикладі спеціальних інформаційних операцій, у тому числі військових (в умовах збройних конфліктів “Морський ангел”, 1991 р.; “Буря в пустелі”, 1991–1992 рр.; “Відродження нації”, 1992 р.; “Грім у пустелі”, 1993 р.; “Об'єднаний щит”, 1995 р.; “Спільні зусилля”, 1996 р.; “Лис у пустелі”, 1998 р.; “Союзнницька сила”, 1999 р.; “Помста”, 2001 р.; “Шок і тремтіння” 2003 р. тощо), сутність реальних загроз інформаційного протиборства, визначило підходи щодо розуміння концепції міжнародної інформаційної безпеки та дилеми війни і миру в інформаційну добу. Свідченням цього розуміння став запропонований Генеральним секретарем ООН Б. Бутросом Галі у 1992 р. “Порядок денний для миру” (нова система глобальної безпеки), який містив концепцію превентивної дипломатії, миротворчості, підтримання миру і мирного будівництва в постконфліктний період як першоджерела міжнародної інформаційної безпеки. Інформаційний фактор доктрини превентивної дипломатії передбачає можливість

превентивних заходів ООН лише за умови забезпечення об'єктивної, наукової, аналітично вірогідної інформації і врахування та детального вивчення політичних, економічних і соціальних тенденцій у світі та регіонах, що можуть призвести до кризових ситуацій.

У 1996 р. на Міжнародній конференції з проблем становлення інформаційного суспільства та глобальної цивілізації було обговорено концепцію міжнародної інформаційної безпеки. На 53-й сесії Генеральної Асамблеї ООН на основі консенсусу прийнято Резолюцію 53/70 від 4 грудня 1998 р., в якій зазначалося, що міжнародне співтовариство визнає проблему інформаційної безпеки як багатоаспектний стратегічний напрям взаємодії держав у глобальному світі. Зокрема, в цьому документі пропонувалося державам — членам ООН розглянути конкретну типологію інформаційних загроз, визначити критерії проблеми, включаючи розробку міжнародних принципів безпеки глобальних інформаційних систем, внести пропозиції до комплексної доповіді Генерального секретаря ООН для створення міжнародного механізму протидії використанню інформаційних озброєнь та розпалюванню інформаційних війн.

У 1998 р. на Міжнародному семінарі з проблем інформаційної безпеки, який відбувся під егідою Інституту ООН з проблем роззброєння за участю департаменту з роззброєння Секретаріату ООН та представників більш як 50 країн, було висунуто різні підходи щодо вирішення проблеми міжнародної інформаційної безпеки. Позиція розвинених країн передбачала визнання цієї проблеми як гіпотетично силового протистояння, перенесення розгляду концепції міжнародної інформаційної безпеки на регіональний чи тематичний рівень; виділення таких складових, як кримінальні та терористичні міжнародні інформаційні загрози та створення міжнародного механізму їх контролю.

Країни, що розвиваються, стояли на позиціях встановлення міжнародно-правової норми про заборону застосування засобів впливу на інформаційні ресурси та інформаційний потенціал; створення спеціального Міжнародного суду з інформаційної злочинності; спільних розробок технологій глобального захисту від інформаційної агресії.

Результатом роботи Міжнародного семінару стало проголошення узгодження Програми дій з попередження інформаційних війн та обмеження гонки інформаційних озброєнь. Ця зустріч виявила стратегічну проблему міжнародної інформаційної безпеки — проблему домінування в міжнародній інформаційній сфері із застосуванням інформаційної зброї.

Конструктивне обговорення проблеми визначило пріоритети ООН в інформаційній безпеці, зокрема, наголошувалося на тому, що в інформаційній сфері необхідна кодифікація спеціальних принципів і норм, що склалися на основі Статуту ООН, і досягнення нових угод для впорядкування і стабілізації відносин держав щодо проблеми інформаційної безпеки.

Упродовж останніх років питання міжнародної інформаційної безпеки постійно обговорювалися Генеральною Асамблеєю ООН, результатом чого стало прийняття низки міжнародних нормативних актів, серед яких слід виділити:

- Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 53/73 “Роль науки і техніки в контексті міжнародної безпеки і роззброєння” (1999 р.), в якій зазначалося, що новітні технології справляють як позитивний, так і негативний вплив на економічний та соціальний розвиток країн третього світу, і запропоновано встановити жорсткі обмеження на експорт новітніх матеріалів, обладнання та технологій у країни, що розвиваються;

- Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 53/70 “Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки” (1999 р.), в якій наголошується на необхідності розробки міжнародно-правової бази та вироблення документів на рівні конвенції і закріплення міжнародних принципів у національних законодавствах.

Ця Резолюція стала основою предметного розгляду проблеми міжнародної інформаційної безпеки на рівні ООН, формування нового міжнародно-правового режиму, суб'єктом якого є ІКТ-технології та методи їх використання;

- Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 54/49 (1999 р.) “Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки”, на підставі якої концепцію міжнародної інформаційної безпеки було визнано глобальною проблемою сучасності;

- Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 55/28 (2000 р.) “Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки”, яка закликає всі держави-члени ООН сприяти на багатосторонній основі подальшому розгляду концепцій глобальної інформаційної безпеки та загроз у сфері ІКТ для завершення дискусії та ухвалення міжнародної конвенції з інформаційної безпеки;

- Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 56/19 (2001 р.) “Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки”, в якій зазначається, що поширення і використання інформаційних технологій та засобів, які можуть бути використані з метою нестабільності міжнародної безпеки як у військовій, так і в цивільній сферах, стосується інтересів всього міжнародного співтовариства і тому потрібно провести міжнародну зустріч експертів для правового забезпечення вирішення проблеми міжнародної інформаційної безпеки;

- Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 56/121 (2001 р.) “Боротьба зі злочинним використанням інформаційних технологій”, в якій запропоновано різні заходи боротьби з тероризмом у зв'язку з використанням терористичними та злочинними угрупованнями високих технологій. Серед таких заходів: удосконалення національних законодавств у сфері боротьби з кіберзлочинністю; співробітництво правоохоронних органів у разі транскордонного злочинного використання ІКТ; обмін інформацією щодо проблем боротьби із злочинним використанням ІКТ; правовий захист конфіденційності, цілісності й доступності даних; захист комп'ютерних систем від несанкціонованого втручання; покарання за неправомірне зловживання ІКТ;

- Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 57/53 (2002 р.) про необхідність обговорення існуючих та потенційних загроз у сфері інформаційної безпеки, можливі заходи з їх попередження, а також дослідження міжнародних концепцій на рівні урядових експертів з цієї проблеми.

- Резолюція розвинула і поглибила положення попередніх резолюцій з міжнародної інформаційної безпеки, підтвердила неможливість використання ІКТ-технологій і засобів з метою негативного впливу на інфраструктуру інших держав, закликала до активної діяльності групи експертів під егідою ООН;

- Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 57/239 (2003 р.) “Створення глобальної культури кібербезпеки”, в якій йдеться, зокрема, про те, що кібербезпека залежить не лише від дій державних чи правоохоронних органів, а й превентивних заходів і підтримки всього світового співтовариства;

- Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 56/27 “Заходи з ліквідації міжнародного тероризму” (2003 р.), в якій наголошується на важливості розгляду проблеми в рамках ООН, засуджуються вияви тероризму та їх згубні наслідки для суспільств у різних країнах світу, зазначається, що боротьба держав з тероризмом має здійснюватися відповідно до Статуту ООН, норм міжнародного права і відповідних міжнародних конвенцій, стверджується провідна роль ООН та її спеціалізованих установ у попередженні терористичних загроз різного характеру, зокрема усіх форм інформаційного тероризму (медіа-, кібер- та психотероризму, лінку, чіпінгу тощо);

- Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 60/45 “Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки” (2005 р.), в якій наголошується на необхідності продовження багатосторонніх консультацій щодо

існуючих та потенційних інформаційних загроз і створення міжнародних концепцій стосовно безпеки глобальних інформаційних та телекомунікаційних систем.

На 60-й сесії Генеральної Асамблеї ООН планувалося прийняти проект міжнародної конвенції з міжнародної інформаційної безпеки.

Проблема неухвалення цього документа пов'язана з неузгодженістю позицій групи урядових експертів з таких питань, як практичні заходи з попередження розробки, виробництва, використання та поширення інформаційних озброєнь в межах глобального режиму міжнародної інформаційної безпеки. До міжнародного договору передбачалося додати положення про: ознаки і класифікацію інформаційних озброєнь та дотичних засобів; заходи з обмеження обігу інформаційних озброєнь; заходи з попередження інформаційних воєн; визнання інформаційних озброєнь зброєю масового ураження; забезпечення свободи інформаційних потоків; гармонізація міжнародного права та національних законодавств з міжнародної інформаційної безпеки тощо.

Україна також бере активну участь у розробці питань інформаційної безпеки в рамках ООН. Так, з ініціативи України в ООН та її спеціалізованих установах були обговорені проблеми узгодження міжнародної стратегії інформаційної політики та національні інформаційні програми, міжнародно-правові аспекти функціонування мережі Інтернет (захист конфіденційності, інфоетика, поширення ідей забороненого змісту тощо).

Проблемами інформаційної безпеки, крім ООН, займаються також регіональні організації. Їх діяльність у цій галузі істотно впливає на сучасні міжнародні відносини.

Концепція регіональної політики у сфері інформаційної безпеки зумовила позиції країн ЄС, НАТО та ОБСЄ щодо інформаційного виміру європейської безпеки, сприяє пошуку спільних рішень у протидії інформаційним та комунікаційним загрозам, визначає пріоритети політики у сфері безпеки. В Європі мета політики інформаційної безпеки полягає в тому, щоб захистити цілісність інформації та інформаційні системи, гарантувати належні умови її обігу та цінність. Ці завдання необхідні для гарантування незалежного здійснення державної політики та надійного використання інформаційно-комунікаційних технологій у соціальних та економічних галузях.

Вирішення проблем інформаційної безпеки в межах Європейського союзу передбачає створення загальної стратегії європейської інформаційної безпеки, протидії кібервійнам, інформаційному тероризму та боротьбі з інформаційною злочинністю.

Інформаційна безпека в межах НАТО охоплює стратегії інформаційної політики та інформаційного протистояння в контексті переосмислення стратегії безпеки XXI ст., створення системи регіональної інформаційної безпеки, здійснення спеціальних інформаційних операцій, роз'яснення цілей діяльності НАТО для громадськості тощо.

Діяльність ОБСЄ у сфері інформаційної безпеки полягає у визначенні загальних підходів щодо прогнозування конфліктів, моніторингу кризових ситуацій, ухвалення документів з інформаційної безпеки та застосуванні заходів превентивної дипломатії.

Інформаційна безпека та інформаційні війни

Поняття інформаційної безпеки тісно пов'язане з поняттям інформаційних воєн, оскільки останні становлять один з різновидів загроз інформаційній безпеці держави.

Інформаційна боротьба є найефективнішим засобом досягнення і забезпечення розвиненими країнами своїх цілей та інтересів у всіх життєважливих сферах (політичній, військовополітичній, економічній, соціальній, військовій та ін.). Вона значно ширша за своїми цілями, задачами і сферами впливу — крім силових структур у цю війну втягуються політичні, фінансові, промислові та інші структури

З огляду інформаційної безпеки вирізняють зовнішні і внутрішні загрози.

До зовнішніх загроз належать такі заходи і засоби здійснення інформаційних операцій, наслідком яких є політичний, економічний вплив на інші держави на основі новітніх інформаційних технологій, тобто загрози інформаційному простору, інформаційному суверенітету, внутрішній стабільності, діяльності державного або недержавного органів і фірм.

Внутрішніми загрозами вважаються загрози національній безпеці, впливу на свідомість суспільства, доступу до інформаційних ресурсів країни.

Спеціальні інформаційні операції (війни) здійснювалися з найдавніших часів. Давньою є й історія спеціальних психологічних операцій — початок їх використання можна віднести до появи *homo sapiens*.

Інформаційна війна — інформаційне протиборство з метою нанесення збитку критично важливим структурам супротивника, підриву його політичної та соціальної систем, а також дестабілізації суспільства і держави супротивника.

Інформаційне протиборство — форма міждержавного суперництва, реалізована на основі інформаційного впливу на системи керування інших держав та їхніх збройних сил, а також на політичне і військове керівництво і товариство загалом, інформаційну інфраструктуру і засоби масової інформації цих держав для досягнення вигідних для себе цілей при одночасному захисті від аналогічних дій у своєму інформаційному просторі.

Спеціальні інформаційні та спеціальні психологічні операції належать до різних типів спецоперацій. Слід зауважити, що після закінчення холодної війни дедалі частіше відбувається змішування цих понять. Термінологічна плутанина пов'язана зі спробами позбутися історичного синдрому, викликаного понад 40-річним протистоянням двох наддержав. За свідченнями сучасних дослідників, холодна війна була насамперед війною психологічною.

Основна відмінність між спеціальними інформаційними та спеціальними психологічними операціями полягає в їх сутності. Спеціальні психологічні операції використовують особливості масової та індивідуальної психології з акцентом на підсвідоме і діють за умов сталої структури суспільної комунікації. Інформаційні операції адресуються насамперед до суспільної свідомості, працюють з характерними рисами суспільної комунікації, мають на меті модифікацію її структури. Попри відмінності провести межу між цими типами операцій іноді дуже важко.

Інформаційна боротьба передбачає вирішення наступних взаємопов'язаних комплексів і завдань:

1. Цілеспрямоване добування вірогідної інформації про стан та діяльність своїх об'єктів та об'єктів протидійної сторони з жорсткими вимогами щодо якості та оцінювання на її основі політичної, воєнної та іншої обстановки.

2. Цілеспрямований і комплексний вплив на інформаційні ресурси протидійної сторони на всіх фазах їх виробництва, розповсюдження і використання. При цьому особливої значущості набуває вплив, спрямований на зміну саме змісту інформації.

3. Захист своїх інформаційних ресурсів від впливу на них протидійної сторони на всіх етапах процесу їх відтворення.

Таке визначення завдань інформаційної боротьби зумовлює об'єкти впливу, а саме: інформаційні ресурси, інформаційні технології і фахівців з аналітичного опрацювання інформаційних потоків, які безпосередньо вирішують завдання інформаційно-аналітичного забезпечення органів державного управління.

Проблема загальносвітової протидії загрозам інформаційної безпеки зростає у зв'язку з тим, що й дотепер не вироблено загальноприйнятого визначення “інформаційної зброї”. Відомо, що цей термін уперше почали вживати в американських військових колах у 1991 р., після війни у Перській затоці. Ускладнює питання дефініцій та обставина, що інформаційні технології більшою своєю частиною виступають як технології невоєнного чи подвійного призначення. Інформаційні агресії можуть здійснюватися через звичайні персональні комп'ютери з використанням широких технологічних можливостей Інтернету і прикладів тому є чимало.

У разі використання інформації як зброї її можна схарактеризувати такими показниками: цілеспрямованість, вибірковість, розосередженість, масштабність впливу, досяжність, швидкість доставки, комплексність впливу на технічні засоби, системи і людей, можливість регулювання (дозування) “потужності” впливу та інше, що визначає її

як зброю масового ураження. Метою застосування інформаційної зброї завжди є вирішення стратегічних завдань, спрямованих проти критично важливих структур держави або суспільної свідомості.

Аналізуючи різні джерела, можна говорити про три основні види інформаційної зброї, зв'язаної з основними потенційними об'єктами впливу, як-то:

- 1) інформаційно-комунікаційні системи (системи і мережі зв'язку, інформаційні та інформаційно-обчислювальні системи і мережі, розподілені і локальні бази даних тощо);
- 2) суспільна свідомість і системи її формування (соціальна психіка, суспільні морально-етичні цінності, національна і суспільна самосвідомість, релігія і церква, засоби масової інформації, системи підготовки і навчання дітей і юнацтва тощо);
- 3) особистість та індивідуальна свідомість.

Правові засоби протистояння інформаційному тиску

Збільшення за рахунок новітніх інформаційних технологій і засобів впливу на індивідуальну і суспільну свідомість і без того величезного світового військового потенціалу веде до зміни глобального і регіональних балансів сил, внесення додаткової напруженості між традиційними центрами сили і новими, що народжуються, появи нових сфер конфронтації.

Розвинені країни мають можливість скористатися перевагою в інформаційних технологіях і засобах маніпулювання суспільною свідомістю для інформаційної, політичної, економічної, культурної і військової експансії, застосовуючи не обмежений поки що ніякими положеннями міжнародного права вид інформаційної зброї.

Країни, які не здатні на сьогоднішній день створити власні засоби інформаційного впливу, починають виявляти зацікавленість у закупівлі таких засобів. До цього процесу вже приєдналися політичні угруповання, “новий” збройовий бізнес, а також терористичні та кримінальні організації і групи.

Застосування інформаційної зброї як засобу ведення широкомасштабних війн може призвести до наслідків, які можуть зрівнятися за силою свого впливу на критично важливі структури з “традиційною” зброєю масового знищення (ЗМЗ). Невипадково в бюджетах окремих головних країн витрати на інформаційну безпеку передбачаються в одному пакеті з асигнуваннями на захист від застосування ЗМЗ.

Уже в 1996 р. на Міжнародній конференції з питань глобального інформаційного співтовариства в Мідранді (ПАР) спонтанно виникло питання про “новий виклик, що назріває”, тобто проблему інформаційних операцій потрібно було переносити на переговорний рівень.

На 54-й сесії Генеральної Асамблеї ООН серед документів, реалізація яких мала глибокі політичні наслідки, було прийнято резолюцію 54/49 “Досягнення в сфері інформатизації і телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки”. Світове співтовариство визнало міжнародну інформаційну безпеку як глобальну проблему і необхідну умову існування людського співтовариства. Саме на рівні ООН уперше міжнародним співтовариством одностайно визнана наявність військової складової світового процесу інформатизації.

Розуміючи всю серйозність потенційної загрози зовнішнього або кримінального впливу на свої інформаційні ресурси, деякі країни на національному рівні почали реалізацію довгострокових державних програм, спрямованих на забезпечення інформаційної безпеки критично важливих інфраструктур. Однак при цьому вони зіткнулися з феноменом глобальної взаємозалежності національних інформаційних просторів і змушені були визнати, що успіх їхніх національних зусиль щодо охорони свого інформаційного ресурсу врешті-решт залежатиме від рівня захищеності й “неагресивності” інформаційних просторів не тільки сусідніх держав, а й усіх тих, з якими їхні інформаційні ресурси об'єктивно зв'язані.

З початку 90-х років питання інформаційної зброї та інформаційних війн доволі широко обговорюється фахівцями: з'явилася велика кількість публікацій, на багатьох конференціях, семінарах, симпозиумах піднімалися питання немирного використання програмно-технічних розробок і шляхів захисту інформаційного ресурсу від їхнього впливу. Однак усі ці обговорення і публікації були далекі від міжнародного переговорного кола проблем і не викликали інтересу у неспеціалістів. Тож прийняття резолюції 53/70 стало попереджувальним знаком.

Виявилось, що на цей час вже були розроблені не тільки механізми в галузі створення засобів впливу на інформаційний ресурс, а й численні факти беззаперечно вказували на їх військове застосування (тобто як на інформаційну зброю).

З'ясувалося, що є інформація про розгортання розвиненими країнами цілеспрямованих досліджень і розробок відповідних технічних засобів, технологій і методик їх застосування, які давали б можливість безпосередньо контролювати інформаційні ресурси потенційного супротивника, а за потреби — прямо впливати на них. Ведеться розробка (а в деяких країнах вже завершена) засобів інформаційного протиборства з ймовірними супротивниками як в умовах військових конфліктів різного ступеня інтенсивності, так і в мирний час, причому на стратегічному і тактичному рівнях. Велика увага приділяється питанням захисту власного інформаційного простору від дії інформаційної зброї з боку інших держав, несанкціонованого впливу на інфосферу. В деяких країнах інформаційна війна передбачається військовими доктринами і ведеться підготовка особового складу збройних сил і спеціальних підрозділів, призначених для здійснення інформаційних операцій.

Ці факти кардинально вплинули на оцінювання проблеми загалом. Зміна позиції більшості країн цілком виявилася на семінарі з питань інформаційної безпеки, який було організовано Інститутом ООН з проблем роззброєння і Департаментом з питань роззброєння Секретаріату ООН (серпень 1999 р., Женева). У семінарі взяли участь представники більш як 50 країн. Таким чином, була підтверджена актуальність проблеми і своєчасність постановки її на міжнародному рівні. Цей семінар став підготовчим етапом для розгляду питання Першим комітетом Генеральної Асамблеї ООН.

Слід зауважити, що єдиним адекватним вирішенням проблеми залишається створення міжнародного механізму обмеження гонки інформаційної зброї і запобігання інформаційних війн. Основою такого механізму може стати тільки міжнародне право, до вироблення якого саме і закликають резолюції Генеральної Асамблеї ООН 53/70 і 54/49. Єдиною організацією, здатною провести таку роботу, залишається ООН (або її орган, наприклад, Конференція з роззброєння або спеціально скликаний за її дорученням представницький форум), яка має необхідні структури і досвід підготовки міжнародних правових актів подібного масштабу.

Інформаційна війна – протиборство непримиренних сторін у відповідному інформаційному просторі, яке здійснюється з використанням інформаційної зброї з метою нанесення максимальної шкоди противнику та мінімізації особистих втрат в економічній, військовій, політичній, ідеологічній сферах.

Інформаційна війна може включати:

- збір тактичної інформації,
- забезпечення безпеки власних інформаційних ресурсів,
- поширення пропаганди або дезінформації, щоб деморалізувати військо та населення ворога,
- підрив якості інформації супротивника і попередження можливості збору інформації супротивником.

Часто ІВ ведеться в комплексі з кібер- та психологічною війнами з метою ширшого охоплення цілей, із залученням радіоелектронної боротьби та мережевих технологій. Основним засобом ведення ІВ є інформаційна зброя.

Інформаційна війна ведеться шляхом інформаційних операцій.

Інформаційна війна – термін публіцистів, він не використовується в професійному середовищі, де його замінили на інформаційні чи психологічні операції. Однією з причин цього стало те, що війна не може вестися в мирний період, а операції можуть. Інформаційна війна ведеться не тільки у фізичному просторі, де знаходяться фізичні інформаційні системи і засоби, але й у віртуальній зоні (віртуальному або кібернетичному просторі). Інформаційна війна розширює простір ведення війн, який раніше обмежувався великими висотами в атмосфері (стратосфері) і великими глибинами в Світовому океані.

Особливістю інформаційної війни є те, що вона ведеться як під час фактичних бойових дій, так і у мирний час, і у кризових ситуаціях без офіційного оголошення. Початок інформаційної війни неможливо визначити однозначно. В інформаційній війні відсутня лінія фронту; проведення противником операцій інформаційної війни практично неможливо виявити, а якщо факти проведення таких операцій виявляються, вони залишаються анонімними.

Будь-які міжнародні юридичні і моральні норми ведення інформаційної війни відсутні. Країна може стати об'єктом інформаційної дії, не знаючи про це. Невисока вартість технічних засобів, які можуть бути використані у інформаційній війні, суттєво розширюють коло можливих її учасників: окремі країни та їхні органи розвідки, злочинні, терористичні і наркобізнесові угруповання, комерційні фірми і навіть особи, які діють без злочинних намірів.

Під *суб'єктами* інформаційної війни розуміють людей, окремі групи людей, об'єднані спільними інтересами або іншими ознаками (національністю, мовою, професією, територіальним розташуванням тощо), держави, групи держав, міжнародні організації, що мають суттєві суперечки з іншими людьми, групами людей, державами, групами держав або міжнародними організаціями, які переходять до фази конкурентної боротьби з використанням усіх властивостей інформації, інформаційних ресурсів та новітніх ІКТ (інформаційної зброї).

Ознаками суб'єктів інформаційної війни є:

- розробка інформаційної зброї, засобів її доставки, маскування або володіння інформаційною зброєю;
- наявність у складі суб'єкта спеціальних сил або структур, що функціонально уповноважені на ведення інформаційної війни;
- наявність у суб'єкта власних інтересів в інформаційній сфері та інших сферах життєдіяльності;
- контроль суб'єктом тієї частини інформаційного простору, в межах якої він наділений першочерговим правом встановлювати норми регулювання відносин;
- існування в офіційній ідеології положень, що дозволяють суб'єкту прямо чи опосередковано брати участь в інформаційній війні;
- наявність ефективної системи захисту від інформаційної агресії з урахуванням усіх існуючих варіантів нападу від різних суб'єктів;
- наявність висококваліфікованих кадрів, найсучаснішої техніки, необмежених матеріальних можливостей.

Отже, суб'єктами інформаційних війн є:

- держави, їх союзи та коаліції;
- міжнародній організації;
- недержавні незаконні (у тому числі незаконні міжнародні) збройні формування й організації терористичної, екстремістської, радикальної політичної, радикальної релігійної спрямованості;
- транснаціональні корпорації;
- віртуальні соціальні спільноти;
- медіа-корпорації;
- віртуальні коаліції.

Так, держави, їх союзи та коаліції характеризуються наявністю стабільних інтересів в інформаційному просторі. З метою постійного підтримання власних інтересів в інформаційній сфері, недопущення виникнення для них суттєвої загрози або боротьби за недоторканість цих інтересів держави, їх союзи та коаліції розробляють та реалізують низку заходів, серед яких першочергове місце належить:

- формування власного інформаційного простору (державного, союзного або коаліційного), що інтегровано до глобального інформаційного простору;
- контроль за належним функціонуванням інформаційного простору;
- розробка відповідної нормативно-правової, концептуальної, ідеологічної бази, що регламентує випадки участі в інформаційній війні, визначає основні принципи та форми участі в інформаційній війні даного суб'єкта;
- створення спеціальних структурних підрозділів (як у складі силових структур, так і у складі цивільних державних установ), основним призначенням яких постає ведення інформаційної війни;
- розробка різноманітних засобів ведення інформаційної війни (інформаційної зброї) або, у разі неможливості вироблення інформаційної зброї власними силами, її придбання (легальним або нелегальним шляхом) за кордоном.

Упродовж інформаційної війни між державами, їх союзами та коаліціями суттєво страждає економіка країн-учасниць, їх політичне, культурне та соціальне життя, посилюються глобальні процеси конфліктів інформаційного характеру, що, своєю чергою, створює загрозу не лише інформаційній безпеці країн-учасниць, а й національній безпеці.

Міжнародні організації також мають власні стабільні інтереси в інформаційному просторі, частково контролюють інформаційні простори держав-учасниць конкретних міжнародних організацій та беруть активну участь у формуванні глобального світового інформаційного простору, і з цією метою здійснюють цілу низку організаційно-правових заходів, а саме:

- за допомогою відповідного ресурсного потенціалу держав-учасниць конкретної міжнародної організації ведуть інформаційні війни;
- у разі необхідності забезпечують створення та функціонування власних структур, основним призначенням яких постає ведення інформаційної війни;
- розробляють відповідну нормативно-правову, концептуальну, ідеологічну базу, що регламентує випадки участі в інформаційній війні, визначає основні принципи та форми участі в інформаційній війні міжнародної організації;
- створюють шляхом ретельного підбору у країнах-членах конкретної міжнародної організації власний науково-технічний потенціал;
- розробляють різноманітні засоби ведення інформаційної війни (інформаційної зброї), використовуючи потенціал держав, що інтегровані до цієї міжнародної організації, або, у разі неможливості вироблення інформаційної зброї власними силами чи у разі гострої необхідності, купують її (у легальним чи нелегальним способом) у третіх осіб тощо.

Недержавні незаконні збройні формування й організації терористичної, екстремістської, радикальної політичної, радикальної релігійної спрямованості, для яких ведення інформаційної війни є однією із основних складових їх діяльності, здійснюють такі заходи:

- створюють власний (часто закритий) сегмент інформаційного простору, що прагне до захоплення чи контролю, руйнації та заміни на власний сегментів національного та / або глобального інформаційного простору;
- створюють в рамках власних або союзних структур сили, до функцій та звань яких відноситься ведення інформаційної війни;
- створюють та використовують власний науково-технічний потенціал або використовують науково-технічний потенціал союзників та держав, що їх підтримують, які пов'язані з діяльністю цього суб'єкта інформаційних війн або (гласно або таємно) підтримують її, для розробки засобів ведення інформаційної війни, засобів доставки та

маскування інформаційної зброї чи придбають (частіше за все таємно) у разі необхідності зазначені засоби у союзників чи у третьої сторони;

- розроблюють відповідну нормативно-правову, концептуальну, ідеологічну базу, що обґрунтовує необхідність ведення інформаційної війни, визначає основні принципи та форми участі в інформаційній війні даного суб'єкта.

Специфіка діяльності віртуальних спільнот:

- висока мобільність сил та засобів таких соціальних систем стосовно ведення та відбиття інформаційного нападу;

- висока здатність поповнювати сили, засоби, втрати інтелектуальних та матеріальних ресурсів, беручи їх безпосередньо із держав із розвинутою інформаційно-комунікаційною інфраструктурою, що досі не брали участі в конкретній інформаційній війні;

- здатність у найкоротші строки повністю змінити свій вигляд та форму існування в інформаційному просторі, структуру та методи діяльності, що ускладнює вироблення дієвих санкцій;

- юридична складність встановити віртуальний зв'язок між елементами віртуальної спільноти, оскільки віртуальні відносини не залишають слідів, що створює певні труднощі для притягнення до відповідальності учасників та організаторів такої спільноти.

Основним призначенням державних засобів масової інформації є інформування населення про діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування. Упродовж налагодження такого зв'язку ЗМІ мають неупереджено висвітлювати інформацію, яку отримують від органів державної влади та місцевого самоврядування, але, насправді, можуть свідомо змінювати, редагувати отриману інформацію, підтасовувати факти тощо; а це вже стосується інформаційної війни, яку ЗМК можуть вести як за власною ініціативою (неупереджене журналістське розслідування), так і за замовленням окремих (державних чи приватних) структур.

Віртуальні коаліції можуть складатися з усіх суб'єктів інформаційних війн, що були проаналізовані вище.

Концепція інформаційної війни – система поглядів на інформаційну війну та шляхи її ведення. Концепція інформаційної війни повинна передбачати:

• заглушення (у воєнний час) елементів інфраструктури державного і воєнного управління (ураження центрів командування і управління);

• електромагнітний вплив на елементи інформаційних і телекомунікаційних систем (*боротьба радіоелектронна*);

• одержання розвідувальної інформації шляхом перехоплення і декодування (дешифрування) інформаційних потоків, що передаються каналами зв'язку, а також; побічним випромінюванням і за рахунок спеціально впроваджених у приміщення технічних засобів, електронних пристроїв перехоплення інформації (*радіоелектронна розвідка*);

• здійснення несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів (шляхом використання програмно-апаратних засобів зламу систем захисту інформаційних і телекомунікаційних мереж противника) із наступним їхнім спотворенням, знищенням або викраденням чи порушенням нормального функціонування цих систем (так звана «хакерська війна»);

• формування і масове розповсюдження інформаційними каналами противника або глобальними мережами інформаційної взаємодії дезінформації або тенденційної інформації для впливу на оцінки, наміри і орієнтацію населення і осіб, що приймають рішення (*психологічна війна*);

• одержання необхідної інформації шляхом перехоплення і оброблення відкритої інформації, що передається незахищеними каналами зв'язку або циркулює в інформаційних системах, а також; опублікованої у засобах масової інформації.

На державному рівні інформаційна війна ведеться з використанням політичних, дипломатичних, економічних, інформаційно-психологічних, інформаційно-технічних і воєнних способів.

Основною формою інформаційної війни на державному рівні є *спеціальна інформаційна операція*, яка може носити одночасно і наступальний і оборонний характер, відповідає передбаченій мірі ризику та очікуваному потенційному ефекту, спрямована на забезпечення національних інтересів і національної безпеки держави. Такі операції можуть проводитися проти будь-яких держав, у тому числі й тих, що не є потенційними противниками. Визначення мети операції, завдань, часу та місця проведення потребує безпосереднього затвердження воєнно-політичним керівництвом держави.

Для погодження запланованих дій і заходів у галузі інформаційного протистояння при керівництві державою створюються спеціальний міжвідомчий орган із забезпечення інформаційної безпеки та об'єднаний центр інформаційних операцій, їхніми завданнями є:

- розробка єдиної національної стратегії ведення інформаційної війни;
- організація цілеспрямованого інформаційно-психологічного впливу на воєнно-політичне керівництво союзних держав та міжнародні організації.

На воєнному рівні інформаційні війни проводять для боротьби з силами бойового управління противника. Метою даної боротьби є «обезглавлення» противника, позбавлення його надійної системи управління, захоплення ініціативи та примус противника реагувати на обстановку, що склалася, бажаним для командування чином при забезпеченні високої стійкості, безперервності та оперативності функціонування власних систем управління військами (силами).

Інформаційна війна на воєнному рівні ведеться на основі використання інформаційно насичених засобів розвідки, зв'язку, автоматизації, радіоелектронної та психологічної війни, високоточної зброї та звичайних засобів ураження, а також; із застосуванням спеціально створеної інформаційної зброї, проведення комп'ютерних атак та захисту своїх комп'ютерних мереж.

Для ведення інформаційної війни у збройних силах створюються спеціальні бойові формування та органи управління, які виконують такі функції:

- підготовка, забезпечення планування інформаційних дій, координація зусиль у ході інформаційної операції;
- здійснення доступу до інформації противника та досягнення контролю над нею;
- використання у випадку необхідності інформаційної зброї, участь в операціях із введення воєнно-політичного керівництва в оману;
- придушення або дезорганізація частини інформаційної інфраструктури противника з одночасним надійним захистом аналогічної структури своїх збройних сил та держави.

Основними формами інформаційної війни на воєнному рівні (ведення боротьби із системами бойового управління противника) є наступальні та оборонні інформаційні операції.

Наступальна інформаційна операція має на меті завоювання інформаційної переваги над противником. У цій операції головні зусилля спрямовані на дезорганізацію його систем управління військами і зброєю, а частина сил та засобів забезпечують стійкість власного управління. При цьому всі заходи, які проводяться в межах інформаційної боротьби, повинні забезпечувати сприятливі умови для бойових дій своїх військ (сил).

Оборонна інформаційна операція проводиться в умовах великої інформаційної переваги противника і має на меті зниження цієї переваги. В такій операції головні зусилля сил і засобів спрямовано на забезпечення інформаційної безпеки органів управління об'єднань і з'єднань, на захист інформації у системах керування. Частина сил і засобів спрямовуються на дезорганізацію управління військами і зброєю противника.

Інформаційні операції повинні проводитися в умовах комплексного, погодженого у часі синергетичного використання сил та засобів, які залучаються для боротьби із системами бойового управління противника:

радіоелектронної війни, воєнної дезінформації, оперативної безпеки (комплекс заходів із виявлення критичної інформації), психологічної війни, комп'ютерної атаки та захисту мереж; ЕОМ та фізичного знищення. Наступальні та оборонні операції можуть вестися одночасно або послідовно, як у мирний, так і у воєнний час.

Радіоелектронна війна включає комплекс заходів із застосуванням засобів електромагнітного випромінювання, спрямованих на пониження ефективності або запобігання застосування противником електромагнітного спектра, а також на забезпечення ефективного використання електромагнітного спектра своїми військами. Вона включає, окрім впливу на радіоелектронні засоби, їхній захист та забезпечення, а також вплив на бойову техніку, системи озброєння, об'єкти, особовий склад та їхній захист. Радіоелектронна війна є основоположним елементом впливу як на системи управління противника в оперативній і тактичній ланках, так і у цілому на інформаційну інфраструктуру противника. Вона включає три основних елементи: радіоелектронне забезпечення, радіоелектронна атака і боротьба з електронною протидією або радіоелектронна контрпротидія.

Радіоелектронне забезпечення передбачає проведення заходів пошуку, перехоплення випромінювання в електромагнітному спектрі та визначення місцеположення джерел випромінювання для оцінки ступеня можливої загрози і прийняття рішення командирами усіх рангів, а також виконання додаткових функцій, таких як ухилення від загрози з боку противника і високоточний цілевказ системам озброєння.

Радіоелектронна атака передбачає активний вплив на радіоелектронні засоби противника. За видом впливу атаки поділяється на:

- неруйнівні впливи, які включають електронне придушення і електронну дезінформацію;
- руйнівні впливи на основі застосування протирадіолокаційних ракет, зброї спрямованої енергії (лазерної, надвисокочастотної) і т.ін.

Радіоелектронна контрпротидія – сукупність заходів, спрямованих на підвищення живучості і пониження втрат своїх сил і засобів від впливу керованої зброї і засобів радіоелектронної протидії противника.

Упродовж інформаційної війни застосовують інформаційну зброю.

Інформаційна зброя – це широкий клас засобів і способів інформаційного впливу на противника: від дезінформації й пропаганди до засобів радіоелектронної боротьби.

Інформаційну зброю від звичайних засобів ураження вирізняють такі *рис*и:

- прихований характер – можливість досягнення мети без видимої підготовки й оголошення війни;
- масштабність – можливість завдавати невинної шкоди, не визнаючи державних кордонів і суверенітетів, без звичного обмеження простору в усіх середовищах життєдіяльності людини;
- універсальність — можливість багатоваріантного використання як воєнними, так і цивільними структурами країни, що нападає, як проти воєнних, так і цивільних об'єктів країни ураження.

Сфера застосування інформаційної зброї включає як воєнну галузь, так і економічну, банківську, соціальну та інші галузі потенційного використання з *метою*:

- дезорганізації діяльності управлінських структур, транспортних потоків та засобів комунікації;
- блокування діяльності окремих підприємств та банків, а також цільових галузей промисловості шляхом порушення багатоланкових технологічних зв'язків та системи взаєморозрахунків, проведення валютно-фінансових махінацій тощо;

- ініціювання великих техногенних катастроф на території противника в результаті порушення штатного управління технологічними процесами та об'єктами, які мають справу із значними кількостями небезпечних речовин та високими концентраціями енергії;

- масового розповсюдження та впровадження у свідомість людей певних уявлень, звичок та поведінкових стереотипів;

- виклику невдоволення або паніки серед населення, а також; провокування деструктивних дій різноманітних соціальних груп.

Основними об'єктами застосування інформаційної зброї (як к у мирний, так і у воєнний періоди) можуть бути:

- комп'ютерні та телекомунікаційні системи, які використовуються державними організаціями при виконанні своїх управлінських функцій;

- воєнна інформаційна інфраструктура, яка виконує завдання управління військами та бойовими засобами збирання та оброблення інформації в інтересах збройних сил;

- інформаційні та управлінські структури банків, транспортних та промислових підприємств;

- засоби масової інформації, і у першу чергу електронні (радіо, телебачення тощо).

За метою використання інформаційна зброя поділяється на інформаційну зброю атаки та інформаційну зброю забезпечення.

Інформаційна зброя атаки – це інформаційна зброя, за допомогою якої здійснюється вплив на інформацію, що зберігається, оброблюється і передається в інформаційно-обчислювальних мережах (ІОМ) і (або) порушуються інформаційні технології, що застосовують в ІОМ.

У складі інформаційної зброї атаки виділяють **чотири основних види засобів інформаційних впливів**:

- засоби порушення конфіденційності інформації;

- засоби порушення цілісності інформації;

- засоби порушення доступності інформації;

- засоби психологічного впливу на абонентів ІОМ. Застосування інформаційної зброї атаки спрямоване на зрив виконання ІОМ цільових завдань.

Інформаційна зброя забезпечення – це інформаційна зброя, за допомогою якої здійснюють вплив на засоби захисту інформації об'єкта атаки, наприклад, інформаційно-обчислювальну систему. До складу інформаційної зброї забезпечення входять засоби комп'ютерної розвідки та засоби подолання системи захисту інформаційно-обчислювальної системи. Успішне застосування інформаційної зброї забезпечення дає змогу здійснювати деструктивні впливи на інформацію, що зберігається, обробляється й передається в мережах обміну інформацією, з використанням інформаційної зброї атаки.

Основні риси застосування інформаційної зброї:

- низька вартість: на відміну від традиційних воєнних технологій, розроблення інформаційної зброї не потребує значних фінансових ресурсів – достатньо мати досвід роботи в інформаційних системах і доступ до глобальних і відомчих мереж;

- відсутність традиційних кордонів: відмінності між суспільним і особистим, воєнною і кримінальною поведінкою, а також географічні кордони, які історично склалися між націями, розмиваються через взаємозв'язок інформаційних інфраструктур, що постійно зростає;

- нові можливості для керування суспільною думкою: сучасні інформаційні технології надають широкі можливості для маніпулювання свідомістю людей і ускладнюють державі роботу з політичної підтримки ініціатив у галузі забезпечення безпеки;

- нові завдання перед органами розвідки: неправильне розуміння ролі, можливостей і цілей інформаційної зброї знижує ефективність традиційної розвідувальної діяльності – необхідні нові форми розвідки, що концентруються на інформаційній стратегічній зброї;

- складність оцінки загроз і формування системи попередження: на даний час не існує систем попередження, які дали б змогу відрізнити стратегічну атаку з використанням інформаційної зброї від інших форм діяльності в інформаційному просторі, включаючи шпіонаж і випадкові помилки;

- труднощі при створенні й підтримці коаліцій: коаліції тільки збільшують уразливість їхніх учасників від інформаційної поразки;

- уразливість власних територій: оскільки інформаційні технології не обмежені в географічному плані, то інформаційною зброєю можуть уражатися цілі як на віддаленому театрі воєнних дій, так і усередині країни.

Психологічна війна. Психологічна війна має істотні відмінності від звичайної війни, направленої на фізичне придушення супротивника. Її сутність – дія на суспільну свідомість так, щоб керувати людьми і примусити їх діяти проти своїх інтересів.

Уперше поняття «психологічна війна» використав доктор М. Кампанео у своїй книзі «Досвід військової психології», яка була надрукована в 1904 р. у Бухаресті. Надалі це поняття вживали майор А. Блау у своїй книзі «Ведення війни духу» (Потсдам, 1937), військовий психолог Симонейт («Військова психологія. Короткий огляд проблем і практичних висновків», Берлін, 1943), Л. Фараго («Психологічна війна в Німеччині», Нью-Йорк, 1943) у книзі «Посібник з ведення психологічної війни», виданій у 1955 р. Уільямом Догерті та Морісом Яноцем тощо. Перший досвід психологічної війни отримали американці у Другій Світовій війні. Ці дії до 1945 р. мали допоміжний характер, а потім, у роки «холодної війни», набули самостійного характеру як «психологічна сфера» зовнішньої політики. У 1948 р. була прийнята Директива, яка зобов'язала ЦРУ вести психологічну війну. Вона діє і сьогодні. Основними таємними операціями, згідно з Директивою, є: пропаганда, економічна війна, превентивні прямі дії (саботаж, допомога підпільному руху, емігрантським групам).

У фашистській Німеччині вживався термін «психологічне шкідництво», основними завданнями якого було: розкол ворожої держави, провокування невдоволення серед населення ворожої держави політикою власного уряду, ізоляція ворожої держави від її союзників, організація різних перешкод, завад в її підготовці до війни, створення опозиції. Для реалізації цих завдань у фашистській Німеччині використовували такі основні методи психологічного шкідництва як: підризна агітація, плітки, підкуп, шантаж тощо.

Характерними рисами сучасної психологічної війни є:

- глобальність – вплив на всі сфери життєдіяльності противника, нейтральних держав, союзників, своє населення і збройні сили;

- тотальність – проникання в усі сфери життя: в дипломатію, економіку, культуру, суспільні відносини, соціально-психологічну тощо;

- технізація – широке використання досягнень науки й техніки як для опрацювання змісту, методів і прийомів психологічної війни, так і форм та способів їх реалізації;

- організованість – створення різноманітних органів психологічної війни й чітка координація їх зусиль і напрямів діяльності (у всіх розвинених країнах вони об'єднані в єдину державну структуру).

Об'єктами психологічної війни є: дружні, нейтральні та ворожі держави; армії й населення цих держав.

Характер психологічних операцій: наступальні – посіяти у противника сумніви у правильності власних дій; оборонні – зміцнення власного морального духу у випадку попадання в полон і нейтралізація дій противника.

Засоби психологічної війни: пропаганда, дезінформація, дипломатичні маневри, провокації, саботаж, терор, розповсюдження пліток, створення паніки, випуск фальшивих грошей, документів тощо.

Цілі психологічної війни: вплив на почуття, волю, емоції, свідомість і підсвідомість з метою деморалізації противника, підризу його власних поглядів, ціннісних орієнтацій, переконань і нав'язування йому своїх ідей.

Основні завдання психологічної війни:

- схилити солдат противника до симуляції, дезертирства і здачі в полон;
- посяяти ворожнечу між групами військ і населенням противника та нацькувати їх один на одного;
- розпалити у солдатів недовіру до командування та уряду;
- пробудити у солдатів сумнів у правоті війни, підірвати віру в перемогу;
- підтримати діяльність підривних і диверсійних груп на території противника.

Засоби ураження (впливу) на людей та їхню психіку розрізняють залежно від мети їхнього застосування в психологічній війні. До таких цілей звичайно відносять:

- спотворення інформації, яку одержує політичне керівництво, командування та особовий склад збройних сил противника, та нав'язування їм фальшивої або беззмістовної інформації, яка лишає їх можливості правильно сприймати події або поточну обстановку та приймати правильні рішення;
- психологічне оброблення військ та населення;
- ідеологічні диверсії та дезінформування;
- підтримка сприятливої суспільної думки;
- організація масових демонстрацій під фальшивими лозунгами;
- пропаганда та розповсюдження фальшивих чуток;
- змінювання та керування індивідуальною та колективною поведінкою.

Поряд з використанням традиційних засобів (друковані та електронні засоби масової інформації) іде активна розробка та апробування спеціальних засобів впливу на людину як через ЗМІ, так і через комп'ютерні мережі: засоби інформаційно-психологічного (психофізичного) впливу, психогенного впливу, психоаналітичного впливу, нейролінгвістичного впливу, психотронного впливу та психотропного впливу.

В основі психологічної війни лежать психологічні операції. Згідно з офіційними документами армії США, *психологічні операції* – заходи з розповсюдження спеціально підготовленої інформації з метою здійснення впливу на емоційний стан, мотивацію й аргументацію дій, рішення, які приймаються, і поведінку окремих керівників, організацій, соціальних або національних груп й окремих осіб іноземних держав у сприятливому для США і їх союзників напрямку. Вони можуть бути стратегічними, оперативними і тактичними за своїми масштабами. Термін виник в 1918 р. під час заснування підрозділу психологічної пропаганди військової розвідки американського експедиційного корпусу.

В СРСР, під час «холодної війни», існувало визначення-антипод – планова пропаганда або допоміжна (політична, економічна, культурна, відповідно військова та інша) діяльність, яка проводиться в мирний та військовий час, зорієнтована на іноземні ворожі, дружні або нейтральні аудиторії з метою впливу на їх відносини і поведінку в сприятливому напрямку для досягнення політичних і військових цілей. Психологічні операції використовують наочно-дієві, образні й вербальні засоби.

Найпотужнішим способом впливу інформаційних операцій є *пропаганда й дезінформація*. **Пропаганда** – форма комунікації, спрямована на поширення фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на суспільну думку на користь певної спільної справи чи громадської позиції. У широкому розумінні – поширення соціально-політичних, природничо-наукових та інших знань з метою їх втілення у суспільну свідомість; у вузькому розумінні – ідеологічно спрямована діяльність будь-якої партії для формування у конкретних верств населення певних поглядів і уявлень (світогляду).

Пропаганда зазвичай повторюється та розповсюджується через різні засоби масової інформації, щоб сформувавши обраний результат суспільної думки. На відміну від об'єктивної подачі інформації, пропаганда подає інформацію насамперед для впливу на аудиторію. Пропаганда часто подає інформацію вибірково (хоча не до кінця сказана правда – це теж брехня), щоб спонукати до певних узагальнень, або використовує емоційно заряджені повідомлення, щоб спровокувати радше емоційну, ніж раціональну реакцію на подану інформацію. Бажаним результатом є зміна ставлення цільової аудиторії до суб'єкта, щоб просувати таємні політичні плани. Пропаганда може використовуватись як форма політичного протистояння.

Пропаганда є потужною зброєю у війні; використовується для дегуманізації та створення ненависті до відповідного ворога як зовнішнього, так і внутрішнього, створенням хибного образу у свідомості. Це може відбуватися з використанням принизливої або расистської термінології, униканням деяких слів або з використанням непідтверджених заяв про ворожі звірства. Більшість пропагандистських війн вимагають, щоб власне населення відчувало, що ворог приніс несправедливість, що може бути тільки уявним, а може і базуватись на фактах. Власне населення має вирішити, що їхня нація захищає справедливість.

Пропаганда може класифікуватися відповідно до джерела та природи повідомлення:

- «біла» пропаганда загалом походить з відкритого доступного джерела та характеризується м'якшими методами переконання, такими як стандартні техніки відносин з громадськістю та однобічним поданням аргументів;

- «чорна» пропаганда подається ніби з одного джерела, проте має інше походження. Маскування правдивого джерела пропаганди є найпоширенішим, коли це пропаганда ворожої країни чи організації з негативним іміджем;

- «сіра» пропаганда – це пропаганда без визначеного джерела чи автора. Основне призначення «сірої» – змусити ворога повірити в брехню, використовуючи так звані «солом'яні аргументи»: перша фаза – змусити когось повірити в «А»; потім запускається «сіра» пропаганда «Б», яка протилежна до «А». У другій фазі «Б» дискредитується і ворог приходить до висновку, що «А» – правда;

- позитивна (конструктивна) пропаганда прагне довести до аудиторії певні переконання в доступній формі. Мета позитивної пропаганди – сприяти соціальній гармонії, злагоді, вихованню людей згідно із загальноприйнятими цінностями. Позитивна пропаганда виконує виховну й інформаційну функції в суспільстві; здійснюється в інтересах тих, до кого скерована, а не обмеженого кола зацікавлених осіб;

- негативна (деструктивна) пропаганда нав'язує людям певні переконання за принципом «мета виправдовує засоби». Мета негативної пропаганди – розпалювання соціальної ворожнечі, нагнітання соціальних конфліктів, загострення суперечностей у суспільстві, пробудження низинних інстинктів у людей тощо. Це роз'єднує людей, робить їх слухняними волі пропагандиста. Технологія створення «образу ворога» дає змогу згуртувати натовп навколо пропагандиста, нав'язати натовпу вигідні лідеру переконання і стереотипи. Основна функція негативної пропаганди – створення ілюзорної, паралельної реальності з «перевернутою», або спотвореною системою цінностей, переконань, поглядів. Негативна пропаганда активно використовує низьку критичність та навіюваність мас щоб маніпулювати цими масами в інтересах невеликої групи осіб.

Французський соціолог Жак Еллюль запропонував розрізняти вертикальну та горизонтальну пропаганди. Вертикальна – це класичний варіант пропаганди: інформаційний потік згори до низу з пасивним реагуванням аудиторії. Горизонтальну пропаганду Еллюль називає новим винаходом; вона реалізується в групі і не йде згори. У цій ситуації всі учасники є рівними, серед них немає лідера. Вертикальна пропаганда вимагає великого апарату масових комунікацій, горизонтальна – великої організації людей. Ж. Еллюль розрізняє політичну й соціологічну пропаганду. Політична

(«класична») пропаганда: техніки впливу держави, партії, адміністрації. Соціологічна ж працює на об'єднання групи; це стиль життя й типи поведінки, які є нормою в цьому суспільстві. Якщо політична пропаганда є розповсюдженням ідеології, то соціологічна – її проникненням завдяки існуючим економічним, політичним і соціологічним чинникам. У першому випадку мас-медіа є провідником, у другому – економічні та політичні структури. Розрізнення вертикальної / горизонтальної пропаганди та політичної / соціологічної на перший погляд можуть здаватися тотожними, але в них акцентуються різні базові параметри. Вертикальна / горизонтальна стосуються напряму комунікації, що породжує ієрархічність (акцент зроблено на лідерстві). У випадку розрізнення політичної / соціологічної пропаганди акцентується тип медіа.

Дезінформація, в широкому (побутовому) розумінні, – викривлена, спотворена, неправдива інформація (брехня, обман, облуда), можливо, спотворена умисно (наклеп, плітки); у вузькому (фаховому, професійному) розумінні, – спосіб (різновид) психологічного впливу на свідомість людини (суспільства), засобом якого є інформація, тобто інформаційно-психологічний вплив, що здійснюється шляхом унесення змін до інформації, яка надходить до об'єкта впливу, для формування в нього хибного уявлення про певні події, факти, явища та, завдяки цьому, спонукання його до прийняття певних рішень (учинення певних дій або бездіяльності), вигідних суб'єкту впливу.

Суб'єктами дезінформування є: держави (спеціальні служби, дипломатичні установи) чи потужні недержавні компанії (що мають власну економічну розвідку), які, з урахуванням фахового рівня виконавців, значних фінансових та ресурсних можливостей, є «найвідомішими гравцями» у цій сфері; політичні й громадські організації, різноманітні бізнес-структури тощо.

Об'єктами дезінформування є особи (групи осіб), уповноважені приймати рішення на рівні своєї компетенції та передбачених повноважень: президент держави, парламент, прем'єр-міністр, міністр, уряд, командувач військами, генеральний штаб, рада директорів, особа (громадянин) як споживач або виборець тощо.

Історичний досвід свідчить, що упродовж тисячоліть людство напружувало різні види, форми й методи проведення заходів із дезінформування, кожен із яких має власні недоліки та переваги. Конкретний вибір методу безпосередньо залежить від особливостей оперативної обстановки та завдань з дезінформації, а також реальних оперативних і фінансових можливостей суб'єкта.

Загалом виділяють такі **види дезінформації**:

1. Уведення в оману конкретної особи (групи осіб) шляхом надання хибної інформації (застарілої, неповної, спотвореної, перекрученої) як підстави для прийняття відповідного рішення (наприклад, щодо потенціалу суб'єкта (або третьої сторони) та його (її) намірів). Залежно від частки достовірних відомостей, розрізняють «сіре» (використання синтезу правдивої та неправдивої інформації) та «чорне» (переважає неправдива інформація) дезінформування.

2. Модифікація інформаційного потоку: вибіркоче подання інформації (неповнота, напівправа, дозування, замовчування певної частини інформації) або в тенденційному викладенні чи упередженому висвітленні фактів чи іншої інформації щодо подій за допомогою спеціально підібраних правдивих даних.

3. «Білий шум» – технологія оточення правдивої інформації її неправдивими версіями, що так само підтвержені певними доказами, фактами, свідками. Такі версії диверсифікують справжню версію, розчиняють її в загальному потоці, який у сприйнятті зливається в один «білий шум» і особа швидко втрачає до нього інтерес. Цей спосіб застосовується переважно в комплексі заходів локалізації витоку інформації.

4. Дезінформування «від зворотного» відбувається шляхом надання правдивих відомостей у перевернутому вигляді чи в такій ситуації, коли вони сприймаються об'єктом спрямувань як неправдиві. Внаслідок застосування подібних заходів виникає

ситуація, коли об'єкт знає правдиву інформацію про наміри чи конкретні дії протилежної сторони, але сприймає її неадекватно й не готовий протистояти негативному впливу.

5. Термінологічне «мінування» полягає у викривленні (підміні, спотворенні) первинної істинної суті принципово важливих, базових термінів, понять і тлумачень загально світоглядного та оперативно-прикладного характеру.

Гібридна війна. Франк Хоффман, консультант міністерства ВМФ США, один із авторів концепції «гібридної війни», наголошує, що кожній епосі властиві свої специфічні форми війни. Це вимагає щоразу нових термінологічних розробок. Загалом сучасна епоха, на думку Ф. Хоффмана, характеризується процесами гібридизації, включно й у військовій сфері. Традиційні форми війни змішуються з діяльністю організованої злочинності, іррегулярними конфліктами та тероризмом. Для характеристики цієї нової реальності він пропонує застосовувати поняття «гібридної війни», яке дає змогу оперативно відобразити суть змін у характері сучасної війни.

Існують різні варіанти визначення сутності *гібридної війни*:

- військова стратегія, яка поєднує звичайну війну, малу війну та кібервійну;
- атака з використанням ядерної, біологічної, хімічної зброї, саморобних знарядь для терористичних атак та інформаційного тиску;
- складна та гнучка динаміка бойового простору, яка передбачає швидку реакцію та адаптацію учасників протистояння;
- сучасний вид партизанської війни, яка поєднує сучасні технології та методи мобілізації;
- основний метод в асиметричній війні, яка ведеться на трьох умовних фронтах: серед населення конфліктної зони, тилового населення та міжнародної спільноти;
- будь-які дії ворога, який швидко та гнучко використовує найрізноманітніші комбінації дозволеної зброї, партизанську війну, тероризм, злочини на полі бою, і все для досягнення політичних цілей.

У найзагальніших рисах «гібридну війну» визначають як сукупність заздалегідь підготовлених й оперативно реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. До складових гібридної війни відносяться традиційні та нестандартні загрози, тероризм, підірвні дії, коли використовують новітні чи нешаблонні технології для протидії перевазі супротивника у військовій силі.

Гібридні сили успішно застосовують технологічно передові системи таким чином, що вони працюють на межі можливостей, тому гібридні збройні сили мають перевагу над традиційною армією, яка діє суворо в рамках уставу. Загалом, гібридна загроза відзначається тим, що стирає традиційні уявлення та практики війни.

Етапи «гібридної війни»:

Перший етап: інноваційна агресія (кібервійна, економічний тиск, інформаційно-психологічні атаки та ін.). Часто доволі складно виявити й ідентифікувати приховану економічну атаку, яка може бути замаскованою під конкуренцію та боротьбу за лідерство між країнами й транснаціональними корпораціями в окремих секторах або галузях економіки. Не завжди можна простежити акт агресії у просуванні національної культури однієї країни на теренах іншої. Схожа ситуація має місце і в просуванні ЗМІ, які здійснюють боротьбу за цільові аудиторії та зони впливу, що можуть поширюватися на сусідні держави й окремі континенти. Навіть у разі можливості відстеження зазначених тенденцій вкрай важко обґрунтувати і довести звинувачення та змусити опонента припинити агресивні дії. До цього залучаються міжнародні третейські інституції, присуди яких виносяться роками та мають нечіткі рішення. Крім того, процедура прийняття рішень такими структурами є доволі тривалою, а гібридні атаки здійснюються швидко.

Другий етап: застосування нерегулярних збройних формувань або приватних армій (повстанський, партизанський рух, тероризм). Другий етап гібридної війни набуває характеру певної відкритості, коли вже стає зрозумілим, хто є ініціатором агресії, втім, із

наведенням доказів в цьому випадку доволі складно, бо атакуюча сторона не розкриває остаточно своїх карт.

На цьому етапі головними засобами здійснення гібридної агресії є такі:

- створення атмосфери бездуховності, накручування конфліктних ситуацій, знищення авторитету державної влади;
- дестабілізація політичної ситуації (конфлікти, репресії, терор);
- блокування інформаційної діяльності органів центральної влади та місцевого самоврядування;
- підрив авторитету та дискредитація органів державної влади усіх рівнів;
- провокування соціальних, політичних, національних, релігійних зіткнень аж до розв'язання громадянської війни;
- ініціювання масових протестних акцій та безладів на вулицях, погромів офіційних установ та громадських структур.

Третій етап: офіційні військові дії або демонстрація сили (ідентифікована уніформа, зброя, офіційне визнання участі у конфлікті). На третьому етапі гібридної війни боротьба фактично набуває відкритої форми і може перейти в офіційний збройний конфлікт. Це здійснюється або у форматі відкритої інтервенції, або під виглядом уведення миротворчих сил. В обох випадках головним офіційним приводом є намагання зупинити внутрішньо національні конфлікти або припинити неправомірні дії офіційної влади, що суперечать сучасним нормам та принципам захисту прав людини, встановленим та закріпленим у міжнародних угодах та деклараціях ООН, ЮНІСЕФ, Ради Європи тощо.

Типовим прикладом гібридної війни вважають війну, яку вела «Хезболла» в Лівані у 2006 р., використовуючи класичні військові дії, нерегулярні збройні формування та інформаційні методи ведення війни, завдавши Ізраїлю, на думку багатьох експертів, стратегічної поразки. Гібридна загроза здатна нівелювати технологічну перевагу будь-якої армії. Змістити акцент у процесі прийняття рішення з військової площини в етичну та моральну, змусити обирати між уставом, правом, мораллю, врешті, дискредитувати противника, хай яке б рішення було прийнято, – ось ключові моменти, які забезпечили перевагу «Хезболли».

Іншим прикладом гібридної війни, у якій військова потужна держава-агресор домовляється із недержавними виконавцями – групами місцевого населення та бойовиками, – зв'язок із якими вона формально цілковито заперечує, є російська диверсійна діяльність в Україні навесні 2014 р. Під час конфлікту невеликі групи російських військовослужбовців організовували та координували озброєні загони повстанців із місцевого населення на сході України, уникаючи прямого введення своїх військ через український кордон, що дало змогу Росії обходити міжнародне право.

Захоплення Криму і його входження до складу Російської Федерації було успішною операцією гібридної війни. Ввічливі «зелені чоловічки», озброєні новітньою російською зброєю, створення сприятливого для Кремля інформаційного фону в західних ЗМІ, цілеспрямована дезінформація на український сегмент Інтернету (наприклад, піднятий над флагманом ВМС України «Гетьманом Сагайдачним» Андріївський прапор, про що повідомили ІТАР-ТАРС і РІА «Новости»), дипломатична клоунада Віталія Чуркіна на засіданні Ради Безпеки ООН – складові гібридної війни, кульмінацією якої стало проведення референдуму і прийняття Криму і Севастополя до складу РФ.

В Україні під загрозою виявились практично усі сфери суспільного життя – економіка, політика, культура пам'яті та інформаційного споживання, навіть ідентичність. Слабка диверсифікація ринків збуту української продукції, прив'язаність до російського ринку базових секторів вітчизняного господарства, відсутність альтернативних джерел постачання ресурсів – усе це перетворилося на питання національної безпеки. Відсутність адекватної інформаційної й культурної політики спричинила культурну окупацію свідомості значної частини громадян. Зусиллями пропаганди була нав'язана штучна проблема дискримінації російськомовного населення, страх перед ефемерною загрозою

«бандерівщини». Український інформаційний простір без належного російськомовного й англomовного контенту виявився замкненим, неконкурентним, не готовим донести українську позицію до світової спільноти.

Інформаційна безпека в діяльності міжнародних організацій

Інформаційна безпека ЄС. У 1995 р. ЄС прийняв Директиву щодо захисту особистості з дотриманням режиму персональних даних та вільного руху таких даних. Директива спрямована на впорядкування практики захисту інформації в межах Європейського Союзу. Держави-члени зобов'язані прийняти закони щодо захисту персональної інформації, як в публічному, так і в приватному секторі. Зазначені закони мають також включати тимчасове блокування переміщення інформації до держав-не-членів Європейського Союзу, які не встановили адекватного рівня захисту інформації.

У 2001 р. Європейська Комісія представила перший документ під назвою «Мережева та інформаційна безпека: європейський політичний підхід» в якому окреслено європейський підхід до проблеми інформаційної безпеки. ЄК використовує термін «мережева та інформаційна безпека», який трактується як здатність мережі або інформаційної системи чинити опір випадковим подіям або зловмисним діям, які становлять загрозу доступності, аутентичності, цілісності та конфіденційності даних, що зберігаються або передаються, а також послуг, що надаються через ці мережі і системи.

Дії, що порушують безпеку інформаційних мереж і систем, згруповані так:

- перехоплення електронної комунікації, копіювання чи модифікація даних;
- неавторизований доступ до комп'ютера або комп'ютерних мереж;
- деструктивні атаки на мережі, зокрема атаки на доменні імена, перевантаження мережі штучними повідомленнями, атаки, спрямовані на порушення маршрутизації;
- шкідливе програмне забезпечення;
- підробка веб-сайтів;
- безпекові інциденти як наслідок непередбачених і ненавмисних подій, таких як природні катаклізми, зброї у роботі апаратних засобів та програмного забезпечення, людські помилки.

Європейське співтовариство наголошує, що мережева та інформаційна безпека стає ключовим фактором у розвитку інформаційного суспільства. Перш за все, мережі та інформаційні системи містять конфіденційні дані й економічно цінну інформацію, що підвищує стимул для атак. Атаки на інформаційні системи можуть мати серйозні у національному масштабі наслідки (наприклад, проблеми в роботі систем комунікацій, витік конфіденційної інформації тощо).

Проблема полягає у тому, що точно оцінити масштаб фактичних і потенційних збитків внаслідок порушення мережевої безпеки дуже важко, оскільки по-перше, немає системи оповіщення, по-друге, атаки спричиняють значну кількість нематеріальних збитків, зокрема репутаційних, і багато кампаній намагаються не інформувати про такі події, боячись негативної реклами. До того ж, мережева й інформаційна безпека є динамічною проблемою. Швидкий технологічний розвиток постійно створює нові виклики і загрози і вимагає нових рішень.

У документі визначено такі основні напрями європейської політики інформаційної безпеки:

1. Підвищення обізнаності користувачів щодо можливих загроз під час користування комунікаційними мережами. Основна мета країн ЄС – забезпечити громадян, бізнес, державні адміністрації доступною і надійною інформацією про мережеву та інформаційну безпеку. Для цього пропонуються такі заходи:

- країни-члени мають проводити інформаційно-освітню кампанію для громадськості;
- країни-члени мають просувати використання кращого досвіду у сфері безпеки, що базується на існуючих стандартах, таких як ISO / IEC 17799;

- країни-члени мають приділяти більше уваги у навчальних програмах курсам, присвяченим питанням безпеки.

2. Створення європейської системи попередження та інформування про нові загрози. Основне завдання країн ЄС – створити систему попередження для користувачів, яка б не лише інформувала про небезпеку, але й давала поради щодо протидії атакам, а також створити конфіденційний механізм сповіщення про атаки для бізнесових структур. У країнах-членах функціонують «Комп’ютерні групи швидкого реагування» (CERTs). Однак, такі групи часто не мають потрібного обладнання і чітко визначених функціональних обов’язків. До того ж, CERTs в Європі залежать від політики Координаційного центру комп’ютерних груп швидкого реагування (CERT/CC), що фінансується американським урядом. Як наслідок, європейське співробітництво є обмеженим. Для вирішення цієї проблеми пропонуються такі дії:

- перегляд країнами-членами системи CERT з точки зору технічного забезпечення та компетенції;

- створення зв’язку CERT мережі Євросоюзу з подібними структурами інших країн;

- обговорення з країнами-членами питання щодо організації на європейському рівні збору даних, аналізу та планування схем реагування на існуючі і потенційні загрози безпеці.

3. Забезпечення технологічної підтримки. Пріоритетне значення надається розвитку досліджень з проблеми мережевої та інформаційної безпеки. Для цього запропоновано включати питання безпеки у Рамкові програми ЄС, а країнам-членам рекомендовано активно просувати використання засобів змінного стійкого шифрування.

4. Підтримка ринково орієнтованої стандартизації та сертифікації. Однією з основних умов підвищення безпеки інформаційних систем є використання усіма суб’єктами єдиних стандартів. У ЄС функціонує Організація європейського співробітництва з питань акредитації, яка відповідає за сертифікацію бізнес-процесів та систем управління інформаційною безпекою,

Європейська ініціатива з питань стандартизації електронних підписів, спрямована на розробку єдиних рішень на підтримку директиви ЄС про електронні підписи, а також ініціативи впровадження інфраструктури з відкритими ключами.

Основна проблема полягає в існуванні великої кількості конкуруючих стандартів та специфікацій, що призводить до фрагментації ринку та несумісних рішень. Отже, основним завданням є координація та гармонізація існуючих стандартів.

З цією метою Комісією пропонуються такі заходи:

- європейські організації зі стандартизації мають прискорити роботу над сумісними і безпечними продуктами і послугами;

- країни-члени мають просувати використання процедур сертифікації та акредитації по загальноприйнятим європейським та міжнародним стандартам, сприяючи взаємному визнанню сертифікатів;

- європейські комерційні організації мають брати більш активну участь в європейській (CEN, Cenelec, ETSI) та міжнародній діяльності зі стандартизації;

- країни-члени мають переглянути існуючі стандарти безпеки.

5. Правове забезпечення. Пріоритетними напрямками політики ЄС в сфері правового регулювання інформаційної безпеки є захист персональних даних, телекомунікаційні послуги та кіберзлочинність. Для вдосконалення правової бази в сфері інформаційної безпеки Європейська комісія пропонує такі заходи:

- забезпечення спільного розуміння правових наслідків безпеки в електронних комунікаціях;

- створення країнами-членами сприятливих умов для вільного обігу продуктів і послуг шифрування через гармонізацію адміністративних експортних процедур та послаблення експортного контролю;

- розробка Комісією правових заходів для зближення національних законодавств щодо атак на комп'ютерні системи.

6. Зміцнення безпеки на державному рівні. Проблема безпеки має важливе значення для подальшого розвитку е-врядування. За цих умов завданням державних органів влади є не лише забезпечення відповідності інформаційно-комунікаційних систем вимогам безпеки, але й сприяння розвитку культури безпеки, що передбачає розробку «організаційної політики безпеки». За цим напрямом передбачається реалізація таких заходів:

- країни-члени мають впровадити ефективні та сумісні засоби інформаційної безпеки як основу е-врядування та електронних державних закупівель;
- країни-члени мають використовувати електронні підписи під час надання державних онлайн послуг;
- Європейська Комісія має вжити заходи для посилення вимог безпеки для своїх інформаційно-комунікаційних систем.

7. Розвиток міжнародного співробітництва з питань інформаційної безпеки. Європейська комісія бере участь у роботі Великої Сімки, Організації економічного співробітництва і розвитку та ООН. Приватний сектор працює над проблемами безпеки в таких організаціях, як Глобальний бізнес-діалог (www.GBDe.org) або Глобальний інтернет-проект (www.GIP.org). Основне завдання ЄС – подальше зміцнення діалогу Європейської комісії з міжнародними організаціями та партнерами щодо проблеми мережевої безпеки та, зокрема, щодо зростаючої залежності від електронних мереж.

10 березня 2004 р. створено Європейську агенцію з питань мережевої та інформаційної безпеки (European Network and Information Security Agency –ENISA), діяльність якої спрямована на зміцнення можливостей європейської спільноти, країн-членів, а також ділових кіл в сфері попередження і реагування на проблеми, пов'язані з інформаційною безпекою. Основними напрямками діяльності Агенції є:

- надання консультацій та допомоги Комісії і країнам-членам в сфері інформаційної безпеки;
- збір та аналіз даних щодо безпекових інцидентів в Європі та ризиків, що виникають;
- розробка методів оцінки та управління ризиками для підвищення здатності ЄС реагувати на загрози інформаційній безпеці;
- підвищення обізнаності та розвиток співробітництва між різними акторами в сфері інформаційної безпеки, зокрема шляхом стимулювання взаємодії між державним і приватним секторами.

Агенція також допомагає Європейській комісії у попередній технічній роботі з метою оновлення і вдосконалення європейського законодавства в сфері мережевої та інформаційної безпеки. У своїй діяльності Агенція спирається на щорічні робочі плани / програми, які містять перелік основних пріоритетів і цілей та запланованих заходів для виконання поставлених завдань.

У рамках ЄС значну увагу приділено проблемі кібербезпеки як складової інформаційної безпеки. З 1999 р. ЄС реалізує програми «Безпечніший Інтернет» (Safer Internet). Тривалість кожної програми – 4-5 років. Основними цілями програми є: підвищення обізнаності громадськості, забезпечення громадськості мережею контактних пунктів для повідомлення про незаконні та шкідливі контент і поведінку; сприяння саморегулюючим ініціативам у цій сфері та залучення дітей до створення безпечнішого он-лайн середовища; створення бази знань щодо нових тенденцій у використанні он-лайн технологій та їхніх наслідків для життя дітей. Так, в рамках програми фінансуються Інтернет-центри, створені на національному рівні і координовані на європейському рівні. Основна мета діяльності центрів – підвищення обізнаності дітей, батьків, вчителів про он-лайн ризики, а також надання порад молоді щодо безпечного користування мережею через телефони довіри та контактні пункти.

Для боротьби з незаконним контентом в рамках програми фінансуються такі проекти, як CIRCAMP – тематична мережа для розвитку міжнародного співробітництва правоохоронних органів; База даних Інтерполу про акти сексуального насильства над дітьми (INTERPOL International Child Sexual Exploitation Image Database), мета якої полягає у попередженні та виявленні актів сексуального насильства над дітьми через ідентифікацію жертв та зловмисників тощо.

На підтримку діяльності Інтернет-центрів щодо підвищення обізнаності громадськості, в рамках програми «Безпечніший Інтернет» профінансовано онлайн проект PEGI (Pan European Game Information) – нова версія Панєвропейської ігрової інформаційної системи PEGI, мета якої – захистити молодь від шкідливого ігрового контенту та підвищити обізнаність батьків щодо ризиків та можливої шкоди, якої можуть завдати онлайн ігри; SIP-BENCH – експертне дослідження наявного програмного забезпечення для фільтрування контенту з точки зору ефективності, простоти і зручності використання, придатності для європейських споживачів.

У травні 2007 р. Європейська комісія представила документ «На шляху до загальної політики в сфері боротьби з кіберзлочинністю», в якому «кіберзлочинність» визначається як кримінальні дії, скоєні з використанням електронних комунікаційних мереж та інформаційних систем або проти таких мереж та систем. Це поняття включає три категорії злочинів:

- 1) традиційні форми злочину (шахрайство та підробки в електронних комунікаційних мережах та інформаційних системах);
- 2) публікація протизаконного контенту в електронних медіа (дитяча порнографія, матеріали із закликами до расової ненависті і т.п.);
- 3) специфічні злочини в електронних мережах (атаки на інформаційні системи, хакерство тощо).

Політика Європейської комісії в сфері боротьби з кіберзлочинністю реалізується за чотирма основними напрямками:

- законотворчий процес: найбільш важливим законодавчим рішенням є Рамкове рішення Ради Міністрів ЄС щодо атак на інформаційні системи від 17 січня 2005 р. Рамкове рішення покликане забезпечити мінімальний рівень зближення кримінального права для найбільш поширених форм кримінальної діяльності відносно інформаційних систем, таких як незаконний доступ, незаконне втручання у систему та дані;

- Європейська комісія заохочує транскордонне співробітництво правоохоронних органів країн-членів ЄС шляхом організації конференцій, створення цілодобових контактних пунктів у країнах-членах ЄС, розвитку платформи для навчання експертів у сфері боротьби з кіберзлочинністю;

- ЄК розвиває співробітництво між державним і приватним секторами у боротьбі з кіберзлочинністю, зокрема, співпрацю між правоохоронними органами та приватними компаніями;

- ЄК заохочує підписання країнами-членами та іншими країнами Конвенції про кіберзлочинність, розробленої Радою Європи, та бере участь у міжнародних робочих групах.

У березні 2009 р. опубліковано Повідомлення Європейської комісії «Захист Європи від широкомасштабних кібератак та руйнувань: посилення рівня підготовленості, безпеки та стійкості», в якому визначено основні виклики / проблеми, які потребують негайного реагування ЄС, а також окреслено основні заходи, необхідні для посилення безпеки та здатності європейської критичної інформаційної інфраструктури протистояти зовнішнім впливам. Згідно з документом, основними викликами безпеці інформаційних інфраструктур ЄС є: некоординовані національні підходи до безпеки інформаційних інфраструктур, що знижує ефективність національних заходів; відсутність на європейському рівні партнерства між державним та приватним секторами; обмежені можливості ЄС щодо раннього попередження та реагування на безпекові інциденти,

зумовлені нерівномірністю розвитку систем моніторингу і сповіщення про інциденти у країнах-членах, нерозвиненістю міждержавного співробітництва та обміну інформацією щодо цих проблем; відсутність міжнародного консенсусу щодо пріоритетів у реалізації політики захисту критичної інформаційної інфраструктури.

У грудні 2015 р. Європейський Союз угодив текст реформи захисту інформаційного простору. На підготовку цього документу пішло чотири роки та півроку тристоронніх переговорів між Єврокомісією, Європейським парламентом та Радою Міністрів. Нові закони включають Генеральне положення про захист даних, який регулює використання даних про приватне життя громадян Євросоюзу, а також Директиви щодо захисту даних, що регламентують доступ до приватної інформації у рамках правоохоронної діяльності. Нововведення покликані створити потужну законодавчу базу для захисту конфіденційних даних, впорядкувати законодавство між країнами-членами, створити спільний інформаційний ринок та посилити співробітництво у галузі безпеки. Наголошено на тому, що реформа покликана стати універсальним, наднаціональним пакетом законів в сфері інформації.

Інформаційна безпека в діяльності НАТО. Основним принципом безпеки інформації НАТО є те, що інформація повинна зберігати свій ступінь захисту при всіх її передачах, починаючи з джерела, а контроль за розподілом і поширенням інформації повинен забезпечити відсутність її витоку, а також і те, що правила доступу до інформації повинні дозволяти використання інформації лише особам, яким вона потрібна для виконання службових обов'язків. Присвоєння інформації НАТО того або іншого грифа таємності виробляється відповідно до правил систем безпеки країн-учасниць.

У 2010 р. на Лісабонському саміті НАТО було вирішено розробити нову політику НАТО з кіберзахисту, а також конкретний план дій. НАТО планує використовувати процеси оборонного планування з метою сприяння розвитку захисту від кіберзлочинності для союзників, а також для оптимізації взаємодії, співпраці та обміну інформацією. НАТО тісно співпрацює за країнами ЄС та з ООН для вирішення питань небезпеки, що виникає у кіберпросторі.

Кібер-атаки стають все більш частими, більш організованими і більш збитковими для державних установ, підприємств, економіки; вони можуть досягти критичного рівня, який загрожує національному та Євроатлантичному процвітанню, безпеці і стабільності. Джерелом таких атак можуть бути іноземні військові та розвідувальні служби, організовані злочинні угруповання, терористичні та / або екстремістські групи. Захист від кібернетичних атак є важливою ланкою розробок НАТО. Зокрема були сформовані стандарти НАТО щодо захисту інформації, мінімальні з яких містять вимоги зі збереження, передачі та обробки інформації. Ключовим терміном в цьому аспекті є «керування ризиком», тобто незалежна оцінка уразливості інформації, а також проведення контрзаходів з цього приводу. Для розуміння важливості захисту інформації, потрібно чітко уявляти розміри вартості можливих збитків при витоку інформації, і враховувати відповідність затрат необхідних ресурсів для захисту інформації.

Основні положення політики безпеки НАТО, в т.ч. щодо класифікованої інформації, викладені у документі «Безпека в межах організації Північноатлантичного договору». «Класифікована інформація» – термін, який використовується у законодавстві країн-членів НАТО стосовно частини вразливої інформації. З позицій інформаційної безпеки вся інформація у світі поділяється на загальнодоступну і ту, доступ до якої з тих чи інших причин обмежується. В англійській традиції їй відповідає поняття «вразлива інформація» (sensitive), тобто інформація, яка вразлива до загроз, що виникають у зв'язку з несанкціонованим доступом до неї, і тому потребує захисту або хоча б обмеження доступу до неї. Саме таке визначення прийнято в НАТО і країнах-членах Альянсу.

НАТО має п'ять рівнів захисту інформації з обмеженим доступом (Cosmic TOP Secret (CTS), NATO Secret (NS), NATO Confidential (NC), NATO Restricted (NR), Unclassified but Sensitive). У власному внутрішньодержавному законодавстві країни-члени

НАТО використовують не більш як три рівні класифікації для інформації, що становить державну таємницю, захищуючи інформацію з грифом, що відповідає рівню RESTRICTED до розряду офіційної, службової та громадської (public) таємниці.

Питання забезпечення захисту інформації входять до юрисдикції Комітету внутрішньої безпеки НАТО (NSC), який є дорадчим органом при Північноатлантичній Раді, з питань, що стосуються безпеки НАТО. Головою Комітету є директор Служби безпеки НАТО (NOS), яка надає підтримку Комітету з боку Міжнародного секретаріату НАТО. Комітету внутрішньої безпеки також підпорядкована Робоча група з питань гарантування безпеки автоматичної обробки даних.

НАТО вимагає від країни-члена створити національний уповноважений орган, відповідальний за безпеку таємної інформації, через який Служба безпеки НАТО здійснює контакти з країною. У середині НАТО національний уповноважений орган з безпеки інформації виконує функції керівництва створенням органу правління та режимних відділів, забезпечення безпеки таємної інформації НАТО в усіх установах, що знаходяться під її юрисдикцією, як всередині країни, так і за її межами, забезпечення розробки планів захисту інформації в разі виникнення надзвичайних обставин, з метою запобігання втрати конфіденційності таємної інформації НАТО.

НАТО виокремлює такі цілі і вимоги для всіх країн, зацікавлених у збереженні цілісності, непорушності і конфіденційності їхнього державного інформаційного простору:

- інформаційна структура повинна постійно удосконалюватися, темпи розвитку нових інформаційних технологій та їх поширення повинні прискорюватися;
- важливим є розвиток систем електронної сертифікації та криптографії, належна підготовка персоналу;
- формування й реалізація єдиної державної політики в контексті забезпечення безпеки національних інтересів від загроз в інформаційній сфері має стати одним з пріоритетних напрямків розвитку держави;
- розвиток індустрії інформаційних та телекомунікаційних засобів, поширення їх на внутрішньому медіа-ринку держави, модернізація систем телемовлення та радіомовлення, оновлення технічної бази для забезпечення захисту інформації в цій сфері є також важливими заходами на шляху до формування державної інформаційної безпеки;
- протидія інформаційній експансії та спробам використання національного інформаційного простору.

Ефективний кіберзахист вимагає засобів запобігання, виявлення, реагування і відновлення після атак. НАТО здійснює кроки з розвитку таких засобів через створення Відомства з управління кіберзахистом, Спільного Центру передового досвіду з кіберзахисту і Сил реагування на комп'ютерні інциденти. НАТО виокремлює необхідність визначення спільних підходів з країнами до використання сучасних систем захисту інформації з урахуванням вимог інформаційної безпеки країни. Забезпечення режиму захисту інформації в разі створення спільних інформаційних та телекомунікаційних систем, в яких циркулюватиме інформація з обмеженим доступом, відбувається шляхом розроблення пропозицій щодо захисту конфіденційного зв'язку з використанням обладнання НАТО, необхідного для створення сумісних з НАТО відокремлених інформаційно-комунікаційних систем в органах виконавчої влади, а також підвищенням кваліфікації фахівців органів виконавчої влади з питань захисту інформації у рамках заходів Програми «Партнерство заради миру».

НАТО виокремлює необхідність здійснення зусиль задля посилення моніторингу критично важливих мереж в межах Альянсу та оцінки й зміцнення виявлених слабких місць. Альянс не виключає необхідності швидкого реагування на кібернетичні атаки шляхом надсилання групи експертів до будь-якої країни-члена, що постраждала від кібернападу, або до країни, яка відчуває загрозу вторгнення у її інформаційний простір. З

часом, НАТО планує забезпечити себе повністю відповідним набором засобів кіберзахисту, включно з пасивними та активними елементами.

Інформаційно-психологічна боротьба велася упродовж всього існування людства. Зміст її в основному полягав у поширенні дезінформації однією чи двома сторонами конфлікту, тенденційної інформації для впливу на оцінки, наміри та орієнтацію населення, особового складу військових сил та осіб, які приймають рішення, з метою формування громадської думки на користь діючої сторони. У контексті боротьби проти інформаційно-психологічного впливу НАТО є потужним актором, бо його країни-члени виокремили для себе такі питання, що є головними у діяльності кожної держави: зміцнити міжнародну безпеку; захистити свободу; сприяти верховенству права. Ці цілі не прив'язані до жодного календаря і не применшуються внаслідок технічного прогресу. Вони не стосуються жодного конкретного супротивника. Це постійні потреби і будуть існувати стільки, скільки НАТО буде їх захищати за допомогою єдності своїх членів, хоробрості своїх громадян і вільного виразу своєї колективної волі.

Захист інформації в НАТО регламентується документом «Безпека в межах угоди Північної Атлантичної Організації», що був погоджений між країнами-членами. Цей документ подає основні вимоги щодо захисту інформації з обмеженим доступом, що члени НАТО домовилися виконувати. Він встановлює основні вимоги до систем забезпечення фізичної, персональної, процедурної і технічної безпеки. Підписуючи Документ, кожна нація дає зобов'язання на національному рівні гарантувати адекватний захист інформації з обмеженим доступом НАТО. Коли нація приєднується до альянсу, вона бере на себе зобов'язання захищати інформацію з обмеженим доступом НАТО. Причому кожен член НАТО дає інформації з обмеженим доступом власну оцінку, і залежно від того, як інші члени НАТО виконують узяті на себе зобов'язання, визначає, яку інформацію його країна зробить доступною для альянсу. Таким чином, будь-яка відмова з боку одного або кількох членів альянсу виконати своє зобов'язання, може призвести до скорочення кількості та якості переданої інформації з обмеженим доступом.

Питання для самоконтролю:

1. Що означає термін “інформаційна безпека” та як він співвідноситься з терміном “безпека інформації”?
2. Які види інформаційної безпеки ви можете назвати?
3. Які існують напрями інформаційної безпеки? Охарактеризуйте їх.
4. Що означає термін “державна інформаційна безпека”?
5. Які характерні ознаки повинна мати інформація, що потребує захисту?
6. Які є види інформаційних загроз та інформаційної зброї?
7. Якими нормативними актами регулюється інформаційна безпека в Україні?
8. Якими нормативними актами регулюється державна інформаційна безпека в Україні?
9. Які джерела загроз державній інформаційній безпеці виділяє Концепція інформаційної безпеки держав-учасниць СНД у військовій сфері від 4 червня 1999 р.?
10. Що таке інформаційна війна?
11. Чим відрізняються технологічний та ідеологічний аспекти інформаційних війн?

ЛЕКЦІЯ 10. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ КОМУНІКАЦІЇ. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

1. Зовнішньополітичні комунікації. Види і способи здійснення зовнішньополітичних комунікацій.
2. Інформаційно-аналітичне забезпечення зовнішньої політики. Вплив нових технологій на зовнішньополітичні комунікації.
3. Інтернет і міжнародні відносини.
4. Інформаційна діяльність зовнішньополітичних відомств.
5. Інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування дипломатичних установ, торговельно-економічних місій та інформаційно-культурних центрів у країні перебування.

Інтернет упродовж тривалого часу використовується як всевітнє і всеохоплююче інформаційне середовище, на базі якого невдовзі формуватимуться практично усі ділові відносини: від систем роздрібної торгівлі до корпоративних розподілених мереж транснаціональних компаній. Навіть на бізнес Інтернет змусив поглянути як на глобальний процес.

Феномен Інтернету надзвичайно багатоаспектний та різноманітний, тому існує багато понять цього явища.

З технологічного боку, Інтернет — вдалиий симбіоз комп'ютерів, проводів та цифрової технології. З метафоричного — нове середовище існування людства, одна з головних складових нашого часу, яка виступає то як інформаційна скарбниця, то як інформаційне звалище, то як інформаційна пральня і т. ін.

Інтернет — 1) об'єднання комп'ютерних мереж у глобальну комп'ютерну систему; 2) глобальний засіб комунікації з використанням протоколу Інтернету для передачі даних через взаємопов'язані електронні мережі.

За версією Римського клубу, Інтернет — це каталізатор соціальної перебудови, який стимулює появу нових відносин між людьми як у часі, так і в просторі. Головною особливістю такого роду відносин при цьому мають стати загальна доступність інформації та прозорість світових і національних політичних та економічних процесів.

З юридичної точки зору:

Інтернет — інформаційна система — організаційно впорядкована сукупність документів та інформаційних технологій, реалізуючих інформаційні процеси.

Для правового врегулювання Інтернету доволі важливим є питання: чи варто відносити Інтернет до ЗМІ?

У вузькому значенні слова ЗМІ — це засоби масової інформації. Важливою особливістю процесу масового спілкування є використання машин, технологічних процесів, різних технічних пристосувань, які надають можливість швидко збирати, обробляти, випускати і розповсюджувати інформацію в масовому масштабі на великі території і майже одночасно. Цьому слугують новітні досягнення електроніки, ротаційної техніки тощо. Як бачимо, комп'ютерні мережі входять у межі масово комунікаційних процесів, але, звичайно, відрізняються від традиційних засобів масової комунікації.

Водночас усе частіше під аббревіатурою ЗМІ розуміють значно ширший та глибший соціально-правовий зміст, орієнтований на втілення в нових соціально-політичних і технологічних умовах глобального інформаційного суспільства конституційного інституту свободи масової інформації (ЗМІ у широкому значенні цього слова).

Тобто Інтернет можна визначати і як засіб масової інформації, і як середовище існування ЗМІ. Відповідно до класифікації І. Давидова вирізняють такі ЗМІ:

1. Власне мережні видання (такі, що виходять тільки в Інтернеті)
2. Мережні версії традиційних ЗМІ:
 - а) за типом представленого на них контенту:
 - 1) новинні, коментарійні, змішані;
 - 2) авторські, редакційні, змішані;
 - б) за тематикою:
 - 1) монотематичні (усередині цієї групи розподіл може стати майже нескінченним через велику кількість варіантів, представлених монотематичних ресурсів);
 - 2) політематичні;
 - в) за належністю: які належать державі, медійним групам, політичним групам, бізнесгрупам, незалежні (проте на сьогоднішній день не існує скільки-небудь значущих незалежних медійних ресурсів);
 - г) за територіальним поширенням та цільовою аудиторією: загальнонаціональні ресурси, регіональні та світові ресурси.

Інтернет як всесвітнє об'єднання інформаційних мереж та прообраз “інформаційної супермагістралі”, курс на створення якої взято урядами світу, було започатковано Міністерством оборони США наприкінці 60-х з метою забезпечення передачі команд вогню від командного центру до пускових ракетних установок у випадку виходу з ладу всіх інших засобів зв'язку. Для цього було створено Агентство з проекту прогресивних досліджень (ARPA). Згодом його завдання розширилося до створення системи, яка б надавала можливість доступу до всіх наявних на той час обчислювальних ресурсів Сполучених Штатів багатьом користувачам одночасно. Результатом діяльності Агентства стало створення мережі, яка отримала назву ARPAnet.

Існування цієї мережі, яка об'єднала головні обчислювальні центри країни та використання технології передачі інформації, поділеної на автономні пакети, дало можливість розпочати роботи зі створення гнучкої структури, до якої могли б входити комп'ютери будь-якого типу. Використання їх “спільної мови” — протоколів TCP/IP, які швидко прийняли в університетах та в державних мережах, було підтримане Національною науковою фундацією (NSF) при створенні п'ятиох великих обчислювальних центрів, обладнаних суперкомп'ютерами, з метою забезпечення доступу всієї наукової громадськості США до інформації, що містилася в цих комп'ютерах. Згодом усі найбільші університетські обчислювальні центри країни підключилися до мережі, створеної NSF, яка стала “скелетом” для інших невеликих мереж. Відтоді став можливим доступ до будь-якої точки мережі через будь-який підключений до неї комп'ютер.

З метою підтримання діяльності мережі NSF та розширення її можливостей у 1987 р. права з управління нею були надані таким приватним інвесторам, як Merit Network Inc., IBM та NCI. 1992 року NSF відкликала свої інвестиції у “мережу мереж”, відкривши, таким чином, шлях іншим джерелам її фінансування. З тих пір кількість складових мережі Інтернет постійно зростає.

Які ж послуги пропонує Інтернет своїм користувачам? **Основних послуг (або сервісів) Інтернету вісім:**

1. ***E-mail (електронна пошта).*** Через електронну пошту користувачі, які мають електронні адреси, можуть спілкуватися так само як і за допомогою звичайної пошти, з тією лише різницею, що послання досягає адресата у лічені хвилини після відправлення. Електронна пошта є “найдемократичнішим” та надзвичайно популярним сервісом Інтернету. Щосекунди через світову мережу Інтернет надсилається близько 4 тис. повідомлень електронної пошти.

2. ***The World Wide Web (WWW або Web).*** *WWW*, створений у 1991 р., — один з найзручніших для користувачів засіб пошуку та розповсюдження інформації в Інтернеті. Він робить можливим зручне звернення до інформаційних ресурсів Інтернету завдяки використанню гіпертекстових ланок, що містяться у матеріалах, розміщених на Web-

сайтах, які становлять своєрідні “майданчики”, “вузли” у глобальній “павутині”, здатні містити тексти, рухливі і нерухливі зображення, а також звуки.

3. **Telnet (дистанційний доступ)** незручний для звичайних користувачів інструмент, він дає можливість здійснювати повний або частковий контроль за віддаленим комп'ютером через інший комп'ютер. Незважаючи на те, що такий сервіс був досить популярним на початку існування Інтернету, на сьогоднішній день ним послуговуються переважно інформаційні служби, які роблять доступними для користувачів Інтернету інформаційні системи, що працюють на основі інших пошукових систем (наприклад, Бібліотека Конгресу США, туристичні агентства, банки тощо).

4. **F. T. P. (протокол передачі файлів)** — *редукована версія Telnet*, яку застосовують при передачі файлів на велику відстань. Підключившись до сервера F. T. P., який зазвичай містить частину доступну кожному та частину, доступ до якої обмежено вимогою введення пароля, користувач може отримати з нього будь-які файли або розмістити на ньому свої файли, які інші користувачі, у свою чергу, можуть отримати, підключившись до того самого сервера. Такі операції є доволі простими, тому послуги F. T. P. досить популярні серед користувачів Інтернету.

5. **Gopher** — щось середнє між F. T. P та WWW — є першою спробою об'єднати різноманітні мережеві ресурси. Разом з Telnet та F. T. P., двома іншими сервісами Інтернету, що дозволяють створення “електронних бібліотек”, доступних широкому загалу, Gopher поступово поступається місцем WWW, який об'єднує та розширює функції кожної з цих послуг.

6. **Списки розсилки** — списки користувачів Інтернету, які бажають обмінюватися інформацією та ідеями за певною темою. Такий список об'єднує користувачів, існує він для збирання та розповсюдження інформації, яка надходить з їхніх персональних комп'ютерів. Список розсилки може створити кожний користувач. Щоб потрапити до списку, він має надіслати електронною поштою його менеджеру стандартне повідомлення про своє бажання стати “передплатником” списку.

7. **Дискусійні групи (групи новин)** — метою цих груп є обмін інформацією та ідеями з певної тематики. Такі групи може створити кожний користувач Інтернету. Проте, на відміну від списків розсилки, вони не використовують електронну пошту для розповсюдження інформації. Дискусійна група нагадує дошку оголошень, на якій можна прочитати оголошення інших та розмістити власні.

8. **Internet Relay Chat (IRC)** — спілкування між користувачами, яке відбувається в режимі реального часу за допомогою комп'ютерів, підключених одночасно до одного сервера, і, таким чином, може використовуватися лише тими користувачами, чий сеанс зв'язку із сервером повністю або частково співпадають.

Існування перелічених сервісів Інтернету та регулярна поява нових, гібридних (наприклад, IP-телефонія) сприяє зростанню його впливу на кожний без винятку аспект буденного життя людини — освіту, працю, охорону здоров'я, відпочинок.

Комерційне використання Інтернету, яке було забороненим на початку його існування, в останні роки стабільно розвивається. Все більше й більше підприємств користується Інтернетом з метою реклами, маркетингу, надання послуг, укладання контрактів, здійснення та отримання платежів, внутрішнього та зовнішнього зв'язку, ринкових досліджень, розробки моделей власного розвитку, обміну професійною інформацією, управління персоналом та найму працівників.

На сучасному етапі розвитку комп'ютерних мереж дуже слабкий, а іноді й відсутній контроль з боку урядів чи фінансових структур. Саме відсутність цензури і можливість донести свої погляди до будь-якої аудиторії й зумовили особливу популярність Інтернету. Це породило дві протилежні точки зору на обов'язковість правового регулювання відносин в мережі Інтернет: 1) саморегуляція та невтручання з боку держави; 2) прийняття спеціального законодавства про державну політику щодо Інтернету.

Неврегульованість Інтернету породжує численні проблеми, яких з часом стає дедалі більше. Насамперед перед законодавцями постають такі загальні питання: які предметні сфери виявляються в просторі Інтернету, які дії (діяльність) відбуваються в ньому, які залежності визначають відносини суб'єктів у цьому інформаційному просторі, в яких межах можливо наближення до нормативного визначення цих предметів і закріплення вимог та умов методами правового регулювання.

Професор І. Л. Бачило на основі чинного законодавства в галузі інформатизації розглядає наступні предметні сфери відносин: 1) *інформаційні ресурси* (порядок створення інформації, формування інформаційних ресурсів та продукції); 2) *порядок використання інформаційних ресурсів* (пошук, надання інформації користувачу, надання інформаційних послуг, поширення й обмін); 3) *інформатизація* (створення та використання інформаційних електронних технологій, інформаційних систем та засобів їх забезпечення); 4) *захист інформації та прав суб'єктів у галузі інформатизації, формування основ інформаційної безпеки*.

Специфіка Інтернету пов'язана передусім з реалізацією *права на інформацію*. До цієї групи можна віднести такі права: свобода, без перешкод дотримуватися своїх переконань та шукати, отримувати й розповсюджувати інформацію та ідеї будь-якими засобами та способами незалежно від державних кордонів; право на недоторканність особистого та сімейного життя; право на тайну кореспонденції; право на честь та репутацію. При цьому одразу постають проблеми, а саме: можливість правового регулювання розповсюдження певних видів інформації та доступу до них; можливість правового захисту авторських прав, тайни кореспонденції, персональних даних тощо.

У міру того, як Інтернет усе більше використовуватиметься як метод продажу і доставки інформації та результатів творчої діяльності, що не знає паперу та державних кордонів, питання охорони прав інтелектуальної власності на матеріали, доступні через Інтернет, набуватимуть усе більшої важливості.

Авторське право є одним з найважливіших видів охорони інтелектуальної власності в Інтернеті, як мінімум з двох причин: 1) більшість матеріалів, що передаються Інтернетом (тексти, зображення, звукові сигнали) є творами в юридичному сенсі і, таким чином, є предметом авторського права; 2) оскільки сама природа електронних телекомунікацій вимагає багатократного копіювання даних у процесі передачі їх каналами зв'язку та ознайомлення з ними, природно, постає питання стосовно дотримання при такому копіюванні авторських прав.

Будь-яка поведінка користувачів в Інтернеті зачіпає права авторів та їхніх правонаступників. Інакше кажучи, будь-які дії в Інтернеті потенційно порушують чиїсь авторські права. Перегляд Web-сторінок, збереження їх вмісту в пам'яті комп'ютера, переадресація повідомлення електронної пошти — усі ці дії включають відтворення об'єктів авторсько-правової охорони.

В Інтернеті можна зустріти велику кількість різноманітних літературних та художніх творів, які можуть претендувати на захист авторським правом. Крім того, в мережі часто розміщені похідні твори, збірники та інші складені твори (наприклад, Web-сайти та мультимедійні твори).

Щоб згадані твори можна було захистити відповідно до законів про авторське право, вони мають відповідати певним критеріям. Поперше — бути оригінальними в юридичному сенсі, по-друге — виражені тією чи іншою об'єктивною формою. Слід додати, що всі категорії творів, зафіксованих у цифровій формі та вміщених на сайти в Інтернеті, відповідають критеріям охорони, встановленим авторсько-правовим законодавством країн Бернського союзу, і, таким чином, підлягають охороні авторським правом будь-якої з цих країн нарівні з творами, зафіксованими в більш традиційних формах, незалежно від виконання яких-небудь формальностей та факту опублікування.

Найпоширенішими правопорушеннями у цій сфері є незаконне копіювання та розповсюдження творів, піратство та порушення права авторства. З останнім пов'язана

проблема використання мультимедійних програм, завдяки яким користувач самостійно може створювати музичні, візуальні твори, на основі перероблення відцифрованих захищених творів. Слід зауважити, що такі нові створені твори втрачають подібність з оригіналом, перестають бути його копією, а стають самостійними творами, на які може розповсюджуватись авторське право. Таким чином, одна з основ авторського права — творчість — перестає відповідати сучасним умовам, оскільки стає важко розмежовувати, які твори створені творчою працею, а які є інтерпретацією охоронюваного твору. При цьому до уваги треба брати й те, що в результаті творчої праці і комп'ютерної програми може бути створений твір. Також слід пам'ятати, що при колективній взаємодії можлива спонтанна творчість та створення випадкових творів унаслідок помилки користувача або помилки в роботі периферійного приладу чи програмного продукту.

Розв'язати питання про зміст та обсяг авторських прав на розміщені в Інтернеті твори за умов транскордонного характеру цієї мережі та все більшої взаємозалежності країн можливо лише шляхом докладання спільних зусиль усіх зацікавлених сторін: держав, міжнародних організацій та організацій, що представляють як інтереси власників авторських прав, так й інтереси споживачів.

Судове переслідування за численні “мікропорушення” авторських прав в Інтернеті є нездійсненим завданням з цілої низки юридичних, соціальних та економічних причин. Змінити на краще сучасний стан справ з охороною авторських прав в Інтернеті можливо лише за умови поєднання правових методів регулювання з технологічними та економічними важелями.

В останні роки все нагальнішою стає проблема правового врегулювання електронної комерції. Цю проблему потрібно вирішити як на національному рівні, так і на міжнародному, оскільки специфіка мережі Інтернет породжує багато правових проблем в міжнародному приватному праві (наприклад, які норми регулюють укладання та виконання таких угод; хто має юрисдикцію щодо спорів, які виникають з приводу цих угод).

У разі електронної комерції, державне регулювання сполучається з урегулюванням, що припускає надання особам, які оперують в Інтернеті, можливості своїми діями формувати правила поведінки у віртуальному просторі. Для вияву результатів процесу саморегулювання потрібний певний час, тому прийняття великої кількості спеціальних нормативних актів (чи таких, що охоплювали б більшість правовідносин) вважається науковцями поки що передчасним.

Проте певні питання у сфері електронної комерції не повинні залишатися без належного правового регулювання, тому деякі країни прийняли відповідні нормативні акти, які частково регулюють окремі аспекти електронної комерції (наприклад, Бельгія — Закон “Про введення телекомунікаційних засобів та електронного підпису в судові та позасудові процедури” (2000 р.); Росія — Закон “Про електронний цифровий підпис” (2002 р.), “Про електронну торгівлю” (2004 р.); Україна — Закон “Про електронний цифровий підпис” (2003 р.) тощо).

Серед міжнародних нормативних актів у цій сфері можна виділити Типовий закон ЮНСІТРАЛ “Про електронні підписи” (2001 р.), Конвенцію РЄ “Про інформаційне та правове співробітництво, що стосується “послуг інформаційного суспільства” (2001 р.), Директиву 2000/31/ЄС Європейського Парламенту та Ради “Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема електронної комерції на внутрішньому ринку” (2000 р.). Приписи Директиви ґрунтуються на принципі сорегуляції. У ній окреслено основні моменти державного регулювання і чітко визначено межі та кордони державного втручання в Інтернет.

До питань, які виникають у *сфері інформаційної безпеки в мережі Інтернет*, належать переважно такі: 1) як абонентам електронного зв'язку забезпечити автентичність та цілісність своїх послань; 2) як сторони мають “підписувати” документи в електронному вигляді; 3) як забезпечити конфіденційність таких документів; 4) які покарання слід

застосовувати до комп'ютерних правопорушень, а які до комп'ютерних злочинів (несанкціонований доступ, порушення норм суспільної моралі тощо); 5) яким чином оподатковувати комерційну діяльність в Інтернеті.

Деякі з цих питань підлягають технічному вирішенню, інші — саморегуляції чи юридичному врегулюванню. Доволі часто проблеми, що виникають у сфері електронної безпеки мають вирішуватися всім комплексом вказаних заходів.

Зупинімося на **проблемі комп'ютерних правопорушень та комп'ютерних злочинів**.

Критерієм віднесення діяння до злочину чи правопорушення у цьому разі має виступати міра тяжкості скоєного (тобто навмисність, злісність та розміри нанесення шкоди).

До **комп'ютерних правопорушень** у більшості випадків належать порушення авторських прав, втручання в особисте життя (перехоплення електронної пошти, зламування електронних поштових скриньок тощо), незаконне отримання та використання персональних даних та порушення права свободи від інформації (тобто розсилка спамів).

Спам — незапитувана і здебільшого зовсім не потрібна користувачу інформація, що несподівано проникає по електронній пошті (найчастіше, вона становить фігури тексту, що містять комерційну рекламу).

Крім “незапитуваності”, кваліфікуючою ознакою спаму також є його масовий характер (для характеристики цієї особливості за кордоном іноді вживають англійський термін *bulk* — маса). Масовий характер досягається або завдяки великим спискам розсилання при передачі одного повідомлення, або багатократною посилкою повідомлень одному користувачеві.

Слід наголосити, що спам може заважати користувачеві Інтернету:

1) у варіанті модемно-телефонного підключення до Інтернету — краде час, який витрачається на його отримання і видалення, а в тих, хто сплачує за трафік — ще й гроші; 2) масові поштові розсилання утруднюють роботу інформаційних систем і ресурсів, спамери отримують несанкціонований доступ до сервера, що заважає його користувачам отримати потрібну інформацію з належним ступенем оперативності; 3) найчастіше містить відомості, що вводять його отримувачів в оману чи використовуються для здійснення несумлінних чи незаконних дій, наприклад зв'язаних з тією чи іншою формою вторгнення в приватне життя.

Поки що не знайдено якогось певного способу боротьби зі спамом. Хоча можна виокремити такі: роз'яснення, програмування, прийняття спеціальних антиспамовських законодавчих норм і штрафи.

Користувачі електронної пошти мають можливість захищатися від спаму або соціально (шляхом подачі скарг владі — державним чи мережним (провайдерам) на дії спамерів), або “програмно” — відповідним чином вибудовуючи власне програмне забезпечення (установка спеціальних програмних фільтрів, блокаторів).

Для боротьби зі спамом провайдери насамперед використовують такі способи: фільтрацію (селекція і знищення поштових повідомлень), блокування (ідентифікація і відмовлення в прийнятті повідомлень) та розторгнення договорів з контрагентами-спамерами.

Крім того, останнім часом набувають розвитку використання механізмів саморегуляції, об'єднання зусиль і можливостей один одного, спроби спільними організаційно-технічними й організаційно-правовими заходами підвищити ефективність дій по боротьбі з масовими поштовими розсиланнями і зі спамерами. Наростаючий вал спаму змушує і закордонні компанії шукати гідний вихід. У травні 2003 р. компанії America Online, Microsoft і Yahoo оголосили про початок спільної роботи з вироблення заходів і стандартів для блокування спаму. Належний Microsoft сервіс електронної пошти Hotmail дає можливість кожному з абонентів відправляти не більш як 100 листів у день, обмежуючи число адресатів до 50.

Незважаючи на всю віртуальність спаму, вважається, що річний збиток від нього, наприклад, економіці США становить 8–10 млрд доларів, країнам Євросоюзу — за різними оцінками від 2,5 до 9 млрд. Улітку 2003 р. американська корпорація Microsoft і прокуратура штату Вашингтон оголосили про початок безпрецедентної за масштабами позовної кампанії по боротьбі з “рекламним сміттям” у сфері високих технологій.

З розвитком високих технологій термін комп’ютерний злочин набув нового забарвлення, тому деякі науковці пропонують вживати таке поняття, як “злочин у сфері інформатизації”. Проте загальноприйнятого визначення злочину в сфері інформатизації не існує, а також відсутня єдина думка щодо назви цього виду злочину.

Злочини у сфері інформатизації — небезпечні діяння, електронна обробка інформації при яких була знаряддям їх вчинення або їх об’єктом.

Усі злочини в електронному середовищі можна класифікувати наступним чином:

1. Використання комп’ютерних систем у зловмисних цілях (розповсюдження інформації обмеженого доступу чи забороненої інформації, несанкціоновані дії з інформацією, інтелектуальне піратство тощо).

2. Пошкодження чи втручання у функціонування комп’ютерних систем (розсилка вірусів, інколи спамів тощо).

3. Виготовлення, продаж, розповсюдження чи володіння програмним забезпеченням або технічними засобами для здійснення злочинів.

4. Доступ до комп’ютерних систем без правочинного дозволу.

Відповідно до Кодифікатора Генерального секретаріату Інтерполу злочини у сфері високих технологій мають свої види і коди. Для їх характеристики використовують не більше ніж п’ять кодів, які розташовані в порядку убывання значущості скоєного: QA — несанкціонований доступ і перехоплення; QD — зміна чи пошкодження комп’ютерних даних; QF — комп’ютерне шахрайство; QR — несанкціоноване копіювання; QS — комп’ютерний саботаж; QZ — інші комп’ютерні злочини.

У багатьох державах відповідальність за вчинення злочинів у сфері інформатизації кваліфікують за традиційними статтями кримінального законодавства (крадіжка, шахрайство, підробка тощо). Деякі з них уже мають спеціальні норми в кримінальному законодавстві, визначаючи вказані явища і передбачаючи відповідальність за їх вчинення, інші — тільки у процесі прийняття відповідних законів.

До *забороненої інформації*, як зазначалося у попередньому розділі, належить інформація, що містить заклик до розв’язання війни, розпалення міжетнічної, релігійної, расової та іншої ворожнечі, порнографія тощо.

До злочинів, пов’язаних зі створенням, розповсюдженням та використанням такої інформації в мережі Інтернет, застосовуються ті самі міри, що й до аналогічних злочинів з використання інших ЗМІ. Однак проблема полягає в тому, що у зв’язку зі специфікою Інтернету та останніми технологічними можливостями, доволі важко виявити злочинців, винних у цих злочинах. Наприклад, у 2007 р. на російському сервері було виявлено сайт, який містив заклик до дітей мусульман здійснювати терористичні акти проти “невірних”. Як згодом з’ясувалося, цей сайт зареєстровано в Ізраїлі на громадянина Сирії, який взагалі не знав про дану ситуацію. І такі випадки непоодинокі.

Також особливу проблему становить розповсюдження в Інтернеті порнографії і такої її форми, як дитяча порнографія.

Основною небезпекою є дитяча порнографія, особливо у тих випадках, коли відзнятий відеокамерою матеріал діти отримують як глядачі. Досягнення у сфері комп’ютерних технологій, включаючи використання портативних відеокамер, відеомагнітофонів, персональної відеомонтажної апаратури, комп’ютерної графіки та відеомонтажу, зробили створення та поширення дитячих порнографічних матеріалів легким, дешевим і більш складним для виявлення бізнесом. Дитяча порнографія перетворилася на потужну індустрію з багатомільйонним доларовим обігом. Особа, яка експлуатує у такій формі дітей, може керувати цим злочинним процесом навіть з власного

будинку. Зокрема, Інтернет може використовуватися педофілами для взаємних контактів, створення дошок оголошень з метою обміну інформацією, стосовно їхнього сексуального інтересу до дітей, або для ведення бесід з такого роду тем у межах “дискусійних клубів”.

У сучасних умовах можна так підготувати порнографічний матеріал, що навіть без використання реальних дітей, він відповідатиме справжній дитячій порнографії. Незвичайна ситуація виникла у 1993 р. в Канаді, коли було засуджено чоловіка, який розмістив у Інтернеті зображення, що представляли сцени його статевих зносин з дівчатами, хоча він ніколи не фотографував і не знімав на відеоплівку реальних дітей та не здійснював маніпуляції із зображеннями для створення псевдофотокарток.

До числа особливо гострих проблем, що постали перед міжнародним співтовариством, належать й відмінності в законодавстві різних країн та в практиці його застосування, що часто є серйозною перешкодою для проведення ефективного розслідування справи. Основні труднощі при цьому стосуються елементів обвинувачення, відповідних видів покарання та термінів розслідування. Наприклад, в одній країні використання реально існуючої дитини як суб'єкта порнографії може бути одним з елементів, необхідним для класифікації злочину, тоді як в іншій країні для визнання такої особи винною може бути достатнім лише візуальне зображення дитини. Міжнародне співробітництво ускладнюється з тими країнами, де існують відмінності в системах вчинення та покарання таких злочинів.

Останні ініціативи в Європі з приводу екстериторіальної юрисдикції судів щодо переслідування правопорушників за сексуальні злочини, скоєні їх громадянами за кордоном, можуть сприяти підвищенню рівня відповідальності за дотримання відповідних законів у межах країни та стимулювати міжнародне співробітництво у цій сфері.

Іншим видом злочинів в електронному середовищі є розсилка **вірусів**.

Комп'ютерні віруси — це спеціально розроблені програми, основна мета яких полягає в руйнуванні інформаційних сховищ супротивника.

Звичайно комп'ютерні віруси маскуються всередині цілком легітимної комп'ютерної програми, але якщо її запустити, то вірус починає розмножуватися і створювати власні подібності всередині комп'ютера, призводячи до часткової або повної втрати даних. Видами таких вірусів є: “троянські коні”, “хробаки”, “чорні ходи”, “чипінги”.

За даними лабораторії Касперського найнебезпечнішими вірусами у 2007 р. були Backdoor. Win32. Padodor., not-a-virus: Monitor. Win32. Perflogger.163, Email-Worm. Win32юBrontok. q, not-a-virus: PSWTool. Win32. RAS. a, Trojan-Downloader. Win32. Small. ddp, Email-Worm. Win32. Rays, Worm. Win32. Autolt. d, Trojan-Dropper. Win32. Agent, bdy, not-a-virus: Monitor. Win32. Perflogger. ad, not-a-virus: AdWare. Win32. Virtumonde. bq.

У більшості країн (у тому числі й в Україні) створення, використання та розповсюдження вірусів кваліфікується як злочин.

Крім того, широке розповсюдження спаму також можна кваліфікувати і як зловживання правом на передачу інформації з прямим наміром заподіяти шкоду (у випадку розсилання спаму з непристойним змістом) і, що більш імовірно, як зловживання правом без прямого наміру, але об'єктивно заподіює шкоду третім особам. Наприклад, згідно з вимогою ст. 3 (“Кримінально карні діяння”) Угоди про співробітництво держав — учасниць СНД у боротьбі зі злочинами у сфері комп'ютерної інформації від 1 червня 2001 р. країни-учасниці внесли відповідні зміни до своїх кримінальних кодексів. Ця стаття передбачає кримінальну відповідальність за розсилку вірусів (п. 1б), а також і спамів, якщо це призвело до знищення, блокування чи модифікації інформації ЕОМ, яка охороняється законом (п. 1в).

Ще одна велика загроза для інтернет-безпеки — діяльність так званих **хакерів**. Термін “хакер” з'явився у 60-х роках у Массачусетському технологічному інституті. Так називали людей, здатних ставити перед собою складні завдання та вирішувати їх. До них належали розробники комп'ютерної мережі ARPANET, операційної системи Unix. У 80-х

роках не без допомоги журналістів термін “хакер” набув негативного відтінку. Його почали застосовувати до людей, які порушують закон за допомогою комп’ютера.

ФБР США обнародувало статистику скарг, що надійшли в 2006 р. до його підрозділу по боротьбі з інтернет-злочинами (ІСЗ). Таких заяв від громадян налічувалося більш як 200 тис. За даними звіту, збитки американців від дій інтернет-шахраїв становили близько 200 млн доларів. Деякі фахівці вважають, що насправді масштаби збитків, які заподіяні громадянам США, в десятки разів перевищують озвучені.

Найбільш розповсюдженим видом шахрайства стали інтернетаукціони, а їх жертви — 44,9 % усіх потерпілих від хакерів американців (частіш за все покупець оплачує товар і ніколи не отримує його). Крім цього, до списку найчастіше реєстрованих скарг увійшли махінації з чеками та кредитними картками, викрадення конфіденційної інформації, фіктивні інвестиції, дитяча порнографія.

За даними 2007 р. до списку країн, чиї інтернет-шахраї нанесли особливу шкоду, потрапили США, Китай, Німеччина, Україна, Італія, Філіппіни, Росія, Канада, Великобританія, Канада, Саудівська Аравія та Корея.

Нині хакерство переживає період кібермереж, за якими стоїть організований злочинний бізнес. Ці мережі створюються в Інтернеті так званими ботами — вірусними та шпигунськими програмами. За оцінками фахівців американської компанії Symantec — постачальника технологій інтернет-безпеки, не менш як 30 % спаму має пряме відношення до сектору фінансових послуг: шахраї скуповують акції за низькою ціною, штучно підвищуючи інтерес до них, потім розсилають спам і в момент найбільшого попиту позбуваються їх.

Організовані угруповання хакерів використовують комп’ютери мільйонів користувачів для викрадення та торгівлі інформацією, включаючи державні ідентифікаційні коди, номери кредитних та банківських карт, PIN-коди, різноманітні рахунки та списки електронних адрес.

Знайти та затримати таких злочинців досить важко, проте можливо. Так, у 1995 р. у Великій Британії було заарештовано та засуджено до 3-х років позбавлення волі і до виплати штрафу в сумі 24 тис. доларів Володимира Левіна, звинуваченого у зламі мережі Citibank та крадіжці 10 млн доларів. У 1996 р. у США заарештовано та засуджено до 4,5 років позбавлення волі Кевіна Митника, звинуваченого у зламуванні комп’ютерної мережі Пентагону, компаній Motorola, Nokia та Sun Microsystems. В Україні хакеру вперше було винесено вирок (1 рік позбавлення волі) у 2007 р., що, в принципі, стало прецедентом для майбутніх аналогічних справ.

Розвиваючись надзвичайно швидкими темпами, Інтернет змінює звичні соціально-економічні парадигми. І сучасне право не є винятком.

Основними джерелами права, які регулюють правовідносини у сфері Інтернет, є міжнародні договори, національне законодавство, судова практика та звичаї, що складаються в процесі реалізації тих чи інших суспільних відносин. Сучасне національне законодавство у сфері використання глобального інформаційного простору тільки формується. Міжнародні угоди з цього питання майже відсутні, звичаї та судова практика використовуються досить рідко.

У межах міжнародних організацій ЮНЕСКО/РЄ/ЄС проводились дослідження розвитку інформаційної цивілізації, реалізувалися проекти за програмою “Комунікація, інформація, інформатика та телематика”. Мета програмної діяльності міжнародних організацій у галузі комунікації полягає в сприянні вільному розповсюдженню ідей словесним або образним шляхом на основі як традиційних, так і нових комунікаційних технологій, забезпеченні доступу до інформації в глобальних комп’ютерних мережах, і в розвитку потенціалу у сфері комунікації та виробництва інформаційних продуктів і послуг, побудові інформаційного суспільства в XXI ст.

Організації ініціювали розгляд проблем кіберпростору і правового регулювання міжнародних і регіональних інформаційних потоків. Встановлення міжнародних правових

рамок кіберпростору, безумовно, є довгостроковим процесом, який передбачає здійснення міжнародним співтовариством колективних зусиль для досягнення угоди в особливо чутливій сфері, де відмічаються численні розходження в інтересах, концепціях і практиці. Для цього процесу основоположне значення мають права користувачів і загальний доступ до інформації. Важливо зміцнити і такі основні цінності, як вільне вираження поглядів, повага до суспільного надбання і захист приватного життя з метою сприяння демократії на всіх рівнях.

Під егідою ЮНЕСКО/РС/ЄС розпочався проект “Info-rights” (1997 р.) — створення кодексу інформаційного права. Брати участь у цьому проекті було запропоновано відомим юристам та іншим зацікавленим міжнародним організаціям (МСЕ, ОЕСР, ВОІВ, Європейському Суду з прав людини та Міжнародному Суду). Основні етичні і правові питання кіберпростору, які розглядалися міжнародним співтовариством, включають складні і взаємозалежні проблеми, пов’язані із свободою слова, вільним поширенням інформації та правом на інформацію.

Перший Міжнародний конгрес РС/ЮНЕСКО з етичних, правових і соціальних проблем кіберпростору “Інфоетика-97” відбувся в Монте-Карло (Монако) 10–12 травня 1997 р. Дискусії проводилися за такими напрямками: 1) доступ до цифрової інформації (створення системи етичних норм щодо забезпечення доступу до джерел інформації в кіберпросторі); 2) охорона цифрової інформації та носіїв інформації (розробка єдиної концепції законодавчої бази щодо архівації та збереження цифрової інформації); 3) підготовка міжнародної спільноти до впровадження ідеології інформаційного суспільства.

Другий Міжнародний конгрес РС/ЮНЕСКО з етичних, правових і соціальних проблем кіберпростору “Інфоетика-98” був проведений з метою розгляду проблеми ефективного доступу до джерел інформації в глобальних мережах.

Встановлення міжнародних правових рамок кіберпростору визнається організаціями як важливе і першочергове завдання міжнародних організацій для сприяння прогресивному розвитку міжнародного права у межах їх компетенції.

Беручи до уваги комплексність та різноманітність правових, етичних і соціальних питань, що зумовлюються глобальною інформаційною інфраструктурою і становленням інформаційного суспільства, 186 країн-членів ЮНЕСКО визнали необхідність створення міжнародного права для кіберпростору. Вони дійшли того, що міжнародні організації мають оголосити стратегію розробки нормативних документів у цій сфері із зобов’язанням проводити експертний аналіз відповідних аспектів. Ці аспекти визначені як: унікальна природа Інтернету, прозорість регулювання, комерційне законодавство для Інтернету, лібералізація, приватизація та конкуренція, ліцензування і встановлення технічних стандартів, регулювання цін, універсальність послуг, багатомовність програмного забезпечення, дистанційна освіта, інтелектуальна власність, податкова політика, цифровий підпис, захист конфіденційності, комп’ютерні злочини, відповідальність провайдерів, захист прав споживачів.

У 1999 р. на Генеральній конференції 30-ї сесії ЮНЕСКО було винесено на обговорення Міжнародний акт про кіберпростір. У висновках, зроблених у результаті дискусії, наголошується на важливості ролі ЮНЕСКО у встановленні правових основ для кіберпростору шляхом проведення форуму або дебатів із законодавчих питань, становлення інформаційного суспільства, що було зафіксовано в публікації ЮНЕСКО під назвою “Міжнародні виміри кіберпростору” (2000 р.).

Інтернет як система міжнародної комунікації досяг такого рівня розвитку і впливу на міжнародне співтовариство, який однозначно потребує міжнародного втручання у вигляді принципів і норм для регулювання інформаційної діяльності в кіберпросторі.

Позиція офіційної Європи та проект “Європейська ініціатива” відображають прагнення Європи до використання Інтернету в освіті, охороні здоров’я, медицині, а також некомерційними та суспільними організаціями. Європейська Комісія ЄС усвідомлює важливість цієї проблеми та намагається встановити баланс між вільним

потокотом інформації та гарантіями захисту суспільних інтересів. У 1999 р. Комітет міністрів Ради Європи прийняв Декларацію про європейську політику в сфері нових інформаційних технологій. У цій декларації країни-учасниці проголошують свій намір сприяти максимально широкому доступу для всіх до нових інформаційних і комунікаційних послуг; заохочувати вільний обмін інформацією, думками та ідеями з використанням нових інформаційних технологій; сприяти ширшому використанню нових інформаційних технологій у сфері освіти та продажу; забезпечувати повагу прав людини та людської гідності, зокрема свободи слова, а також захист неповнолітніх, особистого життя, персональних даних та особистості від усіх форм расистської дискримінації при використанні та розробці нових інформаційних технологій на основі регулювання та саморегулювання, а також на шляхах розробки технічних стандартів та систем, кодексів поведінки та інших заходів; приймати міри на національному та міжнародному рівнях для забезпечення ефективного розслідування злочинів, пов'язаних з інформаційними технологіями, та покарання за них, вести боротьбу за ліквідацію “притулків” для осіб, що здійснюють такі злочини.

Усвідомлюючи поряд з благами і загрози, які несе Інтернет для державного та суспільного порядку і для морального здоров'я населення, РЄ у 2001 р. прийняла Конвенцію “Про кіберзлочинність” (Україна ратифікувала її із застереженнями у 2005 р.), в якій наведено класифікацію правопорушень, що здійснюються в кіберпросторі (Розділ I), та перелік заходів, які мають здійснюватися на національному (Розділ II) та міжнародному (Розділ III) рівнях.

Питанням правового регулювання відносин з приводу спаму присвячені норми п. 30 та 31 Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market (Директива з електронної комерції). В них, зокрема, пропонується країнам ЄС або забороняти його розсилання без попередньої згоди одержувача (цей механізм має позначення opt*in), або впроваджувати механізм opt*out (при його застосуванні у разі спрямування незапитованої комерційної інформації юридичними особами останні повинні мати можливість від неї відмовитися).

Зважаючи на ті небезпеки, які може таїти в собі використання глобальних інформаційних мереж, Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію 57/239 “Елементи для створення глобальної культури кібербезпеки” від 20 грудня 2002 р., згідно з якою культура кібербезпеки вимагатиме від усіх учасників врахування наступних дев'яти взаємодоповнюючих елементів: поінформованість, відповідальність, реагування, етика, демократія, оцінювання ризику, проектування та впровадження засобів забезпечення безпеки, керування забезпеченням безпеки, переоцінка.

Країни-учасниці СНД також приймають відповідні міжнародні акти в сфері розвитку та регулювання інформаційних мереж. Так, у 1998 р. було прийнято Рішення “Про перспективний план підготовки документів та заходів з реалізації Концепції формування інформаційного простору СНД”, в якому наведено перелік нормативних документів, що планується прийняти або підготувати упродовж 1998–1999 рр. Деякі з цих документів вже було прийнято, а саме: “Угоду про міждержавні програми співробітництва в сфері інформації й інформатизації” (1999 р.) та “Модельний закон про інформатизацію, інформацію та захист інформації” (2005 р.).

У 2001 р. прийнято Угоду “Про співробітництво держав — учасниць СНД у боротьбі зі злочинами в сфері комп'ютерної інформації”. В угоді дано визначення злочину в сфері комп'ютерної інформації та перелік дій, які належать до цієї категорії (ст. 3), а також запропоновано форми співробітництва, як-то: а) обмін інформацією; б) виконання запитів про проведення оперативно-пошукових заходів, а також процесуальних дій відповідно до міжнародних договорів про правову допомогу; в) планування та проведення скоординованих заходів та операцій з попередження, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів у сфері комп'ютерної інформації; г) надання сприяння в

підготовці та підвищенні кваліфікації кадрів, у тому числі шляхом стажування фахівців, організації конференцій, семінарів і навчальних курсів; д) обмін нормативними правовими актами, науково-технічною літературою по боротьбі із злочинами у сфері комп'ютерної інформації; е) інші прийнятні форми.

З точки зору міжнародного права оптимальним рішенням проблеми Інтернет стала б ефективна правоохоронна діяльність держав у межах їх юрисдикцій, виходячи з більш-менш єдиних принципів регулювання, імplementованих в національне законодавство для виконання норм відповідних міжнародних угод.

Специфіка відносин, пов'язаних з реалізацією свободи масової інформації в мережі Інтернет, яка відрізняється своєю транскордонністю та невирішеністю низки проблем з юрисдикції та юридичних, усе більше вимагає розробки заходів регулювання як на міжнародному рівні. Без цього неможливе забезпечення основних прав та свобод користувачів транснаціональних інформаційних мереж. Крім того, процеси регулювання таких мереж мають проходити за активної участі національних і транснаціональних неурядових структур, тобто за умови сорегуляції.

Досвід різних держав щодо регулювання Інтернету

На сьогоднішній день актуальними і дискусійним є питання про те, чи може існуюче право успішно пристосуватися до проблем, що викликають нові види комунікацій, та про електронну комерцію. Однак, незважаючи на те, чи відповідає сучасне право таким явищам як, наприклад, електронне видавництво, воно реально впливає на поведінку тих, хто нині займається цим видом діяльності.

Усе зазначене стосується не тільки високорозвинених країн, а й країн з нижчим рівнем інформатизації.

У більшості цивілізованих країн інтернет-інформація регулюється тими самими законами, що й інші види інформації. Особливості ж інтернет-інформації беруться до уваги лише для її зберігання (щоб можна було подати позов до суду з якимисьь доказами).

У США майже не існує законів, що регулюють діяльність Інтернету. Проте деякими питаннями Інтернету займається Департамент по зв'язках із ЗМІ, Департамент політичного планування, Федеральна комісія зв'язку та ін. Взагалі в США виступають за обмеження втручання держави у справи Інтернету. Однак не втручатися зовсім не виходить. Так, у Штатах існують два закони щодо правового регулювання відносин у транскордонних телекомунікаційних інформаційних мережах: Закон "Про підтвердження прав американців використовувати та продавати шифрувальну продукцію" (A Bill to affirm the rights of americans to use and sell encryption products, to establish privacy standartsfor voluntary key recovery encryption sistems, and other purposes) і Закон "Про заохочення та полегшення створення безпечних публічних мереж для комунікації, торгівлі, освіти, медицини та управління" (A Bill to encourage and facilitate the creation of secure public networkes for communication, commerce, education, medicine and governement).

У жовтні 1998 р. Конгрес США схвалив кілька законопроектів щодо регулювання Інтернету: проект Закону "Про захист Інтернету" (InterNet Protection Act), спрямований на підтримку найшвидшого технологічного і комерційного розвитку Інтернету; проект "Закону про безпеку і свободу через шифрування" (Security and Freedom Through Encryption Act of 1997) припускає свободу використання і продажу засобів шифрування і встановлення заборони на обов'язковий доступ до ключів шифрування з боку державних чи інших структур; проект "Закону про сімейний доступ до Інтернету" (Family-Friendly InterNet Access Act of 1997), спрямований на забезпечення батьків засобами контролю над змістом, до якого мають доступ їхні діти через Інтернет. Провайдери послуг Інтернету повинні надавати програмне забезпечення, що сприятиме здійсненню такого контролю.

У 1997 р. в Конгресі було представлено законопроект про забезпечення онлайнової торгівлі в цифрову епоху (Promotion of Commerce On-line in the Digital Era Act of 1997). У законопроекті наголошувалося, що Інтернет і глобальна інформаційна інфраструктура реформують те, як робиться сучасний бізнес. На його основі в 1999 р.

зроблено доповідь “Електронна комерція: сучасний стан захисту приватності для користувачів онлайн”.

У 1995 р. були вироблені рекомендації до Закону “Про авторські права”. При цьому відкидалися ті точки зору, що захист авторських прав має бути послаблений в умовах Інтернету. Провідну роль у визначенні факту порушення авторських прав відіграє доктрина “чесного використання” — вважається, що обмежене використання авторського твору в розумних межах не може завдати шкоди інтересам автора. Покарання застосовуються тільки до тих, хто порушує авторські права з комерційною метою. Проте самі американці визнають, що цього не досить.

У 1999 р. в США було прийнято Закон “Про посилення безпеки бездротової комунікації”.

У 2000 р. в Конгресі заслухано доповіді на теми: “Хижа” полеміка: електронний нагляд та приватність в електронну епоху”, “Інтернетбезпека та приватність”, а також прийнято план дій “Кібератаки: національний план захисту та його застосування”.

Крім законів, у США значну роль у врегулюванні відносин в мережі Інтернет відіграють судові прецеденти.

Німеччина прийняла Закон “Про телекомунікації”, в якому окреслені правила регулювання телекомунікаційних послуг (Ч. 2), таємниця зв’язку, захист даних, безпека (Ч. 11) та інші важливі питання. Того самого року було прийнято і Закон “Про інформаційні і комунікаційні послуги” (Informations und Kommunikationsdienste Gesetz) (1997 р.), в якому визначено статус цифрового підпису (ст. 3), захист персональних даних (ст. 2), внесені поправки до Кримінального кодексу (ст. 4) та в закони про авторські права (ст.7), а також визначено обмеження на морально шкідливу для молоді інформацію (ст. 6).

У серпні 2000 р. **Франція** прийняла Закон “Про реформування аудіовізуального сектору”. Положеннями цього Закону визначалася необхідність встановлення осіб створення сайтів і покладалася відповідальність на власників серверів. Вони мають повідомляти широкому загалу своє ім’я, прізвище, адресу, назву компанії та інші відомості. Провайдери повинні зберігати інформацію для ідентифікації осіб, які розміщують матеріали.

У Франції також передбачається прийняття низки нормативних актів, спрямованих на боротьбу зі спамінгом. Зокрема пропонується, що електронне рекламне розсилання може бути застосоване тільки за відсутності заяви з боку користувача про небажання її отримувати. Судова практика вже створила прецедент з цього питання: перед судом постали послідовники церкви сайєнтологів за розсилання електронною поштою пропагандистських матеріалів особам, які заявили про своє небажання їх отримати.

Закон Франції від 30 вересня 1986 р. “Про свободу в сфері комунікацій” у 2000 р. був доповнений главою 6 — “Положення про регулювання електронних комунікаційних служб, які не відносяться до служб приватної комунікації”, ст. 43-7, яка регулює питання спамінгу.

Норвегія прийняла Закон “Про телекомунікації” (1995 р.). Метою цього документа є врегулювання всього комплексу відносин, що пов’язані з системою телекомунікації. У Законі визначення, яку діяльність слід вважати телекомунікаційною стосовно компетенції короля Норвегії. Право короля означає, що він може оперативним розповсюдити положення закону на ті види телекомунікаційної діяльності, які ще не виникли. Закон регулює питання видачі ліцензій, взаємини провайдерів і користувачів, розглядає питання забезпечення компаній технічним обладнанням, послуг у сфері телекомунікацій, контролю за дотриманням законодавства. Карні санкції при цьому можуть бути різними: штрафи, скасування ліцензії, експропріація обладнання (це винятковий захід, який може вжити тільки монарх).

У Норвегії спам без попередньої згоди на те одержувача інформації заборонений (Act No. 47 of 16 June 1972 relating to the Control of Marketing and Contract Terms and Conditions (The Marketing Control Act) § 2a (as amended effective March 1, 2001), Section

2b). А в Італії з 1999 р. як санкція за спамінг була встановлена сума відшкодування збитків від 500 до 5000 євро (Decreto legislativo 22 maggio 1999, n. 185 (Legislative Decree Implementing Distance Contracts Directive)).

В **Австрії** 1999 р. було прийнято Закон “Про телекомунікації” (Telecommunication Act, §§ 101, 104(3)(23) BGBl 188/1999). Він регулює питання доступу до мереж, діяльності компаній, таємниці інформації.

У **Російській Федерації** Інтернет регулюється Федеральним законом “Про засоби масової інформації” (1991 р., з доповненнями 2003 р.) та Федеральним законом “Про інформацію, інформатизацію та захист інформації” (1995 р.) й іншими нормативними актами.

У 2002 р. в Росії прийняли Закон “Про електронний цифровий підпис”, а в 2005 р. — Федеральний закон “Про правове регулювання надання Інтернет-послуг”.

У листопаді 2000 р. **Японія** прийняла Закон про “Формування суспільства перспективних інформаційних та телекомунікаційних мереж”, в якому наголошується, що при формуванні такого суспільства провідну роль відіграє приватний сектор, а уряд та органи самоуправління повинні приймати відповідні заходи для швидкого та ефективного розвитку інформаційного суспільства. Такими заходами є фінансова підтримка, реформування законодавства, збір і публікація статистики, заходи для досягнення кращого розуміння, міжнародне співробітництво тощо.

Перші закони стосовно комп’ютерних злочинів були прийняті у Швеції (1973 р.), пізніше — в Німеччині, Австралії, Італії, Франції, Іспанії, Канаді, Сполучених Штатах Америки.

Підхід Європи до відповідальності провайдерів визначено в європейській директиві з електронної комерції. Директива встановлює, що провайдер не несе відповідальності за передану інформацію у випадку, коли він не ініціює її передачу, не обирає одержувача інформації та не впливає на цілісність переданої інформації. В США дещо інший підхід — у переважній більшості провайдери володіють імунітетом і не несуть відповідальності за дії своїх користувачів.

У наш час у деяких країнах світу прийняті конкретні закони, що передбачають відповідальність провайдерів. Узагалі за кордоном частішають питання, що пов’язанні із зловживаннями можливостями Інтернету.

Нині загальний напрям законодавчої ініціативи в галузі Інтернету спрямований на встановлення відповідальності провайдерів хостових послуг за зміст інформації, що міститься на комп’ютерах. Так, у червні 1999 р. окружний суд Гааги встановив, у яких випадках провайдери інтернет-послуг можуть нести відповідальність, а саме: тоді, коли провайдери були повідомлені про порушення авторських прав, але не вжили заходів, щоб прибрати матеріал-порушник чи заблокувати доступ до нього. Це рішення було прийняте у зв’язку з позовом церкви сайєнтологів до 33 інтернет-провайдерів за порушення авторських прав. Суд вирішив, що провайдери тільки передають, отримують і зберігають інформацію, але не редагують і не змінюють її. Дії провайдерів не призводять до порушення авторських прав, тому вони несуть відповідальність тільки тоді, коли знали про таке порушення, але не вжили заходів для його припинення. Почалися зрушення щодо авторського права в Інтернеті й на пострадянському просторі.

У деяких країнах влада штучно обмежує розвиток Інтернету.

Серед країн колишнього Радянського Союзу варто назвати **Туркменістан**. Генеральним провайдером зв’язку там є державна компанія електрозв’язку “Туркментелеком”. У травні 2000 р. Міністерство зв’язку Туркменістану відізвало ліцензії у всіх приватних інтернетпровайдерів. У 1999 р. приватні особи не могли стати користувачами Інтернету навіть на рівні електронної пошти. Штучні обмеження призвели до того, що навіть у столиці країни — Ашхабаді число користувачів (фірм будь-якої форми власності) становила 85–90 адрес.

У 2003 р. у **Казахстані** влада за допомогою монополіста “Казахтелеком” припинила доступ до тих інтернет-ресурсів, на яких критично висвітлювалася діяльність президента Н. Назарбаєва. Така діяльність проводиться з листопада 2000 р. Тоді два найбільших провайдери “Казахтелеком” і “Нурсат” перекрили доступ до сайту інформаційноаналітичного центру “Євразія”.

У **Китаї** побоювання впливу, який може створити Інтернет у суспільстві, політиці й комерції, призвело до появи цілої низки нормативних актів, що охоплюють широке коло питань, включаючи заборону передачі через мережу не схваленої урядом інформації. Новини розміщуються тільки на державних сайтах під контролем Держкомітету по інформації (State Council Information Office). У зв'язку з цим, у 2003 р. за “підривної діяльність” (розміщення на сайті матеріалів про події на площі Тяньаньмень у 1989 р.) був засуджений на п'ять років позбавлення волі власник одного з веб-сайтів Хуан Ці. Цікавим є те, що жоден матеріал на сайті не був написаний самим Хуан Ці. Вони розміщувалися гостями сайту. Метою сторінки був пошук людей, які зникли, однак там регулярно з'являлися політичні матеріали. Хуан Ці став першим громадянином Китаю, засудженим за інформацію в Інтернеті. А в 2004 р. у Китаї були прийняті відповідні положення щодо кримінальної відповідальності провайдерів за інформацію, яка розміщується на їх серверах.

У **Саудівській Аравії** існує цензура щодо інформації в Інтернеті. Якщо користувач спробує зайти на заборонений сайт, то отримає відповідь, що “сайт заблоковано урядом Саудівської Аравії”. Офіційний “Інтернет-сервіс підрозділ” (ISU) повідомляє користувачам, що доступ заборонено до 400 000 сайтів, і навіть пропонує заповнити і відправити для них онлайн-форму з вашими пропозиціями, які сайти, на думку користувача, потрібно заборонити. ISU повідомляє, що він захищає громадян від образливих матеріалів, що порушують принципи та соціальні норми ісламу.

Регулювання Інтернету в Україні

Правове регулювання діяльності Інтернету в Україні відбувається на основі відповідних положень Закону “Про інформацію” (1992 р.), Цивільного кодексу, Кримінального кодексу, Закону “Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних” (2000 р.), Закону “Про захист інформації в автоматизованих системах” (1994 р.), Закону “Про державну таємницю” (1994 р.), Указу Президента України “Про Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні” (від 22 травня 1998 р. № 505/98), Указу Президента України “Про деякі заходи щодо захисту державних інформаційних ресурсів у мережах передачі даних” від 24 вересня 2001 р. № 891/2001, Постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження Концепції технічного захисту інформації в Україні” від 8 жовтня 1997 р. № 1126 та іншими нормативними актами України.

До певного часу держава з позицій інформаційної безпеки обмежувала кількість провайдерів інтернет-послуг в Україні. Так, Указом Президента України “Про деякі заходи відносно захисту інтересів держави в інформаційній сфері” від 22 квітня 1998 р. № 346, скорочено кількість операторів Інтернету в Україні до трьох компаній: “Укртелекому”, “Укркосмосу” та “Інфокому”. Проте в 2001 р. було видано новий Указ за № 891/2001 “Про деякі заходи щодо захисту державних інформаційних ресурсів у мережах передачі даних”, який відмінив згаданий Указ. Згідно з цим документом органи влади (Кабмін, Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації СБУ, Державний комітет зв'язку та інформатизації, Мінекономіки) зобов'язані затвердити порядок захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційно-телекомунікаційних системах та забезпечити контроль за дотриманням цього порядку.

Усвідомлюючи роль новітніх технологій, у тому числі інформаційно-комунікаційних, у розвитку економіки, науки та освіти в 2000 р. Президентом України було прийнято Указ “Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в

Україні” № 928/2000. В Указі зазначається, що розвиток національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет (далі — мережа Інтернет), забезпечення широкого доступу до цієї мережі громадян та юридичних осіб усіх форм власності в Україні, належне представлення в ній національних інформаційних ресурсів є одним з пріоритетних напрямів державної політики у сфері інформатизації, задоволення конституційних прав громадян на інформацію, побудови відкритого демократичного суспільства, розвитку підприємництва.

У зв'язку з цим основними завданнями щодо розвитку національної складової мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні є: 1) створення у найкоротший термін належних економічних, правових, технічних та інших умов для забезпечення широкого доступу громадян та установ до мережі Інтернет; 2) розширення і вдосконалення подання в мережі Інтернет об'єктивної політичної, економічної, правової, екологічної, науково-технічної, культурної та іншої інформації про Україну; 3) забезпечення конституційних прав людини і громадянина на вільне збирання, зберігання, використання та поширення інформації, свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань; 4) забезпечення державної підтримки розвитку інфраструктури надання інформаційних послуг через мережу Інтернет; 5) створення умов для розвитку підприємницької діяльності та конкуренції у галузі використання каналів електронного зв'язку, створення можливостей для задоволення на пільгових умовах потреб у зазначених послугах навчальних закладів, наукових установ та організацій, громадських організацій, а також бібліотек, музеїв, інших закладів культури, закладів охорони здоров'я, включаючи розташованих у сільській місцевості; 6) розвиток і впровадження сучасних комп'ютерних інформаційних технологій у системі державного управління, фінансовій сфері, підприємницькій діяльності, освіті, наданні медичної та правової допомоги та інших сферах; 7) вирішення завдань щодо гарантування інформаційної безпеки держави, недопущення поширення інформації, розповсюдження якої заборонено відповідно до законодавства; 8) вдосконалення правового регулювання діяльності суб'єктів інформаційних відносин, виробництва, використання, поширення та зберігання електронної інформаційної продукції, захисту прав на інтелектуальну власність, посилення відповідальності за порушення встановленого порядку доступу до електронних інформаційних ресурсів усіх форм власності, за навмисне поширення комп'ютерних вірусів.

У 1998 р. було прийнято Закон України “Про національну програму інформатизації”, який визначає загальні засади формування, виконання та коригування Національної програми інформатизації. Згідно із законом Програма визначає стратегію розв'язання проблеми забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Вона включає: 1) Концепцію Національної програми інформатизації; 2) сукупність державних програм з інформатизації; 3) галузеві програми та проекти інформатизації; 4) регіональні програми та проекти інформатизації; 5) програми та проекти інформатизації органів місцевого самоврядування. Програма спрямована на формування правових, організаційних, науково-технічних, економічних, фінансових, методичних та гуманітарних передумов розвитку інформатизації; застосування та розвиток сучасних інформаційних технологій у відповідних сферах суспільного життя України; формування системи національних інформаційних ресурсів; створення загальнодержавної мережі інформаційного забезпечення науки, освіти, культури, охорони здоров'я тощо.

Верховна Рада України кожні кілька років затверджує завдання Національної програми інформатизації. Так, у 2005 р. було прийнято Постанову “Про затвердження завдань Національної програми інформатизації на 2006–2008 роки” від 14 листопада 2005 р. № 3075-IV. Деякі з завдань, зазначених у Постанові, вже виконано, наприклад, прийняті Розпорядження КМУ “Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної

програми інформатизації на 2007 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування” від 26 вересня 2007 р. № 805-р; Постанова КМУ “Про затвердження Порядку використання у 2007 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на комп’ютеризацію та інформатизацію загальноосвітніх навчальних закладів районів” від 21 березня 2007 р. № 512 тощо.

Слід додати, що у 2003 р. в Україні було прийнято Закон “Про електронний цифровий підпис”, а нині дискутується питання про прийняття закону про електронну комерцію.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення Інтернету як засобу масової інформації.
2. Які основні види правопорушень зустрічаються в системі Інтернет?
3. Які ви знаєте законодавчі акти, що регулюють Інтернет у США?
4. Які ви знаєте законодавчі акти, що регулюють Інтернет у Німеччині?
5. Які ви знаєте законодавчі акти, що регулюють Інтернет у Франції?
6. Які ви знаєте законодавчі акти, що регулюють Інтернет в Україні?

ЛЕКЦІЯ 11. РЕГІОНАЛЬНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

1. Інформаційна проблематика в рамках організації Центральноєвропейська Ініціатива.
2. Концепція формування єдиного інформаційного простору країн-учасниць СНД.
3. Класифікація, мета та напрямки діяльності міжнародних неурядових організацій у галузі комунікації. Основні проекти і програми міжнародних неурядових організацій.
4. Діяльність міжнародних неурядових організацій у галузі основних інформаційних прав і свобод людини. Міжнародний центр боротьби з цензурою.
5. Новітні технології та їх використання в політичних процесах.

Багато країн мають національні програми інформатизації, які враховують місцеві особливості та умови. При створенні та реалізації таких програм слід спиратися на досвід передових країн світу, беручи до уваги їх досягнення та недоліки, відображаючи в них існуючі та перспективні тенденції інформатизації.

Інформатизація суспільства — це створення та використання інформаційних комп’ютерних мереж і технологій у різних сферах діяльності людини.

Національна інформаційна політика є діяльністю компетентних органів країн з контролю, регулювання та планування процесів у сфері інформації й комунікації, сукупністю основних напрямів і способів діяльності держави щодо одержання, використання та зберігання інформації. Держава регулює відповідний розподіл інформаційних ресурсів, загальні принципи інформаційної діяльності, встановлює пріоритети для забезпечення національних інтересів. Головними напрямками національної інфополітики є: забезпечення доступу до інформації; створення національного інформаційного потенціалу; використання інформаційних ресурсів у національних інтересах; створення загальної системи охорони інформації; сприяння міжнародному співробітництву в галузі комунікації та інформації; гарантії інформаційного суверенітету держави; розвиток інформаційної інфраструктури.

Здійсненням інформаційної політики займається більшість держав світу, але обсяги їх діяльності у цій сфері залежать і від поставлених завдань, і від рівня

зацікавленості конкретної країни в інтеграції до глобальної системи комунікації, від історичних чинників, політичного і економічного розвитку, фінансових і матеріальних ресурсів. Починаючи з 1964 р., Японія обрала шлях до матеріального багатства через інформатизацію суспільства, створення та використання інформаційних ресурсів. Цей вибір уможливив виведення Японії у найкоротший час на друге місце в світі за валовим прибутком на душу населення і на перше місце за багатьма показниками економіки, науки і техніки. З цього періоду веде відлік світова історія розвитку, інформатизації суспільства, інформаційних ресурсів і технологій. За три десятиліття Японія досягла величезних успіхів. Це перша країна, уряд якої усвідомив особливу роль інформації як найважливішого фактора економічного та соціального розвитку. Програму інформатизації було сформовано в середині 1970-х рр. Вона передбачала створення до кінця ХХ ст. особливої суспільно-інформаційної структури, яка охоплювала б виробництво, збут, транспорт, обслуговування, управління, освіту, побут. Основними напрямками досліджень визначено: - створення систем з оброблення інформації у вигляді графічних образів і звуків (1971–1980 рр.); - розроблення методів і систем підвищення продуктивності та якості праці програмістів (1973–1980 рр.); □ розроблення надвеликих інтегральних схем (1976–1980 рр.); - розроблення супер-ЕОМ для надшвидких числових розрахунків. Розроблено ЕОМ принципово нового типу (п'ятого покоління), в яких реалізовано штучний інтелект, тобто здатних до самонавчання, введення та виведення інформації в мовній та графічній формах (завершено до 1990 р.). Високий рівень елементної бази та добре освоєна техніка проектування ЕОМ уможливили оснащення засобами ЕОМ майже всіх наукових установ. У результаті з'явилася можливість використовувати дослідження, де потрібні обчислення в масштабі реального часу, тобто одночасно з досліджуваними процесами. Це значно підвищує науковий рівень робіт у галузі фізики, елементарних частин, аеродинаміки, термоядерного синтезу тощо. Об'єднання інформаційно-обчислювальних і комунікаційних систем призвело до виникнення принципово нової інфраструктури. Перехід на цифрові системи передавання інформації, розвиток волоконно-оптичних засобів зв'язку – головна особливість її розгортання. Отримані результати в галузі комп'ютерних телекомунікаційних технологій дали змогу в 1986 р. розпочати формування проекту «Нові рубежі людства». Реалізацію проекту зорієнтовано на дослідження принципів, покладених в основу функціонування живих організмів та застосування їх у створенні нових технологій, машин, приладів, двигунів, систем управління тощо. У процесі інформатизації економіки Японії можна виділити дві основні складові: - збільшення в структурі економіки Японії питомої ваги галузей, що спеціалізуються на виробництві інформаційних послуг (оброблення і передавання інформації) та інформаційної техніки (зв'язок, інформаційне обслуговування та електронне машинобудування); - зростання частки витрат на передавання та оброблення інформації в структурі виробництва всіх галузей економіки («інформатизація виробництва»). Інформаційна технологія стає центром технічного вдосконалення всіх галузей економіки Японії. Широке застосування її в усіх сферах національного господарства веде до перетворення системи продуктивних сил економіки країни – якісної зміни робочої сили, основного капіталу, зростання місця і ролі нематеріальних ресурсів виробництва (наукових досліджень і розробок, інформації, управлінського досвіду тощо). Наслідки інформатизації економіки Японії з розвитком цього процесу зростали «лавиноподібно», відкриваючи все нові й нові сторони впливу. Важливу роль у швидкій інформатизації японської економіки відіграло створення в країні системи ефективного державного регулювання, яке стимулювало, з одного боку, конкуренцію в інформаційній сфері та в усій економіці, а з іншого – кооперацію та співпрацю японських компаній між собою і з державними органами для забезпечення швидкого розвитку стратегічно важливих напрямів інформатизації. Велике значення в цьому плані мали: 1) поетапна лібералізація ринків інформаційних товарів і послуг у 1970–80-і рр.; 2) зняття державних обмежень на використання мереж зв'язку (в тому числі великомасштабний перегляд

законодавства в інформаційній сфері в 1985 р.); 3) пільгове державне оподаткування і кредитування; 4) активне державне стимулювання розробок у сфері інформатики.

Успішній та швидкій інформатизації економіки Японії суттєво допомогло створення в країні сприятливого соціально-психологічного клімату для повсюдного впровадження інформаційної техніки і технології. Так, у країні: було організовано широку мережу підготовки фахівців з інформаційної техніки і навчання населення роботі на ній; проводилися активна рекламна політика та опрацювання громадської думки; велика увага приділялася психологічним аспектам упровадження інформаційної техніки і технології тощо. Швидкій інформатизації економіки Японії сприяла також ефективна організація прогнозування економічного розвитку і науково-технічного прогресу (перші в світі державні програми створення «інформаційного суспільства» з'явилися саме в Японії вже наприкінці 60-х років). Підмурком інформатизації економіки Японії став розвиток інформаційної інфраструктури. У найзагальнішому вигляді її поділяють на дві основні сфери: електровз'язок, що включає сферу передавання інформації без зміни її змісту і форми (телефонний, телексий, факсимільний зв'язок тощо) і сферу передавання інформації з наданням додаткових послуг (комутація протоколів і пакетів інформації, електронна пошта тощо); інформаційне обслуговування (розроблення програмного забезпечення ЕОМ, оброблення інформації, послуги баз даних тощо).

Концепція інформаційної політики США виходить із становища країни в міжнародному інформаційному просторі, рівня розвитку інформаційних технологій і впровадження нових форм управління інформаційними потоками. США є світовим центром у сфері інформаційних технологій, монополістом у виробництві інформаційних продуктів та інформаційних послуг. Наприкінці 1980-х рр. розпочалися процеси інтенсифікації в організації бізнесу, викликані, по-перше, можливостями ІКТ, по-друге, становленням Інтернету як засобу перетворення бізнесу в процес організації глобальних комунікацій без національних кордонів. Для збереження лідерства і регулювання інтенсифікації бізнесу США 1993 р. прийняли державну програму «Національна інформаційна інфраструктура», яка спирається на можливості Інтернету.

Мета національної інформаційної політики США – впорядкувати інформаційні потоки в політичній, економічній, науковій і військовій галузях для збалансованості державного контролю і свободи підприємницької діяльності. Інформація розцінюється як один з основних національних ресурсів, а системи, що забезпечують її створення, оброблення й поширення, розглядаються як головний стратегічний фактор розвитку індустрії інформації та побудови інформаційної інфраструктури. Національна концепція передбачає необхідність розширити й удосконалити інформаційне середовище, посилити вплив на країни Латинської Америки, Центральної і Західної Європи, Азійсько-Тихоокеанського регіону. США запропонували доктрину «інформаційної парасольки» для міжнародного співробітництва з широким колом країн у різних регіонах світу, суть якої – превентивна комунікація на основі переміщення масивів інформації, що передається США державам-реципієнтам для забезпечення їхніх національних інтересів і, як наслідок, збереження лідерства Сполучених Штатів у політичній системі міжнародних відносин.

Інформаційна політика США визначається як комплекс державних нормативно-правових актів, покликаний заохочувати і регулювати створення, використання, збереження, передання і поширення інформації. Її пріоритетами є:

- підтримка наукових досліджень і розробок у сфері інформатизації і телекомунікацій, сприяння обміну технологіями між університетами та фірмами;
- створення й удосконалення інформаційної інфраструктури, у тому числі й глобальної;
- забезпечення збалансованості між основними інформаційними цінностями (конфіденційність інформації, інформація як суспільне надбання і благо, інформація як товар, інформація як невід'ємний елемент функціонування держави) і запровадженням нових інформаційних технологій;

- недоторканність особистого життя та захист персональних даних у різних галузях державного управління і приватного сектора;
- удосконалення державної політики у сфері інформатизації і телекомунікацій.

Основні принципи інформаційної політики надають громадянам США право на свободу інформації (зокрема у ЗМІ), публічні (відкриті) судові процеси, обвинувальну інформацію, інтелектуальну власність, ознайомлення з урядовою інформацією, охорону й безпеку інформації тощо. Доступ до матеріалів, що зберігаються в державних органах, визначений законами «Про свободу інформації» (1966 р.) і «Про охорону особистої таємниці» (1974 р.). Цими законами встановлено правило, за яким усі охочі отримати таку інформацію можуть офіційно зробити запит на неї. Відомості з будь-якого федерального відомства мають безперешкодно надаватися, якщо вони не входять до зазначених законом винятків.

Відповідно до закону 1974 р. усі громадяни США мають право ознайомитися з персональними даними, зібраними про них владою. Проте певні відомості не підлягають розголошенню за законом 1966 р., який забороняє доступ стороннім особам «до суто особистих, медичних і подібних досьє, оскільки це було б явно невинуватим втручанням у приватне життя людини». Дія цих законів не поширюється на правоохоронні органи. Варто зауважити й таке: європейське право охороняє інформацію відповідно до положень про авторське право, а право США – відповідно до положень, що визначають інтереси споживача інформації. За американською доктриною право виконує роль буфера між інтересами держави і фізичної особи.

1976 р. Конгрес США прийняв Закон «Про висвітлення діяльності уряду», який розширив права громадян на одержання інформації про діяльність адміністративних органів і передбачив, що всі засідання колегіальних органів адміністративних агентств, до складу яких входять призначені Президентом особи, стосовно яких приймають конкретні рішення, мають бути відкритими. Обмеження встановлені лише для інформації щодо: питань національної безпеки і зовнішньополітичних аспектів діяльності уряду, а також містить таємні відомості про торгівлю та бізнес; внутрішньої діяльності адміністративних органів; відомостей, отриманих під час проведення розслідувань; питань, які відповідно до спеціальних нормативних актів не можуть бути розголошеними. Рішення про те, яка інформація має бути закритою, приймають більшістю голосів членів відповідного компетентного органу. Законодавством передбачена можливість оскарження рішення стосовно тлумачення інформації.

Сполучені Штати Америки були і є в авангарді всіх модернізацій та революцій світового рівня, і, шлях від ідей становлення електронного уряду до його трансформації до рівня 2.0 (за відомою аналогією web 2.0) держава пройшла швидко й успішно. Американська концепція е-уряду залишається послідовною протягом останніх років, з її основними принципами реформування уряду, намаганням зробити його громадян у центрі, орієнтованого на конкретні результати і ринок.

Початок електронного уряду в США було покладено створенням веб-сайту Президента США в 1993 р., основною метою якого було інформування населення країни про діяльність адміністрації Президента через Інтернет. Нормативно-правовою базою забезпечення діяльності е-урядування в США є такі закони: Закон про усунення паперових носіїв документів в державних органах; Закон про електронний підпис; Закон про свободу інформації; Закон про впровадження в державних органах інтелектуальних карт для ідентифікації службовців, оплати витрат на відрядження, нарахування заробітної плати та ін.; Закон про е-уряд 2002 р.; Закон про результати і ефективність уряду 1993 р.

Доступність федерального керівництва і Президента США для населення країни забезпечена системою Comlink, розробленою в Массачусетському технологічному інституті. Система має досконалі служби та засоби публікації урядових документів і відкрита для доступу користувачам Інтернету. Надані канцелярією Білого дому матеріали брифінгів, промови, звіти, проекти законів і т. д. розміщуються на сервері

розповсюдження електронної інформації системи Comlink і, за оцінками фахівців, більше мільйона користувачів щодня отримують їхні документи. Інша система – Open Meeting – була реалізована в рамках ініціативи National Performance Review. Вона дає змогу подавати пропозиції та отримувати відгуки на них в інтерактивному режимі за допомогою електронної пошти. Однією з головних цілей створення системи було спрощення проведення опитувань та отримання коментарів з безлічі різноманітних джерел. Система передбачала виключно вільний обмін думками, без дебатів і винесення остаточних рішень.

Таким чином, мета національної інформаційної політики США – становлення гармонійного інформаційного суспільства з впорядкованими інформаційними потоками в політичній, економічній, науковій та військових сферах, які б підтримувалися рівновагою між державним контролем і плюралізмом. Інформація виступає одним із основних ресурсів держави, а системи, що лежать в основі її створення, обробки та поширення, сприяють прогресивному розвитку і становлять основні соціальні інфраструктури суспільства. *Інформаційна індустрія трактується як головний стратегічний чинник конкуренції та провідний сектор національної економіки.*

Інформаційна політика США визначається на законодавчому рівні і має характер юридичної норми, обов'язкової для виконання. Основні принципи інформаційної політики США, частина яких була закладена ще в 1791 р., коли були ратифіковані перші десять поправок до Конституції США, відомі як Білль про права, надають громадянам США невід'ємні права у галузі інформації: право на свободу засобів масової комунікації (як основного на той час засобу поширення інформації), право на публічні (відкриті) судові процеси, право на інформацію про звинувачення тощо. Пізніше ці права були розширені і доповнені іншими: правом на інтелектуальну власність, правом на доступ до урядової інформації, правом на доступ до персональної інформації, правом на конфіденційність інформації, правом на охорону і безпеку інформації.

Пріоритетами національної інформаційної політики США є наступні положення:

– підтримка досліджень та розробок в галузі інформації та комунікації, сприяння обміну технологіями;

– побудова та вдосконалення інформаційної інфраструктури, розробка глобальних систем комунікації і дослідження впливу систем на міжнародні, національні та приватні пріоритети;

– збереження порушеної новими технологіями рівноваги між чотирма основними інформаційними цінностями: конфіденційністю інформації, інформацією як суспільним благом, інформацією як товаром, інформацією як невіддільним компонентом існування держави;

– недоторканість приватного життя, конфіденційність інформації персонального характеру;

– реалізація урядової політики в галузі інформації та комунікації.

Концепція національної інформаційної політики США ставить завдання розширення і вдосконалення інформаційного простору, посилення свого впливу в таких регіонах, як Латинська Америка, Центральна і Східна Європа, країни Арабського світу та Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Інформаційна політика Росії забезпечується рішеннями органів державної влади, законодавством країни, зокрема Законом про участь в міжнародному обміні інформацією (1994 р.); Концепцією формування та розвитку єдиного інформаційного простору Росії і відповідних державних ресурсів (1998 р.); Концепцією інформатизації Росії (1993 р.); Законом про інформацію, інформатику та інформатизацію (1995 р.), а також федеральними цільовими та галузевими програмами. У Програмах зазначаються першочергові завдання з інформатизації Росії та становлення демократичних інститутів, а саме: інтеграція інформаційного середовища Росії в міжнародний інформаційний простір;

демонополізація інформаційних служб і структур – власників інформаційних ресурсів; розвиток інформаційного ринку спільно з державним регулюванням; створення умов для підприємництва в інформаційній сфері; конституційні гарантії свободи слова і засобів масової інформації.

Основні напрямки інформаційної політики Росії:

- створення і розвиток електронної системи органів державного управління і влади суб'єктів федерації;
- формування єдиної технологічної інформаційної політики на рівні світових стандартів;
- забезпечення сертифікації, ліцензування інформаційних продуктів;
- правова охорона інформації;
- формування ринку інформаційних ресурсів;
- вдосконалення інформаційної освіченості населення;
- конверсія інфраструктури комунікацій військового призначення;
- забезпечення вільного доступу до інформації в глобальних мережах для широкої громадськості;
- демократизація засобів масової комунікації.

Базовими принципами Державної інформаційної політики Росії є:

- *принцип відкритості* – всі заходи інформаційної політики обговорюються суспільством і держава враховує громадську думку;
- *принцип рівності інтересів* – політика держави враховує інтереси всіх учасників інформаційної діяльності незалежно від становища в суспільстві, форми власності і громадянства;
- *принцип системності* – всі варіанти реалізації прийнятих рішень моделюються і беруться до уваги їх наслідки для об'єктів і суб'єктів інформаційної діяльності, яких ці рішення стосуються;
- *принцип пріоритетності виробника* – за рівних умов пріоритет належить конкурентоспроможному національному виробникові інформаційно-комунікаційних засобів, товарів і послуг;
- *принцип соціальної орієнтації* – основні заходи Державної інформаційної політики повинні забезпечувати соціальні інтереси російського суспільства;
- *принцип державної підтримки* – заходи інформаційної політики, які спрямовані на інформаційний розвиток соціальної сфери, фінансуються державою;
- *принцип пріоритетності права* – розвиток і застосування правових методів є пріоритетним щодо економічних і адміністративних рішень в інформаційній сфері.

Інформаційна політика уряду Канади спрямована на перехід до інформаційного суспільства, побудову нової (інформаційної) економіки, збереження мультикультурності канадських націй на основі цифрового середовища й Інтернету. Реалізація інформаційної політики здійснюється через спеціалізовані європейські інституції (Консультативну раду інформаційної супермагістралі, засновану у 1994 р.) та національні програми інформаційного розвитку.

Діяльність Консультативної Ради інформаційної супермагістралі полягає в розробці пропозицій та рекомендацій для прийняття політичних рішень за такими напрямками: побудова і функціонування сучасної інфоінфраструктури; співробітництво держави і приватного сектору; охорона приватного життя і безпека мереж; заохочення конкуренції та збільшення канадського змісту в інформаційних продуктах та послугах; підтримка канадських ЗМК; впровадження прогресивної концепції «Освіта упродовж життя». Роль держави визначається національними та суспільними інтересами, збалансованим регулюванням конкуренції, дотриманням основних принципів свободи слова, прозорістю урядової політики та демократичних інститутів країни, підтримкою наукових досліджень та створенням інтелектуального потенціалу Канади. Політичної гостроти набула в умовах становлення інформаційного суспільства проблема

франкофонності території Квебек, прагнення регіональної влади протистояти англомовній експансії в інформаційній магістралі, забезпечити франкомовний зміст інформаційних продуктів та послуг, що впливає на економіку та соціальну зайнятість, конкурентоспроможність і національне господарство, обумовлює нові напрями інформаційної політики в галузі багатокультурності та оцифрування канадської культурної спадщини.

Національні програми інформаційного розвитку визначають пріоритети політики уряду в інформаційній сфері – зростання національного багатства країни за рахунок створення конкурентного середовища в інформаційній магістралі, відповідної регулятивної бази та вільного доступу на основі законодавчих положень до універсальних інформаційних послуг. Впровадження нових технологій у сферу банківських послуг та туризму, політику маркетингу і прогресивні наукові дослідження, культурну сферу, підтримка національних ЗМК обумовили переваги Канади в сфері індустрії та відеопродукції на власному ринку, допомогли захистити свої позиції на ринку інформаційних послуг США.

Інформаційна політика Канади спрямована на забезпечення лідерства держави у запровадженні і використанні комунікаційних систем та електронної інформації, створення е-уряду Канади, що забезпечує прозорість владних структур та доступ громадськості до урядових департаментів електронними засобами. Національна програма е-уряду включає такі стратегічні елементи, як побудова інформаційних супермагістралей, орієнтованих на суспільні інтереси і попит ринку; вибір (створення) відповідального уряду, який виступає каталізатором розвитку інформаційного суспільства та нових технологій; трансформація національної економіки, стимулювання і заохочення транснаціональних проектів у фінансуванні інформаційної магістралі; збалансований прогрес між ринком і соціальною сферою суспільства.

Мета інформаційної стратегії Сполученого Королівства – вдосконалення умов конкуренції на інформаційному ринку, зростання ефективності інформаційних послуг і впровадження інформаційних технологій в державне управління. Основні завдання політики британського уряду у сфері нових інформаційних і комунікаційних технологій полягали в реалізації проекту Super Janet – побудови британської інформаційної супермагістралі; створення умов для інформаційного бізнесу і підприємництва; розвиток інформаційних супермагістралей шляхом безпосереднього їх використання.

У 1997 р. у Сполученому Королівстві було сформульовано основні правові принципи інформаційної політики: технологічна нейтральність законів, сприяння міжнародному співробітництву, підтримка і захист інтересів споживача в комп'ютерних мережах і системах. Важливим компонентом діяльності Великої Британії в галузі комунікації є методології поширення британських інформаційних продуктів у колишніх колоніях та азійських країнах (Індії, Китаї, в яких позиції країни традиційно стабільні і де Королівство забезпечило собі інформаційну експансію), оборот коштів і, відповідно, розвиток національної інформаційної сфери.

У британській інформаційній політиці визначені пріоритетні сфери застосування інформаційних технологій у суспільстві (першочергово в освіті, охороні здоров'я, приватному бізнесі).

Програма модернізації діяльності уряду Великої Британії “Електронний уряд” передбачає створення електронних урядових і комерційних систем, забезпечення права вільного доступу до них громадськості. Інформаційна політика Великої Британії визначила *основними напрямками діяльності*:

- забезпечення конфіденційності інформації в автоматизованих мережах засобами нових технологій та відповідного правового регулювання;
- інвестування інформаційної галузі для глобальної модернізації суспільства;
- впровадження систем дистанційної освіти та створення дослідницьких установ для забезпечення формування інформаційного суспільства у XXI столітті (програма

“Національна електронна освіта”);

– впровадження електронних послуг у суспільство – цифрового телебачення, електронних Smart-карток, електроніфікації уряду.

Інформаційна політика Сполученого Королівства визначила основними напрямками діяльності: забезпечення конфіденційності інформації в автоматизованих мережах засобами нових технологій та відповідного правового регулювання; інвестування інформаційної галузі для глобальної модернізації суспільства; впровадження систем дистанційної освіти та створення дослідницьких установ для забезпечення формування інформаційного суспільства у XXI ст. У лютому 1998 р. департамент новітніх технологій при прем'єр-міністрові Сполученого Королівства опублікував документ «Електронний уряд: інформаційні технології та громадяни», що вказує на можливості вдосконалення урядом надання публічних послуг, посилення транспарентності уряду та покращення демократії на усіх рівнях. У 1999 р. опубліковано Білу книгу з модернізації уряду, а також План дій модернізації уряду, де наголошено на тому, що користувач, а не провайдер, є центром публічних послуг і саме на його потреби має орієнтуватися уряд. У 2000 р. для забезпечення населення інформацією про діяльність органів влади була прийнята програма «Великобританія он-лайн» (UK online), що визначила структуру і склад послуг, які необхідно реалізувати для пересічних споживачів і неурядових організацій, передбачивши не лише розширення спектру наданих послуг, але й забезпечення повного охоплення громадян і населення урядовими послугами та радикальне поліпшення використання інформації. Важливо і те, що зміст он-лайнного суспільного сервісу мав бути добре продуманий і орієнтований на всі категорії користувачів, включаючи представників мовних меншин, людей працездатного віку і людей, обмежених у пересуванні.

У грудні 2000 р. запущено The UK online Citizen Portal для цілодобового надання послуг. Портал став єдиним місцем, де уся громадськість може отримати доступ до урядової інформації та послуг, скоротивши у такий спосіб обтяжливу бюрократичну процедуру. Об'єднавши більше 1000 офіційних сайтів, портал став ключовим елементом ініціативи «Великобританія он-лайн». Портал спробували зробити адресатоорієнтованим, наприклад у «Життєвих епізодах» пропонується інформація для розв'язання щоденних потреб громадян (ціни на нерухомість, місцеві школи, транспорт, адреси тощо). У «Громадянському просторі» йдеться про поточні урядові питання, які впливають на вироблення політик, і громадськість запрошують долучитися до обговорення. Окрім цього існує можливість персоналізувати портал: читати інформацію уельською чи отримати спеціалізовану інформацію про послуги в Шотландії.

У Великобританії визнають особливо потужний вплив телебачення на громадян, тому введено низку заходів, які обмежують можливості домінування особистої чи колективної точок зору в медіа. Зокрема, забороняється політична реклама, упереджене висвітлення, накладаються обмеження на трансляції протягом виборів. Королівська Хартія BBC та її угоди з урядом від 2007 р. зобов'язують компанію надавати збалансовані послуги з широкого кола питань, які задовольняють смаки й потреби усієї аудиторії. Новими цілями визначено: посилення розуміння ролі громадянського суспільства, стимулювання навчального інтересу, збагачення й посилення культурної активності громадян, представлення націй, регіонів та спільнот, ознайомлення з міжнародними питаннями та точками зору громадян інших країн, розбудова цифрової Великобританії.

У липні 2009 р. Сполучене Королівство розпочало стратегію «Цифрова Британія» для гарантування провідних позицій держави у світовій цифровій економіці. Стратегія зосереджується на створенні мереж, якісного контенту, просування цифрових громадських послуг та визнає важливість комунікацій та технологій як рушійних сил зростання продуктивності праці. Уряд виділив 300 млн. фунтів на безкоштовні ноутбуки та безкоштовний широкопasmовий Інтернет упродовж року для дітей з малозабезпечених сімей. Популярним є створення контенту самими користувачами: завантаження фото,

коротких відеороликів, ведення блогів та створення сайтів. Що стосується політичної участі, то у 2010 р. 22 % усіх користувачів підписували е-петиції, 7 % – зв'язувалися з членом Парламенту чи головою місцевої ради.

Право на свободу інформації, яке зафіксоване у ст. 10 Європейській Конвенції прав людини (Британія підписала у 1951 р.), захищається Актом про права людини 1998 р. Акт про свободу інформації 2000 р. містить положення про доступ до інформації, яка утримується публічною владою Англії, Уельсу та Північної Ірландії. Окремо прийнято Акт про свободу інформації у Шотландії у 2002 р. з такими ж положеннями. Комісар з інформації слідує, щоб інформація владних органів була доступна громадянам.

Інформаційна політика Федерального уряду Німеччини включає концепцію вільного транскордонного обміну інформацією, свободу у вираженні поглядів; розвитку комунікаційних та інформаційних мереж і систем; вільну конкуренцію в інформаційній сфері, створення відповідних новим політичним, економічним та інформаційним змінам у німецькому суспільстві норм і принципів правового регулювання інформаційної діяльності.

Правові основи національної інформаційної політики ФРН поєднують демократичні європейські традиції (право вільного обігу інформації державного, конфіденційного, комерційного характеру і персональної інформації приватного характеру, право загальнолюдських цінностей і право користувачів у комп'ютерних мережах і системах) і жорсткі обмеження щодо інформації, забороненої міжнародними нормами. Закон ФРН про Інтернет (1997 р.) визначив відповідальність за поширення недозволених матеріалів (насилля, агресії, порнографії, злочинності, образи людської гідності), сформулював правила конфіденційності персональних даних, електронного підпису та відповідальності провайдерів за зміст інформаційних продуктів, які поширюються через їхні мережі. Політичні аспекти Закону про Інтернет стосуються прав та обмежень на свободу вираження поглядів і свободу слова та регулювання змісту інформації, що має негативні наслідки для психології суспільства, підвищення політичної активності з проблем прав людини.

Основні положення концепції інформаційної політики ФРН відповідають європейським стандартам і загальним правовим підходам, що визначають особливу політичну роль засобів комунікації в суспільстві з огляду їх впливу на формування громадської думки і суспільної свідомості, враховуючи при цьому національні інтереси і доктрину розвитку «оновленої» Німеччини.

Федеральний уряд Німеччини, зважаючи на політичну роль інформаційних процесів і технологій, визначив такі пріоритетні напрями: 1) забезпечення доступу до інформаційних систем широкої громадськості, нагромадження наукових знань з інформаційних процесів, проведення політичних дискусій щодо актуальних проблем інформаційного розвитку суспільства; 2) розвиток інформаційного ринку та інформаційного бізнесу; лібералізація інформаційної діяльності підприємств приватного сектору; гарантії вільного обігу інформації (транскордонна політика та посилення міжнародних позицій Німеччини у сфері інформаційних обмінів); забезпечення доступу до міжнародних систем і мереж німецьких підприємств, зорієнтованих на застосування нових технологій; створення інформаційного та комерційного середовищ для приватного бізнесу; створення телекомунікаційних мереж за окремими напрямами життєдіяльності суспільства; 3) контроль з боку відповідних міністерств фінансування державних установ та приватних підприємств, інформаційних центрів та служб за новими напрямами діяльності; 4) медіа-концентрація, впровадження сучасних технологій в організацію федерального та місцевого управління, розвиток інформаційного бізнесу тощо.

Особливістю ФРН є Федеральний закон про телекомунікації (1991 р.), який надає право земельного ліцензування інформаційної діяльності, стимулює розвиток нових інформаційних послуг (відеозамовлень, відеотексту, платних послуг та програмних продуктів на замовлення користувачів), зобов'язує законодавчо обмежувати поширення

інформації (зокрема в Інтернеті) забороненого змісту; поєднання демократичних європейських традицій (право вільного обігу інформації, свободи слова і ЗМК, право захисту інформації державного, конфіденційного, комерційного характеру і персональної інформації приватного характеру, право загальнолюдських цінностей і право користувачів у комп'ютерних мережах і системах) та жорсткі обмеження щодо інформації, забороненої міжнародними нормами.

Закон ФРН про Інтернет (1997 р.) визначив відповідальність за поширення недозволених матеріалів (насилля, агресії, порнографії, злочинності, образи людської гідності), сформулював правила конфіденційності персональних даних, електронного підпису та відповідальності провайдерів за зміст інформаційних продуктів, що поширюються через їхні мережі. На федеральному рівні реалізовано такі важливі проекти у сфері е-урядування: - у березні 2010 р. Парламент Німеччини створив Комісію з питань Інтернету та цифрового суспільства, щоб визначити дії держави у напрямі демократичного розвитку в умовах диджиталізації. Тематами обговорень були культура і медіа, економіка і довкілля, освіта і дослідження, захист прав споживачів, право і внутрішні справи, суспільство і демократія. Вперше громадяни отримали можливість прямо впливати на роботу Парламенту. Користувачі мали змогу коментувати пропозиції, визначати їх рейтинг і спільно працювати над текстом; - у 2010 р. Канцлер Німеччини А. Меркель розпочала діалог про майбутнє Німеччини, бажаючи отримати відповіді громадян на такі питання: Як німці хочуть жити у майбутньому? Як вони хочуть працювати? Як вони хочуть навчатися? «Діалог про майбутнє» (Zukunftsdialog) започаткований для генерування ідей і політик, щоб подолати виклики нових тенденцій та неочікуваного розвитку.

З жовтня 2011 р. на YouTube веде мовлення канал федерального уряду, що транслює відео з актуальних політичних питань. До регулярних відео належать: «Тиждень канцлера», що містить огляд найбільш важливих заходів; «Podcast» – програма, в якій канцлер розповідає про своє ставлення та очікування від найближчих подій; «3 питання, 3 відповіді», в якій міністри відповідають на поставлені запитання. За допомогою Twitter громадяни можуть спілкуватися безпосередньо з прес-секретарем уряду. На сьогодні цей акаунт має понад 100000 «фолловерів». Фотографії, що з'являються під час офіційних заходів та інших важливих подій за участю Канцлера, розміщуються на Flickr.

Проект «Live + Gov» має на меті посилити діалог, орієнтований на громадян, за допомогою мобільних технологій – смартфонів. Громадян закликають повідомляти та обговорювати проблеми з обраними службовцями через мобільні пристрої. Це посилює прозорість діяльності владних органів, підвищує довіру до обранців, робить процес прийняття рішень вагомим та відповідальнішим. Участь громадян орієнтована на пересічних німців місцевого рівня. Однак у Німеччині визнають, що широке використання ІКТ може розширити цифровий розподіл, особливо це стосується іммігрантів та неосвічених сегментів суспільства.

У Німеччині присутнє широке покриття відносно швидкого Інтернету, проте є потреба покращити е-бізнес та е-урядування. Зокрема, бізнес мало користується послугами е-урядування. Проте Німеччина серед лідерів у продажах та замовлення товарів і послуг через Інтернет. Для стимулювання інвестицій в ІКТ та для модернізації управління прийнято Програму iD2010 та Стратегію високих технологій, ключовими сферами яких є безпека ІТ, зелені ІТ, організація та інновація ІТ.

Інформаційна політика ФРН зорієнтована також на сприяння розвитку засобів комунікації та національних мереж і систем у країнах Центральної і Східної Європи, країнах, що розвиваються. Інформаційна політика Федерального уряду спрямована на реформування державного управління в цих країнах, їх участь у транскордонному вільному обміні інформацією, пропаганду ідеалів європейського демократизму, створення відповідної правової бази, технічного оснащення інформаційного сектору та підготовку кваліфікованих спеціалістів у Німеччині для національних та приватних корпорацій,

установ, фондів, спілок.

У рамках Угоди про діяльність радіостанції «Німецька хвиля» зацікавленим країнам надаються супутникові послуги для поширення німецьких програм і самобутніх національних програм через засоби комунікації ФРН. Федеральний уряд також надає фінансову підтримку та інформаційні продукти для виготовлення, ліцензування та поширення таких програм в інших регіонах світу. Основні напрями сприяння ФРН країнам «нової демократії»: політичні консультації з питань організації демократичних структур засобів комунікації і відповідних організаційних рамок умов; поставки обладнання і спорудження технічних установок засобів масової комунікації, радіорелейних мереж, електронних станцій, телестудій, поліграфії, комп'ютерних центрів та локальних мереж; надання експертної допомоги для створення програм, проектів і стратегії інформаційної політики; професійна підготовка і підвищення кваліфікації місцевого персоналу як у розвинутих країнах, так і в Німеччині.

В Австрії сектор ІКТ є одним з найбільш динамічних; ІКТ використовуються у домогосподарствах, бізнесі, управлінні, охороні здоров'я, освіті та транспорті. Ця довготривала ініціатива підтримується програмою Internetoffensive Austria. Австрійський уряд вирішив заснувати центр компетенції для Інтернет промисловості як загальну платформу підтримки політики у сфері ІКТ. Австрійський е-уряд є одним з найбільш інтерактивних у Європі.

У 2010 р. Австрійська агенція з розвитку представила для громадського обговорення Стратегію розвитку, комунікації та освіти в Австрії, де зазначено, що громадськість повинна бути добре поінформованою, спроможною аналізувати глобальний розвиток, формувати власні судження про діяльність політичних акторів.

Перші спроби розвивати е-уряд були зроблені в Австрії ще у 1998 р., коли за ініціативи експертів було створено Раду інформаційно-комунікаційних технологій, яка відповідала за розробку правових та технічних вимог е-уряду. Усі ідеї Ради узгоджувалися з провінціями та муніципалітетами. У 2003 р. розпочато ініціативу «Наступ е-уряду 2003», мета якої – зробити Австрію одним з європейських лідерів з е-уряду. Завдяки докладним зусиллям надалі багато з е-послуг стали взірцем для усього ЄС: права інформаційна система, платформа FinanzOnline, земельний реєстр у Департаменті правосуддя і особливо платформа HELP.gv.at platform, яка у 2003 р. отримала нагороду е-Європа у номінації е-уряд. Платформа надає інформацію про можливості взаємодії з органами влади у типових життєвих ситуаціях (народження дитини, шлюб, житло, проблеми з паспортом тощо). Основний акцент зроблено на транспарентності, зрозумілому форматі, ясності інформації та фокусуванні на суттєвих фактах.

Правовою основою е-послуг є Акт е-уряду, прийнятий у 2004 р., вдосконалений у 2008 р., який був першим документом у країнах-членах ЄС, який регулював сферу е-послуг. У 2005 р. запущено Федеральну платформу «Цифрова Австрія», яка стала центром координації та стратегічної діяльності Федерального уряду, пріоритетом якого є розробка та впровадження електронних публічних послуг. В урядовому плані особливо наголошується, що усі громадяни усіх спільнот повинні мати доступ до усіх форм е-уряду на федеральному, локальному рівнях і рівні провінцій; безпечна комунікація і взаємодія, конфіденційність особистих даних є пріоритетом. Федеральний уряд наголошує на тому, що е-уряд, як основа е-демократії, сприяє транспарентності комунікації між громадянами, бізнесом та урядом; відкриває нові можливості для подачі інформації та доступу до неї; надає громадянам можливість взаємодіяти та бути почутими органами влади. У 2010 р. Австрія посіла перше місце в ЄС з е-уряду.

Інформаційна політика Франції є складовою державної стратегії розвитку країни, стратегії франкофонії і збереження національної самобутності та ідентичності, компонентом зовнішньої політики, участі Франції в інформаційних програмах і проектах міжурядових європейських організацій, створення інформаційної економіки та поширення комп'ютерних мереж і систем, інформаційних послуг.

Мета національної інформаційної політики Франції – становлення інформаційного суспільства; розвиток інформаційних супер магістралей (із забезпеченням франкомовності мереж); електронного ринку та банківської сфери; лібералізація комунікацій; оновлення інформаційного законодавства; стимулювання наукових досліджень у галузі інформаційного бізнесу; створення систем безпеки інформації та попередження комп'ютерних злочинів.

Уряд Франції у 1998 р. відповідно до плану «Електронна Європа – 2002» прийняв Програму дій для підготовки вступу Франції в інформаційне суспільство (PAGSI). Зокрема у документі йдеться: якщо людина відчуває потребу у будь-якій інформації, то вона має право на отримання кваліфікованої інформації; тому людина з цікавим для неї питанням повинна мати можливість звернутися до урядовця-спеціаліста. Для реалізації цієї мети всі відомості з найбільш важливих питань повинні бути розміщені в Інтернеті. У 1998 р. всі міністри Франції розробили проекти сайтів, що містять інформацію про свою діяльність та послуги, що надаються, а в даний час в країні кожна людина може отримати безкоштовний доступ до цієї інформації. Велика увага також приділялася встановленню контакту між населенням і урядом за допомогою електронної пошти.

Програма інформаційного суспільства (1998 р.) визначила пріоритетні напрями співробітництва в межах компетенції міністерства зовнішньої політики Франції. Зокрема, у преамбулі зазначається, що нові ІКТ здійснюють глибокі зміни у суспільстві, у політичному, економічному, культурному співробітництві держав і мають глобальні наслідки. Формування нових технологій потребує цілісної системи підходів до зовнішньополітичних, правових, науково-дослідницьких та прикладних аспектів глобальної комунікації і спричинює необхідність проведення міжнародних консультацій з проблем універсалізації комунікаційних мереж, охорони інформаційної інтелектуальної власності, електронної торгівлі, електронних платежів, охорони приватного життя, вільного обігу інформації тощо. У першому розділі зазначені завдання і функції МЗС Франції з інформаційного співробітництва в рамках міжнародних організацій (зокрема, СОТ, ОЕСР, Ради Європи, Європейського Союзу, Міжнародного Телекомунікаційного Союзу).

У другому розділі розглядаються напрями двостороннього співробітництва Франції з іншими країнами, узгодження позицій з інформаційних проблем у рамках візитів, переговорів, зустрічей на високому рівні. Пріоритетними стратегіями визнано: культурну і мовну різноманітність (Франція підтримує політику збалансованого використання мов у Інтернеті та європейських комунікаційних мережах й системах, втілюючи принципи франкофонії, яка захищається компетентними документами, принципами зовнішніх відносин із франкомовними країнами); координацію міжнародного співробітництва у боротьбі проти нових форм злочинності в інформаційній сфері, підвищення ефективності процедури взаємодопомоги в правоохоронній та судовій сферах; створення нових міжнародних договорів та угод про комп'ютерні злочини; вдосконалення систем електронних платежів (особливо електронного підпису), охорони прав споживачів, інтелектуальної власності та приватного життя, розробку регуляторних механізмів для країн європейського ринку.

У третьому розділі визначені роль і методи діяльності зовнішньополітичного відомства щодо захисту національних інтересів і реалізації національної інформаційної політики в дво- і багатосторонніх відносинах. На МЗС Франції покладено завдання: а) забезпечувати підтримку позиції держави на міжнародних форумах, під час візитів, переговорів, неофіційних зустрічей; б) координувати ініціативи урядових органів, корпорацій, приватних власників щодо співробітництва з ООН/ ІОНЕСКО, Європейським Союзом, СОТ та іншими організаціями щодо розвитку підприємств інформатики, аудіовізуального та телекомунікаційного секторів, наукових досліджень у галузі комунікації; в) підтримувати вітчизняних виробників шляхом поширення через дипломатичні, консульські установи та інформаційно-культурні центри повідомлень про

урядову програму з інформаційного суспільства, електронну торгівлю, інформаційні наукові розробки, щоб на політичному рівні проінформувати про урядові плани щодо становлення інформаційного суспільства.

Інформаційне суспільство Франції розбудовується нерівномірно: широке покриття широкосмуговим Інтернетом та високий рівень е-уряду, та недостатній рівень цифрових навичок й використання ІКТ у бізнесі. Для стимулювання економіки у 2009 р. уряд Франції вирішив прискорити втілення Національного плану «France numérique 2012», який розпочато в 2008 р., щоб подолати цифровий розподіл. Найпопулярнішою діяльністю є інтернет-банкінг та пошук інформації про товари та послуги.

У лютому 2013 р. уряд Франції представив Дорожню карту для цифрової економіки, де одним із наріжних каменів є просування французьких цінностей у суспільстві. Зокрема, наголошується на заохоченні використовувати цифрові засоби, щоб уникнути виключення; формувати довіру громадян до дій уряду; модернізувати публічну політику через використання нових технологій.

Стратегії інформаційної політики Франції стосуються також країн пріоритетного співробітництва, зокрема франкомовних країн Африки, Азії, Латинської Америки. У контексті глобалізації комунікації і просування національних інтересів у «треті країни» уряд Франції започаткував створення (1998 р.) інвестиційного фонду допомоги і співробітництва для підтримки споживання нових французьких технологій в африканському регіоні, економічних і культурних відносин, зокрема запровадження нових технологій і франкомовних серверів для освітніх програм в Інтернеті, підтримки університетських курсів з інформації та культури французькою мовою, створення франко-африканських наукових дослідницьких центрів з проблем інформації і комунікації, поширення французьких програмних продуктів для користувачів персональних комп'ютерів.

Вплив концепції становлення інформаційного суспільства під егідою ЄС помітний у програмах Федерального уряду **Бельгії** «Принципи процвітання активного суспільства» (1995 р.), «Федеральна ініціатива щодо становлення інформаційного суспільства» (1994 р.), «План дій щодо провідної ролі Бельгії в інформаційному суспільстві» (1998 р.), у створенні умов для розвитку нової (інформаційної) економіки, у нових компонентах зовнішньої політики, зміні законодавства, процесах конвергенції і лібералізації комунікацій, трансформації муніципального управління. «Федеральна ініціатива щодо становлення інформаційного суспільства» спрямована на підвищення соціальної активності бельгійського суспільства, реалізацію творчих можливостей кожного індивіда, розвиток інновацій та інтелектуального потенціалу країни. Проведення збалансованого курсу зовнішньої політики у відносинах з провідними європейськими державами (ФРН, Францією, Великою Британією) та США обумовлює нові (інформаційні) фактори прогресу країни, зацікавленість у прискореній інтеграції економічних систем країн ЄС на основі комунікаційних та інформаційних технологій.

«План дій щодо провідної ролі Бельгії в інформаційному суспільстві» включає такі напрями: 1) створення системи е-уряду; 2) забезпечення гарантій широкого доступу до сучасних інформаційних мереж і недопущення дискримінації за інформаційною ознакою; 3) побудову національної інфраструктури телекомунікацій (Бельгійської інформаційної супермагістралі); 4) заохочення досліджень та інновацій для інформаційної економіки; 5) розробка гнучких принципів регулювання інформаційної сфери.

Реалізація проекту «електронний уряд» обумовлює реформування політики державного та муніципального управління і оперативного прийняття спільних керівних рішень регіонів, об'єднань, провінцій та муніципалітетів на основі цифрової платформи (порталу), доступ до якої здійснюється через різні канали комунікацій. Інтегрований підхід до системи е-уряду вирішує проблему прозорості владних структур, відносин між різними адміністративними суб'єктами країни, забезпечує широкий доступ громадськості до процесу прийняття політичних рішень, створює ефективний механізм суспільного

контролю за економічними витратами уряду, впливає на федеральну систему (структуру) поточного інформування.

Політика прозорості влади та гарантованого доступу до універсальних інформаційних послуг спрямована на підвищення цифрової освіченості суспільства і використання різних каналів зв'язку (комп'ютерного, телефонного, мобільного, кабельного, засобів суспільного доступу), особливо для обмежених за віковим статусом, недієздатних та низько-кваліфікованих прошарків населення.

Директиви ЄС щодо реалізації стратегії інформаційного суспільства сформулювали **концепцію інформаційної політики Королівства Нідерланди**. Програма уряду «Біла книга модернізованого уряду інформаційної доби» (1996-2005 рр.) передбачає провідну роль держави в радикальній трансформації голландського суспільства. Основні напрями реалізації інформаційної політики стосуються: інвестування досліджень та виробництва продуктів в інформаційній сфері; розвитку електронної комерції і лідерства країни в глобальній комунікації; створення електронного уряду і ефективної системи державного та муніципального управління; здійснення спеціальних програм захисту населення від безробіття; запровадження новацій у загальну інфраструктуру; запровадження нових інформаційних технологій в освітню та культурну сфери. План дій передбачає втілення принципів е-уряду для регулювання державного, приватного та громадського секторів, забезпечення доступу до інформаційних послуг на основі багатоканальних комунікацій, створення інформаційного порталу уряду в Інтернеті, проведення всеосяжних заходів з метою пропагування «нового мислення суспільства, нових шляхів ведення бізнесу, нового управління альянсами, нового законодавства та нових технологій».

Нідерланди заохочують використання ІКТ в освіті (станом на 2010 р. на шість учнів припадає один комп'ютер). Розвинені послуги е-урядування посилюються Національною програмою впровадження кращих послуг та е-уряду (грудень 2008 р.), за якою укладаються угоди між національним урядом, провінціями та муніципалітетами для цільового використання усього потенціалу інфраструктури е-урядування для надання кращих послуг суспільству.

Уряд Нідерландів прагне стати партнером у реалізації ініціатив громадянського суспільства. Тут переконані, що люди беруть участь у суспільстві, коли відчувають, що є його частиною і беруть відповідальність за своє довкілля, незалежно від свого походження. Люди також беруть активну участь у суспільстві, якщо їх запрошують та заохочують. Це – завдання уряду. Публічну підзвітність та цілісність уряду забезпечують перевірки парламенту, відповідальність міністрів, аудиторська діяльність, омбудсмен, Акт про свободу інформації, клятва державних службовців тощо.

У листопаді 2003 р. Нідерланди стали однією з перших країн, де усі місцеві органи влади були представлені в Інтернеті. Цього ж року на місцевому рівні розпочато проект «е-комуни». У липні 2006 р. уряд поставив мету – до 2010 р. зробити всі офіційні сайти доступними для усіх, особливо для громадян з обмеженими фізичними властивостями. 2012 р. Голландський дорадчий комітет з публічного адміністрування представив доповідь про участь «Давайте рухатися на довірі» (Letting go based on trust), де зазначає, що багато публічних послуг починалися як приватні ініціативи, які еволюціонували до сфери урядової політики. Уряд усвідомлює, що залежить від знань та досвіду в суспільстві, тому заохочує участь громадян у формулюванні, втіленні чи оцінці політик.

У Нідерландах переконані, що те, що необхідне, визріває у суспільстві; є багато громадян, які мають ідеї та бажання їх реалізувати на безоплатній основі. Далі – публічні адміністрації повинні визначитися, чи можуть вони надати підтримку. Інструментами участі публічної адміністрації є співпраця з метою залучення якомога більше людей на місцевому рівні; співпраця, коли треба делегувати повноваження громадянам; співпраця з розробки та впровадження інновацій. Місцеві органи влади наголошують, що прагнуть поєднати децентралізацію з більшою участю громадян.

Історія такої взаємодії розпочалася ще у січні 1994 р., коли в м. **Амстердам** почало діяти цифрове місто спершу як 10-тижневий експеримент для встановлення електронного діалогу між міською радою та громадянами та як соціальний експеримент в інтерактивній комунікації. Модель міста матеріалізувалася у структуру сайту: була створена муніципальна дошка оголошень, щоб громадяни могли знати про всі відповідні муніципальні документи та дискусії в міській раді та висловлювати свою думку. Амстердам став першою місцевою адміністрацією, яка погодилася з'єднати свої внутрішні мережі з Інтернетом, намагаючись забезпечити контрольовану прозорість. Амстердамське цифрове місто стало європейським піонером мереж громадян та найбільшою комп'ютерною мережею в Європі, яка базувалася на громадянах.

Інформаційна політика **Люксембургу**, де розташовані резиденції Європейського інвестиційного банку, Міжнародний фінансовий центр, організації та установи західноєвропейських країн, полягає у впровадженні рішень та програм ЄС, в активному інвестуванні інформаційного сектору, у стимулюванні наукових досліджень у галузі нових технологій, розвитку електронної комерції та програм широкого доступу до інформаційних послуг за допомогою Інтернету.

Скандинавські країни в рамках європейської інтеграції і концентрації комунікації прийняли урядові програми інформаційного суспільства і визначили концепції національної інформаційної політики. Попри національну специфіку, політичні пріоритети, економічні можливості і громадську думку щодо інформаційних процесів, скандинавські країни мають спільні цілі і напрями здійснення інформаційної політики. Зокрема, це:

1) впровадження нових технологій у систему державного управління і ефективного здійснення політичної влади (забезпечення доступу широкої громадськості до урядової інформації, розвиток мережі «інфоцентрів» для задоволення потреб населення, створення державних мереж управління по вертикалі і горизонталі влади);

2) розвиток інформаційної економіки; підтримка інформаційного бізнесу, національних виробників інфопродукції, створення інформаційно-довідкових корпорацій з тематичними базами даних про інформаційні ТНК, компанії, фірми; залучення інвестицій в національні інформаційні проекти;

3) забезпечення соціальної сфери комп'ютерними технологіями; організація електронних бібліотек, доступ до інформації в мережах і системах для соціально незахищених верств населення (молоді, інвалідів, малозабезпечених); створення громадського телерадіомовлення.

Сучасні комунікаційні технології забезпечують набагато потужнішу взаємодію між урядом та громадянами; надають можливість створити кращий громадський контроль політичної діяльності, формують краще поінформований електорат та забезпечують підзвітність урядовців. У 1999 р. уряд **Швеції** проголосив про свою ціль побудувати справжнє інформаційне суспільство доступне для усіх протягом 24 годин. У 2010 р. було запропоновано політику «Як можна простіше для якомога більшої кількості – від стратегії до дій для е-адміністрації».

Уряд Швеції визнає брак діалогу між тими, хто приймає рішення та громадянами (та особами без громадянства), результатом чого стає погане керівництво, корупція, відчуження громадян, дискримінація вразливих груп (людей, які живуть у бідності, сільських жителів, меншин). При поганій чи відсутній взаємодії урядовці неспроможні зрозуміти очікування своїх громадян та не впроваджують ініціативи для задоволення цих очікувань.

У Швеції переконані, що швидкий розвиток ІКТ, постійне зростання користувачів мобільних телефонів, збільшення користування смартфонами та Інтернетом відкриває можливості інноваційним ідеям, які дають змогу громадянам викривати хабарництво, заповнювати прогалини у наданні послуг та надихати уряди розробляти нові шляхи боротьби з корупцією та звітуватися перед своїми громадянами ефективно, активно та

швидко. Уряд Швеції вважає основою сталого та повністю інклюзивного інформаційного суспільства публічну впевненість в ІКТ та координацію політики. Для закріплення позицій провідної держави у сфері ІКТ у 2009 р. було прийнято Стратегію, мета якої до 2020 р. забезпечити 90% усіх домогосподарств та бізнесу доступом до ширококутного Інтернету з мінімальною швидкістю 100 мегабайт. У Швеції найнижчий відсоток людей, які ніколи не користувалися Інтернетом – 7 %. Перевагами е-уряду широко користуються як пересічні громадяни, так і бізнес.

У 2013 р. уряд представив доповідь про політику реалістичної демократії (A policy for a living democracy), у якій наголошується на взаємозв'язку між можливістю особи здійснювати вплив на політичний процес та повагою до прав людини. Основоположні права та свободи є передумовою доступу громадян до політичних процесів, можливості висловити свої погляди та вимагати звітності від урядових структур. Уряд визначає заходи, які має намір реалізувати:

- висока та рівна участь виборців, яка є ознакою сталої демократії;
- широка участь в виборних органах, що є важливим елементом процесу вироблення рішень;
- посилені можливості впливу, транспарентності та участі у період між виборами: громадяни та організації громадянського суспільства повинні мати можливість участі в прийнятті важливих політичних рішень; основою демократичного суспільства є тривалий діалог між виборцями та тими, хто приймає рішення;
- збільшена демократична обізнаність: громадяни, особливо молодь, повинні бути обізнані з питань функціонування демократичного уряду, основоположних принципів демократії, і повинні відчувати довіру до свого уряду;
- охорона демократії від екстремізму: уряд має намір запобігати проявам екстремізму проти громадян та громадянського суспільства та протидіяти поширенню ідеологічного насилля, націленого на інституції громадянського суспільства, його представників та окремих громадян.

Медіа-політика Швеції є типовою для країн Європейського Союзу. Свобода висловлювання, доступність та різноманітність контенту вважаються цілями заходів шведського уряду у сфері культури та мас-медіа. Газети, які підтримуються урядовими грантами, комерційні канали, доступ до світових каналів через супутниковий зв'язок, Інтернет, платне ТБ надають широкий спектр думок, ставлень, зображень, забезпечуючи плюралізм мас-медіа.

Свобода преси означає право друкувати та інформувати лише з незначними обмеженнями. У контексті активної комунікаційної політики Швеція з 1970-х рр. субсидує економічно слабкі газети, щоб забезпечити вільний ринок ідей та здорову конкуренцію у сфері інформації. Діяльність мас-медіа базується на принципі публічного доступу до офіційних документів, що дає змогу шведам отримувати повну та прозору інформацію про діяльність уряду та місцевих органів влади, запобігаючи проявам зловживання владою. Цей принцип зобов'язує державних службовців та працівників урядових установ інформувати мас-медіа про те, що вони знають. Винятком є інформація, яка захищає такі інтереси: безпеку держави чи її взаємовідносини з іншою державою чи міжнародною організацією; національну фінансову, монетарну політику; контроль, інспекція, керівництво, що здійснюється органами державної влади; запобігання чи переслідування злочинів тощо.

Офіційним сайтом Швеції є Sweden.se, який є офіційним джерелом інформації про державу. Сайт надає можливість спілкування з упорядниками для отримання відповідей на важливі питання, що стосуються проживання, працевлаштування, туристичних атракцій, статистичної інформації, культури, бізнесового оточення, природи тощо. Окрім шведської публікації сайту доступні такими мовами як англійська, арабська, китайська, французька, німецька, російська, іспанська. Швеція також представлена у Facebook та Twitter.

Урядовий спеціальний портал eRepublic.org підтримує та сприяє послугам е-уряду в усьому світі і зорієнтований на залучення громадян. eRepublic.org надає безпосередній зв'язок з веб-сайтами та порталами країн світу, включаючи дипломатичні установи; надає посилання на групи підтримки е-уряду: бізнесові, урядові, неурядові, освітні організації; пропонує відеоматеріали та публікації; надає можливості зворотного зв'язку.

У грудні 2011 р. уряд Швеції розпочався експеримент @Sweden – акаунт у Twitter, унікальність якого у тому, що кожного тижня один швед контролює увесь @Sweden. Такий куратор обирається Шведським інститутом, Шведським офіційним туристичним веб-сайтом VisitSweden, який є урядовою агенцією, та Шведською рекламною компанією Volontaire. Проект отримав назву «Куратори Швеції». Початкова мета – популяризувати туристичні принади країни, але оскільки @Sweden не піддається цензуруванню, то став інструментом вільного висловлювання. Тут громадяни обговорюють також політичні питання і в тій пріоритетності, що важлива для них, а не згідно з порядком денним уряду. Експеримент має на меті вивчити та показати, як соціальні медіа відображають соціальні зміни, як ініціюють та підтримують діалог між громадянами, як вони слугують засобом публічної дипломатії.

Фінляндія ефективно впроваджує інновації та ІКТ політики в економіку для покращення якості довілля, міжнародної конкуренції та добробуту громадян. Фінська національна Стратегія широкосмугового Інтернету передбачає до кінця 2015 р. 99% покриття домогосподарств, бізнесу та публічної адміністрації. Фінляндія домінує за кількістю населення, яке використовує Інтернет для пошуку медичної інформації, участі у тренінгах та читанні газет. Е-урядування базується на антропоцентричному підході, тобто у центрі усіх послуг повинні бути громадяни.

Упродовж останніх 10-15 років у Фінляндії точилися дискусії навколо таких проблем, пов'язаних з участю громадян у процесах прийняття рішень як добробут держави, відчуження громадян від політичного процесу та якість публічних послуг. Усі дискусії призвели до розуміння необхідності посилити роль громадянського суспільства, тому з кінця 1990-х рр. започатковують різноманітні проекти та ініціативи.

У 1995-1999 рр. розробляють окремі індивідуальні проекти, а в період 1999-2003 рр. реалізують Програму громадянської участі як одну з ключових однорівневих програм Урядової програми 2003-2007 рр. Упродовж 2007-2011 рр. реалізовується програма уряду Фінляндії з е-послуг та е-демократії «Відкрита, справедлива та впевнена Фінляндія», за якою транспарентність та право громадян на хороше керівництво, участь у процесах прийняття рішень та доступ до інформації вважаються основою діяльності місцевих органів управління. Місцеве законодавство примушує органи влади інформувати та вступати в комунікацію з громадянами, яка повинна бути відкритою, активною та вчасною. Цьому сприяють електронні засоби комунікації.

У 1997 р. Міністерство внутрішніх справ розпочало Проект участі, щоб запобігти виключності громадян держави з комунікаційного процесу. У 2000 р. міністерство фінансів започаткувало дискусійний форум www.otakantaa.fi = «Поділіться вашими думками з нами» (otakantaa =Share Your Views with Us), щоб використати потенціал ІКТ для консультування з громадянами. Зараз цей форум модерується Міністерством юстиції. Міністерство фінансів реалізовувало проект «Почути громадян» як частину Центральної урядової реформи 2000-2003 рр., який виходив з ідеї про те, що консультування та участь посилюють відкритість уряду. Проект Міністерства юстиції 2007-2008 рр. розробив проект стратегії е-консультування та е-участі.

Транспарентність та доступ до інформації – базові принципи місцевого урядування Фінляндії. Акт про місцеве врядування наголошує на важливості представницької демократії та впливі жителів і користувачів послуг на місцеві справи. Місцева влада зобов'язана надавати спільноті інформацію про поточні питання, які розглядаються; плани, які безпосередньо впливають на жителів, як вони реалізуються; які рішення уже прийняті та їхні наслідки. Громадянам радять, як можна висловитися та запропонувати

свої ідеї відповідальним посадовцям.

На початку 2010 р. почали розробляти концепцію Helsinki Region Infoshare. Перша версія запрацювала в березні 2011 р., а до кінця 2012 р. веб-сервіс запропонував широкий спектр даних для жителів Гельсінкі та прилеглих територій. До кінця 2013 р. веб-сервіс став частиною звичної діяльності місцевої влади. Основна мета Helsinki Region Infoshare – зробити регіональну інформацію швидко і легко доступною для усіх. З початку свого створення веб-сервіс був зорієнтований на обмін відкритою інформацією між містами Гельсінкі, Еспоо, Вантаа, Кауніаінен. Сьогодні – це джерело, загалом статистичної, інформації про умови життя, добробут, економічний розвиток, зайнятість та транспорт.

Більшість медіа-організацій Фінляндії вбачають своїм завданням підтримувати демократію та можливість кожного брати участь у житті суспільства через надання найрізноманітнішої інформації, думок, обговорень та можливостей взаємодіяти з іншими. Компанії підтримують терпимість, мультикультуралізм, пропонуючи контент для меншин, спеціальних груп офіційними мовами та мовами самі, ромів та глухонімих.

Створено веб-сайт www.2030.fi, який надає форум блогерам висловитися з приводу свого бачення майбутнього Фінляндії до 2030 р. Новий проект забезпечує залучення громадян через соціальні медіа, щоб їх погляди та ідеї були почуті ще на ранній стадії. Цей спосіб інклюзії вважається новим в історії Фінляндії. Новостворений веб-сайт надає доступ до статей про майбутнє та обрані теми з блогів та інших джерел мережі. Будь-хто може зареєструвати свій блог. Веб-сайтом керує головний редактор, який змінюється кожних два тижні. Головний редактор відповідає за стимулювання дискусій, призначені голови та члени тематичних груп залишаються свої коментарі. За підсумками такого обговорення представлено доповідь.

Завдяки невеликому розміру країни, де «всі знають усіх» традиційною особливістю Данії вважається консультаційний процес (офіційний та неофіційний) з ключовими стейкхолдерами та урядом. Консультації базуються на політичній культурі пошуку консенсусу між коаліційними партіями та прийняття компромісу. Останніми роками данські міністерства розпочали процес консультацій через публічні слухання та тематичні веб-сайти щодо стимулювання публічних обговорень та залучення громадян.

У 2005 р. для підтримки транспарентності створено Консультаційний портал (Høringsportalen) за адресою borger.dk, який збирає консультаційні документи починаючи з середини 2005 р., що стосуються підготовки положень усіма міністерствами та агенціями; обов'язково публікуються проекти законів та накази; представлені також політичні та стратегічні документи, проекти положень Європейської комісії. Після закінчення консультацій уряд публікує прийняті коментарі.

Уряд Данії займає активну позицію щодо доступності урядових положень через Інтернет для широкої громадськості. Так, усе нове законодавство друкується в офіційній газеті Lovtidende.dk, яка має електронний формат з 1 січня 2008 р. Веб-сайт Retsinformation.dk надає доступ до державної правової системи з 1 січня 2008 р. Retsinformation.dk оновлюється принаймні раз на день і забезпечує пошук законів, положень, які видаються міністерствами, урядовими органами, за винятком документів, які стосуються поточних парламентських обговорень. Сайт зв'язує з базою парламентського веб-сайту, а також надає доступ до Lovtidende.dk та міністерської газети Ministerialtidende.dk. Як частина урядової програми е-уряду було створено веб-сайт Virksomheder.dk, зорієнтований на бізнес; тут підприємці можуть отримати інформацію з питань правил та реєстрації у Данії, отримати зразки документів. Громадський портал Borger.dk (існує з 2007 р.) забезпечує легкий доступ до сектору публічної інформації, допомагає розв'язати питання, пов'язані з наданням послуг (зорієнтований суто на місцевих жителів і надає інформацію лише данською, на відміну від згаданих вище порталів, які пропонують також англомовний варіант).

Стратегія електронного врядування на 2011-2015 рр. визначає такі ініціативи

уряду Данії: ефективна цифрова комунікація з громадянами, цифрові технології для бізнесу (цифрова пошта для усіх компаній, доступ до даних компаній через бізнес портал, доступні дані для громадськості тощо), ІТ в школах, цифрова комунікація з пацієнтами, ІТ для реалізації соціальних ініціатив, ІТ підтримка пошуку роботи, цифрові університети, спільна платформа для ефективного управління довкіллям тощо.

Уряд визнає нагальну потребу більш ефективної комунікації між громадянами та владою. Цифрові канали комунікації повинні не просто стати альтернативою традиційним паперовим повідомленням, вони повинні їх замінити. Як результат, усі громадяни мають використовувати Інтернет будь-де для задоволення своїх інформаційних та комунікаційних потреб. Тим, хто необізнаний з цифровими каналами комунікації, буде надаватися допомога; особлива увага приділяється людям з обмеженими фізичними можливостями. Передбачається, що найпізніше до кінця 2014 р. усі громадяни матимуть власні цифрові скриньки, в які будуть отримувати інформацію від органів влади. Громадський портал Borger.dk надасть безпечні точки доступу; «Моя сторінка» на Borger.dk надасть прямий доступ кожному до персональної інформації про житло, охорону здоров'я, податки, права та обов'язки.

У січні 2010 р. уряду Данії запропоновано 40 рекомендацій, як зробити країну високошвидкісним суспільством. Для досягнення такої амбітної мети уряд планує інвестиції в технології для створення нових шляхів роботи та організаційної структури до 2015 р. (проекти для соціальної сфери та охорони здоров'я). Данці надають перевагу Інтернету у пошуку інформації про товари та послуги, здійснюють он-лайн покупки та завантажують ігри. 100 % підприємств та 75 % громадян користуються послугами е-урядування.

Для **Естонії** розвиток інклюзивного, безпечного, орієнтованого на громадян інформаційного суспільства є основою економічного зростання і визначається ціллю Стратегії інформаційного суспільства 2013. Країна лідирує в е-урядуванні та створила передову інфраструктуру е-уряду для надання комплексних послуг, орієнтованих на потреби громадян.

Ще з 1991 р. – року початку відбудови своєї незалежності – уряд Естонії звернув увагу на потенціал ІКТ для посилення діалогу між тими, хто керує, і тими, ким керують. Слід зауважити, що Естонія розбудовувала своє е-урядування за прикладом Австрії. Ініціативи е-урядування Естонії були зумовлені вимогами приватного сектору та загальної громадськості і впроваджувалися загалом у сфері, які потребували мінімально можливих затрат.

Розвиток та регулювання е-демократії в Естонії розпочинається Актом про публічну інформацію 2001 р., який зобов'язує усі публічні інституції створити та підтримувати власні сайти і надавати он-лайн контент, який повинен задовольняти громадський інтерес. Концепція розвитку естонського громадянського суспільства 2002 р. визначає взаємні ролі, механізми та пріоритети співпраці публічної адміністрації та громадянських ініціатив. План розвитку громадянського суспільства на 2010-2014 рр. ставить своїм завданням створення сприятливих умов для громадянських ініціатив (включаючи електронні канали) і розвитку громадянського суспільства в цілому. Однією з ключових сфер Плану є посилення громадянської участі, яка розглядається як практичний засіб демократії участі. Кодекс хорошої практики для участі надає рекомендації урядовцям, як ефективно використовувати різні канали комунікації, надавати громадянам інформацію та залучати їх до е-консультацій. Стратегія інформаційного суспільства 2013 р. наголошує на розвитку е-каналів комунікації, які дадуть змогу громадянам взаємодіяти з урядовцями.

Ініціативами е-участі в Естонії були:

1. У 2001 р. запущена система е-участі ТОМ (акронім від естонської фрази «Сьогодні я вирішую»). Коли в інших державах схожі ініціативи зводилися лише до муніципального рівня, естонська ініціатива надала громадянам можливість брати участь в

загальнонаціональному законотворчому процесі. Платформа ТОМ була набагато амбіційнішою, ніж, наприклад, платформа е-петицій Сполученого Королівства, бо стала не лише засобом збору підписів, а форумом для громадян з обговорення законодавчих пропозицій протягом 10 днів з дня подачі пропозиції та надавала можливість голосувати у підтримку. Пропозиція, яку підтримала більшість, надсилається у відповідне міністерство, яке повинно її розглянути у місячний термін; відповідь з поясненнями необхідних подальших кроків чи неможливості упровадження пропозиції публікується у ТОМ. Найбільший пік громадянської активності був зафіксований у 2001 р. (369 пропозицій) з поступовим спадом (2004 р. – 97).

Дослідження, проведене у квітні-травні 2007 р., вказало на такі проблемні моменти: 1) з боку громадян: невисока участь, бо розглядаються вузькоспеціалізовані теми, які пропонують спеціальних знань; домінування в інформаційному просторі кількох «мега-користувачів»; автори пропозицій розчаровані через низьку кількість коментарів; відсутність можливості подати відкоректовані ідеї; відповіді від міністерств не містили конструктивної інформації, лише порожні фрази; 2) з боку урядових структур: необхідність відповідати на пропозиції підвищує навантаження на службовців; ідеї не відповідають пріоритетам міністерств; відповідальні службовці не приймають рішення, вони їх виконують.

2. У 2007 р. запущено естонський урядовий портал участі www.osale.ee («osale» естонською означає «брати участь»), який надав можливість зареєстрованим зацікавленим громадянам та групам коментувати проекти документів, що стосувалися урядових політик; пропонувати свої ідеї, поправки, направляти петиції. Далі уся процедура розгляду така сама, як і на платформі ТОМ. У середньому щорічно проводиться 25 таких консультацій.

3. Ініціативи місцевого рівня: VOLIS – система вироблення рішень он-лайн для місцевих рад, яка надає можливості членам рад відвідувати сесії віртуально та голосувати он-лайн, а громадянам переглядати у режимі телебачення сесії, читати документи та пропонувати положення для порядку денного (процедура як у ТОМ).

Національна інформаційна політика Республіки Польща зорієнтована на побудову вільного відкритого суспільства, забезпечення прав людини за статтею 19 Загальної декларації прав людини (1948 р.), впровадження концепції вільного транскордонного обігу інформації, створення незалежних і плюралістичних мас-медіа. Новий інформаційний порядок, зазначається в Програмі розвитку комунікації та інформації уряду Польщі (1988 р.), покликаний лібералізувати інформаційний сектор, врегулювати форми державного контролю, розвинути приватні структури і забезпечити широкий доступ громадськості до системи прийняття політичних рішень, деідеологізувати засоби масової комунікації, прийняти нові закони, які б відтворили нові реалії.

Правовим підґрунтям інформаційної політики Польщі є прийняті у 1989-92 рр. «Закон про пошту і телекомунікації», «Закон про телебачення і радіомовлення», «Закон про державні відносини з римською католицькою церквою в Республіці Польща», в яких визначаються напрями інформаційної політики, встановлюються технологічні стандарти інформаційного зв'язку, форми залучення іноземних інвестицій (від 33 % - 49 % зарубіжного капіталу), ліцензування інформаційної діяльності. Особливо визначені права церкви на інформаційну діяльність, з огляду на значний вплив клерикальної інформації на політичні пріоритети та моральність польського суспільства. Законом передбачено право католицької церкви на власну інфоінфраструктуру, створення комп'ютерних мереж, систем електронного зв'язку, телерадіомовлення, друкованої продукції.

Основні напрями діяльності уряду Польської Республіки у галузі нових технологій – розвиток комп'ютерних мереж (суспільних магістралей, локальних мереж, приватних систем; супутникового та мобільного зв'язку); підтримка інформаційного бізнесу, використання національних терміналів для транспортування масивів інформації,

поширення сфери інформаційних послуг; вдосконалення традиційних медіа і конвергенція засобів зв'язку.

Лібералізація політичної та економічної систем зумовлює деідеологізацію засобів масової комунікації, скасування певних форм державного контролю і саморегулювання ЗМК згідно з європейськими і міжнародними стандартами відповідальності». В умовах плюралізму і рівності можливостей мас-медіа повинні забезпечувати потреби громадськості в інформації і відображати розмаїття поглядів, самобутність культур національних меншин, спільнот та нації. На сучасному етапі національна інформаційна політика Польщі формується під впливом політичних пріоритетів країни (членство в ЄС, НАТО, ЦЄІ), програм становлення інформаційного суспільства в Європі та медіа-концентрації в регіоні, інтеграції польського інформаційного ринку у прибалтійський сектор економіки.

Головними напрямками і способами здійснення державної інформаційної політики згідно із Законом України «Про інформацію» є:

- забезпечення доступу громадянам до інформації; - створення національних систем і мереж інформації; - зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності; - забезпечення ефективного використання інформації; - сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів; - створення загальної системи охорони інформації; - сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації і гарантування інформаційного суверенітету України.

Державну інформаційну політику розробляють і здійснюють органи державної влади загальної компетенції, а також відповідні органи спеціальної компетенції.

Діяльність в галузі інформації регламентує низка законів, зокрема: «Про інформацію» (1992 р.), «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.), «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» (1992 р.), «Про телебачення та радіомовлення» (1993 р.), «Про державну таємницю» (1994 р.), «Про інформаційні агентства» (1995 р.), «Про національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» (1997 р.), «Про національну програму інформатизації» (1998 р.), «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 рр.» , «Про доступ до публічної інформації» (2011 р.), «Про захист персональних даних» (2010 р.), «Доктрина інформаційної безпеки України» (2017 р.) та інші.

Згідно з Концепцією національної інформаційної політики України, сучасна державна інформаційна політика реалізується такими шляхами:

1) розроблення та прийняття Закону України про доступ до інформації з метою визначення механізму реалізації права кожного на доступ до інформації, якою володіють суб'єкти владних повноважень;

2) встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію; внесення змін до законодавства щодо запобігання процесам монополізації вітчизняного ринку телерадіомовлення;

3) забезпечення прозорості відносин власності стосовно засобів масової інформації з метою унеможливлення маніпулювання громадською свідомістю; удосконалення процедури реєстрації та перереєстрації друкованих засобів масової інформації; встановлення відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі;

4) сприяння розвитку сфери друкованих ЗМІ; встановлення порядку надання дозволу на розповсюдження зарубіжних друкованих ЗМІ;

5) забезпечення розвитку сфери телебачення і радіомовлення, а саме: збільшення покриття території України теле- радіомовленням вітчизняних аудіовізуальних засобів масової інформації; здійснення заходів щодо створення та належного функціонування системи суспільного телебачення й радіомовлення з урахуванням необхідності захисту

суспільних інтересів, культурних цінностей і плюралізму ЗМІ під час впровадження цифрового мовлення; розвитку супутникового мовлення, кабельного телерадіомовлення; використання широкосмугових телекомунікаційних мереж з високою пропускнуою здатністю для забезпечення інтернет-мовлення;

6) забезпечення розвитку Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ» з метою підвищення ефективності його діяльності до рівня провідних європейських інформаційних агентств;

7) розширення міжнародного співробітництва в інформаційній сфері, зокрема сприяння обміну інформаційними продуктами між українськими та закордонними ЗМІ, а саме: розширення мережі кореспондентських пунктів вітчизняних ЗМІ за кордоном і створення належних умов для їхньої діяльності; поширення за кордоном вітчизняної друкованої продукції іноземними мовами; створення й функціонування української редакції міжнародного телевізійного каналу «Єврорьюс» тощо.

14 січні 2015 р. Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову, згідно з якою створено Міністерство інформаційної політики України. Ключовими завданнями Міністерства є: протидія інформаційній агресії з боку Росії; розробка стратегії інформаційної політики держави та концепції інформаційної безпеки України; координація органів влади в питаннях комунікації й поширення інформації. Ці завдання закріплено в Програмі дій Уряду, а також в Коаліційній угоді, яку підписали п'ять парламентських фракцій Верховної Ради. Повноваженнями Міністерства визначено: формування державної політики щодо діяльності засобів масової комунікації; розробка стратегії інформаційної політики держави та забезпечення її дотримання; реалізація державної політики у сферах поширення інформації, просвітницької діяльності і використання національних інформаційних ресурсів; створення умов для розвитку інформаційного суспільства, а також здійснення державного контролю за діяльністю засобів масової комунікації незалежно від їх підпорядкування і форми власності; розробку та затвердження державних стандартів телевізійного виробництва, реклами, стандартів з професій в сфері медіа та інформації; координацію заходів по запобіганню нанесення громадянам України шкоди через неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується, застосування маніпулятивних інформаційних технологій, що впливають на свідомість громадян; призначення на посади директорів, заступників директорів, головних редакторів державних засобів масової комунікації; розробку програми позиціонування України в світі та стратегії захисту інформаційного простору України від зовнішнього інформаційного впливу тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Доповідь МакБрайда «Багато голосів. Один світ».
2. Окінавська Хартія Глобального інформаційного суспільства
3. ВСІС
4. Інформаційна діяльність ОБСЄ
5. Інформаційна діяльність НАТО
6. Інформаційна діяльність ООН
7. Програми ЮНЕСКО у сфері інформації й комунікації
8. Інформаційна політика Ради Європи
9. Інформаційна політика неурядових організацій
10. Інформаційна політика Японії
11. Інформаційна політика США
12. Інформаційна політика Великобританії
13. Інформаційна політика Франції
14. Інформаційна політика ФРН
15. Інформаційна політика Росії
16. Інформаційна політика Швеції

17. Інформаційна політика Нідерландів
18. Інформаційна політика Данії
19. Інформаційна політика Естонії
20. Інформаційна політика Фінляндії
21. Інформаційна політика України

ЛЕКЦІЯ 12. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У МІЖНАРОДНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

1. Види та засоби поширення інформаційної присутності держави в міжнародному інформаційному просторі.
2. Інформаційне забезпечення державних візитів. Медіа-дипломатія і зовнішня політика.
3. Зв'язки зовнішньополітичних відомств із засобами масової комунікації.
4. Форми і методи діяльності МЗС України в міжнародних інформаційних потоках.
5. Веб-сайт МЗС України як фактор інформування світової громадськості.
6. Міжнародний вимір інформаційної політики України. Міжнародні аспекти становлення інформаційного суспільства в Україні.
8. Технології маніпулювання масовою свідомістю.

До важливих проблем міжнародного співробітництва належать інформаційне забезпечення політичної системи міжнародних відносин, реагування на зміну ситуації, аналіз і прогнозування розвитку подій, адекватний вплив на небажані зміни. Якість урядових рішень, передбачення і випередження подій залежать від інформації, якою володіє система. Недостатність або недостовірність інформації може продовжувати серйозні проблеми в міжнародних відносинах.

Інформаційно-аналітичне забезпечення зовнішньої політики розглядається в трьох аспектах:

Перший аспект – *ідеологічне забезпечення* зовнішньої політики шляхом розробки та висунення ініціатив і пропозицій, які б відповідали національним інтересам держави. Вони оприлюднюються в рамках міжнародних організацій, в переговорних процесах з окремими країнами або шляхом публічних заяв, меморандумів від імені зовнішньополітичних відомств.

Другий аспект – *практичне забезпечення* зовнішньополітичної діяльності країни з метою підвищення міжнародного авторитету та активного впливу на міжнародну політику. Завдання полягає в тому, що необхідно заповнити світовий інформаційний простір інформацією про країну щодо подій всередині держави та навколо неї, дбати, щоб ця інформація була неупереджена та достовірна, і створювати свій імідж на міжнародній арені та підтримувати його спеціальними заходами.

Третій аспект – *організаційний*. Це інформаційне забезпечення дипломатичних установ у країні перебування та оптимальний рівень координації місій із центром та іншими дипломатичними закордонними представництвами.

Фактично вся інформаційно-аналітична діяльність пов'язана з тим, щоб передбачити певні тенденції і зробити завчасні дії до виникнення небезпечної (чи позитивної) ситуації.

Мета інформаційно-аналітичного забезпечення у сфері міжнародних відносин полягає в тому, щоб забезпечити національні інтереси країни в міжнародному

співтоваристві, захистити інформаційні зв'язки з іншими державами, заявити про свою позицію в світі, отримати інформацію про будь-яку іншу країну для використання в міжнародному співробітництві.

Основні принципи організації інформаційно-аналітичного забезпечення зовнішньої політики реалізуються міністерствами закордонних справ, дипломатичними представництвами та торговельно-економічними місіями. В здійсненні зовнішньополітичних комунікацій важливу роль відіграє також медіа-дипломатія як вагомий фактор впливу на прийняття рішень у міжнародних відносинах.

До різновидів інформаційного забезпечення зовнішньополітичних відомств належать:

- спеціальні бюлетені, довідкові матеріали та інші види інформаційних матеріалів для внутрівідомчого користування;
- бюлетені, довідки, щоденники та оперативні повідомлення дипломатичних установ (наприклад, оперативна інформація “щоденник посла”, що кожного тижня надходить до МЗС і включає детальний аналіз зустрічей, заходів, огляд ЗМІ країни перебування, а також проблем, які вирішує посольство для забезпечення національних інтересів);
- дипломатичні досьє, прес-досьє, аналітичні та позиційні матеріали, спеціалізована інформація, довідкова інформація тощо;
- моніторинг засобів масової комунікації зарубіжних країн щодо зовнішньої політики держави (для внутрівідомчого користування);
- матеріали, прес-релізи та окремі повідомлення зовнішньополітичних відомств для засобів масової інформації і громадськості.

Інформаційно-аналітичне забезпечення зовнішньої політики здійснюється функціональними відділами міністерства закордонних справ: управлінням політичного планування і стратегії зовнішньої політики та управлінням інформації МЗС. Ці підрозділи розробляють, моделюють і рекомендують стратегії зовнішньої політики, забезпечують аналіз зовнішньополітичної ситуації та подають прогнози на підставі інформації, що надходять до інформаційно-аналітичного управління.

Відділ політичного планування та інформаційного забезпечення зовнішньої політики переважно збирає й аналізує інформацію, пов'язану з питаннями політичної та економічної безпеки.

До основних функцій інформаційно-аналітичного управління належать:

- аналіз інформації про зовнішню політику зарубіжних країн;
- аналіз інформації з питань внутрішнього становища;
- обробка та аналіз інформації для розповсюдження серед дипломатичних установ;
- інформування засобів масової комунікації;
- захист інформації відповідно до національного законодавства;
- аналіз договірно-правової інформації;
- аналіз інформації міжнародних організацій;
- аналіз статистичної інформації, економічної інформації як всередині країни, так і за її межами.

До функцій закордонних представництв належить також підготовка та інформаційне забезпечення державних візитів. При підготовці візиту дипломатична місія розповсюджує проекти документів, які планується підписати під час візиту, активізує свою роботу з мас-медіа як засобом підготовки громадськості країни для сприйняття візиту. Інформаційне забезпечення візитів також передбачає підготовку матеріалів довідкового характеру, позиційних матеріалів, виступів перед ЗМІ щодо економічних, політичних, культурних зв'язків між державами, краєзнавчих довідок. До роботи залучаються спеціалісти з управлінь політичного аналізу та прогнозу, регіональних управлінь, редакційно-видавничих. Під час візиту представники дипломатичної місії повинні оперативно інформувати ЗМІ про його хід, відстежувати реакцію мас-медіа та за необхідності коригувати повідомлення про результати візиту. По закінченні аналітичні

відділи готують довідки на основі моніторингу місцевих ЗМІ про реакцію політичних кіл і громадськості країни перебування на візит.

У виробленні та здійсненні зовнішньої політики ефективна інформаційно-аналітична робота є важливим чинником забезпечення її успіху та результативності. Приймаючи рішення, уряд повинен спиратися на той аналітичний матеріал та оперативну інформацію, яку готують відповідальні за це відділи міністерства. З огляду на те, що міжнародні процеси в сучасному світі є гіпердинамічними, зовнішньополітичне рішення виявляється ефективним лише тоді, коли воно прийняте з урахуванням усіх реалій, проблем і можливих наслідків. Не менш важливим в цьому процесі є відкритість, презентаційність політики, врахування громадської думки, бо лише так можна досягти підтримки населення відповідним політичним акціям, посилити імідж уряду усередині країни та за її межами.

Завданнями інформаційного забезпечення зовнішньої політики є:

1. Роз'яснення основ зовнішньої політики і пропаганда її правильності для вітчизняної громадськості.
2. Формування світової думки в напрямі сприйняття зовнішньої політики.
3. Створення відповідного іміджу держави в міжнародних інформаційних потоках.
4. Використання інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема Інтернет, для реалізації зовнішньополітичних інтересів.

Інформаційна діяльність зовнішньополітичних відомств

Зовнішньополітичні відомства застосовують різні стратегії інформаційно-аналітичного забезпечення зовнішньополітичних інтересів для виконання своїх політичних завдань. Інформаційно-аналітичне забезпечення зовнішньої політики здійснюють функціональні відділи міністерства закордонних справ: управління політичного планування й стратегії зовнішньої політики та управління інформації МЗС. Ці відділи розробляють, моделюють і рекомендують стратегії зовнішньої політики, забезпечують аналіз зовнішньополітичної ситуації і подають прогнози щодо перспектив просування національних інтересів у міжнародних відносинах. В *інформаційно-аналітичній діяльності виділяють два рівні*:

1) **інформаційний**, який полягає в пошуку, збиранні, збереженні та розповсюдженні інформації, та 2) **аналітичний**, на якому систематизується, класифікується та аналізується інформація, узагальнюються висновки і виробляються рекомендації та прогнози.

Інформаційна діяльність зовнішньополітичних відомств базується на відкритих джерелах інформації, здійснюється через моніторинг друкованих засобів масової інформації, телебачення, радіо, електронних видань, дослідження громадської думки, аналіз звернень та листів; передбачає пошук, збирання й аналіз інформації за такими напрямками:

1) інформація загального характеру (політична, економічна, військова тощо) про суб'єктів міжнародних відносин, яка слугує основою для вироблення прогнозів на тривалий період і прийняття зовнішньополітичних рішень;

2) спеціальна інформація про конкретні галузі міжнародного співробітництва та стан внутрішньої політики, яка є частиною загального стратегічного планування і водночас об'єктом професійного спеціалізованого дослідження;

3) персональна інформація.

У сфері медіа дипломатична служба виконує два головних завдання:

1) збір і обробка інформації в інтересах проведення державою зовнішньополітичного курсу, забезпечення своїй країні гідного місця на міжнародній арені;

2) забезпечення інформаційної підтримки зовнішньої політики своєї держави як усередині країни, так і за кордоном.

Зовнішньополітичні відомства готують дипломатичні документи

внутрішньовідомчого листування й документи дипломатичного листування:

1) **документи внутрішньовідомчого листування** – це документи, що стосуються зв'язку закордонних дипломатичних представництв з Центром і включають в себе листування з МЗС та іншими державними, рідше з недержавними, структурами по конкретних проблемах відносин з країною перебування або багатосторонніх міжнародних відносин.

До документів внутрішньовідомчого листування відносять:

- **службову записку** – це форма службового документа, яким дипломат інформує керівництво дипломатичної установи про події та факти, які мали місце або відбудуться в найближчому майбутньому і матимуть безпосередній чи опосередкований вплив на діяльність закордонної установи і вносить відповідні пропозиції;

- **доповідну записку** – службовий документ, у якому дипломат інформує про виконану роботу чи про ситуацію, що склалася у зв'язку з виконанням дорученого завдання.

До документів зовнішньо-дипломатичного листування належать:

- **особиста нота**, яка надсилається з питань надзвичайно важливого та принципового значення і містить в собі інформацію про подію особливої політичної ваги (наприклад, зміну державного устрою, оформлення домовленості з того чи іншого важливого питання двосторонніх відносин тощо). Посол чи посланник, що вручив вірчі грамоти главі держави перебування, інформує про це своїх колег по дипломатичному корпусу також особистою нотою. Особиста нота використовується для інформування про тимчасовий чи остаточний від'їзд глави дипломатичного представництва з країни, для представлення тимчасового повіреного у справах, направляється у відповідь на отриману особисту ноту.

Особиста нота складається у формі листа, у першій особі від імені того, хто її підписує. Вона друкується на нотному бланку з державним гербом і підписом під ним «Міністерство закордонних справ України» або «Посольство України в (назва країни);

- **вербальні ноти**, за допомогою яких міністерства закордонних справ і посольства ведуть між собою офіційний діалог. В них викладають найрізноманітніші проблеми політичного, економічного, науково-технічного, гуманітарного характеру. Вербальними нотами здійснюють запити про візи, повідомляють про дорожньо-транспортні пригоди за участю співробітників посольств, надають інформацію представницького (протокольного) характеру (про організацію поїздки дипломатів по країні, про запрошення дипломатів на найрізноманітніші заходи тощо).

Вербальні ноти служать для оформлення домовленостей щодо зняття найрізноманітніших проблем двосторонніх відносин. Текст вербальних нот складається від третьої особи, друкується на нотному бланку, має вихідний номер і дату відправки; після тексту ноти ставиться печатка МЗС або дипломатичного представництва, нота не підписується;

- **пам'ятна записка** – дипломатичний документ, що передається особисто і мета якого – звернути увагу та підкреслити важливість зробленої упродовж бесіди заяви або переданого прохання; полегшити подальший розгляд питання, попередити можливість неправильного тлумачення чи розуміння бесіди або усної заяви;

- **меморандум** – це документ, в якому розглядають конкретне питання, аналізують його окремі найважливіші аспекти, викладають аргументацію на захист своєї позиції. Меморандум може бути додатком до особистої чи вербальної ноти або самостійним документом, що передається особисто чи надсилається кур'єром;

- **приватний лист напівофіційного характеру** адресується знайомим офіційним особам і пов'язаний з якоюсь особистою послугою або стосується питань, які є предметом офіційних переговорів або листування. Цим автор листа підкреслює свою особисту зацікавленість у вирішенні того чи іншого питання за допомогою особи, якій адресують лист;

- **комюніке** – це офіційне повідомлення про результати переговорів, яке може бути у вигляді повідомлення чи більш широким з викладенням змісту переговорів чи досягнутих угод та їх публікацією. Комюніке відрізняється тим, що це документ двосторонніх або багатосторонніх переговорів і він також в обов'язковому порядку узгоджується сторонами і за своїм характером відноситься до міжнародно-правових документів.

Інформаційне забезпечення візитів – діяльність дипломатичних установ, що передбачає підготовку матеріалів для офіційної делегації з метою дотримання при всіх офіційних контактах єдиної офіційної позиції держави, уникнення двозначностей чи розбіжностей, а також обізнаності у сучасному стані двосторонніх відносин та прямо чи непрямо пов'язаних з ними питань. До інформаційних ресурсів забезпечення візиту відносять орієнтовні програми візиту та протокольних заходів, інформацію про склад офіційної делегації, порядок денний переговорів офіційних осіб, біографічні довідки про членів офіційної делегації, матеріали для офіційних виступів упродовж протокольних заходів, матеріали для ЗМК, довідкові (аналітичні й інформаційно-аналітичні) матеріали про політичні, економічні культурні, військові та інші відносини між державами, а також різнопланові матеріали країнознавчого характеру.

Одним з головних завдань інформаційного забезпечення візиту є вироблення його **Концепції**, яку умовно поділяють на такі розділи:

- у преамбулі йдеться про пріоритети зовнішньополітичної та економічної стратегії й тактики держави, про збалансований розвиток її зв'язків з країною візиту; аналізують радикальні зміни в системі міжнародних відносин, які позначаються на міждержавній взаємодії; підкреслюють можливість активної динаміки зовнішніх зносин; визначають тенденції, які можуть бути корисними для забезпечення національних інтересів;

- у першому розділі докладно аналізують стан і перспективи політичного й економічного розвитку країни, до якої здійснюють візит; розглядають зовнішньоекономічні стратегії, можливості інвестицій та науково-технічного співробітництва; коментують політичну вагу країни на міжнародній арені та її місце в міжнародних організаціях;

- у наступному розділі висвітлюють питання двосторонніх відносин і зовнішньої політики з погляду стратегічного партнерства щодо проблем забезпечення миру і стабільності, торгівельної динаміки, реалізації міждержавних програм та поглибленої інтеграції промислових галузей;

- перераховують цілі, які мають бути досягнуті упродовж візиту: встановити особисті контакти з керівництвом держави, роз'яснити основні засади внутрішньої й зовнішньої політики, висвітлити принципові позиції зовнішньополітичного курсу, отримати об'єктивну інформацію про процеси в країні візиту й перспективи їх розвитку, розширити договірно-правову базу відносин, забезпечити політичну підтримку стороною, до якої здійснюють візит, національних інтересів з метою зміцнення політичної й економічної присутності в країні тощо.

Інформаційне забезпечення візитів може виконуватися такими шляхами:

До початку візитів

1. Публікації матеріалів щодо візиту в ЗМІ міжнародного розповсюдження (в Україні таким ЗМІ, наприклад, є «Ukrainian Business Journal»).

2. Виступи посадових осіб цієї країни перед журналістами різних країн на прес-конференціях, брифінгах, присвячених майбутньому візиту.

3. Інтерв'ю щодо підготовки візиту насамперед засобам масової інформації країни перебування.

4. Підготовка інформаційних аудіо- та відеоматеріалів про конкретну країну та їх трансляція напередодні або / та під час візиту на одному з центральних каналів ТБ.

5. Підготовка консультацій та зустрічей з недержавними структурами країни

перебування.

Упродовж візиту

1. Прес-конференції за участю посадових осіб цієї країни або їхніх прес-секретарів.
2. Особисті зустрічі з представниками громадськості цієї країни.
3. Інтерв'ю засобам масової інформації чи виступи на радіо та телебаченні посадової особи, що відвідує країну, або членів делегації.
4. Зустрічі членів офіційної делегації з партнерами.

Після закінчення візиту

1. Вивчення реакції місцевих ЗМІ на результати офіційного візиту.
2. Підготовка звіту про основні підсумки візиту, інформації про зустрічі членів офіційної делегації з їхніми партнерами у країні перебування.
3. Підготовка аналітичної довідки про візит.

Зовнішньополітичні комунікативні технології

Зовнішньополітичні комунікативні технології (ЗКТ) – це системний процес обміну інформаційними потоками на міжнародному рівні, призначений забезпечити формування та підтримання міжнародного політичного іміджу держави й просування її національних інтересів. ЗКТ є невід'ємним компонентом внутрішньої та зовнішньої політики й забезпечують: політичну систему міжнародних відносин, оперативне реагування на зміну ситуації, прогнозування розвитку подій на основі аналізу інформаційних масивів, адекватний вплив на небажані зміни.

Об'єктами впливу ЗКТ є: світові держави, міжнародні та регіональні організації, транснаціональні корпорації, лідери країн й особи, які приймають політичні рішення, політична та бізнес еліти країн світу, а також світова громадськість.

Зовнішньополітична інформація передається трьома основними способами:

- 1) через спеціалізовані установи й інші організації: зовнішньополітичні відомства, політичні партії й громадські рухи, неурядові організації й лобістські групи;
- 2) через засоби масової комунікації;
- 3) через неформальні контакти: неформальні комунікації у межах міжнародних організацій на двосторонньому рівні, на міжнародних форумах і зустрічах.

Зовнішньополітичні комунікації пов'язані із міжнародною політикою держав, вони відтворюють систему зовнішніх зносин і враховують: зовнішньополітичні інтереси; політико-психологічну культуру лідерів держав; традиції і ціннісні орієнтації суспільства; нормативно-правову систему; культурну самобутність.

ЗПК реалізують у середовищі міжнародної комунікації, яка протікає у сфері міжнародних відносин, де у полі зору перебувають такі важливі питання як попередження, запобігання, вирішення конфліктів, мирні переговори та угоди, контроль за озброєнням, геополітичні та стратегічні проблеми, іноземна політика, економічний розвиток та його відношення до проблем безпеки, довкілля, міжнародна реакція на надзвичайні ситуації тощо.

Міжнародні комунікації володіють такими характеристиками:

- протікають у ситуації умовно незалежного комунікативного ланцюга, де не існує всесвітнього уряду;
- комунікація відбувається між принципово різними структурами, між якими часто не співпадають коди та національні картини світу;
- піддаються більш жорсткому контролю, ніж внутрішні комунікації;
- досить часто протікають в агресивному середовищі, коли існує потреба розв'язання конфліктних ситуацій;
- навіть реалізуючись у непрямому виді, наприклад, через фільми, літературу, інші прояви масової культури, можуть виступати певним силовим центром.

Типологія зовнішньополітичних комунікативних технологій охоплює:

- а) ***дипломатію традиційну*** – інформаційно-аналітичну роботу територіальних і

функціональних департаментів зовнішньополітичного відомства, дипломатичні заходи в країні перебування. Інформаційно-роз'яснювальна робота – система політичних, суспільних, інформаційних, культурологічних та організаційних заходів, спрямованих на поширення за кордоном інформації про країну, її історію та культуру, основи та сучасний стан внутрішньої й міжнародної політики, місце і роль у світовому спів-товаристві. Інформаційно-роз'яснювальна робота має два вектори спрямування: на внутрішній і зовнішній політикум, а саме уряди й державні структури зарубіжних країн, вітчизняні та зарубіжні громадські й політичні інституції, на засоби масової інформації, ділові кола, групи лобі тощо. Тенденції змін дипломатичної діяльності підтверджують актуальність і необхідність врахування політичної обстановки в країнах перебування, позиціонування зовнішньої політики в міжнародних інформаційних потоках, поінформованості зарубіжної громадськості про стратегічні пріоритети;

б) **публічну дипломатію** – міжнародну діяльність, спрямовану на публічне представництво інтересів держав або легітимних інституцій (урядових установ, громадських організацій та окремих індивідуумів) у міжнародних відносинах; на формування міжнародного комунікативного середовища з метою позитивного сприйняття і розуміння зовнішньої політики держави й протидії негативному позиціонуванню. Основними інструментами публічної дипломатії є засоби масової комунікації, науково-просвітницькі, культурні, спортивні організації та міжнародні обміни; громадські організації; неформальні контакти.

В основі публічної, медіа-, віртуальної, культурної, іміджевої дипломатії – «м'яка сила», яка вважається одним із найперспективніших напрямів зовнішньої політики. Дж. Най тлумачить «*м'яку силу*» як спроможність отримати бажане через привабливість, а не через примус чи оплату; це – моральний авторитет наукових, технічних, спортивних досягнень, творів високого мистецтва, привабливість гуманістичної ідеології, ефективної економічної політики, раціональної адміністративної системи, спокуса масової культури, симпатія до національної культури, звичаїв і моделей поведінки.

«М'яка сила» сприяє гарантуванню національних інтересів, бо встановлення дружніх стосунків і взаєморозуміння посилює безпеку держави й зміцнює мирне співіснування; поглибленню дипломатичних відносин, обміну знаннями й досвідом; посиленню інституцій і громадянського суспільства, стимулюванню економічного процвітання.

Публічну дипломатію нерідко пов'язують із пропагандою. Спільним є те, що і публічна дипломатія, і пропагандистські кампанії спираються на технології переконання. Однак у пропагандистських стратегіях, як правило, використовують різні прийоми введення в оману, приховування важливої інформації від громадськості, поширення страху перед «ворогом», а також залякування та ідеологічну обробку для впливу на поведінку громадськості. Публічна дипломатія ґрунтується на принципі чесності і правдивості поширюваних відомостей;

в) **медіа-дипломатію** – утвердження і проведення зовнішньої політики держави шляхом використання засобів масової комунікації, а також використання можливостей різноманітних мас-медіа для впливу на зарубіжну громадську думку. Медіа-дипломатія сприяє утвердженню і проведенню зовнішньої політики держави шляхом використання засобів масової комунікації для впливу на зарубіжну громадську думку.

Фахівці виділяють такі **функції сучасних ЗМІ у зовнішній політиці**:

- слугують швидким джерелом інформації;
- представляють і ставлять на порядок денний громадського обговорення глобальні проблеми (екологія, права людини, роззброєння, СНІД, біженці, наркобізнес тощо);
- визначають порядок денний обговорення і вирішення зовнішньополітичних проблем урядом;
- слугують сигнальною системою для інших країн про плани і наміри конкретної

держави;

- є засобом впливу неурядових організацій, а також терористів на дії урядів і міжнародної спільноти.

Сьогодні незалежні медіа беруть на себе роль провідників зовнішньої політики. Вони активно і цілеспрямовано доводять до світової громадськості конкретні аспекти зовнішньополітичного курсу країни і чим потужніші національні ЗМІ, тим більше можливостей вони відкривають для своєї держави у світовій політиці.

Інструменти медіа можуть впливати на динаміку конфліктів і сприйняття суспільства, впливають на формування колективної ідентичності та політичний курс. Важливим напрямом медіа дипломатії є доведення до широких кіл світової громадськості об'єктивної і точної інформації про позиції держав з основних міжнародних проблем, їхні зовнішньополітичні ініціативи та дії, а також про досягнення культури, науки, інтелектуальної творчості.

Розвиток медіа покладає на дипломатів обов'язок стати досвідченими в мистецтві презентації в середовищі масової інформації (медіа-презентації) як у межах однієї країни, так і на міжнародному рівні. Оскільки зовнішня політика країни, щоб бути ефективною, вимагає високого рівня народної підтримки або розуміння, дипломат має бути готовий пояснити та виправдати політику свого уряду перед народом найбільш ефективним способом, яким є широко поширений аудіовізуальний засіб, – телебачення.

До *технологій медіа-дипломатії*, що їх використовують країни у зовнішній політиці, відносять:

- офіційні повідомлення для ЗМІ, які містять офіційну позицію країни з тих чи інших міжнародних питань;

- роз'яснення інформації, яка містить спеціальні елементи впливу з метою переконання;

- інформація, яка містить у собі довільні коментарі журналістів;

- інформація, яка надається для ЗМІ для їх подальшої роботи;

г) *віртуальну (мережеву) дипломатію* – комунікативні технології, які асоціюються з появою глобальних інформаційно-комунікаційних мереж. Мережева (віртуальна) дипломатія передбачає використання глобальних інформаційних мереж у проведенні державами світу своєї зовнішньої політики в інформаційну добу.

У найширшому розумінні, термін «*віртуальна дипломатія*» означає зміни у дипломатичній практиці, пов'язані з появою мережевого світу. У найвужчому розумінні, термін позначає процеси прийняття рішень, координації, комунікації, і практики міжнародних відносин, які проводять за допомогою інформаційних і комунікаційних технологій.

Дипломатичні установи активно використовують мережеві можливості цифрової дипломатії через спілкування з внутрішньою та зовнішньою аудиторією в режимі он-лайн для формування відчуття причетності громадянина до зовнішньополітичних кроків держави. Через створення власних профілів у різноманітних соціальних мережах зовнішньополітичне відомство та дипломатичні місії «розповідають» про свою діяльність, формують ставлення до зовнішньої політики держави, здійснюють вплив на свідомість цільових груп, також соціальні мережі сприяють обміну інформацією між громадськістю та державними установами;

д) *дипломатію іміджеву* – зовнішньополітичну діяльність, спрямовану на створення за допомогою PR-технологій та засобів масової комунікації іміджу національних інтересів та роз'яснення мети і основних завдань зовнішньої політики країни, а також формування бажаної світової громадської думки. Позитивний імідж формується, якщо країна переконливо демонструє прогрес у своєму розвитку, виступає ініціатором широкомасштабних міжнародних заходів, організатором міжнародних форумів, які набувають значної підтримки і розголосу в світі, відіграє провідну роль у врегулюванні резонансних конфліктів та проведенні миротворчих операцій.

«Іміджеву дипломатію» визначають як діяльність спрямовану на створення та підтримання позитивного міжнародного іміджу та формування бажаної громадської думки.

З огляду на те, що імідж країни формується широким колом зовнішньополітичних, економічних, культурних та інших дій держави та недержавних акторів, пов'язаних із цією країною, то поняття іміджевої дипломатії є тісно пов'язаним із іншими методами здійснення «м'якої сили», такими як публічна й культурна дипломатія.

Імідж держави – це стереотипізований образ країни, що існує в масовій свідомості завдяки як стихійному, так і цілеспрямованому його формуванню елітою й політтехнологами з метою здійснення політичного й емоційно-психологічного впливу на громадську думку всередині країни і за кордоном.

При формуванні іміджу держави необхідно враховувати низку різноманітних чинників, які впливають на формування іміджу держави. Зокрема, Е. Галумов виділяє такі чинники:

1. «Умовно статичні» чинники: природний ресурсний потенціал держави; національно-культурна спадщина суспільства; нерегульовані (постійні) геополітичні чинники (географічне розташування, площа займаної території, протяжність кордонів держави, вихід до морів і т.д.); історичні події, які вплинули на розвиток державності (завоювання, великі наукові та географічні відкриття та ін.), а також внесок видатних громадян в історію розвитку країни; базова форма державного устрою і структура управління.

2. «Коректовані умовно динамічні» соціологічні чинники: соціально-психологічні настрої в суспільстві; форми суспільно-політичної інтеграції громадян, структура, характер і принципи діяльності суспільно-політичних об'єднань; морально-етичні аспекти розвитку суспільства.

3. «Коректовані умовно динамічні» інституційні чинники: стійкість економіки, що оцінюється комплексом показників динаміки ВВП, рівня доходів на душу населення, обсягом залучених інвестицій, фінансова забезпеченість бюджетів всіх рівнів, гарантій прав і свобод суб'єктів реального сектору економіки та ін.; правовий простір держави й відповідність правових норм стандартам міжнародного права; функції, повноваження та механізми державного регулювання різних областей і сфер діяльності в державі (ефективність владної конструкції).

Світові стандарти, сформовані міжнародною спільнотою, задекларовані у нормах міжнародного права, які фіксуються щорічними рейтингами міжнародних організацій й рейтинговими агенціями, виступають зовнішніми чинниками формування іміджу держави:

- Індекс глобальної конкурентоспроможності (щорічно складається Всесвітнім економічним форумом у Давосі);
- Індекс сприйняття корупції (щорічно розраховується Transparency International);
- Індекс електронної участі громадян (визначає якість надання інформації й послуг урядовими структурами для громадян за допомогою ІКТ з метою залучення громадян до прийняття важливих управлінських й політичних рішень);
- Індекс готовності до електронного урядування (розраховується ООН);
- Індекс економічної свободи;
- Індекс цифрового доступу;
- Індекс інформаційного суспільства та ін.

Україна у світовому інформаційному просторі. Міжнародний вимір інформаційної політики України. Міжнародні аспекти становлення інформаційного суспільства в Україні.

Інформацію сьогодні слід розглядати як стратегічний продукт. Здатність суспільства збирати, обробляти, аналізувати, систематизувати та накопичувати інформацію, забезпечувати свободу інформаційного обміну є важливою передумовою

соціального та технологічного прогресу, чинником національної безпеки, однією з основ успішної внутрішньої та зовнішньої політики. Інформаційна сфера має системуючий характер і впливає практично на всі галузі суспільних відносин.

Метою національної інформаційної політики України є створення передумов для побудови в державі розвиненого інформаційного суспільства як органічного сегмента глобального інформаційного співтовариства, забезпечення пріоритетного розвитку інформаційних ресурсів та інфраструктури, впровадження новітніх інформаційних технологій, захисту національних моральних і культурних цінностей, забезпечення конституційних прав на свободу слова та вільний доступ до інформації.

Інформаційна політика України враховує ціннісні орієнтації суспільства, зміну масової свідомості з часу проголошення незалежності, інформаційне об'єднання регіонів, демонополізацію інформаційного сектора, впровадження нових мультимедійних засобів зв'язку в усі сфери державного управління.

Основні принципи національної інформаційної політики: гарантованість права на інформацію, відкритість, доступність і вільний обіг інформації в суспільстві, законність одержання, використання та зберігання інформації.

Державна інформаційна політика – це сукупність основних напрямів і способів діяльності держави з одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Головними її напрямками є:

- забезпечення доступу громадян до інформації;
- створення національних систем і мереж інформації;
- зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності;
- забезпечення ефективного використання інформації;
- сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберігання національних інформаційних ресурсів;
- створення загальної системи охорони інформації;
- сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації та гарантування інформаційного суверенітету України;
- посилення інформаційної присутності України в МІП.

Державну інформаційну політику розробляють і здійснюють органи державної влади загальної компетенції, а також відповідні органи спеціальної компетенції. В Україні створена правова база для споживачів інформації, яка забезпечує (номінально) право на отримання інформації. Право на інформацію в Україні забезпечується Конституцією, Законами України “Про інформацію” (1992 р.), “Про пресу та інші засоби масової інформації” (1990 р.), “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” (1992 р.), “Про державну таємницю” (1994 р.), “Про телебачення та радіомовлення” (1993 р.), “Про авторське право і суміжні права” (1993 р.). Цей пакет законодавчих актів створює нормативно-правові засади розвитку державної політики в галузі інформації.

Інформаційне законодавство України визначає: загальні права людини (право на свободу слова, вільне вираження поглядів, обмін інформацією на основі традиційних і нових технологій); право засобів масової інформації (незалежність і плюралізм друкованих ЗМК, телерадіомовлення, інформаційних агентств та видавництва); правове регулювання телекомунікацій, комп'ютерних мереж, систем автоматизованої обробки персональних даних, електронної комерції; право інформаційної інтелектуальної власності (авторське право і суміжні права: патентне право, право ноу-хау).

Базовим є **Закон України “Про інформацію” (1992 р.)**, в якому сформульовані основні поняття і політика держави в інформаційній сфері. Закон надає право громадянам на комунікацію, обумовлює режим доступу до інформації, широкі можливості розвитку підприємництва, регулює міжнародне співробітництво. Нормативно-правові акти, що регулюють процеси інформатизації (Закон України про національну програму інформатизації 1998 р.), визначають загальні принципи державної політики у сфері

інформатизації: розвиток інфраструктури, концентрацію комунікації у сфері державного управління, вільну конкуренцію інформаційного підприємництва, безпеку фінансового інформаційного середовища, розвиток інформаційної економіки. Пріоритетними напрямками впровадження інформаційних технологій визнані: створення нормативно-правової бази (комп'ютерного права), побудова нових сучасних каналів зв'язку, зокрема оптоволоконних, супутникових, телекомунікаційних, формування комп'ютерної мережі освіти як компонента Інтернет, створення інформаційних продуктів, систем захисту інформації тощо.

Інформаційне право будується на принципах інформаційної відкритості, прозорості в діяльності державних установ та інших юридичних осіб, гарантованості інформаційної безпеки особистості, суспільства, держави.

Чіткішому регулюванню та розвитку інформаційних відносин сприятиме прийняття Інформаційного кодексу України.

Інформаційне законодавство визначає процедури і умови, завдяки яким повинен здійснюватися доступ до інформації державних і комерційних структур, персональної інформації та її поширення. Важливим завданням держави є забезпечення інформаційної безпеки України, яка залежить від вирішення проблем формування і керування процесами суспільної свідомості, виробництва та репродукції інформаційних ресурсів і доступу до них, створення цивілізованого ринку інформаційних продуктів і послуг, реалізації прав громадян на інформацію. На державному рівні повинно бути сприяння і фінансування заходів, спрямованих на соціально-психологічну адаптацію громадян до умов життя в інформаційному суспільстві, оволодіння новими інформаційними технологіями.

Порівняно з іншими розвиненими державами в Україні темпи впровадження новітніх інформаційних технологій досить-таки повільні, а національна інформаційна інфраструктура перебуває на початковому рівні: наявні лише розрізнені мережі, що не утворюють загальну систему.

З іншого боку, Україна має великий людський потенціал. Загальновідомо, що саме наша країна у 1952 р. створила третій у світі комп'ютер після США та Великої Британії і сформувала всесвітньо відому школу в галузі кібернетики та обчислювальної техніки на чолі з академіками С. Лебедевим і В. Глушковым. Проте цей потенціал втрачається, оскільки багато молодих людей прагне реалізувати свої можливості за кордоном. Тому перед Україною постала проблема більш швидкої та повної реорганізації економіки і, передусім, в інформаційному секторі, а також стоїть завдання розробки інноваційної політики та стратегії й ефективних методів їх реалізації.

З метою прискорення входження в інформаційну еру Україна вступила в такі міжнародні організації, як Міжнародний Союз електрозв'язку, Європейська конференція Адміністрацій пошт та зв'язку, Європейський інститут телекомунікаційних стандартів та Регіональне співтовариство в галузі зв'язку.

Український уряд надає пріоритетного значення політичним ініціативам і законодавчій діяльності, які сприяють приватному сектору та створенню стимулів для розбудови економіки, заснованої на інформаційних технологіях. Так, прийнято Закон "Про Національну Програму інформатизації" (1998), конкретні цілі якої визначалися парламентським рішенням у 2000 р., та Указ Президента України "Про заходи стосовно розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та гарантій широкого доступу до цієї мережі в Україні" від 31 червня 2000 р. Нормативно-правова база забезпечує підґрунтя для поширення послуг інформаційних та комунікаційних технологій в країні для "гарантування прав громадян на інформацію".

На жаль, як багато хто відмічає, в сучасних умовах виконання Національної програми інформатизації переважно звелось до впровадження систем транспортування інформації, тобто телекомунікаційних систем і систем зв'язку. Вирішення цього питання дуже важливе, але не основне, бо, звівши усе до цього, нашій державі залишиться роль звичайного, певним чином, залежного користувача, а не ідеолога і розробника

інформаційних систем. Крім того, мають бути введені нові принципи управління національною програмою інформатизації, які б передбачали її надгалузевий характер, пріоритетність цієї програми для економічного і суспільного розвитку країни та підвищену відповідальність органів державного управління за її виконання.

Національна програма інформатизації тісно пов'язана з державною інформаційною політикою України, правове забезпечення якої має розвиватися за такими основними напрямками: 1) розробка нових законів, що доповнюють і розвивають існуюче законодавство в інформаційній сфері; 2) удосконалення актів чинного законодавства, підвищення ефективності їх норм; 3) систематизація і кодифікація актів інформаційного законодавства; 4) узгодження існуючих і знову розроблювальних законів в інформаційній сфері з актами інших галузей законодавства; 5) розробка підзаконних актів, що керують, документів і механізмів, які забезпечують ефективне застосування норм існуючого і розроблювального законодавства; 6) розробка і застосування методів оцінювання ефективності чинного законодавства; 7) координація федерального законодавства і законодавства суб'єктів федерації в інформаційній сфері; 8) активна участь у розробці міжнародного законодавства в інформаційній сфері (на рівні ближнього і далекого зарубіжжя).

З огляду на це, у 2002 р. було підготовлено та подано на розгляд Уряду Державним комітетом інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України проект Закону “Про Концепцію національної інформаційної політики”. До підготовки зазначеного проекту залучалися фахівці і вчені з Національного інституту стратегічних досліджень НАНУ, Інституту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Розумкова. Структурно Концепція побудована за розділами, які присвячені всім складовим інформаційної сфери: ЗМІ, інформаційним технологіям, видавничій, музейній, архівній і бібліотечній справам, кінематографії, рекламній, виставковій та науково-просвітницькій діяльності, а також засадам інформаційної безпеки. Однак ретельне вивчення проекту показало неповноту та “неготовність” Концепції, що розглядається, до прийняття через наявність певних недоліків. Цієї думки, мабуть, дотримуються й інші фахівці, що певною мірою відбивається на процесі затвердження проекту Верховною Радою України.

У 2007 р. було прийнято Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки”, згідно з яким одним із головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство. В документі відмічено недоліки процесу розбудови інформаційного суспільства в Україні, серед яких: відсутність координації зусиль державного і приватного секторів економіки з метою ефективного використання наявних ресурсів; низька ефективність використання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів, спрямованих на інформатизацію, впровадження ІКТ; низький рівень інформаційної представленості України в інтернет-просторі; недостатній рівень державної підтримки виробництва засобів інформатизації, програмних засобів та впровадження ІКТ; нерівномірність забезпечення можливості доступу населення до комп'ютерних і телекомунікаційних засобів, поглиблення “інформаційної нерівності” між окремими регіонами, галузями економіки та різними верствами населення тощо.

Отже, виходячи із зазначеного, основними стратегічними цілями розвитку інформаційного суспільства в Україні Законом визначені:

- 1) прискорення розробки та впровадження новітніх конкурентоспроможних ІКТ в усі сфери суспільного життя;
- 2) забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення;
- 3) розвиток національної інформаційної інфраструктури та її інтеграція із світовою інфраструктурою;
- 4) державна підтримка нових “електронних” секторів економіки (торгівлі, надання фінансових і банківських послуг тощо);
- 5) створення

загальнодержавних інформаційних систем; 6) збереження культурної спадщини України шляхом її електронного документування; 7) державна підтримка використання новітніх ІКТ засобами масової інформації; 8) використання ІКТ для вдосконалення державного управління, відносин між державою і громадянами, становлення електронних форм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами; 9) досягнення ефективної участі всіх регіонів у процесах становлення інформаційного суспільства шляхом децентралізації та підтримки регіональних і місцевих ініціатив; 10) захист інформаційних прав громадян, насамперед щодо доступності інформації, захисту інформації про особу, підтримки демократичних інститутів та мінімізації ризику “інформаційної нерівності”; 11) вдосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин; 12) покращання стану інформаційної безпеки в умовах використання новітніх ІКТ.

Організаційно-правові основи розвитку інформаційного суспільства в Україні включають: інституційне, організаційне та ресурсне забезпечення; відповідні об'єднання громадян; механізми інтеграції України у світовий інформаційний простір і механізми реалізації Основних засад розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки.

На розвиток Закону 2007 р. Кабінет Міністрів України прийняв Розпорядження від 15 серпня 2007 р. № 653-р “Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки”. Цим Розпорядженням органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язувалися провести низку заходів, серед яких виділялися розробка проектів нормативно-правових актів (зокрема, Інформаційного кодексу та Закону України “Про електронну комерцію” до 2009 р.), сприяння залученню коштів міжнародних фінансових організацій для реалізації першочергових інвестиційних проектів у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій, створення для цього податкових стимулів та покращання інвестиційного клімату у сфері інформатизації.

Проте, не дивлячись на певні зусилля, здійснювані органами державної влади в Україні для розвитку інформаційного суспільства, характерними ознаками створення та розвитку такого суспільства можна вважати: 1) необґрунтоване зміщення акцентів і зусиль у розвитку інформаційного суспільства з його основи — інформації/інформаційних ресурсів та знання щодо способів їх оброблення, поширення і отримання; 2) правову неврегульованість суспільних відносин, пов'язаних із формуванням, розвитком, використанням і захистом інформаційних ресурсів; 3) безсистемний бурхливий стан інформатизації та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, орієнтований на засоби оброблення інформації та комунікацій іноземних виробників; 4) окупованість українського ринку засобів інформатизації та захисту інформації іноземними фірмами (протекціоністські заходи, передбачені Законом України “Про національну програму інформатизації”, не забезпечують надійного захисту вітчизняного виробника засобів інформатизації); 5) неспроможність України в умовах тривалої економічної кризи, недостатнього рівня фінансування науки витримати конкурентну боротьбу в новому інформаційно-технологічному секторі економіки.

Зазначимо пріоритетні завдання для переходу українського суспільства на якісно новий рівень інформаційної цивілізації:

- розвивати український сегмент глобальної мережі Інтернет для забезпечення вільного і рівноправного доступу до глобальних інформаційних ресурсів;
- впровадити міжнародні стандарти для комп'ютерних систем та інформаційних технологій;
- сприяти розвитку української індустрії програмного забезпечення, національних лінгвістичних комп'ютерних систем;
- розвинути систему дистанційної освіти за новими напрямками підготовки спеціалістів – “інформаційне суспільство”, “інформаційне право”, “інформаційна

економіка”, “інформаційна безпека”, “міжнародні інформаційні системи і технології”, “електронна комерція” та мережу електронних бібліотек і дистанційного доступу до інформаційних бібліотечних ресурсів;

- розробити програму впровадження цифрового телебачення і трансформації медійного сектора;

- забезпечити законодавчу, нормативну та інституційну підтримку інформаційного суспільства;

- забезпечити поширення культурних цінностей та історичної спадщини українського суспільства за допомогою мультимедійних технологій;

- підтримати ініціативи щодо проектів електронної комерції, електронних бірж, аукціонів, торгів, впровадити системи електронних безготівкових розрахунків та електронного підпису.

Сьогодні на державному рівні усвідомлено, що Україна залишиться на другорядних позиціях і не зможе ефективно використовувати можливості новітніх інформаційних технологій, якщо не буде державного сприяння розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до неї в Україні. Тому вийшов Указ Президента України № 928/2000 “Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні” від 31.07.2000.

Український сегмент мережі Інтернет почав розвиватися з кінця 1990 р., а домен **.ua** був зареєстрований у грудні 1992 р. До фіксованого інтернету підключено 50 % міських домогосподарств і 20 % сільських; покриття 4G – не більше 70 % населення.

В Україні кількість інтернет-користувачів у 2019 році збільшилась на 8 %. Про це свідчать результати [дослідження](#) Інтернет асоціації України. Так, на сьогодні всесвітньою мережею регулярно користуються 22,96 млн українців, або 71 %, порівняно з показником 63 % станом на кінець 2018 року. Згідно з даними дослідження, 66 % Інтернет-користувачів використовують для виходу в Інтернет смартфон, 40 % - домашній ноутбук, 36 % - стаціонарний домашній комп'ютер, 5 % - стаціонарний комп'ютер на роботі.

За квартал інтернет-користувачів стало на 300 тис більше станом на 1 квітня 2019 року, а кількість абонентів Інтернет в Україні склало 26,38 млн осіб, що на 1,2 % (на 313 тис) більше, ніж на початок року. Про це повідомляє РБК-Україна з посиланням на дані Державної служби статистики.

За даними статистичного відомства, кількість абонентів Інтернет - фізичних осіб збільшилась на 1,1 % (на 245 тис) - до 23,6 млн осіб.

Сьогодні в Україні працюють 280 інтернет-провайдерів, які забезпечують доступ до мережі Інтернет. Їхній прибуток за останній рік становив приблизно 28 млн доларів, що вище, ніж у попередньому.

Як повідомляло РБК-Україна, кількість абонентів Інтернет за 2018 рік збільшилась на 10,3 % (на 2,435 млн) до 26,067 млн осіб. Кількість абонентів бездротового доступу в Інтернет за рік зросла на 14,4 % (на 2,515 млн) до 20,024 чоловік.

Нагадаємо, споживачам в Україні за січень-квітень 2019 рік надано послуг в сфері телекомунікацій і поштового зв'язку на 16,988 млрд грн. За даними Державної служби статистики, підприємства надали поштових та кур'єрських послуг на 1,526 млрд грн, послуг фіксованого телефонного зв'язку - на 1,185 млрд грн, послуг мобільного зв'язку - на 8,632 млрд грн, послуг кабельного телебачення - на 2,076 млрд грн, інтернет-послуг - на 3,535 млрд грн.

Найрозповсюдженішою в національному сегменті Інтернет є інформація про діяльність суб'єктів господарювання (37 %), інформаційно-довідкова (17 %), розважальна (15 %), щодо діяльності наукових, дослідницьких та навчальних установ (4,4 %), електронні версії ЗМІ (6 %). Інформація про діяльність органів державної влади всіх рівнів займає 1,3 %.

Основною причиною відставання в сфері розвитку українського сегмента мережі

Інтернет є висока вартість комп'ютерів і тарифів на Інтернет-послуги та недостатня адаптованість українського суспільства і держави до використання новітніх інформаційних технологій.

Проблема ускладнюється тим, що в Україні практично не створюється власний якісний інформаційний продукт, який буде захищений від небажаних глобальних інформаційних впливів і протистоятиме їм.

З метою прискореного економічного розвитку України і розбудови інформаційного суспільства в Україні розроблено довгострокову державну програму "Електронна Україна", основним завданням якої є розвиток Інтернет-індустрії. Програма передбачає широке використання сучасних засобів зв'язку, у першу чергу Інтернету, на всіх рівнях державного управління; перехід усіх державних структур на електронний документообіг; об'єднання локальних державних мереж у єдину мережу; доступ державних службовців до Інтернету, а також уможливлення інтерактивної участі громадян України через Інтернет у державних процесах.

Основними напрямками національної інформаційної політики України є:

- захист внутрішньо- та зовнішньополітичних інтересів держави;
- реформування ЗМК відповідно до демократичних принципів Ради Європи (з огляду на зобов'язання України як члена міжурядової регіональної організації);
- створення національного законодавства за всіма сферами інформаційної діяльності (загальні норми і принципи, про обмін інформацією, право ЗМК, комп'ютерне право, право інформаційної інтелектуальної власності);
- запровадження різних форм контролю за дотриманням принципів інформаційної політики та національного законодавства;
- розвиток інформаційної культури і духовного середовища;
- формування інформаційних ресурсів, єдиного українського інформаційного простору і забезпечення інформаційної безпеки як компонента національної безпеки держави.

Забезпечення ефективної присутності України у світовому інформаційному просторі потребує таких дій з боку держави в міжнародній сфері, як фінансова і правова підтримка створення і розповсюдження україномовної інформаційної продукції, розповсюдження у світі вітчизняної культурно-мистецької і друкованої продукції; дотримання принципів Європейської Конвенції про права людини, міжнародних документів у галузі міждержавного інформаційного співробітництва.

Дієвість інформаційної політики може бути набагато вищою, якщо держава обере стратегію активного учасника інформаційного ринку. Це вимагає налагодження виробництва та захисту власного інформаційного продукту, створення умов для просування його на ринку, розвиток методів підготовки споживачів до сприйняття інформації.

В основу розвитку національної інформаційної політики покладено нові стратегії: зокрема, триває доопрацювання проекту Концепції національної інформаційної політики України, Програми інформатизації України (e-Україна), створення системного Інформаційного кодексу України, Національного фонду цифрової культурної спадщини, Програми безперервної освіти на базі інформаційно-комунікаційних технологій, об'єднання неурядових організацій в Асоціацію громадських сил для забезпечення свободи слова та вільних засобів масової інформації і комунікації.

Отже, можна зробити висновок, що організаційно-правова база інформатизації України потребує термінового перегляду, переосмислення та реформування. Крім того, потребує реформування і організаційна структура органів державної влади, що формують та реалізують державну інформаційну політику в Україні. В основі такого реформування мають бути науково обґрунтовані рішення, які засновані на глибокому аналізі існуючих міжнародно-правових актів з питань інформатизації суспільства та національного законодавства різних країн у сфері створення інформаційного суспільства.

Питання для самоперевірки:

1. Перелічте документи зовнішньо-дипломатичного листування.
2. Що таке інформаційне забезпечення візитів?
3. Якими шляхами може виконуватися інформаційне забезпечення візитів?
4. Що таке міжнародна інформаційна політика? Визначте мету національної інформаційної політики України.
5. Які основні напрями національної інформаційної політики України?
6. Що таке міжнародне інформаційне право? Охарактеризуйте основні нормативно-правові акти, що регулюють національну інформаційну політику України.
7. Назвіть пріоритетні завдання переходу України до інформаційної цивілізації.
8. У чому полягає специфіка правового регулювання інформаційних відносин?
9. Які вам відомі технології маніпулювання масовою свідомістю?

ЛЕКЦІЯ 13. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН. МІЖНАРОДНА ІМІДЖЕВА ІНФОРМАЦІЯ ТА PR

1. Основні поняття і категорії інформаційно-аналітичної діяльності.
2. Інформаційно-аналітичні центри: класифікація, структура, методи діяльності.
3. Загальні принципи підготовки аналітичних документів. Види інформаційно-аналітичних документів.
4. Міжнародний інформаційний бізнес
5. Прогностичні методик прийняття зовнішньополітичних рішень.
6. Імідж держави у міжнародному інформаційному просторі.
7. Імідж політичного лідера. Види іміджів, технологія та засоби їх створення.
8. Імідж України у міжнародному інформаційному просторі. PR зовнішньополітичних установ України.

Загальновідомо, що комунікація сьогодні є одним із наймогутніших інструментів переконання, маніпулювання, досягнення згоди, отримання цінної інформації. Природно, що удосконалюються існуючі комунікативні технології. Але паралельно розробляються нові методи з використання останніх наукових і технологічних досягнень. У цьому напрямку працює ціла низка нових наукових дисциплін. Серед них – теорія переговорів, пропаганда, реклама, лобізм, паблік рілейшнз. Усі вони спрямовані на узгодження реальної й комунікативної дійсності. Так, наприклад, ядерне роззброювання України стало результатом як економічного тиску, так і комунікативного впливу, коли Україну представляли світові як ядерного монстра. Причому робили це держави, які самі мали ядерну зброю, але у своїх виступах не згадували про неї.

Комунікативні технології ХХ ст. стали індустріальними засобами організації комунікативних процесів у суспільстві. Вони не припускають ніякого дилетантства, вони розробляються фахівцями й застосовуються до велетенських аудиторій. Комунікативна технологія повинна мати такі властивості: систематичність, масовість, алгоритмічність, повторюваність. До технологій ХХ сторіччя можна віднести пропагандистську, рекламну, політичну, переговорну, перформансну, „паблік рілейшнз” тощо. Окремими складовими таких технологій можна вважати методи створення довіри, щирості, а також різні комунікативні стратегії.

Найбільш помітною з вищезазначених технологій є паблік рілейшнз. Комунікація стає ефективною тільки у випадку відповідного упакування потрібного повідомлення. Саме в цій галузі і виникає паблік рілейшнз як спеціалізація зі збільшення ефективності впливу. Навіть на лідерів краще впливає повідомлення, оформлене як порада й одержане з вуст своєї людини.

У країнах СНД недостатній розвиток сфери публік рілейшнз можна пояснити якраз тим, що у них відсутній необхідний рівень залежності влади від населення. Ми спостерігаємо гіпертрофований прямий зв'язок, що відображає залежність населення від влади, й слабкий зворотний зв'язок. Таке положення підтверджують слова колишнього прем'єра Росії Сергія Кириєнко, який сказав, що влада в нас діє не за підтримки населення, а всупереч їй. Західна модель керування державою якісно інша.

„Паблік рілейшнз” (далі – ПР) – це новий тип комунікаційної діяльності, тому для його позначення ще немає україномовного відповідника. Перші визначення ПР робили акценти на аспекті керування суспільною думкою. Паблік рілейшнз, як наука про спілкування з суспільством різних соціальних інституцій, займається організацією комунікативного простору сучасного суспільства. Це комунікація у сфері взаємин суспільних інституцій з громадянами. До неї відносяться споживачі інформації як у межах цих інституцій, так і поза їхніми межами. Тобто взаємодія керівників із своїми співробітниками теж належить до ПР. Найчастіше до публік рілейшнз відносять завдання створення позитивного іміджу як інституцій, так і окремих людей. Радник угорського прем'єр-міністра сказав у одному з інтерв'ю, що я займаюся не стільки тим, „що” сказати, скільки тим, „як” це сказати.

В американському суспільстві ПР допомагає комплексному, плюралістичному прийняттю рішень і ефективнішому функціонуванню шляхом досягнення взаєморозуміння між групами населення й установами. Вона допомагає гармонічному сполученню приватних і суспільних інтересів.

Чим обумовлена така роль ПР? Сучасне суспільство значно залежніше від комунікативної дійсності, ніж 100 років тому. Вибори в парламент, вибори президента, внесення змін до конституції – це боротьба комунікаційних технологій. Навіть розпад СРСР дехто пов'язує з поразкою у комунікативній війні, наслідком якої стала заміна західною символікою символіки попереднього періоду. Людина живе немов би у двох світах: у світі реальному й у світі символічному, комунікативному. Який з них є важливішим – невідомо.

Наукова і практична зацікавленість до ПР виникає, коли держава досягає певного економічного розвитку. Лауреат Нобелівської премії Джон Гелбрейт писав, що правителям легко тримати у покорі сільське населення, важка фізична праця якого не дає йому можливості підняти голову. Коли ж населення урбанізується, у нього з'являється нова потреба – бути почутим. Якщо з цього погляду подивитися на ПР, то ми можемо побачити, що це робота з іншою громадськістю, а не з тією, до якої звикли урядовці. Це громадськість, що має право голосу й вимагає щоб її інформували. Інакше це відразу обернеться проти уряду. Тільки за законами тоталітарної комунікації народ має право лише всенародного схвалення прийнятого без його участі рішення.

Узагалі, відсутність довіри до владних структур можна віднести до найважливіших проблем періоду незалежності України. Населення не відчуває усю вертикаль влади психологічно законною. Саме тому на сторінках газет з'являються матеріали про дачі, квартири, машини тощо. Це відповідає переконанням людей про те, що владні структури продовжують жити комфортно, і розглядається як порушення правил „затягнутих пасків” для усіх.

Разом з тим у кожного народу є досить визначеними уявлення про те, яким має бути лідер.

Як ми бачимо обійтися без ПР у сучасному суспільстві неможливо, не кажучи вже про міжнародні відносини й комунікації. Тому потрібно опанувати закони цієї професії. Галузь, у якій функціонує ПР, можна визначити як суспільну комунікацію. Вона відрізняється як від комунікації малочисельної (групової), так і від комунікації масової. Малочисельна комунікація (у багатьох випадках це стосується і МК) – особистісна, діалогічна, усна. Масова – неособистісна, монологічна, множинна (друкована або розмножена іншим способом), що і дозволяє виходити на масову аудиторію. Загалом у

масовій комунікації утворюється мозаїка з найрізноманітніших повідомлень, оскільки такий канал є нейтральним стосовно описаних у ньому об'єктів. Тут може зустрітися і розповідь і про страйк шахтарів у Донбасі, і про війну в Югославії, і про ціни на базарах Києва. На відміну від такого нейтрального каналу система PR немов би спрямована на себе, тому що розповідає про свої власні об'єкти, частиною яких є й сама. З такого погляду вона є наближеною до міжнародної комунікації, оскільки й у ній мова йде про об'єкти, до яких причетні співрозмовники. З іншого боку, оскільки PR повинна виходити на широку громадськість, вона спирається на закономірності спілкування з масовою аудиторією через ЗМІ.

Взагалі дослідники нарахували близько 500 визначень PR. Найбільш відомий на території СНД фахівець, автор книги з PR, Сем Блек пропонує таке визначення, що узгоджується з офіційно прийнятим розумінням: публік рілейшнз – це мистецтво й наука досягнення гармонії за допомогою взаєморозуміння, заснованого на правді й повній інформованості. Можливо подібне визначення виглядає трохи ідеологізованим й ідеалізованим, оскільки воно спирається на слова „правда”, „повна інформованість”, „гармонія”.

Таким чином, у сучасному світі вмиле управління інформаційними потоками стає життєво важливим ресурсом державної політики. Інформація та комунікації завжди були важливими складовими стратегії, але сьогодні з поняттям *інформація* пов'язано набагато більше питань, ніж будь-коли. *Контроль над інформацією і могутність та впливовість* стають нерозривно пов'язаними між собою, причому в усіх сферах: політичній, економічній, військовій. За минуле століття було сформовано цілий комплекс *агресивних комунікацій*: пропаганда, реклама, війни компроматів, спеціальні психологічні операції, навіть такі начебто безневинні форми комунікацій як *PUBLIC DIPLOMACY* та *PUBLIC RELATIONS* (PR).

Розвиток технології PR належить до 60-х – початку 70-х років XX-го століття. Структури і технології PR займають важливе місце у формуванні стратегій в різних сферах міжнародних відносин. Зокрема, в сфері зовнішньої політики, технології та стратегії PR формують програми, концепції та взаємозв'язки між державами, які допомагають досягти взаєморозуміння, компромісу і суспільної гармонії.

Public relations – це спеціальна система управління інформацією з метою поширення інформаційної продукції через засоби масової комунікації для спрямованого формування бажаної громадської думки.

Мета PR – встановлення двостороннього та багатостороннього спілкування для виявлення спільних інтересів і досягнення компромісу. Масштаби такої взаємодії можуть бути різними і залежати від характеру сторін, але філософія, стратегія та методи PR залишаються подібними. За допомогою визначених методів досягають врегулювання криз, поліпшення відносин між окремими членами міжнародного співтовариства, пропагують нові ідеї міжнародного співробітництва, створюють імідж держави, міжнародної організації чи претендента на лідерство.

Засобами PR-технологій є:

- вплив на громадську думку (створення і формування громадської думки в бажаному напрямку);
- суспільні відносини, тобто впровадження PR-технологій в урядові структури для зв'язків з громадськістю по вертикалі і горизонталі;
- політичні відносини (створення іміджу партій, рухів та громадських об'єднань, а також пропаганда політичних ідей в суспільстві);
- міжнародні відносини (створення іміджу держави та (або) лідера і підтримка їхнього (його) позитивного іміджу);
- використання засобів масової інформації (функція ЗМІ полягає в розповсюдженні іміджів і забезпеченні інформаційної стратегії PR-кампанії);

– фінансові та економічні відносини (створення, пропозиція та розгортання діяльності підприємств, організацій і установ, а також реклама товарів і послуг на різних рівнях: національному, регіональному і міжнародному).

PUBLIC RELATIONS в міжнародних відносинах – це діяльність, що проводиться країною для створення позитивного образу в міжнародному співтоваристві.

Міжнародні відносини супроводжуються інтенсивним комунікаційним потоком, який виражається в різних формах. Стратегії PR допомагають інформувати міжнародне співтовариство про зовнішню політику держави, створювати позитивний імідж у міжнародних інформаційних потоках, розповсюджувати позиційні матеріали під час протокольних заходів у межах міжнародних організацій та неофіційних форумів.

Стратегії PR у міжнародних відносинах мають на меті:

– домовитись про пріоритети, проаналізувати майбутню аудиторію, визначити джерела інформації, яким довіряє міжнародне співтовариство, виявити засоби переконання і працювати в певному напрямку, не перетинаючи напрямків діяльності конкурентів або союзників;

– визначити посередників і підготувати моніторингові тести, врахувати міжнародні процеси, суспільні явища та інші зовнішні обставини, які безпосередньо не пов'язані з стратегією, але можуть вплинути на ефективність кампанії.

Репертуар методів PUBLIC RELATIONS у зовнішній політиці досить широкий: від офіційних прес-конференцій та прес-релізів до конфіденційних зустрічей з провідними журналістами і редакторами та спровокованих урядовцями витоків секретної інформації. Свідома організація витoku секретної інформації може переслідувати мету зондування ситуації та можливої реакції на ту чи іншу дію, а також неофіційно сигналізувати про демарші уряду. В цьому випадку керівництво всіяко відмежовується від таких публікацій, називаючи їх неправдивими або провокаційними.

У міжнародних відносинах особлива роль належить створенню іміджу держави та іміджу її політичного лідера.

Імідж визначається як створення образу з певною метою, для відповідного реагування на нього. Позитивний імідж формується, якщо країна переконливо демонструє прогрес у своєму розвитку, виступає ініціатором широкомасштабних міжнародних заходів, організатором міжнародних форумів, які набувають значної підтримки і розголосу у світі, відіграє провідну роль у врегулюванні резонансних конфліктів і проведенні миротворчих операцій.

Імідж держави на міжнародній арені створюється за допомогою інформації про неї, яка надходить через офіційні і неофіційні канали. У стратегіях PR використовують для створення іміджу три основні засоби: пропаганду (пропаганда зовнішньої політики), паблісіті (публічність, популярність, рекламування засобами масової інформації) та рекламу.

Створенням іміджу займаються також засоби масової комунікації, які здатні впливати на міжнародне співтовариство та формувати потрібний образ і потрібне його сприйняття.

Фахівці виділяють **чотири етапи процесу Проведення PR-кампаній:**

1. *Визначення проблеми.* Зондування та відстеження проблеми, визначення точок зору, установок і поведінки тих груп громадськості, на які спрямовано вплив політики організації.

2. *Планування і програмування.* Зібрана на першому етапі інформація використовується для прийняття рішень щодо програми роботи з громадськістю, визначення завдань, змісту практичних кроків, стратегії і тактики комунікації.

3. *Дія і комунікація.* Реалізація програми, спрямованої на досягнення конкретних змін у кожній групі громадськості як складових, наближення до загальної програмної мети.

4. *Оцінка програми.* Це останній етап процесу управління, який включає оцінку підготовки, ходу реалізації та досягнутих результатів програми.

Серед політичної та управлінської еліт нашої держави вже існує чітке усвідомлення необхідності формування і реалізації політики присутності України у світовому інформаційному просторі. Проте можна вести мову про відсутність чітко визначених напрямків і механізмів реалізації цієї політики. Навіть у проекті Концепції національної інформаційної політики увагу зосереджено на інших важливих питаннях, а саме: інформатизація, захист національного інформаційного простору, розвиток системи виробництва інформації тощо. Проблема ж створення та підтримки іміджу держави у світі, а також оперативного забезпечення зовнішньополітичних рішень виявилось поза увагою авторів цієї Концепції.

Імідж країни (як образ, що цілеспрямовано формується і має здійснювати емоційно-психологічний вплив та полегшувати процеси прийняття рішень) є досить сталою конструкцією, яка складається з багатьох чинників.

Досвід сусідів. Концепція зовнішньої політики РФ дає таке визначення інформаційного супроводження зовнішньої політики – “доведення до світової громадськості об’єктивної та точної інформації про позиції з основних міжнародних проблем, зовнішньополітичні ініціативи та дії держави, а також про досягнення культури, науки, інтелектуальну творчість”. Відзначено, що на перший план висувається завдання формування позитивного сприйняття держави, дружнього ставлення до неї. Елементами відповідної роботи в концепції також визначено цілеспрямовані зусилля щодо широкого роз’яснення за кордоном сутності внутрішньої політики Росії, процесів, що відбуваються в державі, а також прискорений розвиток власних ефективних засобів інформаційного впливу на суспільну думку за кордоном.

В Україні до останнього часу був відсутній єдиний центр координації зусиль органів державної влади з формування іміджу країни в зовнішньополітичному контексті. Тільки в березні 2005 р. при Секретаріаті Президента України було створено Головну службу інформаційної політики, на яку, серед інших завдань, було покладено й виконання роботи пов’язаної з формуванням іміджу країни, поширенням інформації про її історію, сучасний розвиток і досягнення. На порядку денному розробка відпрацьованих варіантів дій за різних обставин та оперативне застосування цих варіантів. Такі типові варіанти мають включати, зокрема, інформацію про можливих закордонних партнерів-комунікаторів (ЗМІ, окремих журналістів, PR-агенцій, консалтингових та лобістських структур тощо), чітко визначені цільові аудиторії (з урахуванням особливостей та інтересів кожної групи), ключові повідомлення для кожної окремої аудиторії. Слід вдосконалювати систему та механізми фінансування такої роботи. Окремі заяви та інтерв’ю керівництва держави не можуть створити достатній інформаційний потік, а проведення будь-якої комплексної кампанії дорого коштує (лобістська кампанія у США коштує мінімум 100 тис. доларів на рік).

Класичними напрямками забезпечення присутності окремої країни у світовому інформаційному просторі є закупівля місця на газетних шпальтах (проплата замовних статей – широко практикується в США), телеканалах, здійснення PR-кампаній, поширення іміджевих матеріалів за допомогою мережі дипломатичних, консульських і торговельних представництв. Наразі в посольствах відчутна нестача таких іміджевих (пропагандистських) матеріалів. Всі ці заходи потребують вкладання значних коштів, але, як свідчить досвід східноєвропейських країн, які сьогодні вже стали членами ЄС (Польщі, Угорщини, Чехії), є достатньо ефективними. Свого часу громадська організація “Україна відома” за свій кошт постачала в посольства друковані матеріали про Україну.

Важливо також забезпечити доступ України до світового інформаційного простору. Країна, яка виключена з інформаційного простору, не може брати активну участь у створенні свого іміджу і є вразливою до агресивних дій гравців міжнародної політики, які все частіше приймають форму методів спеціальних інформаційних

операцій. 1 березня 2003 р. розпочала трансляції державна телерадіокомпанія “Всесвітня служба іномовлення “Україна і світ”, яка мала забезпечити умови для ефективної пропаганди зовнішньополітичного курсу та систематичного інформування світової громадськості про життя та розвиток України.

Ще влітку 2002 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено програму “Інвестиційний імідж України”, якою визнано нагальну потребу в запровадженні системи ефективних заходів з інформування світової спільноти та покращення іміджу України. Однак, слід зазначити, що і після цього системна робота в цьому напрямку не ведеться.

Важливою для формування позитивного іміджу України розглядається стабільна співпраця з представниками зарубіжних інформаційних агенцій, акредитованих в Україні, які мають переважне право на публікації матеріалів про країни перебування. Береться до уваги, що саме вони є головним джерелом негативної чи позитивної інформації, яка впливає на сприйняття іміджу держави та її політичних рішень у свідомості зарубіжної громадськості. Тому дедалі ширше застосовується практика запрошення в Україну провідних політологів, парламентарів, журналістів, насамперед тих, хто прихильно ставиться до країни та об’єктивно впливає на інформаційний образ держави в зарубіжних ЗМК.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій та глобальної інфоінфраструктури, зокрема мережі Інтернет, створює нове середовище для дипломатичної діяльності. Трансформація інформаційно-аналітичного забезпечення зовнішніх зносин знайшла відображення в концепції віртуальної дипломатії.

Вивчаючи досвід зарубіжних країн можна визначити, що, наприклад, інформаційна установа Держдепартаменту США (USIA) проводить різні аналітичні дослідження для найвищого ешелону влади з оперативних, стратегічних проблем та персоналій; готує інформаційно-аналітичні доповіді про реакцію світової громадськості на актуальні міжнародні події; повідомлення, які потребують оперативного реагування зовнішньополітичного відомства; тематичні огляди з детальним аналізом міжнародних проблем і прогностичними рекомендаціями.

Головними комунікаційними інструментами USIA є Веб-портал у мережі Інтернет, спеціалізовані електронні ростири (досьє), електронні публікації телеконференцій, програми та прес-центри.

Офіційний Web-сайт USIA має кілька блоків, які містять: міжнародні новини, заяви, інформацію про зовнішню політику, програми з питань інформаційного суспільства та інформаційної економіки, дослідження світової та регіональної політики, позицію з проблеми міжнародної безпеки, злочинності та боротьби з тероризмом, відомості з основоположних прав і свобод Америки, співробітництва з ООН та іншими міжнародними організаціями, про міжнародні договори та угоди. WEB-сайт оперативно забезпечує присутність зовнішньої політики США в міжнародних відносинах, спрямований вплив на політичні структури і світову громадську думку, PR-забезпечення політики США у структурі зовнішніх зносин.

Web-сторінка зовнішньополітичного відомства Німеччини представляє стратегію зовнішніх зносин, актуальні проблеми державної політики в ЄС, країнознавчу інформацію, регіональну політику, доктрину міжнародної кооперації.

Має власну Web-сторінку і МЗС України. Вона містить інформацію про всі аспекти міжнародного співробітництва, структуру і організацію МЗС України, позиційні матеріали, які безпосередньо висвітлюють офіційний погляд на міжнародні події, оперативне реагування на зміни у світовій політиці, іміджеві акції зовнішньополітичного відомства. Оперативність реагування на кризові ситуації чи інші глобальні проблеми дозволяють вирішувати кілька завдань мережевої дипломатії України: активно забезпечувати міжнародний діалог, впливати на світову громадську думку, нейтралізувати

негативну інформацію про внутрішньополітичну ситуацію та захистити національні інтереси на міжнародній арені.

Досвід дипломатичної діяльності зарубіжних країн у мережі Інтернет, технології медіа- та іміджевої дипломатії необхідні для багатостороннього співробітництва України і створення позитивного іміджу держави на міжнародній арені.

Питання для самоперевірки:

1. Яка мета PR-діяльності?
2. Що таке PABLIC RELATION в міжнародних відносинах?
3. Охарактеризуйте репертуар методів PABLIC RELATION в зовнішній політиці.
4. Що таке імідж держави на міжнародній арені? Якими формами та методами формується імідж держави?
5. Визначте завдання України по формуванню іміджу країни у світових інформаційних потоках.
6. Яким чином використовується мережа Інтернет у формуванні іміджу держави?
7. Чинники, які впливають на формування й просування іміджу держави.
8. Формування бренду держави. Бренд – імідж – репутація держави.

ЛЕКЦІЯ 14. МІЖНАРОДНА ТРИБУНА. МІЖНАРОДНА МАСОВА КОМУНІКАЦІЯ

1. Міжнародна публічна комунікація. Принципи використання міжнародної трибуни у глобальних міжнародних відносинах.
2. Трибуна ООН як форум міжнародної комунікації. Тактика і стратегія міжнародної полеміки.
3. Риторична маніфестація влади. Видатні промови політичних лідерів і їх вплив на міжнародні відносини.
4. Глобальні масові комунікаційні процеси.
5. Міжнародний медіадискурс.
6. Маніпулятивна пропаганда.
7. «М'яка сила» у сучасних міжнародних відносинах.

У сучасному інформаційному світі засоби масової інформації (ЗМІ) виконують головну інформативну функцію в суспільстві. З розвитком ЗМІ посилюється і їхній вплив на свідомість людей. ЗМІ можуть впливати на всі сфери суспільного життя, адже вони є не лише каналом висвітлення громадської думки, а й засобом її формування. В умовах інформаційного суспільства та глобалізації ЗМІ є не просто суб'єктами впливу на масову свідомість, але й інструментом, за допомогою якого здійснюється безпосереднє формування самої свідомості. Починаючи з формування порядку денного – визначення важливих і незначних тем, явищ, подій, що їх має оговорювати суспільство до завданих коннотацій – актуальності чи полегкого ставлення, пафосу чи іронії тощо. Медіа з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій стрімко вдосконалюють методи та прийоми для створення бажаного уявлення про описуване явище аж до формування картини світу. Як пише А. Моль, ЗМІ фактично контролюють усю нашу культуру, пропускаючи її через свої фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особливої ваги, підвищують цінність однієї ідеї, зменшуючи цінність іншої, поляризуючи таким чином усе поле культури. Те, що не потрапило в канали масової комунікації, у наш час майже не робить впливу на розвиток суспільства.

Маніпуляції є предметом дослідження різних наук – психології, політології, теорії соціальних комунікацій. Психічні складові маніпуляцій, особливостей свідомості і

підсвідомості людини в умовах взаємодії розроблялись так чи інакше в працях З. Фрейда, Г. Леона, В. Бехтерева, К.-Г. Юнга та інших класиків психології. Поняття маніпуляції як наукової категорії було введено в обіг у 40–50-х роках ХХ ст. західними політологами. На сьогодні серед науковців, які досліджували психологічний аспект маніпулятивного впливу, можна виділити праці Є. Доценка, Г. Грачова, І. Мельника, В. Панкратова, Г. Почепцова. У свою чергу С. Кара-Мурза, А. Цуладзе, В. Авченко, В. Лисичкін, А. Моль, О. Філатов, Л. Шелепін досліджували політичний аспект маніпулювання свідомістю.

У сучасній фаховій літературі описані декілька видів маніпуляцій:

- економічні маніпуляції, які мають найбільш предметний діапазон – від маніпуляцій цінами, маніпуляції обмінними курсами валют до маніпуляцій курсами акцій;
- інформаційні маніпуляції, що опанували сферу засобів масової комунікації. На відміну від економічних, маніпулятивне управління інформаційним потоком майже повністю безконтрольне. На рівні державних каналів комунікацій цим успішно займаються найвищі посадовці, вважаючи маніпуляцію органічним і необхідним елементом політики та урядування. На рівні приватних ЗМІ розробляють сценарії власники газет, телеканалів, інтернет-сайтів, тому недоречно звинувачувати журналістів у жонгливанні інформацією;
- адміністративні маніпуляції, що набувають сили під час виборів;
- мовні маніпуляції, що використовуються як один з інструментів інформаційних маніпуляцій. Від обраного стилю подання залежатиме ставлення громадськості до певної події, а отже, і її реакція на цю подію. У ситуації існування багатьох альтернативних, залежних від різних об'єктів, джерел інформації розпізнати мовні маніпуляції неважко, проте споживачі нерідко консервативні у своїх уподобаннях, стаючи тим самим легкою здобиччю маніпулянтів;
- рекламні маніпуляції, що базуються на поєднанні економічних, інформаційних та мовних маніпуляцій, маючи на меті конкретний економічний зиск;
- міжособистісні чи побутові маніпуляції, такі маніпуляції сфокусовані не на маси, як попередні, а на одну особу (або кілька осіб), проявляються вони як у вигляді сімейних, так і корпоративних зловживань.

Зважаючи на багатогранність досліджуваного явища, існують різні підходи до визначення поняття «маніпуляція». За визначенням російського політолога Г. Грачова, поняття маніпуляція – означення загального підходу до соціальної взаємодії та управління, спрямованого на активне використання різноманітних засобів прихованого примусу людей. Використання такого загального підходу щодо засобів масової комунікації та політичних процесів означає дії, спрямовані на програмування думок, намірів та цілей мас і психічних станів населення. Кінцева мета таких акцій – це контроль над населенням, його керованість.

В. Авченко дає визначення політичній маніпуляції як прихованому управлінню політичною свідомістю і поведінкою людей з метою примусити їх діяти або не діяти в інтересах маніпуляторів, нав'язування волі маніпулятора маніпульованість у формі прихованого впливу. Маніпулювання свідомістю – це відповідний вплив на психіку, емоції та свідомість особистості з метою зміни та управління її ціннісними орієнтаціями, формування штучних потреб, мотивів, емоційного настрою для зміни поведінки цієї ж особистості в інтересах ініціатора маніпулятивного впливу.

За визначенням С. Кара-Мурзи, маніпуляція – це спосіб панування шляхом духовного впливу на людей через програмування їхньої поведінки. Цей вплив спрямований на психічні структури людини, здійснюється таємно і ставить своїм завданням зміну думок, спонукань і цілей людей в потрібному владі напрямі. При цьому під маніпулятивними практиками слід розуміти конкретні види соціальної діяльності, які мають своїм внутрішнім мотивом зміну ціннісних установок широких мас населення у руслі, вигідному для замовників маніпуляції. Дії маніпулятивних практик на перших етапах важко розпізнати, оскільки маніпуляція направлена на те, щоб у людини склалася ілюзія про її добровільний вибір і користь.

О. Філатов пропонує під маніпулюванням розуміти такий психологічний вплив на людину, який не завжди нею усвідомлюється і який покликаний продукувати реакції (думки, відчуття, вчинки), що будуть бажаними для маніпулятора (або його замовника) і не

збігатимуться з об'єктивними інтересами людини, якою маніпулюють, або безпосередньо їм суперечитимуть.

Таким чином, проаналізувавши наведені визначення, можна дійти висновку, що маніпулювання дає змогу здійснювати непомітний вплив; керувати волею, почуттями та емоціями об'єкта впливу; доводити його до стану інертності шляхом прихованого програмування думок, намірів, установок та поведінки; приховувати справжню інформацію від нього; ініціювати поведінку об'єкта шляхом введення в оману чи впливу на його можливі слабкості. Зважаючи на описану вище різноманітність маніпулятивних впливів, окреслимо поле наших досліджень мовними та інформаційними видами маніпуляції, головним чином – через дослідження матеріалів ЗМІ, що безпосередньо впливають на свідомість людей і формують їх ставлення до подій у світі. Актуальність подібних досліджень диктується нагальними потребами, що визначені обставинами інформаційної війни, що ведеться проти України, та підтверджується цілим рядом новітніх академічних досліджень фахівців з країн НАТО.

Досліджуються техніки маніпулятивних технологій, що застосовуються в ЗМІ з метою впливу на громадську думку. У нашому випадку це інтернет-видання, до складу якого входять: періодичні газети, журнали, радіо та телебачення, аналітичні видання зарубіжної преси. Інтернет у сучасному суспільстві є найбільш демократичним і швидким способом комунікації, але й небезпечним, оскільки має необмежену кількість будь-якої інформації, яка впливає на нашу свідомість.

Пропаганда (від лат. *propaganda* – те, що підлягає розповсюдженню, *propagare* – плекати саджанці) – популяризація, поширення, роз'яснення і навіювання політичних, філософських, наукових, релігійних, художніх та інших ідей, вчень, знань, поглядів, оцінок засобами масової інформації, усно, писемно, аудіовізуальними та іншими методами впливу на індивідуальну і суспільну свідомість.

Пропагувати (від лат. *propago* – поширюю, розповсюджую) – поширювати, роз'яснювати якусь ідею, або вчення, погляди, позицію, з метою як позитивно, так і негативно налаштовувати, спрямовувати особу, аудиторію і психологічно стимулювати її реакцію у бажаному ідеологічному напрямі.

Зовнішньополітичні комунікативні технології

Зовнішньополітичні комунікативні технології (ЗКТ) – це системний процес обміну інформаційними потоками на міжнародному рівні, призначений забезпечити формування та підтримання міжнародного політичного іміджу держави й просування її національних інтересів. ЗКТ є невід'ємним компонентом внутрішньої та зовнішньої політики й забезпечують: політичну систему міжнародних відносин, оперативне реагування на зміну ситуації, прогнозування розвитку подій на основі аналізу інформаційних масивів, адекватний вплив на небажані зміни.

Об'єктами впливу ЗКТ є: світові держави, міжнародні та регіональні організації, транснаціональні корпорації, лідери країн й особи, які приймають політичні рішення, політична та бізнес еліти країн світу, а також світова громадськість.

Зовнішньополітична інформація передається трьома основними способами:

- 1) через спеціалізовані установи й інші організації: зовнішньополітичні відомства, політичні партії й громадські рухи, неурядові організації й лобістські групи;
- 2) через засоби масової комунікації;
- 3) через неформальні контакти: неформальні комунікації у межах міжнародних організацій на двосторонньому рівні, на міжнародних форумах і зустрічах.

Зовнішньополітичні комунікації пов'язані із міжнародною політикою держав, вони відтворюють систему зовнішніх зносин і враховують: зовнішньополітичні інтереси; політико-психологічну культуру лідерів держав; традиції і ціннісні орієнтації суспільства; нормативно-правову систему; культурну самобутність.

ЗПК реалізують у середовищі міжнародної комунікації, яка протікає у сфері міжнародних відносин, де у полі зору перебувають такі важливі питання як попередження, запобігання, вирішення конфліктів, мирні переговори та угоди, контроль за озброєнням,

геополітичні та стратегічні проблеми, іноземна політика, економічний розвиток та його відношення до проблем безпеки, довкілля, міжнародна реакція на надзвичайні ситуації тощо.

Міжнародні комунікації володіють такими характеристиками:

- протікають у ситуації умовно незалежного комунікативного ланцюга, де не існує всесвітнього уряду;

- комунікація відбувається між принципово різними структурами, між якими часто не співпадають коди та національні картини світу;

- піддаються більш жорсткому контролю, ніж внутрішні комунікації;

- досить часто протікають в агресивному середовищі, коли існує потреба розв'язання конфліктних ситуацій;

- навіть реалізуючись у непрямому виді, наприклад, через фільми, літературу, інші прояви масової культури, можуть виступати певним силовим центром.

Типологія зовнішньополітичних комунікативних технологій охоплює:

а) ***дипломатію традиційну*** – інформаційно-аналітичну роботу територіальних і функціональних департаментів зовнішньополітичного відомства, дипломатичні заходи в країні перебування. Інформаційно-роз'яснювальна робота – система політичних, суспільних, інформаційних, культурологічних та організаційних заходів, спрямованих на поширення за кордоном інформації про країну, її історію та культуру, основи та сучасний стан внутрішньої й міжнародної політики, місце і роль у світовому спів-товаристві. Інформаційно-роз'яснювальна робота має два вектори спрямування: на внутрішній і зовнішній політикум, а саме уряди й державні структури зарубіжних країн, вітчизняні та зарубіжні громадські й політичні інституції, на засоби масової інформації, ділові кола, групи лобі тощо. Тенденції змін дипломатичної діяльності підтверджують актуальність і необхідність врахування політичної обстановки в країнах перебування, позиціонування зовнішньої політики в міжнародних інформаційних потоках, поінформованості зарубіжної громадськості про стратегічні пріоритети;

б) ***публічну дипломатію*** – міжнародну діяльність, спрямовану на публічне представництво інтересів держав або легітимних інституцій (урядових установ, громадських організацій та окремих індивідуумів) у міжнародних відносинах; на формування міжнародного комунікативного середовища з метою позитивного сприйняття і розуміння зовнішньої політики держави й протидії негативному позиціонуванню. Основними інструментами публічної дипломатії є засоби масової комунікації, науково-просвітницькі, культурні, спортивні організації та міжнародні обміни; громадські організації; неформальні контакти.

В основі публічної, медіа-, віртуальної, культурної, іміджевої дипломатії – «м'яка сила», яка вважається одним із найперспективніших напрямів зовнішньої політики. Дж. Найтлумачить «*м'яку силу*» як спроможність отримати бажане через привабливість, а не через примус чи оплату; це – моральний авторитет наукових, технічних, спортивних досягнень, творів високого мистецтва, привабливість гуманістичної ідеології, ефективної економічної політики, раціональної адміністративної системи, спокуса масової культури, симпатія до національної культури, звичаїв і моделей поведінки.

«М'яка сила» сприяє гарантуванню національних інтересів, бо встановлення дружніх стосунків і взаєморозуміння посилює безпеку держави й зміцнює мирне співіснування; поглибленню дипломатичних відносин, обміну знаннями й досвідом; посиленню інституцій і громадянського суспільства, стимулюванню економічного процвітання.

Публічну дипломатію нерідко пов'язують із пропагандою. Спільним є те, що і публічна дипломатія, і пропагандистські кампанії спираються на технології переконання. Однак у пропагандистських стратегіях, як правило, використовують різні прийоми введення в оману, приховування важливої інформації від громадськості, поширення страху перед «ворогом», а також залякування та ідеологічну обробку для впливу на поведінку громадськості. Публічна дипломатія ґрунтується на принципі чесності і правдивості поширюваних відомостей;

в) ***медіа-дипломатію*** – утвердження і проведення зовнішньої політики держави шляхом використання засобів масової комунікації, а також використання можливостей різноманітних мас-медіа для впливу на зарубіжну громадську думку. Медіа-дипломатія сприяє утвердженню і

проведенню зовнішньої політики держави шляхом використання засобів масової комунікації для впливу на зарубіжну громадську думку.

Фахівці виділяють такі **функції сучасних ЗМІ у зовнішній політиці**:

- слугують швидким джерелом інформації;
- представляють і ставлять на порядок денний громадського обговорення глобальні проблеми (екологія, права людини, роззброєння, СНІД, біженці, наркобізнес тощо);
- визначають порядок денний обговорення і вирішення зовнішньополітичних проблем урядом;
- слугують сигнальною системою для інших країн про плани і наміри конкретної держави;
- є засобом впливу неурядових організацій, а також терористів на дії урядів і міжнародної спільноти.

Сьогодні незалежні медіа беруть на себе роль провідників зовнішньої політики. Вони активно і цілеспрямовано доводять до світової громадськості конкретні аспекти зовнішньополітичного курсу країни і чим потужніші національні ЗМІ, тим більше можливостей вони відкривають для своєї держави у світовій політиці.

Інструменти медіа можуть впливати на динаміку конфліктів і сприйняття суспільства, впливають на формування колективної ідентичності та політичний курс. Важливим напрямом медіа дипломатії є доведення до широких кіл світової громадськості об'єктивної і точної інформації про позиції держав з основних міжнародних проблем, їхні зовнішньополітичні ініціативи та дії, а також про досягнення культури, науки, інтелектуальної творчості.

Розвиток медіа покладає на дипломатів обов'язок стати досвідченими в мистецтві презентації в середовищі масової інформації (медіа-презентації) як у межах однієї країни, так і на міжнародному рівні. Оскільки зовнішня політика країни, щоб бути ефективною, вимагає високого рівня народної підтримки або розуміння, дипломат має бути готовий пояснити та виправдати політику свого уряду перед народом найбільш ефективним способом, яким є широко поширений аудіовізуальний засіб, – телебачення.

До *технологій медіа-дипломатії*, що їх використовують країни у зовнішній політиці, відносять:

- офіційні повідомлення для ЗМІ, які містять офіційну позицію країни з тих чи інших міжнародних питань;
- роз'яснення інформації, яка містить спеціальні елементи впливу з метою переконання;
- інформація, яка містить у собі довільні коментарі журналістів;
- інформація, яка надається для ЗМІ для їх подальшої роботи;

г) **віртуальну (мережеву) дипломатію** – комунікативні технології, які асоціюються з появою глобальних інформаційно-комунікаційних мереж. Мережева (віртуальна) дипломатія передбачає використання глобальних інформаційних мереж у проведенні державами світу своєї зовнішньої політики в інформаційну добу.

У найширшому розумінні, термін «**віртуальна дипломатія**» означає зміни у дипломатичній практиці, пов'язані з появою мережевого світу. У найвужчому розумінні, термін позначає процеси прийняття рішень, координації, комунікації, і практики міжнародних відносин, які проводять за допомогою інформаційних і комунікаційних технологій.

Дипломатичні установи активно використовують мережеві можливості цифрової дипломатії через спілкування з внутрішньою та зовнішньою аудиторією в режимі он-лайн для формування відчуття причетності громадянина до зовнішньополітичних кроків держави. Через створення власних профілів у різноманітних соціальних мережах зовнішньополітичне відомство та дипломатичні місії «розповідають» про свою діяльність, формують ставлення до зовнішньої політики держави, здійснюють вплив на свідомість цільових груп, також соціальні мережі сприяють обміну інформацією між громадськістю та державними установами;

д) **дипломатію іміджеву** – зовнішньополітичну діяльність, спрямовану на створення за допомогою PR-технологій та засобів масової комунікації іміджу національних інтересів та роз'яснення мети і основних завдань зовнішньої політики країни, а також формування бажаної

світової громадської думки. Позитивний імідж формується, якщо країна переконливо демонструє прогрес у своєму розвитку, виступає ініціатором широкомасштабних міжнародних заходів, організатором міжнародних форумів, які набувають значної підтримки і розголосу в світі, відіграє провідну роль у врегулюванні резонансних конфліктів та проведенні миротворчих операцій.

«Іміджеву дипломатію» визначають як діяльність спрямовану на створення та підтримання позитивного міжнародного іміджу та формування бажаної громадської думки.

З огляду на те, що імідж країни формується широким колом зовнішньополітичних, економічних, культурних та інших дій держави та недержавних акторів, пов'язаних із цією країною, то поняття іміджевої дипломатії є тісно пов'язаним із іншими методами здійснення «м'якої сили», такими як публічна й культурна дипломатія.

Імідж держави – це стереотипізований образ країни, що існує в масовій свідомості завдяки як стихійному, так і цілеспрямованому його формуванню елітою й політтехнологами з метою здійснення політичного й емоційно-психологічного впливу на громадську думку всередині країни і за кордоном.

При формуванні іміджу держави необхідно враховувати низку різноманітних чинників, які впливають на формування іміджу держави. Зокрема, Е. Галумов виділяє такі чинники:

1. «Умовно статичні» чинники: природний ресурсний потенціал держави; національно-культурна спадщина суспільства; нерегульовані (постійні) геополітичні чинники (географічне розташування, площа займаної території, протяжність кордонів держави, вихід до морів і т.д.); історичні події, які вплинули на розвиток державності (завоювання, великі наукові та географічні відкриття та ін.), а також внесок видатних громадян в історію розвитку країни; базова форма державного устрою і структура управління.

2. «Коректовані умовно динамічні» соціологічні чинники: соціально-психологічні настрої в суспільстві; форми суспільно-політичної інтеграції громадян, структура, характер і принципи діяльності суспільно-політичних об'єднань; морально-етичні аспекти розвитку суспільства.

3. «Коректовані умовно динамічні» інституційні чинники: стійкість економіки, що оцінюється комплексом показників динаміки ВВП, рівня доходів на душу населення, обсягом залучених інвестицій, фінансова забезпеченість бюджетів всіх рівнів, гарантій прав і свобод суб'єктів реального сектору економіки та ін.; правовий простір держави й відповідність правових норм стандартам міжнародного права; функції, повноваження та механізми державного регулювання різних областей і сфер діяльності в державі (ефективність владної конструкції).

Світові стандарти, сформовані міжнародною спільнотою, задекларовані у нормах міжнародного права, які фіксуються щорічними рейтингами міжнародних організацій й рейтинговими агенціями, виступають зовнішніми чинниками формування іміджу держави:

- Індекс глобальної конкурентоспроможності (щорічно складається Всесвітнім економічним форумом у Давосі);
- Індекс сприйняття корупції (щорічно розраховується Transparency International);
- Індекс електронної участі громадян (визначає якість надання інформації й послуг урядовими структурами для громадян за допомогою ІКТ з метою залучення громадян до прийняття важливих управлінських й політичних рішень);
- Індекс готовності до електронного урядування (розраховується ООН);
- Індекс економічної свободи;
- Індекс цифрового доступу;
- Індекс інформаційного суспільства та ін.

Значну роль у формуванні іміджу держави відіграють мас-медіа, які, з одного боку, пропонують факти, їх інтерпретацію, образи, які заважають об'єктивній оцінці подій чи об'єкта; а з іншого – можуть сприяти формуванню позитивного образу держави в очах світової громадськості, а вразі потреби – антипатії й осуду стосовно інших держав.

Згідно із світовою практикою формування позитивного міжнародного іміджу

здійснюється іноземними державами в основному за двома напрямками:

1) утворення спеціалізованого державного органу, на який покладаються функції із забезпечення на міжвідомчому рівні постійної, оперативної та скоординованої підготовки і розповсюдження у міжнародному інформаційному просторі позитивних відомостей про державу;

2) розроблення з цією метою державної цільової програми, до виконання якої залучається переважна більшість органів державної влади.

Формування й просування іміджу держави на міжнародній арені проходить такі етапи:

- розроблення стратегії інформаційної діяльності, що передбачає чітке визначення специфіки іноземних держав та їх населення;

- здійснення комплексу заходів на основі впровадження ефективних форм інформаційно-роз'яснювальної роботи з урахуванням особливостей сприйняття держави певними категоріями громадян іноземних держав;

- розширеного відображення позитивних відомостей про державу в інформаційному просторі інших держав, створення необхідної для цього інфраструктури;

- налагодження співпраці з неурядовими міжнародними та громадськими організаціями, зацікавленими у формуванні позитивного міжнародного іміджу держави;

- активізації інформаційно-роз'яснювальної роботи на території держави, спрямованої на покращення розуміння громадянами її стратегічних зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних напрямів діяльності.

У жовтні 2016 р. Кабінет міністрів України схвалив Концепцію популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі (розраховану на період до 2020 р.). Метою Концепції є:

1) популяризація України у світових інформаційних ресурсах та національних інформаційних ресурсах іноземних держав, спрямована на захист її політичних, економічних та соціально-культурних інтересів, зміцнення її національної безпеки і відновлення територіальної цілісності;

2) формування позитивного іміджу України шляхом висвітлення об'єктивної інформації про конкурентні переваги, сильні сторони, вагомі досягнення нашої держави на світовій арені, широкі перспективи співпраці міжнародної спільноти з Україною;

3) забезпечення на міжвідомчому рівні постійної оперативної та скоординованої діяльності з підготовки і поширення у світовому інформаційному просторі правдивої та об'єктивної інформації про Україну, зокрема окремі її регіони, а також підвищення туристичної та інвестиційної привабливості України.

Шляхи досягнення мети:

- підсилення інституційної спроможності для здійснення міжнародних стратегічних комунікацій;

- організації і проведення органами виконавчої влади інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення рівня поінформованості світового співтовариства про Україну та формування позитивного сприйняття іміджу нашої держави у різних сферах;

- забезпечення постійної присутності комплексної, багатоканальної та об'єктивної інформації про Україну у світовому інформаційному просторі;

- визначення та забезпечення функціонування механізму системного відстеження і протидії інформаційним кампаніям та дезінформації, спрямованим проти України;

- подальшого розвитку системи іномовлення та забезпечення інформаційного супроводження державної політики України за її межами;

- забезпечення взаємовигідної співпраці з українською діаспорою щодо популяризації України та українців, просування їх інтересів в інших державах і на міжнародній арені;

- залучення громадських об'єднань для реалізації проектів за визначеними цією Концепцією напрямками;

- проведення регулярного відкритого діалогу між Кабінетом Міністрів України та спільнотою світових лідерів, експертів, представників засобів масової інформації, які

висвітлюють або коментують українську тематику;

- забезпечення ефективного використання можливостей українських культурно-інформаційних центрів за кордоном, а також зміцнення їх матеріально-технічної бази з метою їх залучення, зокрема, до виготовлення іноземними мовами і розповсюдження інформаційно-іміджевих матеріалів, присвячених Україні;

- створення привабливого іміджу бізнесової діяльності у нашій державі разом з постійною промоцією наявних можливостей та пропозицій;

- створення системних і комплексних умов для формування позитивного туристичного іміджу.

Імідж держави – явище багатогранне, яке складається з таких компонентів:

- політичний імідж держави: політичний курс держави, її внутрішня й зовнішня політика, згуртованість політичної еліти; основні політичні цінності й норми;

- економічний – характеризує основні економічні процеси в країні; економічний ріст, розвиток;

- дипломатичний імідж: ведення переговорів, підписання міжнародних угод, участь у роботі міжнародних і регіональних організацій; позиціонування держави; вміння співпрацювати й вплив на інших тощо;

- соціальний: задоволення потреб людей у житлі, праці, підтримці здоров'я, в соціальних гарантіях;

- туристичний: туристичний бізнес надає можливість представити країну в найпривабливішому вигляді й рекламувати вітчизняні товари й послуги;

- інвестиційний: дає змогу оцінити економічну привабливість держави, її інвестиційний клімат;

- мас-медійний: потужна присутність національних медіа у світовому інформаційному просторі, які просувають позицію й образ своєї країни;

е) **культурну дипломатію** – інструмент зовнішньої політики держав, який використовується для просування на зовнішніх «ринках» національної культури, обстоювання національно-культурної ідентичності та захисту національних інтересів на міжнародній арені. Дипломатія культурна спрямована на використання культури та культурних норм у контексті зовнішньополітичних дій та ситуацій; свідому постановку політиками та дипломатами культурних завдань та цілей, коли культура виступає не засобом, а вищим змістом зовнішньої політики.

Невід'ємною складовою державної політики міжкультурного співробітництва є зовнішня культурна політика, що розробляється з метою формування позитивного культурного іміджу країни в світі. Культурна присутність держав за кордоном, як і зарубіжна культурна присутність у самих країнах, сприяють їх гідному утвердженню в світовій політиці, що відповідає їхнім історичним надбанням, геополітичному становищу, потенціалу та ресурсам. Відповідно до специфіки пріоритетів, кожна країна розробляє власну національну стратегію здійснення зовнішньої культурної політики.

«Культурна дипломатія» є комплексом цілеспрямованих дій спрямованих на здійснення обміну ідеями, інформацією, цінностями, традиціями, віруваннями та іншими аспектами культури, з метою сприяння міжкультурному взаєморозумінню.

Завдання культурної дипломатії:

- підвищити ефективність зовнішньої політики держави, підняти престиж власної країни, уряду, політики як в міжнародному політичному середовищі, так і серед світової громадськості;

- подолати упередженість щодо країни, зменшити вплив негативних тенденцій політико-ідеологічного походження, зміцнити міжнародний авторитет держави, продемонструвати відкритість суспільства та його демократичні цінності;

- вплинути на формування багатополюсної системи міжнародних відносин, яка відображає культурно-політичне розмаїття та взаємозалежність сучасного світу;

- сформуванню позитивний економічний клімат для іноземних інвестицій, сприяти розвитку туристичної індустрії;

- представити культуру як складову формування державного бренду; позиціонувати політику держави, що має високий науковий, інтелектуальний та культурний потенціал.

Інструменти культурної дипломатії: мистецтво (кіно, музика, живопис, театр тощо), література, виставки, ярмарки, освітні програми, наукові обміни, культурні й новинарні програми, релігія й міжрелігійний діалог, пропаганда ідей соціальної політики.

Брендинг держав

Національний брендинг є важливою складовою розвитку сучасного світу. Глобалізація означає, що країни конкурують одна з одною задля уваги, поваги та довіри інвесторів, туристів, фінансистів, іммігрантів, мас-медіа та урядів інших націй. Тому, бренд могутньої та позитивної нації забезпечує вагомі конкурентні переваги. В епоху глобалізації країни стають все більш подібні до корпорацій, які вступають у боротьбу за залучення іноземних інвестицій, конкурують за увагу світових ЗМІ, туристів і ринки товарів і послуг. Як і корпорації, що створюють і активно рекламують унікальність, високу якість своїх товарів, держави теж певним чином перетворюються на товар, пропонуючи себе як райське місце для відпочинку, або як найсприятливіший режим для вкладання інвестицій, або як фінансовий центр тощо. Як наслідок, країни активно запозичують корпоративні технології для створення неповторного і привабливого бренду на міжнародній арені.

Відомий британський дослідник проблем брендингу С. Анхольт дав такі дефініції: «бренд» – це продукт, послуга або організація, що розглядається в поєднанні зі своєю назвою, ідентичністю та репутацією; «брендинг» – це процес проектування, планування, та об'єднання назви й ідентичності з метою створення чи управління репутацією. О. Шевченко визначає «бренд країни» як сукупність характеристик (назва, термін, знак, символ, малюнок, слоган тощо), які об'єднують уявлення самої країни про себе, містять ексклюзивні та позитивні характеристики країни, та виділяють її серед інших держав світу, а «брендинг» – як комплекс технологій створення образу держави зі своїми специфічними характеристиками. Загалом «бренд» розуміють як національну ідею країни, її інтелектуальну власність, тобто комплекс думок, відчуттів, асоціацій та уявлень, які виникають у людини, коли вона бачить, чує назву країни чи купує товар вироблений у цій країні.

В сучасній науковій думці існують два підходи до формування бренду держави:

1) корпоративний (ідеологом є С. Анхольт): ставлення до держави, її бренд формується через торгові марки, які є світовими лідерами та якими володіють великі корпорації цієї держави;

2) державний (реалізує на практиці В. Олінс, консультант з питань уряду Великобританії): репутація держави будується централізовано, згідно з єдиною розробленою концепцією.

В. Олінс пропонує такі етапи кампанії щодо створення успішного бренду країни:

- Утворити координаційну раду з представників уряду, промисловості, культури, освіти та ЗМІ до початку розробки програми.

- Провести соціально-політичний моніторинг громадської думки.

- Сформувавати систему політичного консалтингу, провести низку консультацій з політичними лідерами, які мають значний вплив на формування громадської думки.

- Визначити головну ідею, на якій ґрунтуватиметься генеральна стратегія програми формування бренду.

- Розробити графічні та візуальні атрибути програми.

- Створити систему управління зовнішніми і внутрішніми комунікаційними потоками, в яких висвітлюються події всередині країни (особливу увагу слід приділити повідомленням зі сфери туризму, економічного клімату країни та захисту прав людини).

- Реалізацію програми здійснювати на засадах співробітництва політичних інститутів з неурядовими структурами.

С. Анхольт розуміє **брендинг країни** як систематичний процес узгодження дій, поведінки, інвестицій, інновацій і комунікацій країни для реалізації стратегії конкурентної ідентичності. Це може бути як звичайне співробітництво урядового комітету з туризму й

агентства по залученню інвестицій, так і десятиліття реалізації скоординованих і чітко спланованих стратегій всередині країни й на міжнародній арені в сфері культури, спорту, освіти, політики, туризму, міжнародної торгівлі.

Серед усіх методів побудови бренду країни «класичним» є шестикутник бренду країни С. Анхольта, за яким створюється рейтинг брендів країн світу:

Рис. Шестикутник Саймона Анхольта

Назагал, це політичний курс, рішення, що ухвалюються керівництвом країни.

3. Інвестиції та імміграція – визначають ступінь привабливості країни для проживання, роботи чи навчання в ній, а також демонструють її привабливість для зовнішніх інвесторів та соціальну ситуацію в країні.

4. Культура та традиції – оцінка світовою спільнотою рівня сучасної культури країни: живопис, музика, кінематограф, спорт, література, глобальне сприйняття культурної спадщини країни в світі.

5. Народ – є виміром іміджу країни в таких галузях, як знання, освіта, гостинність населення тощо. Ключовим елементом тут є народ, що проживає в даній країні: видатні лідери нації, зірки естради та спорту; як вони ведуть себе за кордоном та як зустрічають гостей у себе вдома.

6. Туризм – вимірюється ступенем зацікавленості до відвідування країни та привабливості туристичних атракцій. Ключовим елементом є розвиток в країні індустрії туризму та досвід, який люди отримують відвідуючи дану країну як туристи або під час ділових візитів. Часто туризм є дуже важливим аспектом в формуванні бренду окремої держави, оскільки індустрія туризму зазвичай має один з найбільших бюджетів та кращих менеджерів.

Бренд країни повинен відповідати таким вимогам:

- він має бути оригінальним та асоціюватися з країною;
- легко піддаватися змінам та нововведенням відповідно до міжнародної ситуації;
- базуватися на постійних цінностях і культурних особливостях країни;
- для його створення та просування необхідна професійна в різних сферах команда, яка має бути аполітичною та інтернаціональною;
- наявність слогану (назва країни – обов'язкова) та логотипу, який би містив елементи державної символіки (герб, прапор).

Відмінність між «брендом держави» й «іміджем держави»: бренд – це те, формуванням чого цілеспрямовано займаються, з використанням певних маркетингових прийомів та за певними правилами, тоді як імідж може сформуватись стихійно. Відповідно, структура бренду наперед визначається його розробниками, тоді як імідж, будучи по суті

1. Експорт країни – визначає імідж товарів та послуг кожної країни в світі. Тут важливим є те, щоб на кожному продукті було чітко зазначено, де він був вироблений.

2. Зовнішня та внутрішня політика – характеризує уявлення громадської думки про керівництво країни, а також погляди на глобальні питання, такі, як демократія, правосуддя, соціальна політика, захист навколишнього середовища.

відображенням сприйняття країни конкретними людьми, може мати різні складові, залежно від обсягу та характеру одержаної інформації про країну, від стереотипних уявлень про. Бренд країни може існувати лише як результат відповідних зусиль з боку самої країни, а імідж може бути сформований обставинами, певними подіями, іншими країнами тощо, тобто країна у більшості випадків має лише частковий контроль над власним іміджем, нерідко будучи змушеною опиратись спробам підірвати свій імідж з боку інших держав чи відновлювати його внаслідок тих чи інших кризових ситуацій. Крім того, про бренд країни можна говорити з позицій його наявності чи відсутності та, якщо він є, про його потужність (силу впливу), тоді як до іміджу можна застосовувати якісні характеристики (позитивний імідж / негативний імідж).

Потужний бренд країни може стати запорукою позитивного сприйняття зовнішньополітичної діяльності держави – певних ініціатив та акцій на міжнародній арені, позиції країни з того чи іншого питання міжнародного життя та сприяти діяльності дипломатичної служби країни за кордоном. Роль брендингових технологій у зовнішньополітичній діяльності, таким чином, може розглядатись із трьох позицій:

1) потенціал дипломатичної служби держави може і повинен бути задіяний для формування бренду країни, включаючи окремі його сектори, та сприяти просуванню стратегічних національних інтересів. Як приклад можна навести широко розповсюджену нині практику створення під орудою зовнішньополітичних відомств інтернет-порталів, присвячених промоції інвестиційних можливостей країни, її туристичних атракцій, переваг здобуття освіти в університетах країни тощо, та рекламування цих ресурсів як на веб-сайті самого відомства, так і веб-сторінках дипломатичних представництв країни;

2) міжнародна діяльність держави, її зовнішньополітичні акції та ініціативи, взаємодія з іншими акторами міжнародних відносин в сучасних умовах глобалізованого медійного простору є безпрецедентно транспарентним, що вимагає перегляду підходів до її ведення. С. Анхольт у своїй програмній праці «Конкурентна ідентичність» зазначив, що поширення демократії й демократичного типу управління в багатьох частинах світу, зростаюча тенденція до прозорості уряду і відкритих відносин між державними акторами, а також зростаючий інтерес і обізнаність про міжнародні справи серед громадськості викликають необхідність у більш «публічно-орієнтованому» підході до політики, дипломатії та міжнародних відносин;

3) транспарентність призводить до потреби роз'яснення населенню змісту та напрямів зовнішньої політики держави; доступна в електронному виді інформація, що виходить від держави, може сприяти розвитку її діалогу з громадськістю.

Розглянемо приклади вдалих брендів.

Багато розвинутих країн світу цілеспрямовано працюють над розробленням чи вдосконаленням власного бренду, наприклад, Ліхтенштейн. Необхідність розробки і просування бренду князівства Ліхтенштейн була зумовлена тим, що імідж країни виявився скомпрометованим існуючим у світі стереотипом, що це не самотутня країна, а лише фінансовий центр.

Для подолання цієї проблеми була створена робоча група під керівництвом фонду «Імідж Ліхтенштейну». Ця група об'єднала рекламні агентства, провідні промислові підприємства, великі торгово-промислові асоціації, органи влади й представників прем'єр-міністра країни. Спільно з фондом «Імідж Ліхтенштейну» компанія В. Олінса розробила проєкт бренду, з метою допомоги фінансовим і промисловим асоціаціям рекламувати себе за кордоном, виховувати почуття національної гордості, розвивати туризм і стимулювати позитивне сприйняття Ліхтенштейну в інших країнах світу.

На основі найбільш виразних рис країни фахівці сформулювали ряд ідей: невеликий розмір, економічне процвітання й привабливість, цілеспрямованість, підприємницький дух і людяність.

Бренд Ліхтенштейну представлено у 2004 р. У розробленому логотипі була використана ідея дорогоцінного каменю, що сяє на темно-фіолетовому фоні – поєднання кольорів державного прапору: червоного й синього. Колір бренду є унікальним і елегантним й символізує інноваційний сучасний Ліхтенштейн. Логотип також містить п'ять символів:

«будинок», «прямокутник», «серце», «квітка», «монета». У сукупності ці символи створюють образ князівської корони – символу монархічної влади та тісного зв'язку держави й народу.

У 2004 р. Міністерство економіки, торгівлі й промисловості Японії розпочало реалізацію програми «Japan Brand», стратегії підтримки місцевих брендів як форми інтелектуальної власності. Суть стратегії полягає у просуванні певних видів місцевої продукції. Для реалізації програми «Japan Brand» застосували концепцію «двох'ярусного підходу», за яким всі проекти з просування продукції з його подальшим офіційним визнанням як «бренду Японії», мають послідовно пройти дві стадії:

1) «стадія розробки концепції»: формулюють базову стратегію регіону щодо власного бренду, а також методологію й тактику її реалізації. Для цього організують різні семінари, стажування, проводять маркетингові дослідження;

2) «стадія створення й розвитку бренду»: здійснюють розробку брендового іміджу, планують маркетингову стратегію, проводять активний промоушн продукції, організують її участь у різних виставках, презентаційних заходах, реалізують рекламну кампанію. Тривалість другої стадії – три роки.

Основна ідея слогану «Japan Brand» – «Створення нових традицій», тобто створення нових продуктів та послуг, які здобудуть визнання у світі.

У брендинговій стратегії акцент зроблено на таких японських цінностях:

- ремісницька якість (місцеві традиції і навички ремісників, їхня наполегливість і самовдосконалення породжує високу якість продукції);

- практична краса;

- регіональний дух (природа, традиції, культура, стиль життя з різних регіонів Японії).

Кольором бренду обрано червоний, який має асоціюватися з Японією та викликати сильні емоції.

У червні 2006 р. Штабом стратегії у сфері інтелектуальної власності при Кабінеті Міністрів Японії було прийнято Стратегічну програму з інтелектуальної власності, в якій визначені основні заходи щодо просування 4 брендів та підвищення іміджу країни на міжнародній арені. Комплекс заходів, покликаних перетворити Японію в націю, яку люблять і поважають в світі, охоплює, насамперед, сферу економіки та культури. Для утвердження та зміцнення привабливого бренду Японії («Japan Brand»), заснованого на японському стилі життя, діяльність уряду країни реалізується за такими основними напрямками:

1. Сприяння поширенню у світі багатих традицій японської кухні.

2. Створення різноманітних і надійних регіональних брендів.

3. Утвердження японської моди як глобального бренда.

4. Поширення ідей привабливості Японії.

Заплановано різні форми культурних обмінів, зокрема, а також систему нагородження провідних закордонних діячів державними нагородами Японії за особливий внесок у розвиток і поширення за кордоном досягнень Японії в різних сферах, включно й у сфері культури.

Питання для самоперевірки

1. Основні аспекти інформаційно-аналітичного забезпечення зовнішньої політики. Яка мета інформаційно-аналітичного забезпечення у сфері міжнародних відносин?
2. Які види інформаційно-аналітичних документів використовуються в процесі інформаційно-аналітичного забезпечення зовнішньої політики? Основні функції інформаційно-аналітичного управління?
3. У чому полягає інформаційне забезпечення державних візитів?
4. «М'яка сила» в зовнішній політиці. Суб'єкти, об'єкти, цілі й канали зовнішньополітичних комунікативних технологій
5. Типи зовнішньополітичних комунікативних технологій
6. Інформаційно-аналітичне забезпечення зовнішньої політики
7. Документи внутрішньовідомчого листування
8. Зовнішня документація дипломатичного представництва

9. Поняття, цілі й інструменти публічної дипломатії
10. Культурна дипломатія
11. Поняття «медіа-дипломатія», завдання медіа-дипломатії

ЛЕКЦІЯ 15. ІНФОЕТИКА

1. Інфоетика як категорія міжнародної інформації.
2. Захист особистих даних
3. Кодекси професійної етики ЗМК. Права, свободи та відповідальність ЗМК (засобів масової комунікації): професійні правила та принципи.
4. Саморегулювання ЗМК у міжнародному інформаційному просторі.
5. Основні положення і принципи інфоетики у глобальному інформаційному суспільстві.
6. Інфоетика міжнародних комп'ютерних систем і мереж.
7. Проблемний огляд Міжнародних конгресів з інфоетики.

Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується формуванням інформаційного суспільства. Це означає, що інформація починає відігравати все більшу роль у різних сферах життя, перш за все в економічній сфері. Інформація стає необхідним чинником не тільки розвитку, а й взагалі, існування суспільства. З іншого боку, великий попит на інформаційний продукт формує його пропозицію, а отже, можемо говорити про цілий інформаційний сектор ринку і про перетворення інформації на товар, що має свою ціну (і часто дуже велику). На сьогодні інформація та комунікація в деяких країнах складають до 6 % ВВП.

Отже, у сучасному суспільстві інформація стає найбільш важливою цінністю, а індустрія отримання, обробки і трансляції інформації – провідною галуззю діяльності, куди з кожним роком вкладають все більш значні капітали. Інформатизація суспільства виступає одним з вирішальних чинників модернізації економіки на ринкових засадах і запорукою інтеграції України в світове співтовариство. Інформаційна сфера, зокрема інформаційні ресурси, за сучасних умов стають системоутворюючим фактором життя і діяльності суспільства й держави. Розвиток інформаційної сфери все більше впливає на політичну, економічну, соціокультурну, оборонну, інші складові розвитку суспільства й держави, забезпечення національної безпеки в сучасних умовах.

Стаття 17 Конституції України визначає: “Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу”. Таким чином наша держава дає зрозуміти, що її інформаційне поле повинно бути захищеним і це завдання є одним із найголовніших завдань держави, оскільки інформація – це зброя будь-якої спільноти.

Хто володіє інформацією, той володіє світом – це відома фраза, яка підтверджує значущість інформації та її силу. Оскільки інформація (знання) може використовуватись як найбільш ефективний засіб забезпечення національних інтересів та розв'язання протиріч у різних сферах державної та суспільної діяльності, що породжує специфічну боротьбу засобами інформаційного впливу.

Загроза впливу іншої сторони на інформаційну інфраструктуру іншої країни, інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість, підсвідомість особистості, з метою нав'язати державі бажану (для іншої сторони) систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у життєво-важливих сферах суспільної й державної діяльності, керувати їхньою поведінкою і розвитком у бажаному для іншої сторони напрямку несе головну інформаційну загрозу національній безпеці. І на наше глибоке переконання, власне це є

загрозою суверенітету України в життєво-важливих сферах суспільної й державної діяльності, що реалізовується на інформаційному рівні.

Розвиток інформаційного суспільства призвів до появи інформаційних технологій, які стали невід'ємною частиною нашого життя. Вони дають не тільки можливість для розвитку здібностей, покращення знань та розширення кола інтересів, але й містять у собі реальні загрози. Одна з найсерйозніших загроз – виникнення нового виду злочинності – комп'ютерна злочинність. Для України комп'ютерна злочинність є відносно новим видом злочинності. На сьогоднішній день в країні є низка нормативно-правових документів та законів, що описують проблеми забезпечення кібербезпеки держави. Проте ця база у сфері кіберзлочинності лише частково охоплює елементи, які потрібні для протидії кіберзагрозам.

Правову основу кібернетичної безпеки України становлять Конституція України, закони України «Про основи національної безпеки», «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», та інші закони, Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, інші міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Доктрина інформаційної безпеки України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти.

Прихильники теорії інформаційної революції – американці Р. Кохане та Дж. Най поділяють інформацію, що обертається в сучасному світі на вільну інформацію, комерційну і стратегічну.

Вільною вони вважають інформацію, що розповсюджується безкоштовно, без будь-якої матеріальної компенсації: телебачення, радіомовлення, політична реклама, різні інформаційні акції, Інтернет тощо. Стрімке, практично в геометричній прогресії, зростання потоків вільної інформації, яке має характер інформаційного вибуху, вважається одним із результатів інформаційної революції.

Комерційна інформація, тобто така, що виробляється з метою отримання прибутку у вигляді компенсації за її використання, набуває нині дедалі більшого поширення. Взагалі однією з ознак формування інформаційного суспільства є те, що інформація сама стала товаром, який має стратегічне значення для держави й суспільства.

Найбільш традиційним і звичним є третій тип інформації – *стратегічна*. Вона безпосередньо пов'язана з діяльністю держави і має такі самі давні коріння й історію, що й історія держави як правового та суспільно-політичного явища. Головною характеристикою стратегічної інформації виступає специфічний правовий режим її збирання, вироблення, зберігання та використання, а саме – режим таємності, який забезпечується силою державного примусу.

У рамках економічних відносин інформація розглядається саме з огляду на її комерційну цінність, як продукт, що має певний ціновий еквівалент або який можна обмінювати на інші товари й послуги. Як зазначають економісти, інформація є собою неречовим продуктом інтелектуальної діяльності людини і суспільства. Виробництво і розповсюдження інформації нині день є одним із головних напрямів розвитку економіки.

Основним призначенням інформації є задоволення інформаційних потреб окремої людини, суспільства та держави. Саме людина є кінцевим споживачем будь-яких даних і відомостей і завдяки своєму мисленню здатна перетворити сукупність даних на те, що вважається інформацією.

Інформаційні ресурси є важливим не тільки стратегічним, але й тактичним об'єктом (особливо це стосується державних структур), який неможливо не враховувати при прийнятті рішень у всіх сферах державного управління. Отже, рівень розвитку інформаційного середовища є одним з найвагоміших факторів у всіх сферах національної безпеки.

Інформаційні ресурси взагалі – це документи і масиви документів в інформаційних системах: бібліотеках, архівах, фондах, банках даних, депозитаріях, музейних сховищах і т. ін. Існують інформаційні ресурси спільного користування –

сукупність інформаційних ресурсів державних органів науково-технічної інформації, наукових, науково-технічних бібліотек, а також комерційних центрів, фірм, організацій, які займаються науково-технічною діяльністю і з власниками яких укладено договори про їх спільне використання. Інша сфера – **інформаційні ресурси науково-технічної інформації** – систематизоване зібрання науково-технічної літератури і документації: книги, брошури, періодичні видання, патентна документація, нормативно-технічна документація, промислові каталоги, конструкторська документація, звітна науково-технічна документація з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, депоновані рукописи, переклади науково-технічної літератури і документації, зафіксовані на паперових чи інших носіях.

Найбільш універсальне визначення інформаційного ресурсу міститься в Законі України “Про національну програму інформатизації” (далі – Закон). Згідно зі ст. 1 Закону, **інформаційний ресурс** – це сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо).

Проте наведене поняття не враховує ознак, що перетворюють інформацію на ресурс, який включає такі складові характеристики: “інформація”, “інформаційний ресурс” як предмет і результат діяльності людини, як об’єкт права власності фізичних, юридичних осіб та держави, як об’єкт товарних відносин, як державний і національний ресурс. Крім того, важливими ознаками інформаційного ресурсу є те, що він може бути системоутворювальним і керованим чинником діяльності людини, суспільства і держави, позитивно впливати на соціально-економічний розвиток суспільства і держави та забезпечення національної безпеки. У разі браку цього ресурсу, низької його якості або негативної інформаційної експансії з боку інших країн завдавати шкоди суспільному життю; бути об’єктом кримінальних зазіхань і спеціальних заходів і засобів захисту; мати якості та ознаки, притаманні іншим ресурсам. *Інформаційні ресурси поділяються за значимістю на національні та державні.*

Національні інформаційні ресурси – це результати інтелектуальної діяльності в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави, зафіксовані на відповідних матеріальних носіях інформації як окремі документи і масиви документів, бази і банки даних і знань, усі види архівів, бібліотеки, музейні фонди та інші, що містять дані, відомості і знання, які є об’єктом права власності будь-якого суб’єкта України і мають споживчу цінність (політичну, економічну, наукову, освітню, соціокультурну, оборонну, ринкову, історичну, інформаційну тощо).

На національні інформаційні ресурси має розповсюджуватися юрисдикція України. Це – здобуток нації.

Національні інформаційні ресурси – це вся належна Україні інформація, включаючи окремі документи і масиви документів, незалежно від змісту, форми, часу і місця їх створення, форми власності, а також кінцеві результати інтелектуальної, творчої діяльності, зафіксовані на будь-яких носіях інформації, доступні для використання особою, суспільством і державою через засоби масової інформації та телекомунікації, архіви, бібліотеки, музеї, фонди, банки даних, публічні виступи, художньо-виконавську діяльність тощо.

Національні інформаційні ресурси призначені для забезпечення національних інтересів України, захисту інформаційних прав людини й основних свобод, інтересів суспільства, органів державної влади й органів місцевого самоврядування, юридичних осіб усіх форм власності.

Національні інформаційні ресурси є основою для забезпечення суверенітету й інформаційної безпеки держави, служать вирішенню задач суб’єктів української економіки, науки, культури й інших сфер діяльності. Складовими частинами національних інформаційних ресурсів є інформаційні ресурси різної приналежності і форми власності.

Національні інформаційні ресурси формують з інформаційних продуктів і інформаційних технологій різних форм власності (далі – інформаційний продукт).

Включення інформаційних продуктів до складу національних інформаційних ресурсів здійснюють на підставі експертизи відповідності їх властивостей вимогам задоволення потреб забезпечення національних інтересів України. Принципи і критерії визначення властивостей продуктів і технологій, порядок їх використання, а також порядок проведення експертизи затверджуються Кабінетом Міністрів України. Офіційне визначення інформаційних ресурсів, відповідно до наукового та загальноприйнятого уявлення про них, пов'язує це поняття з поняттям “документ”. Документ (від лат. documentum – “свідоцтво”), тобто інформація, зафіксована на матеріальному носії – тексти, зображення, звуки, подається користувачу в різних формах документованої інформації: архіви, фонди, бази даних, окремих документів тощо. Тобто документ як елементарна одиниця інформаційного ресурсу стає інформаційним квантом інформаційного потоку та інформаційних ресурсів взагалі.

Визначення “національні інформаційні ресурси” застосовується як узагальнююче, аналогічне до природних, людських або інших ресурсів, що функціонують у рамках інформаційного простору України, упорядковуючи або дезорганізуючи життя людини, суспільства і держави.

Складовою стратегічних ресурсів країни і одночасно національної інфраструктури є державні інформаційні ресурси.

Державні інформаційні ресурси – це систематизована інформація, що є доступною за допомогою інформаційних технологій, право на володіння, використання або розпорядження якою належить державним органам, військовим формуванням, утвореним відповідно до законів України, державним підприємствам, установам та організаціям, а також інформація, створення якої передбачено законодавством та яка обробляється фізичними або юридичними особами відповідно до наданих їм повноважень суб'єктами владних повноважень.

Державні інформаційні ресурси є складовою національних інформаційних ресурсів та мають споживчу цінність, а саме: політичну, економічну, наукову, освітню, соціокультурну, оборонну, ринкову, історичну, інформаційну тощо. Будь який суб'єкт інформаційних відносин України, має право доступу до державних інформаційних ресурсів згідно визначеної політики безпеки та чинного законодавства.

У Законі України “Про інформацію” встановлено, що підставами виникнення права власності на інформацію можуть бути: створення інформації своїми силами і за свій рахунок; договір на створення інформації; договір, що містить умови переходу права власності на інформацію до іншої особи. Інформація, створена на кошти державного бюджету, є державною власністю.

З огляду на наведене і з урахуванням права власності, як раніше нами зазначалося, до складових національних інформаційних ресурсів можна віднести:

- інформаційні ресурси держави;
- інформаційні ресурси інших суб'єктів інформаційної діяльності.

Особливо важливим є визначення підстав для віднесення інформаційних ресурсів до категорії державних. Правова норма про те, що інформація, яка створена на кошти державного бюджету, є державною власністю, не є вичерпною. Отже, до державних інформаційних ресурсів доцільно було б відносити інформаційні ресурси створені, придбані, накопичені за рахунок коштів державного бюджету, позабюджетних державних фондів та платників податків. Як наслідок, бачимо, що державні інформаційні ресурси – це ресурси, які як елемент майна перебувають у власності держави. Державні інформаційні ресурси забезпечують виконання завдань державного управління; забезпечення прав та безпеки громадян; підтримки соціально-економічного розвитку країни, розвитку культури, науки, освіти і т. д.

Державні інформаційні ресурси – це результати інтелектуальної та практичної діяльності, що сформовані в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави, зафіксовані і систематизовані на відповідних матеріальних носіях інформації, як окремі

документи і масиви документів, банки і бази даних та знань, усі види архівів і бібліотек, музейні фонди, інформаційні ресурси, які обробляються й передаються у інформаційних системах державного і/або загального призначення, інші ресурси, що містять дані, відомості і знання, які є об'єктом права власності держави незалежно від форми власності на час їх створення і мають споживчу цінність, а також такі, що призначені для розвитку і задоволення потреб громадян, суспільства, держави та підлягають захисту згідно визначеної політики безпеки й чинного законодавства.

Державні інформаційні ресурси можуть бути розділені на дві групи:

1) інформаційні ресурси, призначені для вирішення завдань конкретного органу управління певної ланки;

2) інформаційні ресурси, орієнтовані на зовнішнього користувача.

Останні формуються інформаційно-аналітичними структурами. Якщо вони мають загальне методичне керівництво, схожі завдання, які вирішуються на основі єдиних нормативних документів, то вони можуть бути названі державними інформаційними системами.

До державних інформаційних ресурсів висуваються вимоги щодо актуальності та достовірності наведених у них даних; вичерпної повноти інформаційних джерел; компактності викладу; оперативності пошуку. Державні інформаційні ресурси мають типову структуру: обов'язкову – основну частину і вихідні дані; факультативну – довідково-бібліографічний апарат і додаткову інформацію.

В умовах впровадження електронного урядування надзвичайної ваги набувають державні електронні інформаційні ресурси. Першочерговими завданнями щодо державних електронних інформаційних ресурсів є: створення та ведення Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів, зокрема реєстрація та облік державних електронних інформаційних ресурсів, формування і забезпечення доступності інформації про склад, розміщення і умови використання електронних інформаційних ресурсів; систематизація, забезпечення доступу до наявних державних електронних інформаційних ресурсів та їх актуалізація; формування та забезпечення ефективного використання державних електронних інформаційних ресурсів органами державної влади; вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема визначення порядку і умов користування, оплати робіт, пов'язаних з формуванням, використанням та захистом державних електронних інформаційних ресурсів; координація діяльності органів державної влади та підприємництва (бізнесу) у сфері формування, використання та захисту державних електронних інформаційних ресурсів.

Встановлено правові та організаційні засади проведення оцінки стану захищеності державних інформаційних ресурсів в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах державних органів, органів місцевого самоврядування, військових формувань, утворених відповідно до законів України, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності. Під оцінкою (оцінюванням) стану захищеності державних інформаційних ресурсів в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах розглядається сукупність заходів, спрямованих на виявлення загроз державним інформаційним ресурсам та запобігання несанкціонованим діям щодо інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах.

Інформаційна основа діяльності в усіх сферах життя суспільства є фундаментом, або стратегічним ресурсом, соціального розвитку й прогресу. За значущістю та специфічністю інформаційний ресурс перевищує всі інші, але, як і всі інші, має свій життєвий цикл: “добування – нагромадження – систематизація – зберігання – використання – нарощування”.

Для України входження в новий етап суспільного розвитку означає безальтернативну ситуацію, за якою лише вдосконалення організації використання інформаційної основи розвитку української нації і держави – об'єднаної системи

вітчизняних інформаційних баз, а також розвитку інформаційного виробництва та систем соціальних інформаційних комунікацій, що в сукупності складають ресурсну базу вітчизняного інформаційного простору, – може забезпечити належні позиції у міжнародному співробітництві. Запорукою цього розвитку є організація безпеки національного інформаційного суверенітету для України і як для об'єкта глобальних інформаційних впливів, і як для повноправного суб'єкта міжнародної діяльності, міжнародних інформаційних обмінів має надзвичайно велике значення. В такому випадку об'єктом інформаційного суверенітету виступають суверенні інформаційні ресурси – масиви інформації, без яких не можливе існування і розвиток нації чи держави. Оскільки за нашим визначенням суверенні інформаційні ресурси – це надбання нинішнього і всіх попередніх поколінь українського народу, що є основою його існування й розвитку, забезпечення національно-культурної самобутності в глобалізованому світі, орієнтиром розвитку сучасного національного інфотворення.

Таким чином, зробимо висновки:

Інформаційні послуги це:

- надання комунікаційних каналів для передачі інформації;
- збір і первинна обробка інформації;
- надання доступу до інформаційних баз даних;
- розповсюдження інформації;
- аналіз інформації.

Науково-інформаційна діяльність – це сукупність дій, спрямованих на задоволення потреб громадян, юридичних осіб і держави у науково-технічній інформації, що полягає в її збиранні, аналітично-синтетичній обробці, фіксації, зберіганні, пошуку і поширенні.

Підкреслимо, що інформаційні ресурси науково-технічної інформації – це систематизоване зібрання науково-технічної літератури і документації (книги, брошури, періодичні видання, патентна документація, нормативно-технічна документація, промислові каталоги, конструкторська документація, звітна науково-технічна документація з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, депоновані рукописи, переклади науково-технічної літератури і документації), зафіксовані на паперових чи інших носіях, – згідно з законом **“Про науково-технічну інформацію”**, від 25 червня 1993 р. N 3322-ХІІ.

Цілі науково-інформаційної діяльності:

- сприяє вивченню законів суспільства та фундаментальних наук;
- в прикладних дослідженнях сприяти виробленню нового наукового знання;
- сприяти ефективному впровадженню результатів дослідження у виробництва,

Функції науково-інформаційної діяльності:

- організація наукових знань шляхом переробки, впорядкування та структурування інформації;
- розробка найбільш раціональних методів здійснення інформаційних процесів;
- визначення способів оптимальної організації зв'язку між наукою та виробництвом із використанням сучасних технологій;
- інтеграція теоретичних і практичних, інформаційних і виробничих потреб, сприяння подоланню інформаційних криз.

Класифікація Національної системи науково-технічної інформації України:

– *територіальний напрям*

Всеукраїнський рівень (Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Український інститут науково-технічної та економічної інформації, Книжкова палата України).

Регіональний рівень (Центр науково-технічної та економічної інформації, Обласні універсальні наукові бібліотеки).

Локальний (низовий) рівень (інформаційні підрозділи установ на місцях,

інформаційно-аналітичні відділи різних структур, науково-технічні бібліотеки).

– *змістовний напрям*

Універсальний рівень.

Багатогалузевий рівень.

Галузевий рівень.

Проблемно-тематичний рівень.

Основні складові Національної системи інформаційних ресурсів України:

– система інформаційних ресурсів;

– метабаза національних інформаційних ресурсів;

– база даних населення України;

– бази даних науково-технічної інформації;

– національна система електронно-бібліотечного ресурсу;

– автоматизована система ведення державного кадастру;

– актуалізовані картографічні інформаційні ресурси;

– національний банк даних із системи інформаційних послуг;

– міжгалузеві бази даних родовищ і запасів корисних копалин України;

– система бази даних будівельного комплексу;

– національна система розповсюдження періодичних видань в електронному форматі.

За останній час були створені такі державні ресурси: бази даних “Законодавчі та нормативні акти України”, “Податки України” (внесені близько 10 тис. документів), “Ресурси України” (постійно актуалізується інформація про 260 тис. підприємств та організацій України), “Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України” (внесені з присвоєнням унікального коду, більше ніж 600 тис. суб’єктів господарської діяльності) та ін.

Напрями міждержавного обміну науково-технічною інформацією:

- формування інформаційних ресурсів спільного користування;
- спільне формування і використання інформаційних ресурсів, що відображає світовий потік інформації;
- здійснення спільних науково-технічних програм міждержавного співробітництва в галузі НТІ;
- інформаційна підтримка міждержавного науково-технічного співробітництва.

Основні складові державної програми “Електронна бібліотека”:

– створення центру корпоративної каталогізації;

– формування баз даних національної бібліографії України;

– максимально повне забезпечення доступу до інформаційних ресурсів.

Найкрупнішою міжнародною бібліотечною мережею в США й одночасно найбільшим у світі міжнародним комп’ютерним бібліотечним центром є OCLC (Online Computer Library Center) – Онлайновий комп’ютерний бібліотечний центр. OCLC – це некомерційна організація, яка спеціалізується в галузі автоматизованого бібліотечного обслуговування та наукових досліджень у даній сфері. Головна мета його діяльності – це сприяння розширенню доступу до світової інформації і скороченню інформаційних витрат.

OCLC була організована як комп’ютерна бібліотечна мережа, яка включає нині понад 36 000 бібліотек у 74 країнах. Основою OCLC є всесвітній зведений електронний каталог, який використовується як зведений онлайн каталог, що містить відомості про первинні документи та їхнє місцезнаходження. Доступ до нього відкритий бібліотекам із 1971 р. Каталог містить близько 42 млн записів, поданих на 400 мовах. Щорічно додається приблизно 2 млн записів.

OCLC пропонує досить широкий діапазон бібліотечних продуктів і комп’ютерних інформаційних послуг для різних бібліотек: бібліографічне обслуговування, колективне використання інформаційних джерел, довідкове обслуговування, контроль

документообігу, засоби зв'язку і доступу, ретроспективну конверсію, каталогізацію за Десятковою класифікацією Дьюї та консервацію документів. Системи, що розробляє та підтримує OCLC, допомагають бібліотекам знаходити, комплектувати, каталогізувати та видавати для користування необхідні документи.

OCLC на сучасному етапі розробляє Програму Глобального Поширення (Global Sharing Program (GSP)) для прискорення розвитку міжнародних ресурсів. У програму включені правила для замовлень на книги за межами національних кордонів держав із метою залучення різних бібліотек світу до міжнародного партнерства з використанням єдиного міжбібліотечного абонементу (International Interlibrary Loan (ILL)).

Путівником по світових БД є Міжнародна мережа наукової та технічної інформації **STN (Scientific & Technical Network) International**, яка у 1996 р. відкрила спеціальний WWW-сервер баз даних STN Easy. Ця глобальна мережа зорієнтована на обслуговування наукових організацій і розробників наукоємної продукції. Вона є найбільшим акумулятором наукової, науково-технічної та нормативно-правничої інформації, гарантує простий, але водночас ефективний та за помірними цінами доступ до найновішої інформації. Кількість БД, що постійно поновлюються, становить понад 180, кількість країн-учасниць перевищує 70.

Безпека національних інформаційних ресурсів та інформаційних технологій є одними з найбільш вагомих чинників забезпечення національних інтересів держави. Впровадження інновацій, заснованих на наукових і технологічних досягненнях, є основою підвищення національного добробуту. Запровадження вдалої інформаційної політики може справити істотний вплив на зниження напруженості економічної та соціальної ситуації в країні та розв'язання зовнішньополітичних конфліктів.

Національні інформаційні ресурси є першоосновою інформаційного суверенітету, за їхньою допомогою держава контролює та регулює інформаційні потоки. Це головний ресурс людської діяльності. В сучасних наукових дослідженнях цей ресурс розглядається в двох вимірах. У широкому значенні інформаційний ресурс – це важливий засіб, джерело соціальних перетворень. У вузькому значенні – це продукт виробництва та обміну, об'єкт протиборства і суперництва, сировина для цілеспрямованої (доцільної) соціально-економічної діяльності людини, під час якої створюється інформаційний (інтелектуальний) продукт і задовольняються потреби й інтереси людини.

Отже, зміст інформаційного ресурсу – це система чи сукупність засобів задоволення інформаційних потреб людини. Як будь-яка система, інформаційні ресурси та інформаційна інфраструктура постійно змінюються, відповідно змінюється і їхній зміст.

Одним із основних джерел забезпечення реалізації прав і свобод людини на отримання інформації про внутрішню і зовнішню політику держави, роботу органів державної влади і подій в Україні та світі є **засоби масової інформації (ЗМІ)**.

Масова комунікація – поняття багатозначне, воно включає процеси донесення інформації до широкої аудиторії, її вплив на маси, формування громадської думки, а також власне інформацію та засоби, за допомогою яких відбувається передача і розповсюдження інформації (преса, книгодрук, мережа Інтернет, радіо, телебачення, відео, кіно тощо).

Масова інформація – це публічно поширювана друкована та аудіовізуальна інформація. Згідно з законодавством України *друкованими засобами інформації* є періодичні друковані видання (преса) – газети, журнали, бюлетені тощо і разові видання з визначеним тиражем. *Аудіовізуальними засобами масової інформації* є: радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо.

Засоби масової комунікації (ЗМК) – або мас-медіа: традиційні – наземне телебачення, радіомовлення, всі різновиди звукозапису та його поширення, кіно, друковані видання.

Нові ЗМК – супутникове, кабельне телебачення, а також відео і комп'ютери та їхнє програмне забезпечення.

В інформаційному суспільстві відбувається бурхливий розвиток системи ЗМІ. При цьому її ядро складають газетні та журнальні редакції, видавництва, студії радіо і телебачення з їхньою різноманітною продукцією. Але до ЗМІ належать вже й інформаційні служби (телеграфні агентства, агентства преси, рекламні бюро, прес-служби, агентства публік релейшинз, професійні журналістські клуби й асоціації).

ЗМІ у демократичному суспільстві мають виконувати три основні функції:

- громадський контроль за діяльністю органів державної влади, а саме критичний підхід до трьох основних гілок влади: законодавчої, судової, виконавчої;
- захист свободи слова в країні від можливого введення авторитарного режиму правління, незалежність ЗМІ від діючої влади та її впливу на роботу і діяльність ЗМІ;
- джерело інформації та створення рівних умов доступу до неї.

З усіх різновидів інформаційних потоків найважливішими є новинні потоки, які перетинають кордони держав, континентів, порушуючи суверенітет національних інформаційних просторів, впливають на різні чинники. Напрямок новинних потоків переважно вертикальний (від розвинених країн до країн, що розвиваються). Горизонтальний потік новин хоча й існує, але він набагато слабший.

Новинні медіа розрізняються наступними основними ознаками:

- різні з технологічного погляду (телебачення, радіо, журнали, газети, електронні служби он-лайн);
- за жанром (інформаційний бюлетень і розділ новин у газеті, колонка експерта з громадської думки та репортаж із місця події тощо);
- за аудиторією.

Останнім часом ЗМІ стали провідними інституціями в публічній сфері, тобто у тій сфері соціального життя, де відбувається обмін інформацією і поглядами з питань, які становлять загальний інтерес, що надає можливість сформуватися громадській думці.

Впливовість мас-медіа визначається:

- масштабами охоплення аудиторії;
- рівнем технічної ефективності;
- швидкістю обігу інформації;
- ступенем залежності населення і політичних лідерів від мас-медіа в питаннях, що стосуються знання про світ політики за межами їхнього безпосереднього досвіду.

Журналістика та новинні медіа забезпечують трансляцію інформації про політично важливі події на дуже широку аудиторію, а також постачають населенню щоденну інформацію. Нагромаджуючись, новини істотно впливають на образи політики в нашій свідомості та можуть викликати наслідки на кожному рівні політичного життя – від індивідуальних уподобань під час виборів до окреслення контурів політичної культури.

Функції мас-медіа щодо зовнішньої політики на сучасному етапі:

1. ЗМІ представляють і ставлять на порядок денний громадського обговорення глобальні проблеми.
2. Служать джерелом і швидким передавачем інформації.
3. Визначають питання для громадського обговорення, що є важливими для прийняття урядових рішень у сфері зовнішньої політики.
4. Національні мас-медіа служать сигнальною системою для урядів інших країн про плани та дії власного уряду.
5. Національні ЗМІ можуть бути використані іноземними урядами для впливу на зовнішній курс країни.
6. ЗМІ презентують і служать засобом впливу на державну політику неурядових організацій.
7. Мас-медіа представляють світовій спільноті новоутворені держави, які прагнуть отримати повне міжнародне визнання (вагому роль у досягненні міжнародного визнання новоутвореними державами відіграють власне національні ЗМІ як джерела і передавачі інформації про події в цих країнах).

Сьогодні можна говорити про специфічні утворення (форми існування) мас-медіа і міжнародних відносин – це **медіа-дипломатія і віртуальна дипломатія**. Медіа-дипломатія – нове явище в зовнішній політиці ХХ століття. Воно виникло в останні два-три десятиріччя та стає все вагомішим фактором впливу на прийняття рішень у галузі міжнародних відносин.

Завдання **медіа-дипломатії** – створення медіа-іміджу світових подій, вплив через них громадської думки на політику, налагодження зв'язків урядових структур із медіа та їх закордонною інформаційною політикою.

Останнім часом телебачення заявило про себе як про найефективніший засіб медіа. Саме завдяки бурхливому розвитку таких його сучасних різновидів, як кабельне та супутникове телебачення, медіа-дипломатія стала не тільки можливою, але й істотною складовою у міжнародних відносинах сьогодення.

За допомогою медіа здійснюється негайна реакція у випадку появи в зарубіжних ЗМІ будь-якої негативної інформації, що стосується держави. Підходи і методи оприлюднення цієї реакції можуть бути різні – термінова прес-конференція, сюжет у телевізійних новинах, документальний фільм.

З одного боку, медіа-дипломатія – це ефективний механізм зовнішньополітичної акції, а з іншого – медіа виступають тим демократизуючим фактором, який знімає покров утаємниченості з дипломатичної діяльності урядів, сприяє обговоренню цих проблем широкою громадськістю.

Вплив новинних медіа на аудиторію. Для впливу на масову свідомість використовують такі форми, як посилання на авторитетні джерела, на статистичні дані, на результати опитувань громадської думки, використовують графіки і таблиці, твердження експертів, свідчення очевидців, фотографії та зйомки з місця подій, аби переконати публіку, що повідомлення *правдиве*. В такий спосіб нав'язується певний погляд або точка зору.

Новинні медіа в політичній комунікації. Новини – це процес, навіть поєднання багатьох процесів, завдяки яким *необроблена інформація* перетворюється в новий інформаційний продукт – новини. Під час цього перетворення відбуваються процеси відбору тієї інформації, яка стане новинами, її редагування, її посилення, її деформування і викривлення, подекуди й маніпуляція нею.

Згідно з теорією *пасивного ретранслятора*, медіа є нейтральним *дзеркалом реальності*, яке зазвичай *об'єктивно* та *неупереджено* відбиває дійсність. Альтернативні погляди відводять засобам масової інформації роль *активного учасника* процесу формування змісту новин.

Виробництво новин можна уявити як процес їхнього добору та створення. Інформаційні організації повинні вирішити: де розташувати свої представництва і репортерів; які факти слід вважати *подіями* і включати їх у свіжі новинні *сюжети*; якими джерелами інформації можна скористатися в поточному порядку.

Для передачі репортажів про останні події, що відбуваються по всьому світу, газети, журнали і телерадіокомпанії можуть використати три можливості.

Способи одержання новин:

- від інших інформаційних агенцій (інформаційних бюро, мережевих служб тощо);
- утримання власного штату репортерів, кожен з яких спеціалізується в якійсь конкретній сфері (у такий спосіб забезпечують безперервний потік матеріалів з певної тематики: кримінальна хроніка, бізнесові новини тощо);
- привілейований доступ до джерел інформації у владних та інших офіційних структурах.

Більшість дрібних і середніх газет повністю залежать від інформаційних агентств, ціла мережа співробітників яких працює по всьому світу.

Інформаційні агентства збирають і розповсюджують інформацію. Співробітник агентства (кореспондент), що брав участь в якійсь події, наприклад прес-конференції,

готує повідомлення. Він передає своє повідомлення в найближче відділення цього агентства. Звідти воно йде в центральну редакцію, де може бути доопрацьоване, тобто скорочене, переформульоване або доповнене, і, якщо воно достатньо важливе, передане клієнтам, тобто газетам, журналам, телерадіокомпаніям, установам преси і інформації, друкованим органам різноманітних союзів, що є абонентами агентств. Цей процес постійно прискорюється на основі впровадження інформаційних технологій.

Напрями діяльності інформаційних агентств:

- забезпечення об'єктивною інформацією про економічний, політичний та культурний розвиток країни;
- проведення заходів з координації обміну інформацією, технічним персоналом тощо.

Основні постачальники новин у світі – це три **глобальні агентства**: the Reuters (Велика Британія), AFP (Agence France Press, Франція) і AP (Associated Press, США). За даними 1997 р. в них працювало відповідно 15500, 3100 і 3420 осіб; вони мали відповідно 161, 182 і 237 своїх бюро в країні розташування і за кордоном.

Найбільша **глобальна телевізійна мережа новин** – CNN. Завдяки супутниковому зв'язку, саме ця служба новин неодноразово ставала першим джерелом новин із *гарячих точок*.

Усі ці служби новин протягом останнього часу стали також й глобальними агентствами з фінансової, історичної, торговельної та іншої інформації. Особливо показова в цьому плані **інформаційна система Reuters**. З 1973 р. працює його служба Monitor, яка забезпечує передплатників найповнішими даними, комерційно доступними на цей час доби. Інша служба Monitor Dealing, яка існує з 1981 р., дає можливість передплатникам контактувати один з одним за лічені секунди та проводити транзакції, використовуючи термінали Monitor. Агентство новин перетворилося на незамінне знаряддя міжнародного ринку валюти.

Показниками доступу до джерел інформації є:

- рівень інтернетизації:
характеризує зміну сучасного обміну інформацією;
сприяє концентрації засобів масової інформації;
посилює процеси злиття та придбання інформації у сфері ЗМІ та ЗМК;
- рівень телефонізації;
- рівень комп'ютеризації.

США – лідер на світовому ринку за кількістю телевізорів, комп'ютерів, у експлуатації та освоєнні Інтернет, тому що США – це батьківщина Інтернет, має розвинуту інформаційну структуру ринку, використовує мережу не лише для пошуку інформації, а з метою здійснення електронної торгівлі.

З 1997 року ЮНЕСКО проводить Конгреси з інфоетики, під час яких обговорюються етичні, правові та соціальні аспекти інформаційного суспільства. Предметом дискусій є, зокрема, такі питання, як доступ до цифрової інформації, охорона цифрової інформації та носіїв інформації, роль державної влади у доступі до інформації, добросчесне використання е-ресурсів та е-технологій в інформаційному суспільстві, захист честі та гідності людини в добу цифрових технологій тощо.

В 2005 році ЮНЕСКО створено портал Обсерваторії Глобальної Етики. Це база даних усіх існуючих у світі ресурсів з етики. Портал містить чотири тематичні розділи: біоетика, етика оточуючого середовища, наукова етика, етика технологій. На порталі розміщено контактну інформацію експертів у даній сфері, законодавчі акти з етичної проблематики, а також перелік організацій та освітніх програм.

Важливе місце в діяльності ЮНЕСКО посідає розробка і безкоштовне розповсюдження двох взаємопов'язаних пакетів програм для управління базами даних (CDS/ISIS система пошуку і збереження інформації) та пошуку даних/статистичного аналізу (IDAMS).

Крім того, ЮНЕСКО активно пропагує доступ до інформації, що є суспільним надбанням. Інформація, що є суспільним надбанням, визначається як доступна для громадськості інформація, використання якої не порушує ані прав, встановлених законом, ні зобов'язань збереження конфіденційності. Це поняття охоплює інформацію, створену органами державної влади, та всі дані, на які не поширюється авторське право й інші форми правового захисту.

ЮНЕСКО втілює у життя більшість принципів і напрямів розбудови інформаційного суспільства, визначених на Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства. В центрі уваги ЮНЕСКО – соціальні, правові, етичні і культурні аспекти розвитку суспільства знань. Політика ЮНЕСКО реалізується переважно у формі інформаційно-освітніх заходів, консультативних послуг та технічної допомоги. Загалом, ініціативи і проекти ЮНЕСКО дають поштовх для розвитку, окреслюють шляхи подолання цифрової нерівності, що сприяють інтеграції країн у глобальне суспільство знань. Такими шляхами є, насамперед, підвищення інформаційної грамотності населення, впровадження інформаційних технологій в сфері державного управління і освіти, створення і розповсюдження якісної національної (автохтонної) інформаційної продукції, забезпечення основних прав і свобод громадян в інформаційній сфері (свободи висловлення, свободи ЗМІ, права доступу до інформації державних органів влади тощо).

Концепція міжнародної інформаційної політики реалізується за допомогою міжнародної організації ЮНЕСКО, зміст якої полягає у прагненні міжнародного співтовариства спільно працювати над створенням нової політичної системи в рамках ідеології інформаційного суспільства. Концепція універсальної участі країн-членів ЮНЕСКО в процесах трансформації, що мають одночасно політичний, економічний і соціальний виміри, визначає ряд пріоритетів міжнародної політики Організації, спрямованих на створення умов для становлення глобального інформаційного суспільства, тобто забезпечує: 1) міжкультурний діалог цивілізацій; 2) розвиток інтелектуального потенціалу людства; 3) етику інформаційного суспільства; 4) етику живого світу; 5) освіту для всіх протягом всього життя.

Таким чином, ЮНЕСКО у структурі міжнародної інформаційної політики ХХІ століття стає важливим форумом міжнародних відносин, глобальною рушійною силою цивілізаційного розвитку на шляху взаєморозуміння і пошуку загальногуманістичних прийнятних рішень.

Папа Бенедикт XVI у своєму посланні з нагоди 42-го Всесвітнього дня комунікацій у 2008 році відзначив, що *«багато людей зараз роздумують над необхідністю існування «інфоетики», так само, як ми маємо біоетику в галузі медицини і в наукових дослідженнях, пов'язаних з життям»*. Реакція людей на використання Папою цього терміну демонструє, перш за все, громадську потребу більшої уваги до етичних аспектів комунікації.

Етика і журналістика: внутрішній зв'язок

Люди певної професії, які володіють спеціалізованими знаннями та досвідом, можуть надавати важливі послуги для населення в цілому. Вони ж зустрічаються зі значними потребами суспільства. Лікарі є фахівцями з охорони здоров'я, адвокати є фахівцями у сфері захисту прав та інтересів людей, суспільних благ, справедливості і порядку і т.п. Це означає, що роздуми про журналістську етику повинні розпочинатися з роздумів про природу навичок і досвіду, якими би мали володіти професіонали, та про добро людей, яким вони прагнуть служити. Навіть найбільш поверхневі роздуми покажуть, що **турбота про правду буде основною етичною цінністю**. Для тих, хто бере участь у навчанні комунікації, Папа Бенедикт уточнив, що *«у світлі цього визначення, я закликаю вас, як педагогів, жити і винагороджувати цю пристрасть до правди і добра, яка завжди сильна в молодих людей. Допоможіть їм віддати себе повністю для пошуку істини. Навчіть їх, однак, що їхня жага правди, особливо в питаннях, що зачіпають суспільні інтереси, не повинна бути переключена, щоб не стати релятивістським*

цинізмом, в якому всі претензії до істини і краси регулярно відкидаються чи ігноруються».

Етика не повинна нав'язуватися довільно ззовні – етика має народитися з роздумів і переживань «вдумливих практиків». Ті особи, які є фахівцями в області етики, – богослови, філософи і юристи – можуть допомогти фахівцям зрозуміти і оцінити основні теорії і традиції формальних етичних міркувань. Етику не повинні, однак, залишати на так званих експертів. Серйозна професійна етика вимагає співпраці тих, хто має формальне навчання в області етики, і тих, хто розуміє і має великий досвід у своїй професії.

Професійна етика: розуміння основ

В одному з найцікавіших трактувань питання етики та відповідальності засобів масової інформації британський філософ Онора О'Ніл підкреслила важливість **довіри** у забезпеченні повноцінного громадського життя. Вона говорила про важливість відповідальності засобів масової інформації перед різними зацікавленими групами та рівень довіри до них. Вона наголосила на важливості здійснювати цю роль відповідально: якщо засоби масової інформації вводять в оману, або якщо читачі не можуть оцінити їхнього повідомлення, криниці громадського дискурсу і суспільного життя отруєні. Нові інформаційні технології можуть бути антиавторитарними, але, що цікаво, вони часто використовуються антидемократичними способами. Ці технології підривають наші можливості оцінювати заяви інших і визначати рівень нашої довіри.

Якщо професіонали з соціальної комунікації гарантують, що їхні навички і знання дійсно служать загальному людському благу, вони повинні бути пильними, щоб підтримувати етичні зобов'язання піклуватися про інтереси інших осіб більше, ніж про особисту вигоду. Професійні вимір не повинен вступати в конфлікт з майстерністю. Ми знаємо, що у сфері медицини ми не повинні робити все, що ми можемо зробити. У рівній мірі це стосується і галузі зв'язку, де «не все те, що технічно можливо, етично допустимо». Тільки тоді, коли ці **технології використовуються, щоб служити благополуччю окремих осіб і людських спільнот**, ми можемо сказати, що вони дійсно є інструментами прогресу.

У своїй енциклопедії *«Милосердя в істині» (Caritas in Veritate)* Папа Бенедикт підкреслив необхідність правильного використання нових технологій: *«Просто тому, що соціальні комунікації збільшують можливості взаємозв'язку та поширення ідей, з цього не випливає, що вони сприяють свободі інтернаціоналізувати розвиток та демократію для всіх. Для досягнення мети такого роду, вони повинні зосередитися на підтримці гідності людей і народів, їх повинна надихати благодійність та служба заради істини, добра, а також природного і надприродного братерства».*

Однак **етичні зобов'язання може бути підірвано** конкуренцією за аудиторію, комерційним тиском та ідеологічними забобонами. Цікаво відзначити, що ніхто не прагнув захищати серію останніх журналістських скандалів (дезінформація, непристойні вторгнення в приватне життя, плагіат і маніпулювання джерелами) на рівні етичних принципів. Ця етична криза була на екзистенційному, а не на епістемологічному рівні. Постає, однак, питання культури різних засобів масової інформації, що дозволяли існування подібних ситуацій та не змогли виявити і заборонити їх. Професіоналів потрібно заохочувати турбуватися про культуру свого робочого середовища. Їх також необхідно попереджати про небезпеку перетворення засобу масової інформації на голос «економічного матеріалізму і етичного релятивізму».

У контексті **нових цифрових засобів інформації** варто зазначити, що етична відповідальність окремих журналістів та засобів масової інформації в цілому є ще більшою і загрозливішою. Зокрема, результатом змін у структурі журналістики є те, що все менша кількість професійних журналістів обробляють все більший обсяг інформації. Завжди існує небезпека того, що журналісти не будуть в змозі мислити глибоко і критично через так зване *«інформаційне перевантаження»*. Існує реальна небезпека, що наш культурний дискурс стає поверхневим. Поступова втрата межі між наданням інформації

та розважальним повідомленням також впливає на втрату соціальних апетитів до сприйняття важливих питань.

Цей ризик зниження журналістських стандартів ще більше посилюється у цифровій площині, де традиційне розходження між споживачами та виробниками новин, інформації і думок є не таким чітким. Використання блогів, twitter та інших соціальних медіа означає, що історії відредаговані, прокоментовані і повторно записані аж тоді досягають своєї остаточної аудиторії. Важливо, що, будучи медіаграмотними, **громадськість** може працювати з засобами масової інформації більш інформованим і критичним чином. Більш поінформована та активна громадськість призведе до існування відповідальніших ЗМІ.

Основні види етики: корисні відмінності

Згідно з академічними школами філософії, **розрізняють фундаментальну (або основоположну) етику та спеціальну (або прикладну) етику**. Хоча етика комунікації, безумовно, належить до області спеціальної етики, важливо, щоб студентів ознайомили з об'єктивними етичними теоріями, такими як природний моральний закон традиції, які сягають своїм корінням до переконання, що правильність чи неправильність етичного вибору людини можна розрізнити в процесі роздумів про те, що значить бути людиною. Ці теорії сприяють діалогічному підходу до етики, тобто доступному для кожної людини, незалежно від її релігійних або ідеологічних відмінностей, а також забезпечують теоретичну основу для можливості справжнього громадського обговорення етичних питань. Це загальне прагнення пошуку істини, переконаність в кінцевій об'єктивності істини додає таким дебатам їхню максимальну вартість. Інакше вони стають вправами з примусу і маніпуляції, в якій кожен прагне до утвердження власної точки зору без будь-яких посилань на істину.

В області фундаментальної етики велику увагу було приділено важливості відмінності між нормативною етикою та **«етикою характеру»**. Етика – це не лише те, що ми робимо або правила чи норми, якими ми повинні слідувати. Етика стосується також типу людей, їхніх чеснот, які повинні бути закладені та виховані. Якщо школи або факультети комунікації хочуть бути ефективними у пропагуванні етичної формації своїх студентів, вони не будуть задоволені лише вивченням професійних кодексів етики або формулюванням етичних норм і правил. Вони також повинні прагнути формувати характер своїх студентів. Етика ніколи не стосується лише того, що люди роблять, але й того, якими ці люди є. Ми повинні обдумати, як ми можемо сформувати характер наших студентів так, що вони будуть мати готовність жити згідно з найвищими цінностями.

ЗМІ в Україні

Вирішальне значення для просування України на векторах сучасного інформаційного суспільства має національна медіа-політика включно з політикою у сфері телерадіомовлення.

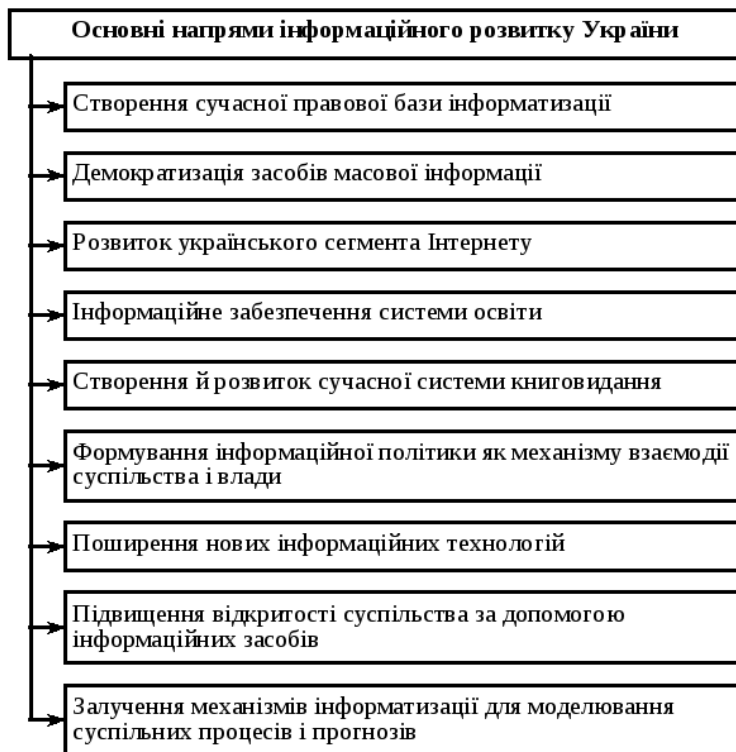
Україна як суверенна держава створює свій національний інформаційний простір в дуже складних умовах, що характеризуються передусім наявністю застарілих, тоталітарних підходів, нерозвиненістю законодавчої бази, недосконалістю інформаційних технологій тощо. Тому дуже важливим напрямом розвитку інформаційного простору України є правове визначення, формалізація і стандартизація рівноправних інформаційних відносин у нашому суспільстві та світовому співтоваристві.

Поняття «інформаційне законодавство України» охоплює всю систему нормативно-правових актів, ухвалених Верховною Радою України у формі законів та постанов нормативного змісту, якими регулюються суспільні відносини щодо інформації, її змісту, використання та відповідальності суб'єктів (організації) та об'єктів (цільових аудиторій) інформаційних відносин.

Інформаційне право у широкому розумінні — це суспільні відносини щодо інформації, які знаходять вираження в нормах, урегульованих (визначених законом) на публічно- та приватно-правовому рівнях. У вузькому розумінні інформаційне право — це різноманіття прав і обов'язків конкретних учасників суспільних відносин щодо інформації

як об'єкта суспільних відносин.

Схема:

3 метою формування сучасного інформаційного законодавства на сьогодні в Україні Верховною Радою України ухвалено такі закони:

1) Конституцію (Основний Закон України), що закріплює право громадян на вільний доступ до інформації;

2) Закон «Про інформацію» (1992 р.), в якому містяться норми щодо свободи інформаційного обліку між суб'єктами суспільних відносин;

3) Закон «Про власність», яким регулюються економічні відносини між суб'єктами економічних відносин;

4) Закони «Про зв'язок», «Про рекламу», «Про друковані засоби масової інформації (пресу)

в Україні» (1992 р.), «Про інформаційні агентства» (1995 р.), «Про телебачення і радіомовлення» (1993 р.), «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» (1998 р.), «Про звернення громадян» тощо. Ці закони активно сприяють і забезпечують формування інформаційного права в Україні як сукупності норм різних галузей права, передусім економічного, соціального, політичного, що регулюють відносини, пов'язані з інформацією, інформаційними технологіями та комунікаціями.

Інформаційне право ґрунтується на засадах інформаційної відкритості, прозорості в діяльності державних установ та юридичних осіб громадянського суспільства, гарантованості інформаційної безпеки особистості, суспільства і держави.

У Законі України «Про інформацію» розкриваються сутність і основні напрями державної інформаційної політики, до яких належать:

- забезпечення вільного доступу громадян до інформації;
- зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових та наукових основ інформаційної діяльності;
- забезпечення ефективного використання інформації;
- сприяння постійному оновленню, збагаченню та збереженню національних інформаційних ресурсів;
- створення загальної системи охорони інформації;
- сприяння міжнародній співпраці в галузі інформатизації та гарантування інформаційного суверенітету України.

З-поміж законів про інформацію важливими для економічної, соціальної, політичної, духовно-культурної діяльності є Закони України «Про зв'язок» та «Про рекламу», що містять дуже важливі положення (статті), які дають відповідь на низку питань щодо діяльності засобів масової інформації в конкретних ринкових умовах.

У Законі України «Про зв'язок» зазначено, що зв'язок є однією з пріоритетних і найважливіших галузей в Україні й покликаний задовольняти потреби споживачів, органів державної влади, місцевого самоврядування, оборони та безпеки держави у засобах і послугах поштового та електронного зв'язку. Закон України «Про рекламу» визначає

основні принципи рекламної діяльності, якими є законність, точність, достовірність, використання державної та інших мов відповідно до законодавства України, використання форм та засобів, які не завдають споживачеві реклами моральної, фізичної або психічної шкоди.

Крім галузевих законів про інформацію в Україні прийнято законодавчі акти щодо повномасштабного вирішення питань інформатизації українського суспільства, зокрема Закон України «Про Національну програму інформатизації» та Концепцію Національної програми інформатизації. Закон України «Про Національну програму інформатизації» розкриває зміст термінів та понять, пов'язаних з процесом інформатизації українського суспільства, таких як база даних, база знань, геоінформаційні системи, інформаційний продукт, інформаційний ресурс, інформаційний суверенітет держави, локалізація програмних продуктів, нерезиденти, окреме завдання, проєкт інформації, резиденти.

Для вивчення й аналізу процесу формування інформаційного простору та утвердження нових інформаційних технологій важливо правильно розуміти передусім поняття «інформатизація», «інформаційна технологія», «інформаційний ресурс держави», що розкриваються в Законі України «Про Національну програму інформатизації»:

Інформатизація — це сукупність взаємопов'язаних організаційних правил, політичних, соціально-економічних, науково-практичних, виробничих процесів, що спрямовані на забезпечення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, побудованих на основі застосування сучасної обчислювальної та комп'ютерної техніки.

Інформаційна технологія — це цілеспрямована, гарантована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечить високу швидкість оброблення даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від їхнього розміщення.

Інформаційний ресурс — це сукупність документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо) та система їх функціонування.

Інформаційний суверенітет держави — здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації поза межами держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави.

Відповідно до статті 34 Конституції України, кожній людині гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом лише в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Право на інформацію є основоположним правом кожної особи (фізичної, юридичної особи, групи осіб) і захищене Конституцією.

Україна позитивно вирізняється серед держав СНД щодо кількості законів і нормативно-правових актів, що регулюють діяльність мас-медіа (до 240). Серед них також такі закони: “Про внесення змін і доповнень до положень, що стосуються захисту честі та гідності й ділової репутації громадян і організацій” (1993 р.); “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації” (1998 р.). Також існують такі нормативно-правові акти для українських та іноземних ЗМІ:

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ДЛЯ ЗМІ:

Постанова Кабінету Міністрів України Про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації, інформаційних агентств та розміри реєстраційних зборів від

17 листопада 1997 р. N 1287

Наказ Міністерства юстиції Про затвердження Положення про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації в Україні та Положення про державну реєстрацію інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності від 21.02.2006 N 12/5

Закон України «Про інформаційні агентства»

Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»

Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації»

Закон України «Про авторське право і суміжні права»

ЗАКОНОДАВСТВО ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ ЗМІ:

Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»

Правила оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2011 р. № 567

Порядок продовження строку перебування та продовження або скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2012 р. № 150

Порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 р. № 367

Роз'яснення Мініюсту України щодо законодавства у сфері діяльності журналістів

Але при цьому слід відзначити, що існуюча в Україні нормативно-правова база у сфері міжнародної інформаційної діяльності усе ще фрагментарна, тому існує потреба в подальшому вдосконаленні і систематизації законодавчого поля, існування якого є передумовою гарантування інтересів національної безпеки у сфері інформації.

Медіа-ринок в Україні перебуває у стадії формування; спостерігається стійка тенденція зростання кількості друкованих ЗМІ в Україні з часів проголошення незалежності. В Україні зареєстровано та перереєстровано 25810 періодичних видань. З них видання загальнодержавної, регіональної та/або зарубіжної сфери розповсюдження, місцевої сфери розповсюдження. Переважну більшість видань становлять газети і журнали та видання журнального типу.

Зростає кількість зареєстрованих інформаційних, загальнополітичних, наукових, науково-популярних, рекламних друкованих ЗМІ, а також видань з питань економіки й бізнесу, для дітей і дозвілля.

Щорічно реєстровано і перереєстровано безліч інформаційних агентств, у тому числі державні інформативні агентства.

Разом з тим, викликає занепокоєння різке зменшення найменувань та тиражу книг, оскільки більшість видавництва в Україні є приватними.

Слід також відзначити, що переважна частина українських ЗМІ малорентабельні або взагалі збиткові, а тому вони розподілені між впливовими фінансово-політичними колами. *Заангажованість ЗМІ істотно впливає на їхню інформаційну політику, яка визначається насамперед політичними інтересами власників ЗМІ і використовується ними для реалізації власних рішень.* Хоча система ЗМІ забезпечує постійне зростання потоку політичної інформації в суспільстві, її власники часто намагаються надмірно впливати на політичну сферу, що призводить до замовчування альтернативних поглядів або нехтування ними.

Українське суспільство нині ще не готове до становлення нового типу ЗМІ, воно ще не має свого сформованого інтересу, а відповідно ЗМІ не можуть бути ефективними посередниками між суспільством і владою. *Справжня свобода ЗМІ неможлива без усвідомлення цінності інформації з боку широких мас населення, які можуть стати на її захист.*

В Україні сьогодні де-факто відсутній ринок засобів масової інформації. Про це свідчить зіставлення основних витрат (поліграфічні послуги, папір, інформаційне та технічне забезпечення виробничого процесу, зарплата тощо) та основних доходів (реклама, продаж та ін.) більшості ЗМІ в поєднанні з чинними ставками оподаткування.

Наслідком цього є відсутність у багатьох сегментах вітчизняного медіа-ринку об'єктивних умов для функціонування економічно незалежних ЗМІ.

Складна економічна ситуація в країні, зменшення платоспроможності населення, низький обсяг рекламного ринку, постійне зростання цін на папір є основними чинниками, що визначають хитке економічне становище вітчизняних ЗМІ як друкованих, так і електронних. Фактично такими, що окупають себе, є лише бізнес-видання та видання розважально-компліятивного характеру.

Загалом інформаційне наповнення телебачення і радіомовлення залежить від двох основних взаємопов'язаних складників – економічного (реклама) і політичного (залежність редакційної політики від позиції власників). До останнього часу ринок телереклами в Україні показував найвищі в Європі темпи розвитку.

Існування більшості видань і телерадіокомпаній (ТРК) має переважно політичне обґрунтування, вони цілком залежать від дотацій засновників і здійснюють інформаційно-пропагандистське забезпечення діяльності власників.

Сьогоднішня українська журналістика є вкрай ювеналізованою, переважну більшість співробітників, зокрема центральних ЗМІ, складають журналісти віком до 30 років (зайвий радикалізм, поверховість матеріалів).

Недостатня фахова підготовка значної частини журналістів, зумовлена як вадами існуючої системи журналістської освіти (відсутність фундаментальної освіти у будь-якій з галузей технічного, економічного або гуманітарного знання), так і специфікою виробничого процесу, що значно ускладнює професійний та інтелектуальний розвиток журналіста. *Більшість співробітників ЗМІ не має глибокого розуміння сутності суспільно-політичних процесів, що вони висвітлюють.*

Ситуація, що склалася, унеможливує повноцінне виконання ЗМІ таких важливих функцій, як інформування населення, підтримання постійного діалогу між громадськістю та владою, забезпечення зворотного зв'язку, вироблення суспільних інтересів тощо.

Таким чином можна зробити такі **висновки**: глобалізація комунікації, формування ідеології інформаційного суспільства, прискорена еволюція цивілізаційних процесів останньої чверті ХХ - початку ХХІ століття радикально змінюють стратегію розвитку і зовнішньополітичні доктрини європейських міжурядових інститутів, національних урядів і європейської спільноти. Основним рушієм інформаційного суспільства виступає глобалізм, для якого, за визначенням Й. Масуди, характерні три ідеї: почуття єдності людства, гармонія людини і природного середовища, поява глобального інформаційного простору без регіональних і національних кордонів. Процеси глобалізації комунікацій мають неоднозначні наслідки для міжнародної політики: з одного боку, вони забезпечують планетарні взаємозв'язки та взаємовпливи, сприяють демократизації глобального управління на противагу авторитаризму та ізоляціонізму, відкривають нові можливості для досягнення глобального добробуту; з іншого боку, технологічні зміни формують нові типи поляризації у сучасному світі, сприяють виключенню інформаційно-бідних країн та національних спільнот із загального цивілізаційного процесу.

Питання для самоперевірки:

1. Чим відрізняються масова інформація і масова комунікація?
2. Які основні функції ЗМІ у демократичному суспільстві? Які основні фактори та критерії розвитку засобів масової інформації у світі?
3. У чому полягає *інтернетизація* засобів масової інформації та які її наслідки?
4. Що таке медіа-дипломатія?
5. Що таке інформаційне агентство і які функції воно виконує? Охарактеризуйте діяльність

- найбільших міжнародних інформаційних агентств.
6. Охарактеризуйте стан розвитку ЗМІ в Україні.
 7. Які проблеми розвитку ЗМІ в Україні?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Боднар І. Сучасні реалії інформаційного суспільства: проблеми становлення та перспективи розвитку. Монографія. Львів: Видавництво ЛКА. 2013. 320 с.
2. Боднар І. Міжнародна інформація. Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення курсу. Л.: Новий світ. 2000, 2005 (розділи 1-7, 13, 15, 17-21).
3. Боднар І. Міжнародна інформація. Навчальні тести. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів: Камула, 2005.
4. Ваганова, О. В. Роль засобів масової комунікації у процесі глобалізації [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.03 / Ольга Вікторівна Ваганова; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2002. 16 с.
5. Вступ до інформаційної культури та інформаційного права [Текст]: монографія / Цимбалюк В.С., Брижко В.М., Калюжний Р.А, Швець М. Я. та ін. К.: ІВА, 2003. 240 с.
6. Головій, В.М. Роль інформаційно-комунікаційних технологій у взаємодії органів влади та громадянського суспільства в Україні [Текст] / В.М. Головій // Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2009. №1. С. 48-52.
7. Державна програма «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006–2010 роки [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1153-2005-%EF>.
8. Євстрат, Д.І. Способи розв'язання проблем впровадження інформаційних технологій для підвищення ефективності роботи системи державного управління [Електронний ресурс] / Д.І. Євстрат // Державне будівництво. 2008. № 2. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/2008-2/doc/1/06.pdf>.
9. Інформатизація, право, управління: (організаційно-правові питання) [Текст]: монографія / Р. А. Калюжний, О. Д. Крупчан, В. Д. Гавловський та ін.; за ред. М. Я. Швеця, О.Д. Крупчана. К.: Академія правових наук, 2002. 191 с.
10. Інформаційні системи для сучасних бізнес-аналітиків [Текст]: монографія / Тимашова Л. А., Бондар Л. А., Лещенко В. А., та ін. К: АПСВ, 2005. 483 с.
11. Інформаційні центри Організації Об'єднаних націй [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://translate.yandex.net/tr-url/ru-uk.uk/unic.un.org/aroundworld/unic/ru/whatWeDo/index.asp>
12. Капінус, О. Міжнародні організації у системі сучасних інформаційних відносин [Текст] / Оксана Капінус // Вісник Львів. ун-ту. Серія Міжнародні відносини. 2008. Вип. 25. С. 351-358.
13. Карпчук Н. П. Засади комунікаційної політики: досвід країн-членів Європейського Союзу: монографія / Н. П. Карпчук. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 480 с.
14. Королько, В.Г. Паблік рілейшнз. Наукові основи. Методика. Практика [Текст]: Підручник / В. Г.Королько. 2 вид. доп. К.: Видавничий дім «Скарби». 2001. 200 с.
15. Кудрявцева, С. П. Міжнародна інформація [Текст]: Навчальний посібник / Кудрявцева С.П., Колос В. В. К.: Видавничий Дім «Слово», 2005. 400 с.
16. Кухар, В. Національні інформаційні ресурси: проблеми їх захисту й використання [Текст] / В.Кухар // Політичний менеджмент. 2005. № 1 (10). С.170-171.
17. Латишева, В. В. Громадські слухання як механізм громадського контролю за якістю управлінських послуг [Електронний ресурс] / В. В. Латишева // Державне будівництво. 2007. № 2. Режим доступу до журналу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/2007-2/doc/3/08.pdf>.

18. Линьов, К. О. Технології електронного врядування [Текст] / К. О. Линьов, І. В. Клименко. К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. 192 с.
19. Литвиненко, О. В. Інформаційна безпека Європи [Текст] : Конспект лекцій до курсу лекцій для студ. спец. «Міжнародна інформація» спеціалізації «Європейські комунікації» / О. В. Литвиненко / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин; Центр європейських студій. Кафедра міжнародних комунікацій та зв'язків з громадськістю. К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 1999. 61 с.
20. Макаренко, Є. А. Міжнародні інформаційні відносини [Текст] / Є. А. Макаренко. К.: Наша культура і наука, 2002. 452 с.
21. Макаренко, Є. А. Європейська інформаційна політика в добу інформаційного суспільства: перспективи для України [Текст] / Є. А. Макаренко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Серія «Європейські дослідження»: Збірник наукових праць / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин Київського ун-ту ім. Т. Шевченка. 2006. Вип. 59. (У 2 ч.), Ч. 1. С. 152-161.
22. Макаренко Є. А. Європейська інформаційна політика: монографія / Є. А. Макаренко. К.: Наша культура і наука, 2000. 368 с.
23. Марутян Р. Інформаційні ресурси: нові підходи до визначення поняття [Текст] / Р.Марутян // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. К.: Український центр політичного менеджменту, 2009. Вип. 18. С.93-117.
24. Марущак, А. Інформаційні ресурси держави: зміст та проблема захисту [Ел. ресурс] / А. Марущак // Юридичний радник. 2009. №1(27). Інформаційне право. Режим доступу: <http://www.yurradnik.com.ua/stride/ur/index.php?m=archive&y=2009&mag=34&art=700>
25. Минко, П. Є. Особливості формування інформаційної культури сучасного фахівця [Електронний ресурс] / П. Є. Минко, Т. Л. Столяренко, С. О. Доценко // Державне будівництво. 2008. № 2. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/DeBu/2008-2/doc/3/03.pdf>.

Додаткова література:

26. Мінаєва, В. О. Система CRM як новітня технологія зв'язків з громадськістю: перспективи впровадження в державному управлінні України [Електронний ресурс] / В.О. Мінаєва // Державне управління теорія та практика. 2007. № 1. Режим доступу до журналу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-1/>.
27. Олійник, О. Державна інформаційна політика та інформаційна безпека України: політико-правові аспекти [Текст] / О. Олійник // Право України. 2005. № 5. С. 108-110.
28. Олійченко, І.М. Дослідження вимог користувачів до інформації в органах державного управління [Текст] / І.М. Олійченко // Naukowa mysl informacyjnego wieku – 2010: materialy v miedzynarodowej naukow-praktycznej konferencji, 07-15 marca 2010 roku: тези допов. – Przemysl: “Nauka i studia”, 2010. С. 94-96.
29. Основи інформаційного права України: Навч. посіб. / В. С. Цимбалюк, В. Д. Гавловський, В. В. Гриценко та ін.; За ред. М. Я. Швеця, Р. А. Калюжного та П. В. Мельника. К.: Знання, 2004. 274 с.
30. Основи інформаційно-аналітичної діяльності в міжнародних відносинах. Методологічні засади та зміст інформаційно-аналітичної діяльності в міжнародних відносинах. Режим доступу: <http://uadocs.exdat.com/docs/index-129619.html>
31. Правове регулювання інформаційної діяльності в Україні: Станом на 01 січня 2001 р. [Текст] / Упоряд. С.Є. Демський; Відп. ред. С.П. Павлюк. К.: Юрінком Інтер, 2001. 688 с.
32. Практичні аспекти інформаційно-аналітичної роботи [Текст]: навч. посіб. / Кол. авт. ; за заг. ред. С. О. Телешуна. К. : Вид-во НАДУ, 2007. 44 с.
33. Про електронні документи та електронний документообіг [Текст]: Закон України від 22 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – Ст. 275.

34. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах [Текст]: Закон України від 05 липня 1994 р. № 80/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 31. С. 286–291.
35. Про інформаційні агентства [Текст]: Закон України від 28.02.1995 р. № 74/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 13. С. 83–93.
36. Про інформацію [Текст]: Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. С. 650-669.
37. Про Концепцію Національної програми інформатизації [Текст]: Закон України від 04 лютого 1998 р. № 75/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1998. №27–28. С. 182–199
38. Про стандартизацію [Текст]: Закон України від 17 травня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 31. Ст. 145.
39. Про телекомунікації [Текст]: Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 12. С.155 – 204.
40. Роль інформації у формуванні ринкової економіки [Текст] / Бажал Ю., Бакуменко В., Бондарчук І. та ін.; за ред. І. Розпутенка. К. : К.І.С., 2004. 348 с.
41. Рось А. О. Класифікація інформаційних ресурсів [Електронний ресурс] / А. О. Рось URL: <http://www.security.ukrnet.net/modules/sections/index.php?op=viewarticle&artid=249>.
42. Соснін, О. В. Державна інформаційна політика і національні інформаційні ресурси [Електронний ресурс] / О. В. Соснін. К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2002. Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/book/D_p2.htm.
43. Соснін, О. Національні інформаційні ресурси у сучасних умовах: проблемні питання вітчизняного законодавства [Текст] / О. Соснін // Право України. 2003.№ 10. С.124–128.
44. Соснін, О. В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України [Текст]: монографія / О. В. Соснін. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. 572 с.
45. Сучасні фабрики думок. Ч.2. Регіональні тенденції: Матеріали до міжнародної конференції «Трансатлантичний форум: роль фабрик думок в новому тисячолітті», 4-5 травня 2002 р., м. Констанца (Румунія) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://skabber.nir.com.ua/node/163>
46. Твердохліб, О. С. Інформаційний державноуправлінський ресурс: сутність та класифікація [Електронний ресурс] / О. С. Твердохліб // Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2009. Вип. 4. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tpdp/2008-4/R_3/09tosstk.pdf.
47. Тихомирова, Є. Б. Зв'язки з громадськістю [Текст] / Є. Б. Тихомирова. Київ: НМУВО, 2001. 560 с.
48. Требін, М. П. Інформаційне суспільство. Війни нової епохи [Текст] / М.П. Требін // Віче. 2002. № 4. С.64-68.
49. Требін, М. П. Інформаційна зброя [Текст] / М. П. Требін // Матеріали другої наукової конференції Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 15-16 лютого 2006 р. Програма конференції та тези доповідей. Х.: ХУ ПС. 2006. С. 129.
50. Требін, М. П. Глобалізація як визначальний вектор розвитку сучасної цивілізації [Текст] / М. П. Требін // Проблеми державно-правового розвитку в умовах європейської інтеграції і глобалізації: Матеріали між нар. наук. семінару, м. Харків, 16 трав. 2008 р. / Редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г.В. Чапала. Х.: Право, 2008. С. 26-29.
51. Требін, М. П. Війни інформаційного суспільства: теоретико-методологічний аналіз [Текст] / М. П. Требін // Філософія і сучасність: Науково-теоретичний і практичний журнал / За ред. професора С. М. Пазиніча. Харків: Харківська державна академія дизайну і мистецтв, 2010. Випуск № 4. С. 79-92.
52. Філіпченко, Д. О. Формування інституційної бази інформаційної політики ЄС [Текст]: Монографія / Д. О. Філіпченко. К.: ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2003. 110 с.
53. Яковець, А. В. Телевізійна журналістика: Теорія і практика: [Текст] підручник / А. В. Яковець. К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. 240 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. <http://www.publicity.kiev.ua/> – спеціалізований ресурс з PR та інших комунікацій.
2. <http://adme.ru> – щоденне галузеве інтернет-видання про ринок реклами, маркетингу, PR
3. <http://www.prweek.com/> – Онлайн-версія одного з найбільших видань про PR
4. <http://www.sostav.ru> – спеціалізований ресурс, що містить розгорнуту інформацію про різні сегменти ринку реклами й PR
5. <http://gtmarket.ru> – інформаційний портал по PR, рекламі, маркетингу
6. <http://www.sovetnik.ru> – Щомісячний професійний журнал про зв'язки із громадськістю й ринку PR
7. <http://www.prschik.kiev.ua/> – Український сайт про PR, маркетинг й рекламу
8. <http://www.pr-center.org.ua/> – веб-ресурс для недержавних організацій, які цікавляться питаннями просування своїх інституцій за допомогою комунікативних технологій
9. <http://www.pronline.ru/> – спеціалізований портал по PR
10. www.prweekuk.com – PR Week
11. www.pnewswire.com – PR Newswire
12. www.ragan.com – Journal of Employee Communications Management
13. www.prandmarketing.com – Спільний проєкт PR News, Interactive PR & Marketing News і декількох інших ведучих видань
14. www.pressclub.host.ru – Міжнародний прес-клуб
15. www.pr-liga.org.ua – офіційний сайт ВГО «Українська ліга зі зв'язків із громадськістю»
16. www.uapr.com.ua – офіційний сайт Української Асоціації зі зв'язків з громадськістю
17. Госдепартамент США: [Официальный сайт]. Режим доступа: <http://www.state.gov/>
18. Организация Объединенных Наций [Официальный сайт]. Режим доступа: <http://www.un.org/ru/>
19. Организация североатлантического договора (НАТО) [Официальный сайт]. Режим доступа: <http://www.nato.int/cps/en/natolive/index.htm>
20. Reputation Institute. Глобальний рейтинг організацій [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reputationinstitute.com>
21. Європейський PR-Конгрес [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://uapr.com.ua/ua>
22. Наумова Н. М., Наумов В. О. Аналіз сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у сфері зв'язків із громадськістю. Вісник Національного транспортного університету. 2016. № 1. С. 310–319. <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/11495>